

Vnmes

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve
Науковий вісник Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II
Scholarly Annual of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute

Vnmes

Limes – 2014

*A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve*

*Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II*

*Scholarly Annual
of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute*

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ім. ФЕРЕНЦА РАКОЦІ ІІ

LIMES

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ

2014

Том І

Ужгород
Видавництво В. Падяка
2014

УДК 001.89
ББК 72.4
L74

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II
(протокол № 4 від 25 листопада 2014 року)*

„LIMES” засновано у 2014 році та видається за рішенням Видавничої ради
Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB №20762-10562P від 08.05.2014 р.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Йосип Сікура, доктор біологічних наук, професор, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II
(головний редактор);

Іштван Керестень, кандидат педагогічних наук, доцент ЗУІ ім. Ф. Ракоці II;

Роберт Бачо, кандидат економічних наук, доцент ЗУІ ім. Ф. Ракоці II;

Ернест Іванчо, кандидат медичних наук, доцент ЗУІ ім. Ф. Ракоці II.

Відповідальний за випуск:

Ільдико Орос, кандидат педагогічних наук, президент ЗУІ ім. Ф. Ракоці II.

L74 LIMES : наук. вісн. Закарпат. угор. ін-ту ім. Ф. Ракоці II = A. P. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve / М-во освіти і науки України, Закарпат. угор. ін-т ім. Ф. Ракоці II = Ukrajna oktatási és tudományos minisztériuma, Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola ; редкол. : Й. Сікура (голов. ред.) = szerkesztés: dr. Szikura J. (főszerkesztő) [та ін.]. – Ужгород : Вид-во В. Падяка = Ungvár : V. Pagyak Kiadója, 2014. – Том I = I. évfolyam. – 228 с. : іл. + табл. + діаграми. – Текст угор., укр. та англ. мовами.

ISBN 978-966-387-090-8

У «Limes» публікуються наукові статті викладачів та студентів Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II, а також дослідження українських та іноземних вчених угорською, українською та англійською мовами. Видання вміщує праці з біології, географії, інформатики, літератури, хімії, економіки, мовознавства, історії та туризму.

УДК 001.89
ББК 72.7

ISBN 978-966-387-090-8

© Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II

UKRAJNA OKTATÁSI ÉS TUDOMÁNYOS MINISZTERIUMA
RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA

LIMES

**A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve**

2014

I. évfolyam

Ungvár
V. Pagyak Kiadója
2014

*Kiadásra javasolta: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa
(2014.11.25., 4. számú jegyzőkönyv).*

A „LIMES” 2014-ben alapított és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Tanácsának határozata alapján jelenik meg.

**Nyomatott tömegtájékoztatási eszközök állami nyilvántartásának igazolása:
széria: KB № 20762-10562P; kiadta: Ukrajna Állami Nyilvántartási Szolgálat
2014.05.08-án.**

SZERKESZTÉS:

dr. **Szikura József**, a biológiai tudományok kandidátusa, professzor, II. RFKMF;
dr. **Keresztény István**, a pedagógiai tudományok kandidátusa, docens, II. RFKMF;
dr. **Bacsó Róbert**, a közgazdasági tudományok kandidátusa, docens, II. RFKMF;
dr. **Ivancsó Ernő**, az orvostudományok kandidátusa, docens, II. RFKMF.

A KIADÁSÉRT FELEL:

dr. **Orosz Ildikó**, a pedagógiai tudományok kandidátusa, elnök, II. RFKMF.

A *LIMES* a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanárainak, hallgatóinak munkáit, valamint ukrainai és külföldi tudósok magyar, ukrán és angol nyelvű tanulmányait adja közre. Jelen kötet a biológia, földrajz, informatika, irodalom, kémia, közgazdaságtan, nyelvészet, történelem és a turizmus tudományágainak különböző területeit öleli fel.

A KÖTET TANULMÁNYAIBAN ELŐFORDULÓ ÁLLÍTÁSOKÉRT MINDEN ESETBEN A SZERZŐ FELEL.

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

TARTALOM

M. С. ДНІСТРЯНСЬКИЙ: <i>Суспільно-географічне макрорайонування України: нові методологічні підходи і пропозиції</i>	11
BACSÓ RÓBERT – PALLAY KATALIN: <i>Az ukrán és magyar államadósság jelenlegi állapota és hatása a nemzetgazdaságra: komparatív összehasonlítás a gazdasági válság tükrében</i>	21
FENYVES VERONIKA: <i>Likviditási helyzet vizsgálata havi adatok alapján</i>	31

INÁNTSY-PAP ÁGNES: <i>A hátrányos szociokulturális környezet, a motiváció és a sikeres nyelvelsajátítás összefüggéseinek vizsgálata</i>	39
RÉKA SÜTŐ: <i>The Language Repertoire of Transcarpathian Hungarian Teenagers</i>	45
TÓTH ENIKŐ: <i>A magyar nyelv megjelenése Badaló és Halábor nyelvi tájképében</i>	57
CSÉKE KATALIN: <i>A nákozás mint nyelvjárási jelenség szociolingvisztikai vizsgálata (egy elemzés tükrében)</i>	65
SEBESTYÉN ZSOLT: <i>Egy sajátos ungi névcsalád: Pásztély</i>	75
ЛІВРИЦ К. Е.: <i>Запозичення слів французького походження в угорську мову</i>	81

GÖNCZY SÁNDOR – ÉSIK ZSUZSANNA: <i>Közetgenetikai egységek kialakításának lehetőségei klaszteranalízissel egy kárpátaljai vulkáni terület példáján</i>	87
VINCE TÍMEA – CSOMA ZOLTÁN – SZABÓ GYÖRGY: <i>Beregszász talajainak állapota. A talajok fizikai-kémiai tulajdonságai és módosulásuk a használat függvényében</i>	97
VARGA ANDREA: <i>Beregszász léghőmérsékletének változása 1947–2013 között</i>	103
SZANYI SZABOLCS – KATONA KRISZTIÁN – RÁCZ ISTVÁN ANDRÁS: <i>Natura 2000-es jelzőfajok monitorozása a Beregi-sík kárpátaljai részén</i>	111
BERNÁT NIKOLETT: <i>Szernye felszíni és kútvizének biológiai vizsgálata</i>	119

TÖRZSÖK ANDRÁS – GYURICZA LÁSZLÓ: <i>Private Initiatives in the service of the animation of tourism in Keszthely, the capital of Lake Balaton</i>	133
MINORICS, TÜNDE – GONDA, TIBOR: <i>The use of our gastro-cultural heritage in tourism</i>	147
BERGHAUER SÁNDOR: <i>A Munkácsi járás természeti adottságainak idegenforgalmi szempontú kvantitatív értékelése</i>	153

SÜTŐ KRISZTINA: <i>Életmód, életvitel, egészségmegőrzés Beregszász vonzaskörzetében</i>	167
OROSZ JÚLIA: <i>A nőtörténet mint a történetírás új irányzata</i>	181
JANCSI SZABINA: <i>A Forrás Irodalmi Stúdió története és a kárpátaljai magyar polgárjogi mozgalomra gyakorolt hatása</i>	189
SZIMKOVICS TAMÁS: <i>Perl AJAX MySQL használata dinamikus weblapoknál</i>	195
KOMONYI ÉVA – LÉTAI BÉLA: <i>A kémiatanárok eredményességét befolyásoló tényezők Kárpátalja magyar nyelvű iskoláiban egy felmérés tükrében</i>	205
RECENZIO: <i>Intelligens háló...</i>	219
ESEMÉNYNAPTÁR	223

2013. április 26.
Orbán Viktor látogatása a főiskolán

Elvi megállapodás aláírása Magyarország kormánya és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola között a kárpátaljai magyar felsőoktatás fejlesztése érdekében történő együttműködésről.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ МАКРОРАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ: НОВІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ І ПРОПОЗИЦІЇ

М. С. ДНІСТРЯНСЬКИЙ

Доктор географічних наук, професор кафедри географії
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

Обґрунтовано закономірний характер процесів районоформування та розкрито чинники суб'єктивності районування. Зроблено критичний аналіз минулих та сучасних методологічних підходів до суспільно-географічного макрорайонування України. Визначено чинники, які зумовлюють основні сучасні макрорайонні суспільно-географічні відмінності (історико-географічні та етногеографічні передумови, економічна самобутність окремих регіонів, регіональна самоідентифікація). На основі обґрунтованих методологічних підходів виділено дванадцять суспільно-географічних макрорайонів.

АБСТРАКТ

The natural character of formation processes of regions are grounded and subjectivity factors of regionalization are considered. A critical analysis of previous and contemporary methodological approaches to social-geographical regionalization of Ukraine is made. Factors determining major modern regional social-geographical differences (geographical-historical and ethno-geographical background, economic uniqueness of certain regions, regional identity) are identified. Twelve socio-geographical regions on the basis of relevant methodological approaches are determined.

Формування регіональних відмінностей кожної країни – загальновідома географічна закономірність, результат усебічної взаємодії природно-географічних, історично-географічних та цілої низки суспільно-географічних чинників (геоетнокультурних, гео економічних, геодемографічних тощо). Через різноманітність природних й історичних передумов кожен компонент суспільно-географічного простору (розселення та етнокультурний склад населення, мережа комунікацій, економічних центрів тощо) об'єктивно відзначається характерною для нього територіальною диференціацією, спираючись на яку науковці мають змогу виділяти ареали чи райони за однорідністю певних ознак (етнічних, демографічних, промислових, сільськогосподарських, транспортних та ін.). Водночас

конфігурація та різна інтенсивність усіх територіальних зв'язків в процесі життєдіяльності людського суспільства, наявність в суспільно-географічному просторі центрів різного рівня ієрархії, які інтегрують, фокусують ці зв'язки, а також і суб'єктивне формування регіональних соціальних ідентичностей під впливом етнокультурного чи історичного чинників – усе це зумовлює утворення цілісних, внутрішньо взаємопов'язаних осередків суспільно-географічного життя, які й проявляються як інтегральні суспільно-географічні райони різного рівня. Межі таких районів, поширення яких найбільшою мірою визначається структурою розселення населення та адміністративно-територіальним поділом, в більшості країн мають переважно континуальний характер, а самі райони в

реальності проявляються як окремі ядра чи осередки впливу і тяжіння. Рівень їхньої сформованості й цілісності також є суттєво диференційованими.

Отже, в структурі суспільно-географічного простору кожної країни об'єктивно формуються як райони з однорідністю певних ознак, наприклад, сільськогосподарські смуги, так і райони з різним ступенем суспільно-географічної поєднаності, зокрема, столичні регіони в більшості держав світу, хінтерланди дуже великих міст та мегалополісів тощо. З огляду на чинники й характер формування, в суспільно-географічній літературі перші суспільно-географічні райони здебільшого називають однорідними, а другі – вузловими. На наявності таких двох типів районів наголошували різні науковці, у тому числі й В. Кубійович, за словами якого: «Районом ... називаємо ту частину цілого краю, яка має питомі собі прикмети, що відрізняють її від інших сусідніх територій. ... Можна сполучати в одне ціле місцевини з різними господарськими прикметами, такі що змагають до одного осередку і творять гармонійне ціле...»¹.

Попри онтологічно об'єктивний і закономірний характер суспільно-географічного районоформування, процес самого районування є суб'єктивним, адже його здійснюють науковці на основі визначених ними завдань, принципів та критеріїв. І хоча виділені ними варіанти районування мали б відображати об'єктивні відмінності, все ж чинник суб'єктивної інтерпретації реалій диференціації та інтеграції суспільно-географічного простору в більшості випадків зумовлює поширення різних схем суспільно-географічного районування. Особливо тоді, коли ядра вузлових районів

є у стадії формування, в процесі диференціації помітними є широкі перехідні смуги, а в середовищі науковців немає узгоджених принципів і підходів до районування. Суб'єктивність районування проявляється й у різних підходах до виділення ієрархії районів, і в абстрагуванні від перехідного характеру районних меж, а часто і від рівня сформованості районів. Окремим випадком районування є суб'єктивне конструювання районів для досягнення певної мети. Це, зокрема, проявилось у планах створення економічних районів в часи СРСР. В цьому контексті особливо деструктивний характер мали проекти російського Держплану щодо поділу території УРСР на два райони (південно-східний промисловий та південно-західний – здебільшого сільськогосподарський)², що однозначно суперечило потребам всебічного і збалансованого розвитку економіки різних частин України. І хоча ці проекти зазнали критики як тогочасних українських науковців³ і навіть урядовців, все ж в реальній регіональній економічній політиці вони використовувались, закладаючи диспропорції регіонального промислового розвитку, які є відчутними і по сьогоднішній день.

Попри суб'єктивний характер визначення різних рівнів районування характерним для кожної країни є формування помітних регіональних відмінностей вищого рівня, тобто утворення в межах усієї території країни відносно великих за розмірами районів (макрорайонів), які різною мірою виділяються й набором самобутніх рис, і певною взаємопов'язаністю. *Макрорайони країни, будучи окремими фрагментами її суспільно-географічного простору, в*

¹ Кубійович В. Поділ земель, де живуть українці, на географічні країни // Історія української географії. Тернопіль, 2001. - Випуск 1 (3). - С. 26 – 30

² Мезенцева Н. І., Мезенцев К. В. Економічна і соціальна географія України. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – С. 230;

³ Садовський В. Районізація України // Записки Української Господарської Академії в Чехословацькій Республіці. Т. 3. 1931. С. 221.

реальності проявляються, особливо на фоні особливостей природно-географічного середовища, як своєрідні суспільно-географічні ландшафти, кожен з яких відзначається характерною комбінацією таких компонентів, як поселення і житло, економіка і традиційне господарство, комунікації, традиційна матеріальна культура. Іноді, але не завжди, населення таких районів самоусвідомлює свою районну унікальність, що в культурно-ментальному аспекті веде до формування різних рівнів загальнонаціональної та регіональної ідентичностей. Очевидно, що і для усього середовища науковців актуальним є проведення суспільно-географічного макрорайонування, тобто виділення таких районів, які відзначаються набором сутнісних суспільно-географічних якісних характеристик. Таке районування, будучи своєрідним різновидом просторової типізації, має важливе пізнавальне значення, а у прикладному аспекті має підстави бути інформаційним орієнтиром у здійсненні різних напрямів регіональної політики та у вивченні районної частини суспільної географії країн в школах різного рівня.

Складність суспільно-географічного макрорайонування України на сьогодні визначається кількома обставинами. Це, по-перше, інтеграційний характер самої державної території України, яка хоча й об'єднана українським етногеографічним чинником в єдине ціле, але включає регіони, які в попередні історичні періоди розвивалися в складі різних держав, а тому багато тогочасних науковців, які проводили районування, не розглядали Україну як цілісність, включаючи її в схеми районного поділу інших країн, зокрема, величезної за розмірами Російської імперії, що визначало неадекватність масштабів виділених районів розмірам України. По-друге, у підходах до районування України і по сьогодні від-

чутною є методологічна вузькість, зумовлена інерцією радянських економічно-детерміністичних підходів, що проявляється у прагненні будь-що відшукати зони економічної спеціалізації чи територіально-виробничі комплекси або їхні аналоги як основу макрорайонних відмінностей. А за відсутності таких – проголосити їхне утворення в межах суб'єктивно виділеного ареалу. І по-третє, недостатньо досліджень у розрізі усієї України щодо визначення тенденцій перебігу процесів диференціації й інтеграції як окремих компонентів, насамперед соціокультурної сфери, так і суспільно-географічного простору загалом.

Для обґрунтування принципів, на основі яких мало б здійснюватись сучасне суспільно-географічне макрорайонування, необхідно зробити критичний огляд історичних підходів до вивчення цієї проблеми. Тут відразу слід наголосити, що варіанти районування території України, які пропонували географи в кінці XIX – на поч. XX століття в контексті районування усієї Росії (К. Арсен'єв, П. Семенов-Тян-Шанський, Д. Менделєєв, В. Семенов-Тян-Шанський) не могли не мати здебільшого схематичного характеру з огляду на велику територію Російської імперії, що визначали і великі розміри виділених районів. Обмеженням було і їхнє пізнавальне значення, оскільки ці схеми відображали лише деякі відмінності центрально-правобережних і центрально-лівобережних частин України та Причорномор'я, яке дійсно вирізнялося значно пізнішим масовим заселенням та економічних освоєнням. Незважаючи на методологічну обмеженість, тяглість таких загальноросійських підходів кінця XIX – на поч. XX століття була відчутною і в СРСР, зокрема, у варіантах районування, запропонованих Комісією з вивчення природничих продуктивних сил (1920) та Держпланом Росії

(1922)⁴. Ці варіанти районування мали не стільки пізнавальне значення, як були орієнтовані на цілеспрямоване формування економічних районів заданої конфігурації, а їхні практична реалізація, як уже зазначалося, лише поглиблювала диспропорції регіонального економічного розвитку.

Серед схем суспільно-географічного районування УРСР першої половини ХХ ст. помітними були і спроби поєднати природно-географічні ознаки (поширення природних зон) з розміщенням промисловості, що, зокрема, проявилось у поглядах на цю проблему К. Воблого⁵. Такі поділи УРСР на природно-економічні райони мали значно більше наукове значення, оскільки розкривали деякі суттєві суспільно-географічні особливості різних частин України, адже природно-географічна диференціація так чи інакше визначала агрогеографічні відмінності, а також опосередкована впливала на процеси заселення та розселення.

У повоєнний період домінуючим стало прагнення сформувати планові економічні райони на основі груп компактно розміщених областей. Згідно з теоретичними засадами тодішньої економічної географії ці суб'єктивно об'єднані в райони групи областей мали б стати в перспективі територіально-виробничими комплексами. Але реально як промислово пов'язані економічні райони з подібною структурою господарства областей виділялися лише Донеччина (Донецька та Луганська області) і Придніпров'я (Дніпропетровська і Запорізька області). Тому об'єднання інших областей в економічні райони здебільшого мало механічний характер і зазна-

вало різних модифікацій. Наприклад, Держплан УРСР у 1962 році виділив в Україні сім економічних районів: 1) Донецький (Донецька й Луганська області); 2) Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька і Кіровоградська області); 3) Харківський (Харківська, Придніпровська, Сумська); 4) Київський (Житомирська, Київська, Черкаська, Чернігівська області); 5) Львівський (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська); 6) Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька); 7) Чорноморський (Кримська, Миколаївська, Одеська, Херсонська області). Більш логічним виглядало групування областей в шість основних економічних районів, яке запропонував О. Діброва в підручнику «Географія Української РСР» (1958), об'єднуючи в один район сфери приблизного впливу найбільших міст Києва, Харкова, Донецька, Дніпропетровська (разом із Запоріжжям), Одеси і Львова. Таким чином було виділено такі райони: Донбас (сучасні Донецька і Луганська області), Промислове Придніпров'я (Дніпропетровська і Запорізька області), Північно-Східний (Полтавська, Сумська, Харківська області), Центральний (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Хмельницька, Чернігівська, і Черкаська області), Західний (Волинська, Дрогобицька, Закарпатська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області), Причорномор'я (Одеська, Миколаївська, Херсонська, тодішня Кримська області)⁶.

Формування планових економічних районів в УРСР все ж мало другорядне значення порівняно з районуванням усього СРСР, оскільки на початку 1961 років минулого століття союзний центр вирішив генералізувати і централізувати усі підходи до районування і офіційно виділити в

⁴ Мезенцева Н. І., Мезенцев К. В. Економічна і соціальна географія України. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – С. 217;

⁵ Воблий К. Г. Економічна географія Української РСР. Харків; Київ, 1930. С. 167

⁶ Діброва О. Т. Географія Української РСР. К., 1958. С. 312

межах Радянського Союзу 18 економічних районів. В контексті економічного районування СРСР за участю деяких українських науковців (Л. Корецького, І. Кугукала) в УРСР було визначено лише три райони (подібно до ще загальноросійських поглядів початку ХХ ст.): Донецько-Придніпровський, Південно-Західний (назву вибрано також з погляду союзного центру) і Південний. В результаті таких підходів можна було ставити питання лише про виділення в межах цих трьох районів окремих підрайонів. У 1972 році Держпланом УРСР такими підрайонами було визначено: в Донецько-Придніпровському районі – Донецький (Донецька і Луганська області), Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька і Кіровоградська області), Північно-Східний (Харківська, Полтавська, Сумська області), у т. зв. Південно-Західному районі – Київський (Київська, Черкаська, Чернігівська області), Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області), Західно-Поліський (Волинська, Житомирська, Рівненська області), Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області), в Південному – лише один Південний підрайон (Миколаївська, Одеська, Херсонська і Кримська області)⁷. Ці виділені підрайони стали основою і наступних схем районування, які вже не мали прикладного планового характеру, а були опубліковані в посібниках і монографіях (за ред. М. Пістуна і Є Шиповича (1982), за ред. А. Григор'єва (1984), Ф. Заставного (1988), В. Поповкіна (1993)), а також, з деякими доповненнями, і сучасного поділу України на дев'ять районів⁸, який вважається тимчасово узгодженим в середовищі науковців-географів і є офіційною робочою схемою вивчення

економічної та соціальної географії в середній школі. Принципово не відрізняючись підходами, ці варіанти містили незначні відмінності від схеми Держплану 1972 року, передовсім щодо включення окремих областей в суміжні райони. Лише А. Григор'єв додатково поділив Південний район на підрайони за зональними природно-географічними відмінностями.

Отже, на сьогодні в Україні офіційно узгоджено поділ на дев'ять економічних районів, які тепер уже розглядають як суспільно-географічні (Столичний (м. Київ, Житомирська, Київська, Чернігівська області), Центральний (Кіровоградська і Черкаська області), Донецький (Донецька і Луганська області), Придніпровський (Дніпропетровська і Запорізька області), Північно-Східний (Полтавська, Сумська і Харківська області), Причорноморський (Миколаївська, одеська, Херсонська області, АР Крим), Північно-Західний (Волинська і Рівненська області), Подільський (Вінницька, Тернопільська і Хмельницька області), Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька). Попри широке поширення ця схема за багатьма ознаками не розкриває об'єктивних районних відмінностей суспільно-географічного простору держави. Це найбільше проявляється в тому, що: а) деякі райони, наприклад, Карпатський, Подільський, Причорноморський, включають адміністративні регіони, які мають різне культурно-географічне та й загалом суспільно-географічне обличчя, і самі виступають як цілісні райони або частини інших районів; б) в окремих районах, зокрема, Центральному, Подільському, Причорноморському, відсутній районоформуючий центр, низькою є і їхня комунікаційна пов'язаність, тому загалом такі райони виглядають штучно скомпонованими. Помітними є і диспропорції в розмірах районів. Самі райони названо за

⁷ Мезенцева Н. І., Мезенцев К. В. Економічна і соціальна географія України. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – С. 180

⁸ Там само, С. 182

різними ознаками: одні – за сторонами горизонту, інші – за природно-географічними чи позиційними особливостями.

В контексті обґрунтування моделей районування, які інтегрально відображали б об'єктивні відмінності за усіма суспільно-географічними характеристиками, тобто і унікальність суспільно-географічних ландшафтів окремих частин державної території, і їхнє особливе місце в суспільно-географічному устрої країни, необхідно виділити кілька принципових моментів. По-перше, *економіко-географічний чинник на сьогодні не може мати вирішального значення в формуванні усіх районів*, що пояснюється як економічною однорідністю більшої частини країни, так і сучасними негативними економічними тенденціями. Лише для Донбасу та до певної міри Харківської області і Придніпров'я промисловий розвиток є визначальним у формуванні цілісного суспільно-географічного обличчя. По-друге, *у виділенні і районів, і районних меж недостатньо спиратися лише на зони впливу великих міст* (Києва, Харкова, Дніпропетровська (разом із Запоріжжям), Одеси, Донецька, Львова), оскільки їхній вплив, з одного боку, не покриває всієї території України, а з іншого – вплив столиці, м. Києва, поширюється на кілька різних районів. І по-третє, *характерний суспільно-географічний ландшафт більшості районів так чи інакше визначається історико-культурними чинниками: відмінностями заселення і політичного розвитку, етнічного і релігійного складу населення*. Причому всі ці чинники є взаємопов'язаними, що часто зумовлює усвідомлення населенням окремих регіонів свої регіональної ідентичності, яка здебільшого є нижчим рівнем загальнонаціональної самосвідомості, хоча в окремих випадках деякі політичні сили можуть спекулювати на протиставленні регіональної та загальнонаціональної ідентичностей. У

будь-якому випадку, *нехтувати чинником регіональної самоідентифікації при проведенні районування не можна*.

Виходячи з цих принципів, в основу виділення макрорайонів слід взяти такі ознаки, які б розкривали б сутнісні відмінності суспільно географічного простору різних частин країни. Такими особливостями, які мають на сьогодні найбільше районоформуюче значення, є: а) історико-географічний чинник; б) етнонаціональна структура населення; в) особливі економічні умови; г) поширення регіональної самоідентифікації. Як уже зазначалося, ці чинники є не лише взаємопов'язаними, але і впливають на інші складові суспільно-географічного простору (розселення населення, демографічна та релігійна сфери суспільства, транспорт тощо), зумовлюючи навіть і характерні особливості політичної активності населення цих районів. Так, історико-географічні особливості визначили і поширення регіональної самоідентифікації, і відмінності розвитку економіки, етнонаціонального та релігійного складу населення, а отже, і районну самобутність, Криму, Закарпатської, Чернівецької, волинських, галицьких і подільських областей, меншою мірою – центрально-лівобережних і центрально-правобережних регіонів. Зауважимо однак, що межі історико-географічних областей не завжди збігаються з адміністративними межами. Але все ж чинник адміністративної пов'язаності регіонів вищого рівня (областей, автономії) є настільки суттєвим і для єдності районів, що при проведенні районування відносити різні частини областей до різних районів є недоцільно. Етногеографічні особливості (частка етнічних українців і етнічних меншин, етнічна мозаїчність регіонів, структура населення за рідною мовою, ступінь асиміляції етнонаціональних груп), також визначаючись

історією заселення і політичного розвитку, є суттєвими не лише для окремих західних, але і для деяких південних регіонів, у тому числі й Одеської області, південно-західна частина якої (Південна Бессарабія) є найбільш поліетнічною частиною держави. Особливі економічні умови, визначаючи районну самобутність Донеччини, меншою мірою для Придніпров'я та Харківщини, своєю чергою також вплинули на етнонаціональний та соціальний склад населення цих районів.

Отже, з урахуванням усіх окреслених ознак як окремі макрорайони з характерними особливостями суспільно-географічного ландшафту виділяються: 1) Закарпатський район (Закарпатська область); 2) Галицький район (Івано-Франківська, Львівська і Тернопільська області); 3) Волинський район (Волинська і Рівненська області); 4) Буковинсько-Північно-Бессарабський район (Чернівецька область); 5) Подільсько-Поліський район (Вінницька, Хмельницька і Житомирська області); 6) Центрально-Правобережний район (Київська, Кіровоградська, Черкаська області); 7) Центрально-Лівобережний район (Полтавська, Сумська, Чернігівська області); 8) Дніпровсько-Харківський район (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області); 9) Донецький район (Донецька і Луганська області); 10) Одеський район (Одеська область); 11) Центрально-Причорноморський район (Миколаївська і Херсонська області); 12) Кримський район (АР Крим) (див. рис. 1).

У цій моделі враховано цілісність адміністративних регіонів вищого рівня, хоча такий підхід, з огляду на помітні внутрішньообласні відмінності, є до деякої міри надто великим узагальненням, не зовсім відповідаючи потребам середньомасштабного суспільно-географічного районування. Однак з урахуванням того, що області є певною мірою цілісними регіонами з єдиною

системою взаємин в фінансово-економічній, інформаційній, освітній, культурній та інших сферах (це значною мірою пов'язано з культурно-організаційною роллю обласного центру), усю територію кожної області було включено до одного суспільно-географічного району. Отже, окреслена схема районування, як і попередні, також є до певної міри суб'єктивною, оскільки відзначається досить високим ступенем узагальнення, уникнути якого неможливо, не порушуючи цілісність областей. Окрім того, помітною є абстрагованість від деяких суспільно-географічних реалій, зокрема, історично-географічних меж. Не всі райони є моноцентричними і достатньо цілісними, що особливо стосується Харківсько-Придніпровського та Подільсько-Поліського районів. Деякі з них (Подільсько-Поліський, Дніпровсько-Харківський і Чернівецько-Північно-Бессарабський) поєднують частини двох історичних областей, які можна розглядати як окремі підрайони. Чотири суспільно-географічні макрорайони (Закарпатський, Буковинсько-Північно-Бессарабський, Одеський і Кримський) охоплюють лише один адміністративний регіон вищого рівня, що своєю чергою зумовлює районні диспропорції. Однак, *попри неминучі суб'єктивні моменти такий поділ все ж достатньо повно відображає основні районні відмінності суспільно-географічного простору України, адже межі районів позначають суттєві зміни всіх його складових.* Так, при переході від одного району до іншого не лише відбуваються суттєвий стрибок за такими показниками, як частка етнічних українців і етнічних меншин, частка населення з рідною українською мовою, рівень і напрям асиміляції етнонаціональних спільнот і груп, але й помітні зміни соціальної, а у деяких випадках й релігійної структури населення. Накладаються на цю схему й особливості рівня урбанізації, структури розселення, демогеографічної та економіко-географічної ситуації в Україні. І що також

важливо: усі райони виділяються характерними рисами політичної активності населення, яка проявилася під час усіх останніх виборчих кампаній⁹. До того ж для деяких з виділених суспільно-географічних районів, як уже зазначалося, характерний порівняно високий рівень регіонально-соціальної самоідентифікації. Тому, *синтезуючи низку характерних історико-культурних, демографічних та соціально-економічних рис, кожен з означених районів формує і своєрідний суспільно-географічний ландшафт.*

Окреслений макрорайонний поділ, розкриваючи диференціацію суспільно-гео-

графічного простору України, має насамперед пізнавальне значення. Прикладні аспекти є обмеженими: з огляду на консолідованість українського суспільства ця модель може виступати лише своєрідним інформаційним орієнтиром в політичній діяльності щодо формування цілісної української політичної нації та загальнодержавної ідентичності, які поєднували б загальнонаціональну єдність та регіональну самобутність. Слід також наголосити, що виділені райони аж ніяк не можуть бути суб'єктами територіально-політичних взаємин. Так само означений районний поділ не може мати жодного значення для потреб організації адміністративно-територіального устрою.

⁹ Дністрянский М. С. Політична географія та геополітика України. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. – С. 287

Рис. 1. Суспільно-географічні макрорайони України

ЛІТЕРАТУРА

- Воблий К. Г. *Економічна географія Української РСР*. Харків; Київ, 1930.
- ДІБРОВА О. Т. *Географія Української РСР*. К., 1958. – 412 с.
- ДНІСТРЯНСЬКИЙ М. С. *Політична географія та геополітика України*. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 344 с.
- КУБІЙОВИЧ В. *Поділ земель, де живуть українці, на географічні країни // Історія української географії*. Тернопіль, 2001. - Випуск 1 (3). – С. 26 – 30.
- МЕЗЕНЦЕВА Н. І., МЕЗЕНЦЕВ К. В. *Економічна і соціальна географія України*. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 239 с.
- САДОВСЬКИЙ В. *Районізація України // Записки Української Господарської Академії в Чехословацькій Республіці*. Т. 3. 1931. С. 218 – 239.

**2013. március 15.
Fazekas Sándor vidékfejlesztési miniszter látogatása a főiskolán.**

AZ UKRÁN ÉS MAGYAR ÁLLAMADÓSSÁG JELENLEGI ÁLLAPOTA ÉS HATÁSA A NEMZETGAZDASÁGRA: KOMPARATÍV ÖSSZEHOSONLÍTÁS A GAZDASÁGI VÁLSÁG TÜKRÉBEN

BACSÓ RÓBERT¹ – PALLAY KATALIN²

¹II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Gazdasági Tanszék,
tanszékvezető, egyetemi docens

²II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, V. évf. hallgató

E tanulmány az ukrainai és a magyarországi államadósság komparatív összehasonlítását tűzi ki céljául. Történelmi áttekintést végez a magyarországi és az ukrainai államadósság halmozása terén. Megvizsgálja Magyarország helyzetét a vele egyszerre csatlakozó közép-kelet-európai országgal. A cikk felvázolja a jelenlegi rövid és hosszú távú adósságcsökkentési politika kulcselemeit Magyarország viszonylatában, reflektál a magyarországi adósságcsökkentési politika adaptációjára a jelenlegi ukrainai gazdasági viszonyokban.

ABSTRACT

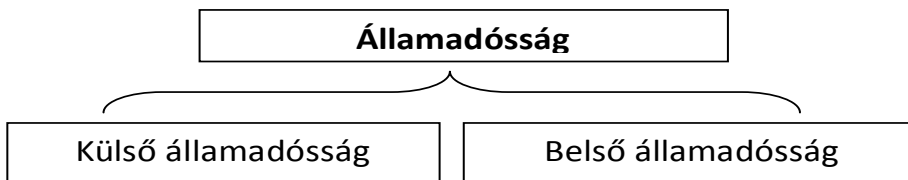
У статті здійснено компаративний аналіз сучасного стану та структури державного боргу Угорщини та України. Здійснено ретроспективний аналіз формування державного боргу Угорщини. Відображено формування державного боргу України з моменту проголошення незалежності. Проведено порівняння боргового стану Угорщини з іншими країнами ЄС та світу. Дано оцінку сучасній політиці уряду Угорщини щодо зниження рівня державного боргу в короткостроковій та довгостроковій перспективі. Визначені основні напрями та механізми вирішення боргової проблеми в Угорщині. Акцентовано увагу на застосуванні угорського досвіду зниження державного боргу в сучасних реаліях України.

I. AZ ÁLLAMADÓSSÁG FOGALMÁRÓL RÖVIDEN

Az államadósság fogalma egyszerre szól a múlttól és a jelenről is. Az államadósság egyrészt megfelel a múltban felhalmozott államháztartási hiány kumulatív összegének, másrészt az állam jövőbeni tervezett kötelezettsé-

geinek a jelenbeni értékét is figyelembe véve (Czeti–Hoffmann 2006).

Az államadósság egy adott ország költségvetésének évek, évtizedek alatt felhalmozódott hiányának összessége. Ez lehet külső (ha külföldi jogalanyoknak tartozik) és belső (ha

1. ábra. Az államadósság felosztása (saját szerkesztés)

az országon belüli jogalanyoknak tartozik) adósság is (lásd az 1 sz. ábrát). Az államadósság a kormányzati hierarchia különböző szintjeiről adódik össze, mint például az helyi vagy önkormányzati, a szövetségi és a központi irányítás tartozásaiból. Az államadósságba beletartoznak a hiteladósságok is, valamint az állami vállalatoktól átvett hitelek is, vagy olyanok, amelyekért az állam garanciát vállalt.

Az adósságfelhalmozás első tudományos szinten is bizonyított elmélet A. Smith (1776) nevéhez fűződik, akinek az volt az álláspontja, hogy az állami kiadások finanszírozása csak az adórendszeren keresztül történhet.

Az államadósság az állam által felvett kölcsön összege, amelyet kamatokkal növelten köteles a lejárat végén törleszteni. A jelenlegi állami pénzügyekben megkülönböztetik a direktkölcsönöket, valamint az állami garanciavállalást. Több kutató is felhívja a figyelmet arra, hogy mind a két forma fizetési kötelezettséget eredményez az állami költségvetés terhére, ám az állam által vállalt garanciák természete sokkal bizonytalanabb (mert nagyrészt kétes a felhasználásuk területe), és emiatt óvatosságra intenek a szakértők az effajta kötelezettségektől. Az államadósság penzügytani megítélése általában negatív, bár meghatározott feladatok elérése érdekében több szerző is elismeri az államadósság intézményét.

A kameralisták úgy vélik, hogy elfogadható a helyzet, ha a deficitet kölcsönökkel fedezik, bár kritizálják a negatív hatásait a kamatterhek miatt, kiemelik egyik legfontosabbnak tartott elemeit az efféle kölcsönöknek – a felvett kölcsön céljait, az igénybevett forrást, a jogi kereteket, valamint a gazdaságra gyakorolt hatást is. Kiemelhetjük Buchanan (1958) megállapítását, aki úgy vélte, hogy az államadósság olyan teher, amit a jövőre hárítunk át.

Jelenleg az államadósságnak több formájával is találkozhatunk a gyakorlatban:

- 1) Kötvényadósság – az adósságról értékpapírt állítanak ki. Ez a leggyakoribb államadóssági forma.
- 2) Könyvadósság – a hitelező követelését az államadóssági főkönyvbe vezetik be, erről értékpapírnak nem minősülő elismervényt kap.
- 3) Fundált adósság: hosszú lejáratú adósság, fedezetül állami javakat is leköthetnek.

Megfigyelve az államadósság jogi környezetét, megtapasztalhatjuk, hogy az adós állam közhatalmi jogokkal élve rendelkezhet úgy, hogy önkényűen megváltoztatja a kölcsön alapvető feltételeit. Az effajta természetű lépés súlyosan sérti a forgalom biztonságát, jogi kollíziót okozhat, az állam hitelképességét teszi tönkre, megdönti az államba mint adósba vetett bizalmat, ami hosszú távon súlyos problémákhoz vezethet. Ezek fényében az államok az ilyen egyoldalú (konverziós) lépéseket csak végső esetben alkalmazzák.

II. AZ UKRÁN ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉS 2013-AS ÁLLAPOTA

Az ukrán állami költségvetés állapota 2013-ban nagyban a 2012-es tendenciákat követi: a helyi önkormányzatok bevételeinek csökkenése, az Ukrán Nyugdíjalap finanszírozási problémái, államadósság finanszírozásának megemelkedett költségei azáltal, hogy az olcsóbb külső hiteleket beváltották sokkal költségesebbekkel (hiszen az IMF 2008–2009-ben lehívott hitelek legnagyobb részét (6 Mrd \$) a 2013-as évben kell visszaadni). Ezt a tendenciát az is tetézi, hogy Ukrajna adósságbesorolás terén a 10 legkockázatosabb országok közé tartozik, és ezért csak magas kamatláb fejében hajlandóak eurókötvényeket vásárolni a külső hitelezők.

Amit már most meg lehet állapítani, az az, hogy az ukrán gazdaság növekedése megállt 2013-ban, jobb esetben el sem éri a 0,5-1,5% növekedést. A költségvetésben lefektetett 4,5% infláció azt jelenti, hogy a reáljövedelmek csökkenni fognak, vagyis az emberek szegényebbek lesznek, mint a 2012-es évben.

Ennek függvényében az adóbevételek már csak azért is csökkennek, mert a gazdaság stagnál, az adóhatóság már 1 negyedévre előre behajtotta az adókat, hogy teljesítse a 2013-ra tervezett költségvetési számokat. Emiatt a helyi önkormányzatok keze a költségvetési kiadások terén is meg van kötve.

A nyugdíjreform sajnos nem teljesítette a hozzá fűzött elvárásokat – nem tudta legyűrni az Ukrán Nyugdíjalap deficitetes működését a 2012-es évben (1. tábl.). Tehát hiába emelték meg a nők számára a korhatárt és 10 évvel a minimálisan ledolgozott évek számát nők és a férfiak számára egyaránt. Ahogy a költségvetés adatai előrejelzik – még nagyobb deficittel számolnak 2013-ban, mint az előző évben.

1. táblázat. Az állami költségvetésből az Ukrán Nyugdíjalapba átcsoportosított összegek a 2011–2013 években
(Saját számítás az Ukrán Nemzeti Bank adatai alapján)

Mutatók	2011	2012	2013
A nyugdíjalap kiadásai	210,7	228,7	257,3
Az állami költségvetésből átcsoportosított pénzek, Mrd hr	58,3	64,5	83,2
A nyugdíjalap alulteljesítésének mértéke, %	27,7	28,2	32,3

A fenti adatok alapján látni, hogy a nyugdíjalap kiadásainak 1/3 részét nem képes előteremteni saját bevételei által, ezért kényszerül finanszírozásra az állami költségvetésből, amely többletterhet csak újabb és újabb hitelek által képes elviselni. Sajnos a görögök is épp így érték el azt az állapotot, amelyet láthatunk ma Athén utcáin.

Összegezve, röviden – az ukrán kormány az elfogadott 2013-as költségvetésben 135,5 Mrd

hr hitelt tervez lehívni. És sajnos egyedülálló „lehetőségeket kapott”, melyekkel nem rendelkezik még egy EU-s és fejlett ország – évközben korrigálhatja a kölcsönök küszöbét. Vagyis a kölcsönök határösszege akár a csillagos ég! Persze, ha adnak majd kölcsönt. Az IMF hitel-megállapodás hiánya nem fogja serkenteni a külső hitelezők Ukrajna iránti bizalmát. Esetleg Oroszország politikai kötelezettségek fejében, vagy Kína, de ők is csak az agráripárba fektethetnek be, nem pedig pénz formájában nyújtják a támogatást. Erre jó példa a 3 Mrd dolláros ukrán–kínai megállapodás.

III. UKRÁN ÁLLAMADÓSSÁG JELENE ÉS RÖVID TÁVÚ JÖVŐBENI ALAKULÁSA

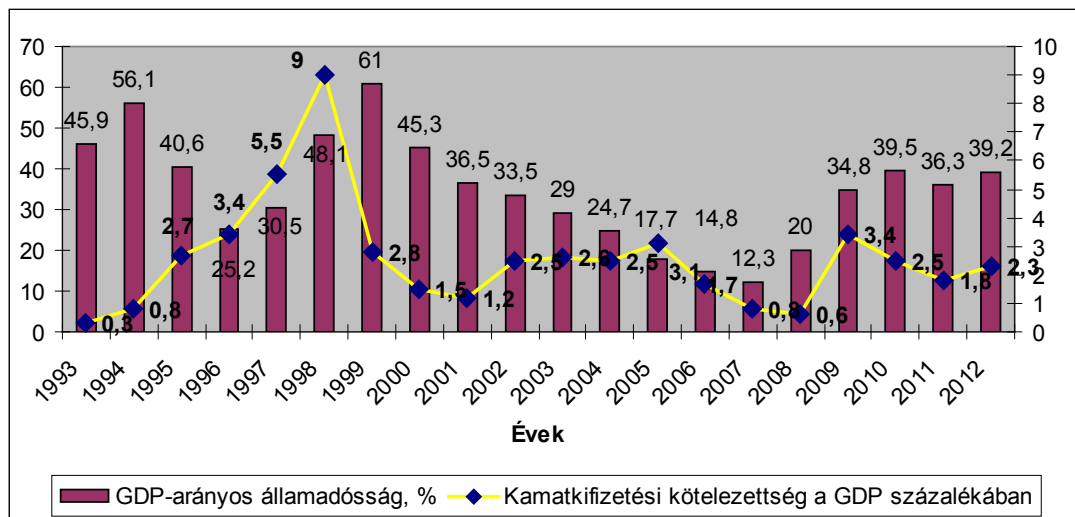
Az utóbbi időben gyakran jelennek meg az ukrán médiában államadóssággal kapcsolatos információk: az államadósság 1 milliárd hrivnyával növekedett, más forrás szerint 4 milliárddal. Hogy is működik ez? Meddig mehet el a kormány az eladósodottság útján? Erre és az ezzel kapcsolatos kérdésekre próbálunk reflektálni.

Fontos megjegyezni, hogy Ukrajna államadóssággal kapcsolatos problémái nem új keletűek, hisz már a '90-es években is adáz harcra vívtak vele az akkori kormányok.

A gyors ütemű ukrán államadósság-növekedés a következő tényezők hatására történt:

1) a fentebb említett Ukrán Nyugdíjalap állandó deficitje;

1. ábra. Az ukrán GDP-arányos államadósság és a kamatkifizetési kötelezettség a GDP százalékában a függetlenség kikiáltása óta

2) a 2012-es közös lengyel–ukrán rendezésű labdarúgó-Európa-bajnokság rendezési költségeinek állandó növekedése (100 M \$ a lebonyolítás után is);

3) Az ukrán Naftogaz tarifakülönbségek kiegyenlítésére felvett kölcsönök;

4) Az olcsóbb hitelek drágábbakkal való lecserélése;

5) az államadósság növekedésének következtében a felvett hitelek százalékainak növekedéséhez is vezetett (ha 2008-ban csak 3,2 Mrd hr volt, akkor 2013-ban 35 Mrd hr-t tesz ki);

6) az állam által garantált hitelek növekedése (Ukravtodor, Naftogaz hiteleinek ugrásszerű növekedése).

Elvileg, a magas államadósság nem jelent veszélyt az ország gazdasági növekedésére, ha valutatartalékai jóval meghaladják az adósság összegét. Jelenleg az ukrán valutatartalékok csak az 1/3 részét teszik ki az államadósság összegének, ezért csak refinanszírozással történhet az államadósság rövid távú megoldása, de a gond, sajnos, nem hárul el.

Az utóbbi években majdnem minden fejlett országban emelkedett az államadósság, de az

2. táblázat. Ukrajna GDP-arányos államadósságának és kamatkifizetési kötelezettségének alakulása a függetlenség kikiáltása óta

(Saját számítás az Ukrán Nemzeti Bank adatai alapján)

Évek	GDP-arányos államadósság, %	Kamatkifizetési kötelezettség a GDP százalékában
1993	45,9	0,3
1994	56,1	0,8
1995	40,6	2,7
1996	25,2	3,4
1997	30,5	5,5
1998	48,1	9,0
1999	61,0	2,8
2000	45,3	1,5
2001	36,5	1,2
2002	33,5	2,5
2003	29,0	2,6
2004	24,7	2,5
2005	17,7	3,1
2006	14,8	1,7
2007	12,3	0,8
2008	20,0	0,6
2009	34,8	3,4
2010	39,5	2,5
2011	36,3	1,8
2012	39,2	2,3

3. táblázat. Ukrajna nemzetközi valutatartalékainak változása a 2004–2012-es években

(Az Ukrán Nemzeti Bank adatai alapján)

Év	Évvégi állomány, M \$	Évközi változás, M \$	Változás üteme, %
2004	9 714,78	2 771,78	+39,92
2005	19 390,58	9 675,80	+99,60
2006	22 358,10	2 967,52	+15,30
2007	32 479,06	10 120,96	+45,27
2008	31 543,20	-935,86	-2,88
2009	26 505,11	-5 038,09	-15,97
2010	34 576,40	8 071,29	+30,45
2011	31 794,61	-2 781,79	-8,05
2012	24 546,19	-7 248,42	-22,80

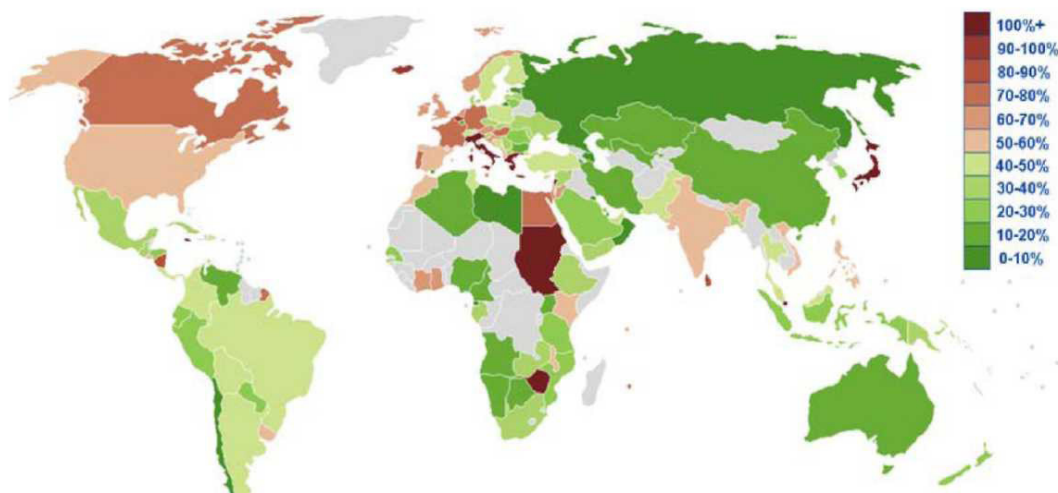
eladósodottság sok országban csökkent. Vagyis az államadósság növekedésének üteme alacsonyabb volt a gazdasági növekedés üteménél, ezért a GDP-hez viszonyított államadóssági ráta csökkent. Azonban Ukrajnában ellenkező tendenciát mutatnak a makrogazdasági adatok.

IV. MAGYARORSZÁG ÁLLAMADÓSSÁGÁNAK ÉRTÉKELÉSE ÉS CSÖKKENTÉSÉNEK JELENLEGI MEGOLDÁSAI

A világ országainak 2010-es államadósság rátáját bemutató ábrán jól látható, hogy az eladósodottság elsősorban a fejlett országokat érinti: mind Nyugat-Európában, mind Észak-

Amerikában a ráta szignifikánsan magasabb, mint a keleti országokban. Magyarország is a nagymértékben eladósodott országok közé tartozik, azonban neki az eurózóna, az Európai Unió, az Egyesült Államok, illetve a fejlett országok államadósságszintje nagyságrendileg nagyobb terhet jelent, hiszen a magyar GDP 4%-át fordítják kamatkiadásra.

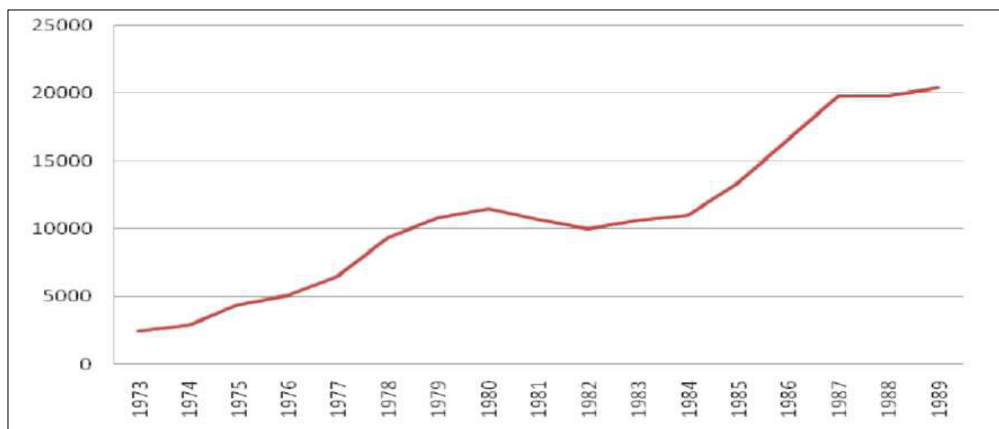
Magyarország eladósodási folyamata már az 1970-es években elkezdődött, amikor a szénhidrogének olajválság miatti robbanásszerű áremelkedése következtében az ország a cserearány erőteljes romlásával szembesült. Az akkori kormány a könnyebbik utat választotta a probléma

2. ábra. A világ országainak GDP-arányos államadóssága 2010-ben

megoldására és a termék- és költségszerkezet racionalizálása helyett a hitelfinanszírozás mel-

Magyarországon az államadósság 2002–2010 között példátlan mértékben növekedett: míg

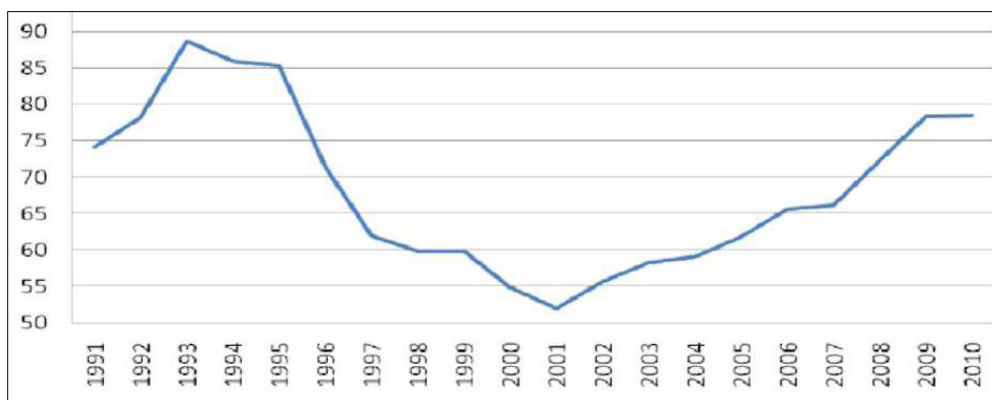
3. ábra. Magyarország konvertibilis adóssága (millió USD) 1973–1989 között

lett döntött. A hitelek kamatát aztán további hitelek felvételével finanszírozta, amelynek eredményeképpen az 1980-as évek végére az adósság 4 milliárd dollárról 21 milliárd dollárra duzzadt.

Az eladósodás története tovább folytatódott az 1990-es évtizedben is. A rendszerváltás idejére Magyarország a GDP 60%-át meghaladó államadóssággal bírt, és a GDP 20%-a feletti adósságállománnyal bíró rendszerváltó országok közül Magyarország volt az egyetlen, aki nem kérte az adósság elengedését vagy átütömezését, amely óriási kihívás elé állította a gazdaságpolitikát, és óriási terhet rótt a magyar gazdaságra.

2002-ben 8300 milliárd forint volt, 2010-re meghaladta a 20 000 milliárd forintot. Ilyen példátlan mértékű adósságnövekedés az Európai Unió tagállamaiban nem ment végbe a 2002–2010 közötti időszakban.

A Bokros-csomag csökkentette ugyan az adósságállományt, azonban mindezt hatalmas növekedési és szociális áldozatok árán. Az első Orbán-kormány idején 2001–2002-re az államadóssági ráta soha nem látott mélypontra, 52,5%-ra csökkent. 2002 tavaszán azonban kormányváltást követően az adósság újra növekedési pályára állt.

4. ábra. Magyar államadósság-ráta alakulása (GDP, %)

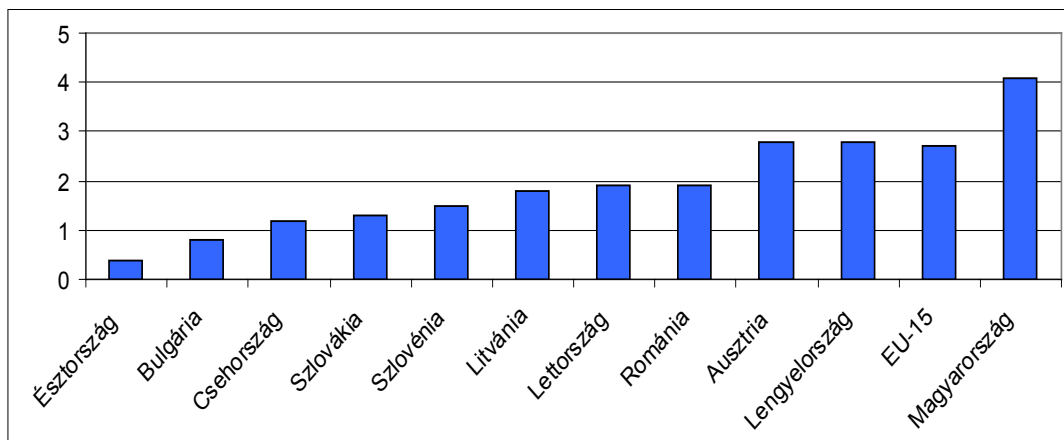
A 2002–2010 közötti időszak az államadósság folyamatos és fenntarthatatlan szintre történő növekedését hozta magával. A nominális adósság 12 000 milliárd forinttal, az adósságráta pedig 25 százalékponttal nőtt, amelynek fő okai a folyamatosan magas költségvetési hiány és az alacsony növekedési ráta voltak. Az adósságállomány 2010-re fenntarthatatlan, 82%-os szintre duzzadt. Ahhoz, hogy ez a folyamat ne ismétlődhessen meg, meg kellett húzni egy vonalat, amely szintre le kell csökkenteni Magyarországot.

A rossz fordulat azonban nemcsak az eladósodottság mértékében következett be 2002 után, hanem az államadósságunk devizák szerinti összetételében is. Az elmúlt 8 évben a biztonságosabb forintfinanszírozásról hibás döntések sorozatával a devizafinanszírozás irányába mozdult el, ezzel tovább növelve a kockázatot.

2-t kamatfizetésre kellett költeni, amely hihetlen terhet jelentett a magyar gazdaságnak. Nem lehet megengedni azt, hogy a kamatkiadásokat újabb hitelből finanszírozva tovább duzzasszák az államadósságot és az azzal járó többi terhet.

Jelen pillanatban vannak egyszéri adósságcsökkenő lépések, amelyre felhasználgják a magánnyugdíj-pénztári vagyon állami nyugdíjrendszerbe visszatérő részét. Alacsony költségvetési hiányra, a foglalkoztatás emelésére és a beruházások bővítésére van szükség.

A magánnyugdíjpénztári vagyon 60-70 százalék közötti részét, az előzetes számítások szerint nagyjából 63 százalékát tudjuk államadósság csökkentésre fordítani, amelynek eredményeképpen a 82 százalékos szintről 80 százalék alá, 76-77 százalékos szintre tudtak kerülni.

5. ábra. Kamatfizetési kötelezettség a GDP százalékában

A magas adósságállományunk, illetve a devizaadósság irányába történő elmozdulás azt eredményezte, hogy a kamatfizetési kötelezettségeink tekintetében Magyarország messze elmaradt a versenytársaktól. 2008-ban az ország több mint 1000 milliárd forintot költött kamatkiadásokra, amely meghaladta a GDP 4%-át. 2011-ben a személyi jövedelemadó bevételeinkből minden 3 forintból

Második lépésben szigorú, takarékos államháztartási működést kell vállalni. A Széll Kálmán-terv strukturális reformok révén segít abban, hogy megszűnjék a pazarlás, és a költségvetés folyamatosan csökkenő hiányán keresztül mérsékelődik Magyarország államadóssága. A program a 2011-es indulását követően 2012-ben már 550 milliárd forinttal javította a magyar államháztartás egyenlegét, amelyet 2013-ban és

2014-ben további évi 900 milliárd forintos megtakarítás követ, amellyel lehetővé válik az államadósság tartós csökkentése.

Az államadósság előbbi, hosszabb távú, az adósságállomány folyamatos csökkentését lehetővé tevő intézkedéseken túl léteznek olyan egyszeri bevételek is, amelyek az államadósság csökkentése érdekében kerülnek a jövőben felhasználásra és addig az Államadósság-csökkentő Alapban halmozódnak fel. Az egyik ilyen a bankadó teljes összegének 2012-ben történő beszedéséből származó további 90 milliárd forint. A Nemzeti Fejlesztési Minisztérium ezen felül kidolgozta az elektronikus úthasználati díj programját, amelynek bevételei szintén az Alapba kerülnek. Az Alap harmadik forrása abból származik, hogy 2013–2014-ben a társasági adó esetében az 500 millió forint feletti nyereségre megmarad a jelenleg érvényben lévő 19%-os adókulcs. Az államadósság szintjének csökkentése mellett fontos szerepet kell kapnia a gazdasági növekedés beindításának is, amellyel adósságrátánk tovább csökkenthető. A Széll Kálmán-tervvel és az Új Széchenyi-tervvel lehetővé válik a jelenlegi 1%-os GDP növekedési szint 4-6% körüli szintre történő emelése. Ez alapozza meg, hogy Magyarországon

300 000 új, adózó munkahely jöjjön létre, az államháztartási hiány és az államadósság folyamatosan csökkenjen, melynek következtében az ország versenyképessége is folyamatosan javulni fog.

Magyarország célja, hogy sereghajtóból újra a régió éllovasává váljon. A korábban ennek érdekében megtett intézkedések (társasági adó csökkentés, gyermekvállalást ösztönző személyi jövedelemadó rendszer bevezetése és egyszerűsítése, Új Széchenyi-terv) szerves folytatása a Széll Kálmán-terv, amelynek révén Magyarországon mehet végbe a régió leggyorsabb államadósság csökkentése, megteremtve ezzel a lehetőséget a régió legversenyképesebb gazdaságának létrehozására.

V. KONKLÚZIÓ

A fentebb említett politikák fényében Ukrajnának nem az eladósodás politikáját kell vezetni, hanem a magyar adósságcsökkentő mechanizmusokat a gazdaságban való mihamarabb implementálását. A mihamarabbi adósságpolitika megvalósítása kisebb fájdalommal jár a jövőben a lakossággal való elfogadottság szempontjából is.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALESINA, A. – PEROTTI, R. [1994]: *The Political Economy of Budget Deficits*. IMF Staff Papers 42. 1–37. o.
- BACKHAUS, J. G. – WAGNER, R. [2004]: *Society, State, and Public Finance: Setting the Analytical Stage*. In: Handbook of Public Finance. Kluwer Academic Publisher 1–19. o.
- BARRO, R. J. [1974]: *Are Government Bonds Net Wealth?* Journal of Political Economy 1095–1118. o.
- BUCHANAN, J. M. [1958]: *Public Principles of Public Debt*. Homewood.
- CZETI TAMAS – HOFFMANN MIHALY (2006). *A magyar államadósság dinamikája: elemzés és szimulációk*. Magyar Nemzeti Bank. MNB-tanulmányok. №50, 2006. http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Kiadvanyok/mnbhu_mnbtanulmanyok/mnbhu_mt50/mt_50.pdf.
- JUSTI, J. H. G. VON. [1969]: *Natur und Wesen der Staaten*. Darmstadt: Scientia Verlag Aalen. [Reprint from 1771 edition.]
- LIGETI, I. (2010): *Jövőképek és gazdasági stratégiák*. Ecostat. Gazdaság- és Társadalomkutató Intézet, Budapest, http://www.ecostat.hu/archiv/downlo-ad/idoszaki/idoszaki_38.pdf.

- NYERS, J. (2010): *Két válság között (A magyar gazdaság wargabetűje – 1990–2010)*. Ecostat. Gazdaság- és Társadalomkutató Intézet, Budapest, <http://www.ecostat.hu/download/konyv/ecostat-konyv.pdf>.
- GKI GAZDASÁGKUTATÓ ZRT. (2011): *Az államadósságról – a GKI háttérelmzése*. [Http://www.gki.hu/allamhaztartasi-hiany/allamadossagrol-gki-hatter-elemze-se](http://www.gki.hu/allamhaztartasi-hiany/allamadossagrol-gki-hatter-elemze-se).
- PERSSON, T. – SVENSSON, L. E. O. [1989]: *Why a Stubborn Conservative Would Run a Deficit: Policy*
- SMITH, A. (1776) [1937]: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. New York: Modern Library.
- Széll Kálmán-terv. [Http://www.kormany.hu](http://www.kormany.hu).
- Ukrán Nemzeti Bank. *Az Ukrajnai államadósság*. 2013. [Http://www.bank.gov.ua](http://www.bank.gov.ua).

2013. február 15.

Németh Zsolt látogatása a főiskolán

Németh Zsolt, a Magyar Külügyminisztérium parlamenti államtitkárának látogatása az intézményben eddig megvalósult felújítási munkálatok, illetve a további fejlesztési tervek egyeztetése céljából. A megbeszélésen jelen volt Misovicz Tibor, a Külügyminisztérium Gazdálkodási és Igazgatási Ügyekért Felelős helyettes államtitkára, Naszvadi György, a Nemzetgazdasági Minisztérium államtitkára, Répás Zsuzsanna, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium nemzetpolitikai felelős helyettes államtitkára, valamint Brenzovics László a Kárpátaljai Magyar Főiskola Jótékonyági Alapítványának elnöke.

LIKVIDITÁSI HELYZET VIZSGÁLATA HAVI ADATOK ALAPJÁN

FENYVES VERONIKA

Debreceni Egyetem GVK, Számviteli és Pénzügyi Intézet,
Kontrolling nem önálló tanszék, adjunktus

A forgótőke alapvető fontosságú a vállalatok rövid távú pénzügyi helyzetének a meghatározásához. A forgótőke elemzése egyik módja a vállalat hitelképességének értékelésének. A forgótőke-menedzsment egyik kulcsterülete a likviditásmenedzsment, vagyis a fizetőképesség folyamatos fenntartása, hiszen rövid távon az a biztosítéka a vállalat talpon maradásának, és az alapozza meg a hosszú távú fejlődést is. A fizetőképesség mérőszámaiként általában a likviditási mutatókat szokták használni. Az elemzés információbázisa a 2000. évi C törvény által kötelezően elkészítendő éves beszámoló. Vizsgálatom során bemutatom, hogy milyen következtetéseket lehet levonni egy vállalat fizetőképességéről az éves adatok alapján és milyen, amennyiben év közben folyamatosan nyomon követjük a mutatószámok alakulását havi adatok alapján.

ABSTRACT

Working capital is crucial in determining a company's short-term financial status. Working capital analysis is a kind of credit rating. Liquidity management, namely preserving continuous solvency is a key area of working capital analysis, since this guarantees the company's operations in a short run and provides a basis for a long-term development. Usually, liquidity ratios are used to measure solvency. Information base of the analysis is compulsory annual reports regarding Act C of 2000. My analysis shows what kind of conclusions can be drawn from a company's solvency based on annual data or whether they are different if we continuously monitor the tendency of ratios based on monthly data.

BEVEZETÉS

A gazdasági válság következményeként jelentős mértékben beszűkült a külső finanszírozási forrásokhoz való hozzáférés, illetve a hitelnyújtók is sokkal óvatosabbakká váltak. Ez azzal járt, hogy a külső forrásokat biztosítók alaposabban elemzik a forrásokat igénylőket, és azoknak is jobban tisztában kell lenniük saját helyzetükkel, ismerjék a belső forrásokból történő finanszírozási lehetőségeiket, hatékonyabban használják fel a rendelkezésre álló belső forrásaikat. A belső források megfelelő szinten történő biztosítása, a vállalat tevékenységének folyamatos finanszírozása szorosan összefügg a forgótőke-menedzsmenttel. A forgótőke-menedzsment előtérbe kerülésének oka, hogy napjainkra egyre hosszabb fizetési

határidők alakultak ki a vállalatok értékesítési forgalmában, azaz jelentős mértékben megnövekedett a kereskedelmi hitelezés¹ időtávja, amely időtávot a vállalatoknak finanszírozni kell tudniuk.

A FORGÓTŐKE-MENEDZSMENT

A forgótőke alapvető fontosságú a vállalatok rövid távú pénzügyi állapotának a meghatározásához. A forgótőke szignifikáns változása fontos információt sugároz a vállalat különböző érintettjei számára, és kiemelten igaz ez a nettó forgótőkére. A forgótőke elemzése egyik módja a vállalat hitelképességi értékelésének,

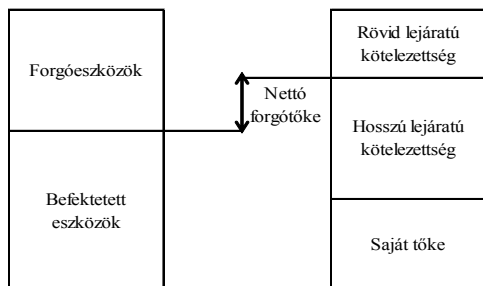
¹ A vállalkozások termék vagy szolgáltatás értékesítése során nyújtott hiteleit nevezzük kereskedelmi hitelnek.

valamint segítséget nyújt ahhoz is, hogy jobban megértsük a vállalat normál üzleti ciklusát.

Tarnóczi–Fenyves (2011) definiálta a forgótőke és a nettó forgótőke fogalmát, mert a hazai szakirodalomban (ritkábban a nemzetköziben is) annak többféle értelmezésével is találkozhatunk². A *forgótőke (working capital) a vállalkozás készpénzbe, követelésbe, készletbe és más forgóeszközökbe befektetett pénzeszköze (nevezik bruttó forgótőkének is)*. Tehát a forgótőke hagyományosan egy vállalkozás forgóeszközökbe történt befektetéseit jelenti, vagyis azokba az eszközökbe, amelyet a cég várhatóan egy éven belül képes készpénzzé konvertálni.

A forgótőke-menedzsmenthez kapcsolódó fontos mutató a *nettó forgótőke (net working capital), amit a vállalkozás forgóeszközeinek (forgótőkéjének) és rövid lejáratú kötelezettségeinek különbségeként határozhatunk meg*, azaz a forgóeszközöknek az a része, amely nincsen lekötve rövid lejáratú kötelezettségekkel. A nettó forgótőkét úgyis felfoghatjuk, hogy az lényegében a forgótőke nettósítása. (1. ábra) Más nézőpontból megvizsgálva azt is mondhatjuk, hogy *a nettó forgótőke lényegében a forgóeszközök azon részét jelenti, amelyet hosszú lejáratú pénzügyi eszközökkel vagy saját tőkével, azaz hosszú lejáratú forrással finanszírozunk*.

1. ábra. Nettó forgótőke

² Úgy gondolom, hogy fontos megkülönböztetni a forgótőkét (bruttó forgótőkét) és a nettó forgótőkét, mert ez a megkülönböztetés könnyebbé teszi a mérőeszközként való felhasználásukat, nem utolsósorban értelmezhetővé válik a 'nettó' kifejezés.

Ha a forgótőkét és a nettó forgótőkét az előzőekben meghatározott módon értelmezzük, akkor a *forgótőke-menedzsment* a vállalkozás forgóeszközeinek finanszírozását és menedzselését, valamint a rövid lejáratú kötelezettségek felügyeletét foglalja magában. A forgótőke-menedzsment egyik kulcsterülete a likviditásmenedzsment, vagyis a fizetőképesség folyamatos fenntartása, hiszen rövid távon az a biztosítéka a vállalat talpon maradásának és az alapozza meg a hosszú távú fejlődést is. A likviditás megszűnése a vállalat megszűnéséhez vezethet. (Chorafas 2002) Ez azt jelenti, hogy a likviditásmenedzsmenthez tartozik az egyik legfontosabb vállalati pénzügyi kockázat, a nemfizetési vagy csőd kockázat. A likviditásmenedzsment legalapvetőbb feladata ennek a kockázatnak a minimálisra csökkentése, vagy úgyis fogalmazhatnánk, hogy egy optimális finanszírozási struktúra kialakítása.

LIKVIDITÁSMENEDZSMENT

A hatékony likviditásmenedzsment, azon túl, hogy biztosítja a fennmaradásukat, lehetővé teszi a vállalatok számára, hogy kisebb ráfordítással nagyobb jövedelmezőséget érjenek el. Ezen túl stratégiai előnyt biztosíthat a gazdaságilag nehezebb időszakokban. A fizetőképesség mérőszámaiként általában a hagyományos likviditási mutatókat szokták használni. (1. táblázat)

Az 1. táblázatban lévő általános likviditási mutató képletéből és a nettó forgótőke definíciójából látható, hogy az általános likviditási mutató és a nettó forgótőke között egyértelmű összefüggés van. Az általános likviditási mutatót szokták forgótőke mutatónak is nevezni (working capital ratio). A két mutató közötti összefüggésből az is következik, hogy amennyiben a vállalat teljesíti az általános likviditási mutatónál elvárt értéket, akkor a nettó forgótőke pozitív lesz. Ebből az is következik, hogy az általános likviditási mutatónak legalább 1-nek kell lennie ahhoz, hogy a nettó forgótőke pozitív legyen. Az iparág és a

1. táblázat. Hagyományos likviditási mutatók

Általános likviditás	Likviditási gyorsráta	Készpénzszintű likviditás
<u>Forgóeszközök</u>	<u>Forgóeszközök - Készletek</u>	<u>Pénzeszközök + Értékpapírok</u>
Rövid lejáratú kötelezettségek	Rövid lejáratú kötelezettségek	Rövid lejáratú kötelezettségek

vállalat típusa függvényében a mutató nagyon eltérő lehet. A termelő vállalkozások esetében általában a magasabb mutató a jó, míg a szolgáltató vállalkozások esetén elfogadható az alacsonyabb érték is, mert azok általában pontosabban előrejelezhető pénzáramlással és kevesebb készlettel, illetve kötelezettséggel rendelkeznek (Soenen–Tarnóczy 1995). Az általános likviditási mutatót korábban 2:1 arány mutatónak is nevezték, ma azonban már – ágazattól függően – megelégszenek az 1,3–1,7-es értékkel is. A túl magas értéke a jövedelmezőség romlását vonhatja maga után. (HIMBER et al. 2006). Láthatjuk, hogy ha az előbbi intervallum alsó határát vesszük is figyelembe, az azt jelenti, hogy a forgóeszközök legalább 30%-át hosszú távú forrással kell finanszírozni. Mindezekből az is következik, hogy a nettó forgótőke likviditási mérőszámként is felfogható, azaz a nettó forgótőke nem megfelelő értéke a vállalat fizetési képességét kockázatát is jelzi.

A pozitív nettó forgótőke úgy is értelmezhető, hogy a cég valószínűleg képes lesz eleget tenni a pénzkövetelések összességének az év folyamán, vagyis fizetőképes. Ez azonban nem szükségképpen igaz, mivel a nettó forgótőke – az általános likviditási mutatóhoz hasonlóan – nem jelzi pontosan a likviditást, ugyanis csak a pénz és a rövid távú befektetések (értékpapírok) az igazán likvid eszközök. Azt az eszközt nevezzük likvidnek, amely könnyen és lényeges veszteség nélkül pénzzé konvertálható, míg a kötelezettség akkor likvid, ha azt a közeljövőben kell visszafizetni (Soenen–Tarnóczy 1995). A magas nettó forgótőke eredhet nagyon magas követelésállományba történő befektetésből (a vásárlók általi késedelmes fizetés vagy nemfizetés) és/vagy készletnövekedésből is. Magától értetődően nagy gondos-

sággal kell eljárni a likviditási mutatók interpretálásában. A nettó forgótőke változását nemcsak a forgóeszközök és a rövid lejáratú kötelezettségek változása idézheti elő, hanem a saját tőke és a hosszú lejáratú kötelezettségek, illetve a befektetett eszközök változása is.

Az előzőeket is figyelembe véve, célszerű mindhárom likviditási mutatót kiszámolni, mert csak így kerülhetjük el a hibás döntést, követhetjük megfelelően a vállalat fizetőképességi kockázatának alakulását.

Egy vállalkozás likviditásának szigorúbb tesztje az ún. likviditási gyorsráta, amely a rövid lejáratú kötelezettségeket a forgóeszközök és a készletek különbségéhez hasonlítja. Ez tisztább mutató, mert figyelmen kívül hagyja azokat a forgóeszközöket, amelyek kevésbé likvidnek, nevezetesen a készleteket. Vagyis a könnyebben pénzzé konvertálható forgóeszközöket helyezi a figyelem középpontjába. A készletek kevésbé likvid volta azt jelenti, hogy esetenként nehéz azokat rövid határidő alatt az elvárt pénzmennyiségért eladni (pénzügyileg is realizálni), illetve a készletek könyv szerinti értéke nem mindig valós mérőszáma azok piaci értékének, még akkor sem, ha azok viszonylag gyorsabban cserélődnek, mivel nem veszi figyelembe a készletek minőségét (Soenen–Tarnóczy 1995).

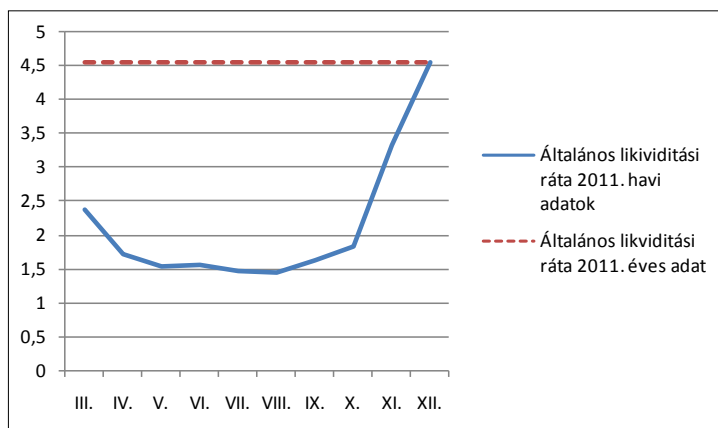
A vállalat fizetőképességének megítéléséhez véleményem szerint a készpénzszintű likviditás a legfontosabb. Ez utóbbi mutatóhoz általában nem szoktak megadni elfogadhatósági értéket, de figyelembe véve a mutató képzését, véleményem szerint a 0,25-0,3 körüli érték már elfogadhatónak tekinthető, mert ez azt jelenti, hogy a vállalkozás azonnal ki tudná fizetni a rövid lejáratú kötelezettségeinek 25-30%-át.

A hagyományos likviditási mutatókkal kapcsolatban azt is meg kell jegyezni, hogy a számviteli beszámolók alapvető jellemzőiből következően nem mindig mutatnak pontos képet a vizsgált vállalkozás fizetőképessége vonatkozásában, előfordulhat azok alul- vagy felülbecslése. Fontos lenne a likviditási mutatóknak a folyamatos figyelemmel kísérése, ami azonban azt igényelné, hogy a vállalkozásoknak negyedévente vagy havonta zárni kellene a számviteli nyilvántartásaikat.

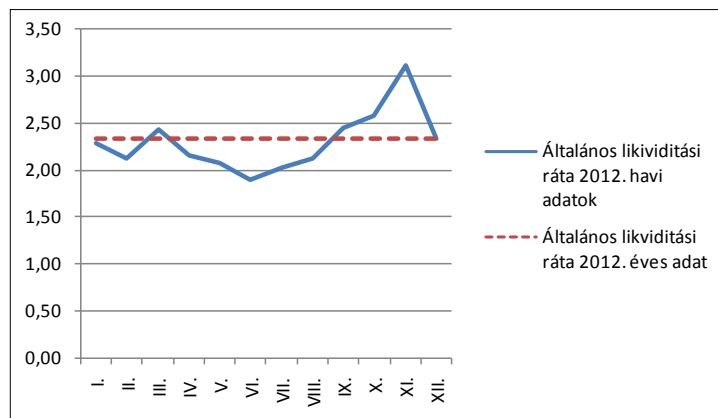
EREDMÉNYEK

Napjainkban a vállalatok életében elengedhetlenné vált a működésből származó adatok

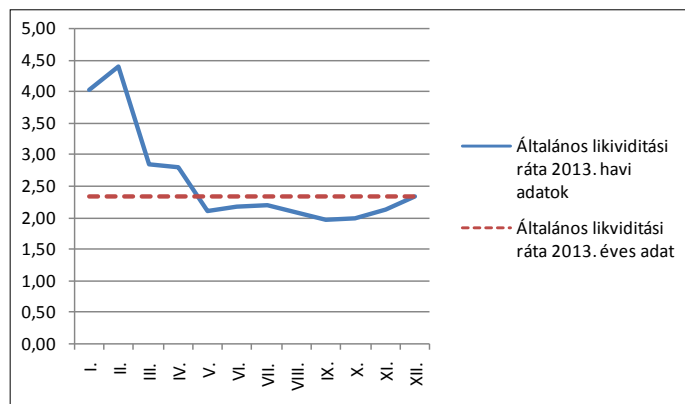
rendszeres megfigyelése és elemzése. Ezen adatok megfigyeléséhez, valamint elemzéséhez információforrás lehet a beszámoló készítésére kötelezett vállalkozás esetében a beszámoló. Az éves zárást a többször módosított 2000. évi C törvény követeli meg a vállalatoktól. Az éves beszámoló jellemzője, hogy a működéssel kapcsolatban egy gazdasági év gazdasági eseményeinek adatai alapján az adott év december 31-re vonatkozó adatokat tartalmazza. Az elemzéshez egy feldolgozóipari tevékenységet folytató vállalkozás havi és éves adatai alapján végeztem el, ami lehetővé teszi számomra a havi zárások és az éves adatok összehasonlítását.

2. ábra. Az általános likviditási ráta 2011-ben
(Forrás: saját számítás egy feldolgozóipari vállalkozás adatai alapján)

3. ábra. Az általános likviditási ráta 2012-ben
(Forrás: saját számítás egy feldolgozóipari vállalkozás adatai alapján)

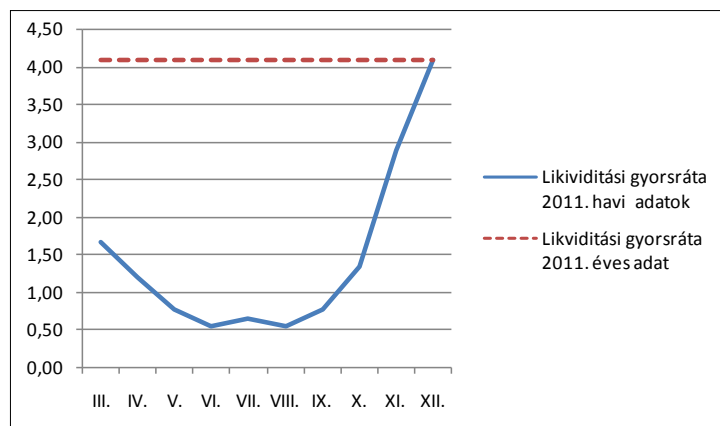

4. ábra. Az általános likviditási ráta 2013-ban

(Forrás: saját számítás egy feldolgozóipari vállalkozás adatai alapján)

Az általam elemzett vállalkozás általános likviditási rátájának alakulását a 2., a 3. és a 4. ábra mutatja. Megállapítható, hogy a vállalkozásnak nincsenek likviditási gondjai. A havi adatokat vizsgálva megállapítható, hogy a mutatók érté-

pénzállománnyal és piacképes értékpapírral rendelkezik, akkor az likvidebb, mint amelyeknek hatalmas készletei vannak, ezért az általános likviditási ráta nem minden esetben megbízható jelzője a fizetőképességnek.

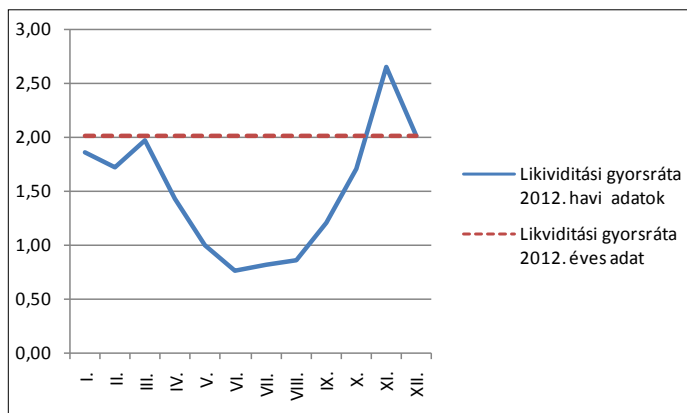
5. ábra. A likviditási gyorsráta 2011-ben

(Forrás: saját számítás egy feldolgozóipari vállalkozás adatai alapján)

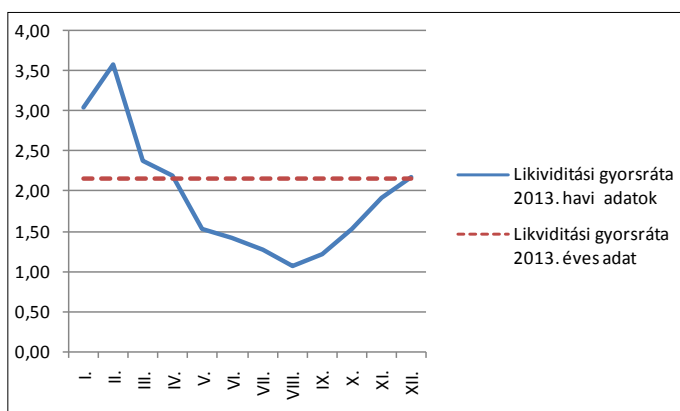
kei kisebb-nagyobb mértékben ingadoznak, ami az értékesítés szezonálisára vezethető vissza, valamint a partnerekkel kötött fizetési megállapodásokra. Az 2–4. ábrákból megállapítható, hogy a havi adatok alapján sokkal pontosabb és realisabb képet kaphatunk a vállalkozás likviditásáról, mint az éves adatok alapján.

Az általános likviditás mutatója nem méri a cég rugalmasságát. Abban az időszakban, amikor egy vállalkozás nagy mennyiségű

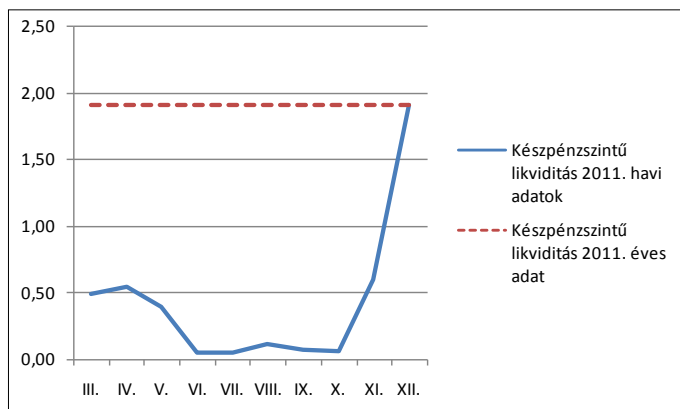
A készletvásárlás nem befolyásolja az általános likviditási mutatót, de csökkenti a likviditási gyorsráta értékét. Meg kell azt is jegyezni, hogy az általános likviditási mutató több olyan változó függvénye, amelyek eltérően befolyásolják a likviditást. A vállalat likviditási gyorsrátájának alakulását az 5., a 6. és a 7. számú ábrák mutatják be. A mutató alakulása alapján ebben az esetben is megállapítható, hogy a havi zárás során létrejött adatok milyen jelentős információforrást jelenthetnek a vállalat értékeléséhez.

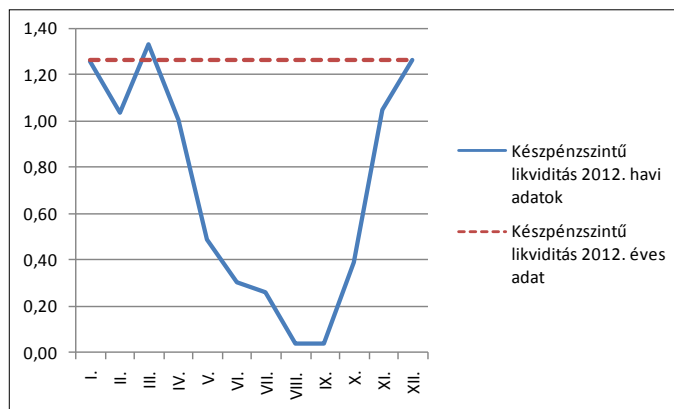
6. ábra. A likviditási gyorsráta 2012-ben
 (Forrás: saját számítás egy feldolgozóipari vállalkozás adatai alapján)

7. ábra. A likviditási gyorsráta 2013-ban
 (Forrás: saját számítás egy feldolgozóipari vállalkozás adatai alapján)

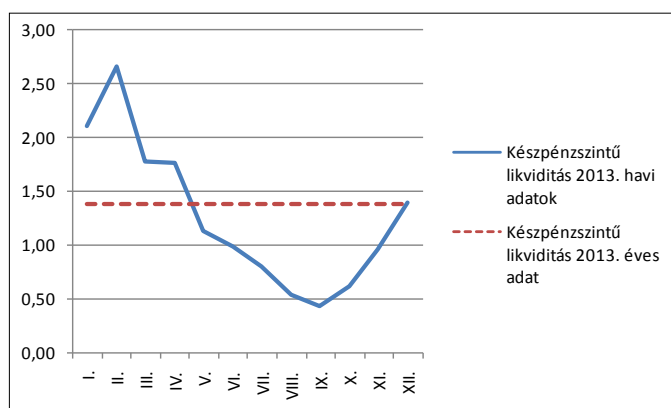

8. ábra. A kézpénzszintű likviditás 2011-ben
 (Forrás: saját számítás egy feldolgozóipari vállalkozás adatai alapján)

9. ábra. A készpénzszintű likviditás 2012-ben

(Forrás: saját számítás egy feldolgozóipari vállalkozás adatai alapján)

10. ábra. A készpénzszintű likviditás 2013-ban

(Forrás: saját számítás egy feldolgozóipari vállalkozás adatai alapján)

A havi adatokat vizsgálva itt is megállapítható, hogy a mutatók értékei kisebb-nagyobb mértékben ingadoznak.

A likviditási gyorsráta esetében 2011-ben és 2012-ben voltak olyan időszakok a vállalkozás életében, amikor időszakosan az elfogadott határérték alá csökkentek a mutató értékek. 2013-ban is jellemző az adatok ingadozása, de minden időszakban eléri a mutató értéke az elvárt határértéket.

A likviditási gyorsráta a vállalat életében legkevésbé likvidnek számító eszközöket figyelmen kívül hagyja, azonban az elemzett vállalat jelentős készletállománnyal rendelkezik, ezért a mutató értéke eltér az általános likviditási ráta értékeitől.

A vállalat készpénzszintű likviditási mutatóját a 8. a 9. és a 10. ábra mutatja be. A vizsgált vállalat esetében ezt a képletet felírhatnánk a pénzeszközök és a rövid lejáratú kötelezettségek hányadosaként is, mivel a vállalkozás forgatási célú piacképes értékpapírokkal nem rendelkezik.

A készpénzszintű likviditási ráta esetében mind a három évben hasonló tendencia figyelhető meg a havi adatok alapján, mint az előző két vizsgált mutató esetében. 2011-ben és 2012-ben több esetben is a nulla értéket közelítették a mutatószám értékei, ami nagyon rossz likviditási helyzetet jelent. 2013-ban a készpénzszintű likviditás szeptember hónapon kívül (0,43) minden esetben a 0,5-ös érték felett helyezkedett el.

KÖVETKEZTETÉSEK

Fontos a vállalkozás pénzügyi helyzetét bemutató likviditási mutatóknak a folyamatos figyelemmel kísérése, ami azonban azt igényli, hogy a vállalkozásoknak negyedévente vagy havonta zárni kellene a számviteli nyilvántartásaikat. A havi zárás nemcsak elemzés szempontjából fontos, hiszen a menedzsmentnek

nem elegendő csak a döntések meghozatalára koncentrálni, napjainkban egyre fontosabb szerepet kap a döntések időben történő meghozatala is. További fontos tényező a sikeres vállalkozások életében a döntések hatásának nyomon követése. Ezekhez a megfigyelésekhez szintén a havi zárás nyújthat segítséget, amely alapján részletesen elemezhetővé válik a cég működésének eredménye.

IRODALOMJEGYZÉK

- CHORAFAS, D. N. (2002): *Liabilities, Liquidity, and Cash Management*. Balancing Financial Risks. John Wiley & Sons, Inc.,
- HIMBER P. – KAPÁSINÉ DR. BÚZA M. – KOVÁCSNÉ SOÓS P. (2007): *Számvitel elemzés II*. Perfekt.
- SOENEN, L. – TARNÓCZI T. (1995): *Vállalati pénzügyek I*. Egyetemi jegyzet, KLTE, Debrecen.
- TARNÓCZI, T. – FENYVES, V. (2011): *A kockázatkezelésről controllereknek (2) A CONTROLLER: A GYAKORLÓ CONTROLLEREK SZAKMAI TÁJÉKOZTATÓJA VII.*: (1) pp. 8–12.p.

A HÁTRÁNYOS SZOCIOKULTURÁLIS KÖRNYEZET, A MOTIVÁCIÓ ÉS A SIKERES NYELVELSAJÁTÍTÁS ÖSSZEFÜGGÉSEINEK VIZSGÁLATA

INÁNTSY-PAP ÁGNES

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola,
Idegennyelvi Lektorátus, vezető

Tanulmányom célja, hogy a hátrányos szociokulturális és gazdasági környezetből érkező nyelvtanuló diákok nyelvi hátrányait először úgy elemezzem, mint egy adott társadalmi csoportot szinte általánosságban jellemző vonást, majd a motiváció kulcsfontosságú szerepét kiemelve az idegennyelv-elsajátítás egyéni kulcsfaktorait veszem számba. A nyelvérzéklet mint 4 részképesség összességét tekintve értelmezem, végül a kultúradependens differenciált fejlesztés lehetőségeit vizsgálom.

ABSTRACT

The aim of the present study is, first, to evaluate and analyze what linguistic drawbacks experience students coming from disadvantaged socio-cultural and economic background by examining them as representative of the aforementioned social group. It is followed by the study of foreign language acquisition according to its key factors. Finally, aptitude for learning languages in the light of the four basic skills is explained.

A Bölcsék Tanácsa Oktatási Bizottsága által felkért szakértők a magyar oktatás helyzetét elemző *Szárny és teher* c. tanulmánykötetében jelent meg prof. Csermely Péter (2009) gondolata, ami jelen közlemény kiindulópontja: „A rendszerváltáshoz kapcsolódó gazdasági-társadalmi folyamatok következtében kialakult egy legalább 700 ezres létszámú mélyszegénységben élő tömeg, amelynek immár a harmadik generációja válik úgy felnőtté, hogy újratermeli szülei alacsony iskolázottságát, és nincs esélye arra, hogy rendszeres munkát találjon magának. A mélyszegénység nem romaprobléma, hiszen e rétegnek csak a bő harmada, szűk fele roma, és a romák körében is hasonló arányt képviselnek a mélyszegénységben élők.”

Csovcsics Erikát (2009) idézve világosan kell látnunk, hogy a probléma többszörösen összetett „a munkaerőpiac teljesen átstrukturálódott, átrendeződött a foglalkoztatás szerkezete. Az alacsonyabb érdekérvényesítéssel (tudással, tőkével) rendelkező csoportok marginalizálódtak. Láthatóvá vált a munkanélküliség, ami leginkább a gazdasági létre és az életmódra gyakorolt hatásával válik a közoktatás figyelmen kívül nem hagyható elemzési szempontjává.”

Mindenképpen a hátrányos szociokulturális környezetből érkező diákoknak a munka világába való bekapcsolódását lehetővé tevő lehetséges eszközöket és alternatívákat érdemes végiggondolni.

Kiindulási pontként a társadalmi különbségek megjelenését kell megvizsgálnunk az idegen nyelv-elsajátítás folyamatában.

Korábbi tanulmányom (2010) eredményeire hivatkozva kiemelhetjük, hogy a társadalmi különbségek számos területen megjelennek már egész a kora gyermekkortól, majd egy részük konzerválódik is a felnőttkor eléréseig. Réthyné (2004) iránymutatása szerint „hátrányos helyzetűnek az a gyermek tekinthető, akinek a helyzete a szokásosnál, átlagosnál nehezebb körülményeket idéz elő, mely kihathat a személyiségfejlődésére, tanulására, életminőségére”. Fejes–Józsa (2005) tanulmányukban arra hivatkoznak, hogy a családi háttér és a diákok iskolai eredményessége közötti kapcsolatot számos kutatás támasztja alá, utalásokat találunk arra vonatkozóan, hogy a hátrányos helyzetű tanulók körében az olvasáshoz és számoláshoz kapcsolódó énkép kevésbé fejlett, az elsajátítási motiváció összetevői gyengébbek, sőt a tanulás gyakorlati hasznát kevésbé tartják fontosnak, végül a tanulási elismerésvágyuk alacsonyabb szintű. A hátrányos helyzetből eredő nyelvi hátrány megjelenéséről és annak társadalmi pozíció általi manifestálódásáról is részletesen beszámolnak. A társadalmi különbségek egész kora gyerekkorunktól kezdve megjelennek számos területen. Egy részük az idő múlásával konzerválódik is. Különös hangsúllyal említik az iskolai eredményesség és a családi háttér közötti kapcsolatot. Beszámolnak a hátrányos helyzetből eredő nyelvi hátrány megjelenéséről és annak társadalmi pozíció általi manifestálódásával.

Réger (2002) úgy látja, hogy az egyén a kommunikációs folyamatán keresztül sajátítja el társadalmi szerepét. A társadalmi szerep következképpen tanult és egyezményes jelek együttese, és ezeken keresztül képes az egyén mindenki által ismert kölcsönhatásformákba lépni. Így a társadalmi szerep

egy bonyolult kódolási tevékenység. A társadalmi szerep így a kultúra átadását közvetíti. Véleménye szerint az anyanyelv elsajátításában a társadalom struktúrája és kultúrája, az adott közösségen belül megjelenő interperszonális kapcsolatok, viselkedési minták, értékek a kisgyermek beszédfejlődésében meghatározó szerepet játszanak. Egyes nyelvhasználati módok preferenciát kapnak, mások háttérbe szorulnak, tehát a külső körülmények, az eltérő nyelvi minták, interakciós helyzetek a beszédfejlődést, nyelvi szocializációt nagymértékben befolyásolják. Megfogalmazása szerint a nevelő-gyermek beszédkapcsolata kulturális és társadalmi információkat is hordoz, annak formai sajátosságai, jelenéstartalmával együtt. Egészen véve elmondható, hogy a „nyelvi szocializáció folyamata – a nyelvi-használati ismeretek átadásán, illetve elsajátításán túl – társadalmi viselkedést, személyiséget, világméretet formáló tényező is egyben, ezért a szocializációs folyamat szerves részének kell tekintenünk”. Réger (2002) Ennek egyenes következménye, hogy a nyelvi-nyelvhasználati tudás és a társadalmi-kulturális tudás egymással szorosan összefüggő folyamatok. Basil Bernstein *A nyelvi szocializáció és oktathatóság* című munkájában londoni külvárosi gyerekeket vizsgálva a társadalmi státus és a nyelv összefüggéseit vizsgálta az „oktathatóság” szempontjából, rámutatva a kezdetben meglévő publikus/közösségi és a formális nyelv sajátosságaira, majd a korlátozott és kidolgozott kódokra, amit a társadalmi felépítmény alakít ki. A középosztály tagjai teljesen másként építik fel beszédüket, mint a munkásosztály, vagyis eltérő kódokat használnak.

Kovács (2006) az anyanyelv és az idegen nyelv közötti hasonlóságokat és különbségeket elemezve rámutat arra, hogy mivel az idegen nyelv-tanulás is egyfajta nyelvsajátítás, így természetes, hogy az anyanyelv-elsajátítás során megjelenő nyelvi deficitek átvevődnek

az idegen nyelv elsajátítási folyamataira is. Így az érzelmi és anyagi hiány mellett náluk megjelenik a nyelvi lemaradás is (Fejes–József 2005), következésképpen a hátrányos szociokulturális helyzetben élők idegennyelv-tanulással kapcsolatos hátrányai megsokszorozva jelentkeznek.

Nikolov Mariann (2003) a nyelvoktatás tekintetében az esélyegyenlőségről azt vallja, hogy a hazai nyelvpolitikában a nyelvtanulás és nyelvtudás szorosan összekapcsolódik az esélyegyenlőség kérdésével. Véleménye szerint a közoktatásunk egyik gyenge pontja a hátrányos helyzet kompenzálása. Másrészt „mindaz, ami a hátrányos helyzetűekre általában érvényes az oktatási folyamatokban, az idegen nyelv elsajátítása során fokozottan jelenik meg”.

A társadalmi különbségek egész kora gyerekorunktól kezdve megjelennek számos területen.

Nemcsak nyelvtanárok, nyelvtanulók, de minden idegen nyelvet valaha tanult ember tudja, hogy a nyelvtanulás sikeressége nagyban függ a kapcsolódó motivációtól.

Csizér Kata (2007) vizsgálatára hivatkozva láthatjuk, hogy az idegennyelv-tanulás hosszú és gyakran nehéz folyamata során nagyon sok feltételnek kell teljesülni ahhoz, hogy egy diák valóban sikeres legyen és megtanuljon egy idegen nyelvet. A legtöbb tanár és kutató egyetért azzal, hogy a siker egyik legfontosabb alapköve, hogy a diáknak megfelelő motivációs szintje legyen. A latin „movere” ige (mozdítani, indítani) is arra a háttérre utal, ami felelős azért, hogy egy cselekvés megvalósuljon. Ennek a hajtóerőnek a háttérében mindig egy hiányállapot áll. Az eredményes nyelvoktatás megvalósuláshoz kapcsolódó lehetséges motivációkat érdemes számba vennünk a hátrányos szociokulturális helyzetben lévő tanulók nyelvsajátí-

tásával kapcsolatban. Előadásomban arra keresem a választ, hogy a szaknyelvoktatás milyen formákban segítheti a munkaerőpiacra történő hatékony beilleszkedést, illetve a sikeres karrier lehetőségét.

Dörnyei Zoltán (1987) kutatásaira hivatkozva világosan látszik, hogy a nyelvtelenség mellett a motivációt tartják a legfontosabb tényezőnek. Ez utóbbi nyújtja a kezdeti lendületet ahhoz, hogy a tanuló belevágjon a nyelvtanulásba, s a motiváción múlik az is, hogy a tanuló mennyi energiát fordít a tanulásra, és mekkora a kitartása. A motiváció tehát a nyelvtanulás előfeltétele és motorja. A téma kutatását két kanadai pszichológus, Robert Gardner és Wallace Lambert kezdte el. Elméletük szerint a motivációnak két fő típusa van: integratív és instrumentális motiváció. Az integratív motiváltágú tanuló az adott nyelvet a nyelvi közösség tagjaival való kapcsolattartás és a közösség kultúrájának jobb megismerése érdekében tanulja. Instrumentális motiváció esetén a tanuló pragmatikus, gyakorlati céloktól vezérelve tanulja az adott nyelvet, például fizetésemelés, szakmai előmenetel vagy jobb állás reményében.

A szaknyelvoktatás vagy szakmai nyelvoktatás pont erre a két típusú motivációra épít. A magyar oktatási rendszerben 2 eltérő szinten jelenik meg egy adott szakma elsajátításának a lehetősége. A közoktatás és a felsőoktatás szintjén.

Az említett motivációtípusok megjelenését az adott tanulmányban elsősorban a közoktatás novumainak területén vizsgálom.

A KÖZOKTATÁS, S EZEN BELÜL A SZAKISKOLAI KÉPZÉS ÉS A FELNŐTTKÉPZÉS

Az elmúlt másfél évtizedben alapvetően átrendeződött a középfokú tanulás programtípusok közötti megoszlása. A statisztikai vizsgálatok eredményeként megállapíthatjuk, hogy

a szakiskola mára nagyszámban a leghátrányosabb helyzetű tanulók továbbtanulási formájává vált. A hazai kutatások legtöbbször alátámasztja azt a tényt, hogy a hátrányos helyzetű diákok nagy része szociokulturális környezet miatt nem tud megfelelően teljesíteni a közoktatásban.

Csak akkor lesz igazán sikeres, magabiztos munkaerő-piaci szereplő egy szakiskolai végzettségű ember is, ha az önértékelése is megfelelő. Ehhez – többek között – szükséges a magabiztos nyelvtudás a szakmájával kapcsolatban, amiről tanúbizonyságot kell tenni már egy felvételi elbeszélgetés alatt is.

Nyilván a magabiztos szint elérése nem könnyű, így mindenképpen szükségessé vált az idegennyelvi hátránykompenzációt elősegítő speciális tananyag bevezetése, illetve a szakmájához kapcsolódó idegen nyelvi kompetencia fejlesztése.

Ebben az évben elfogadásra került egy 64 órás speciális idegen nyelvi modul, amit minden szakiskolai képzésben, illetve felnőttképzésben tanulónak el kell sajátítani. Ennek révén fog megvalósulni:

– Nyelvi készségfejlesztés, illetve hátránykompenzáció /Az induktív nyelvtanulási képesség és az idegennyelvi asszociatív memóriai fejlesztése fonetikai készségfejlesztéssel kiegészítve/ 24 óra

– Nyelvtani rendszerezés 16 óra

– Munkavállalással kapcsolatos alapvető szakzókinccs elsajátítása 24 óra

Cél, hogy a rendelkezésre álló 64 tanóraigység keretén belül egyrészt egy nyelvtani rendszerezés történjen meg a legalapvetőbb igeidők, segédigék, illetve az állásinterjúhoz kapcsolódóan a legalapvetőbb mondatszerkezési eljárások elsajátítása révén. Majd erre

építve történjen meg az idegen nyelvi asszociatív memóriafejlesztés és az induktív nyelvtanulási készségfejlesztés 6 alapvető, a mindennapi élethez kapcsolódó társalgási témakörön keresztül. Végül ezekre az ismeretekre alapozva valósuljon meg a szakmájához kapcsolódó idegen nyelvi kompetenciafejlesztés.

Az órák kb. 50%-a egyszerű tanteremben történjen, egy másik fele pedig számítógépes tanteremben, hiszen az oktatás egy jelentős részben digitális tananyag által támogatott formában zajlik. Ezzel hozzájárulunk a digitális kompetencia fejlesztéséhez is.

E tananyag a „Nyelvi képességfejlesztő” feladataiban a nyelvérzék 4 részképességének fejlesztését célozta meg: Az **induktív nyelvtanulási képesség** teszi lehetővé, hogy egy tanuló felfedezze az idegen nyelv szabályait, olyan képesség, amely segítségével egy adott nyelvi struktúrát meghatározó szabályokat tudunk kikövetkeztetni. Az **asszociatív memória** az idegen nyelvi anyag megtanulásának a képessége, képesség kapcsolat létesítésére az ingerek (anyanyelv szavai) és a válaszok (célnyelv szavai) között. A **fonetikai kódolási képesség** által tudjuk az idegen hangokat megkülönböztetni és kódolni úgy, hogy azok később felidézhetőek legyenek. Végül a **nyelvtani érzékenység**, amely egy olyan képesség, amely segítségével felismerjük azon nyelvi funkciókat, melyek a szavak a mondatban betöltenek.

Világos tény, hogy szükség van egy viszonylag egységesnek mondható követelményrendszerre a nyelvtanuló diákokkal kapcsolatban, viszont törekedni kell arra is, hogy az egyéni sajátosságok figyelembe kerüljenek. Réger Zita (2002) nyomán elgondolkodtató, hogy egy átvezető ösvényt kellene kialakítani az otthon és az iskola között. A hátrányos szociokulturális környezetből eredő diákok számára olyan nyelvi felzárkóztató programot kellene összeállítani, amely az ő mindennapi

életükhöz igazítaná az oktatást. A közoktatási rendszerbe szükségszerű lenne olyan nyelvi, önkifejező, speciális foglalkozásokat is beépíteni, amelyben a gyerek a saját kultúráját, szokásrendszerét, szimbólumrendszerét fedezheti fel. Így otthonosabban tudná kezelni a nyelv-

elsajátítást. A kötődés révén a helyes nyelvelsajátításhoz kötődő motiváció erősödne, erre épülne az idegennyelv-tanulás, illetve -tanítás is, ahol a szakmai idegen nyelv oktatásával az instrumentális motiváció erősödne meg.

IRODALOMJEGYZÉK

- CSIZÉR KATA: A nyelvválasztási motiváció vizsgálata. *Új Pedagógiai Szemle*, 2007/6.
- CSERMELY PÉTER: „Hogyan változtak a nevelés és oktatás kulcsfontosságú problématerületei? Milyen változások tapasztalhatók az oktatáshoz való hozzáférés egyenlő esélyeiben? Hogyan alakul a szegregáció mértéke? Hogyan változott meg a tehetséggondozás gyakorlata. In: *Szárny és teher*, 2009, Budapest.
- Csovcics Erika: Hogyan változott meg az iskola feladata? Az iskola feladatai között milyen hangsúly esik a hátránykompenzálásra, esélyegyenlőség növelésére, anti-diszkriminációra és anti-szegregációra törekvésre; illetve ez hogyan ágyazható be az általános kérdésbe. In: *Szárny és teher*, 2009, Budapest.
- DÖRNYEI ZOLTÁN: A motiváció szerepe az idegen nyelv tanulásában. *Pszichológia* 7 (3): 393–417 p., 1987, Budapest.
- FEJES-JÓZSA: A tanulási motiváció jellegzetességei a hátrányos helyzetű tanulók körében. *Magyar Pedagógia* 105.évf. 2.szám 185–205.p 2005, Budapest.
- INÁNTSY-PAP ÁGNES: Nyelvtanítás-nyelvtanulás a hátrányos szociokulturális környezetből érkező diákok számára az Arany János Tehetséggondozó Program keretein belül. In: *Új Pedagógiai Szemle* 56 (8–9) p. 76–80. 2010, Budapest.
- KOVÁCS JUDIT: A nyelvtanulás sikerében és kudarcában közrejátszó tényezők vizsgálata. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2006, Debrecen.
- NIKOLOV MARIANNE: Angolul és németül tanuló diákok nyelvtanulási attitűdje és motivációja. *Iskolakultúra*, 2003/8. 61–73.p. 2003, Budapest.
- RÉGER ZITA: Utak a nyelvhez. Soros Alapítvány és MTA Nyelvtudományi Intézet, Akadémiai Kiadó 2002, Budapest.
- RÉTHY ENDRÉNÉ: Motivációs eljárások, pedagógiai kirekesztés. In: Nahalka István és Torgyik Judit (szerk.): *Megközelítések. Roma gyerekek nevelésének egyes kérdései*. Eötvös József Kiadó, 246–267p. 2004, Budapest.

2013. március 23.

I. Karrier Nap a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Karrier Centruma és az Öregdiák Szövetség szervezésében – hagyományteremtő céllal.

THE LANGUAGE REPERTOIRE OF TRANSCARPATHIAN HUNGARIAN TEENAGERS*

RÉKA SÜTŐ

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, IV. évf. angol szakos hallgató

Jelen tanulmányban a nyelvi repertoár, a két- és többnyelvűség fogalma kerül kifejtésre. A tanulmány szociolingvisztikai szempontból vizsgálja Ukrajna, s ezen belül Kárpátalja nyelvi helyzetét. Különböző megfigyelésekre és kutatásokra került sor a témával kapcsolatban Kárpátalja magyar tannyelvű nemzeti kisebbségi iskoláiban, bepillantást nyerve a nyelvi és más jellegű problémákba.

Fény derült a tanulók által tanult és használt nyelvekre. 30 tizenéves vett részt kérdőíves kutatásunkban. Az eredmények alátámasztják, hogy a tanulóknak nincsenek problémáik anyanyelvük használatával, az államnyelvet viszont gyengén beszélik. Fontosnak tartják az államnyelv elsajátítását későbbi életükre vonatkozóan. A megkérdezett tanulók az általuk tanult idegen nyelvet (angol) leggyakrabban az internet használatánál és filmek megtekintésénél alkalmazzák, ezzel is elősegítve annak elsajátítását. Az ukrán nyelvet főleg üzletekben, orvosi vizsgálatokon és ukránnyelv-órán használják.

ABSTRACT

У статті зроблено спробу дати визначення таким термінам, як мовний «репертуар», двомовність та багатомовність. Особлива увага приділяється мовній ситуації з точки зору соціолінгвістики в Україні, зокрема на Закарпатті, на основі власних досліджень та спостережень, результати яких описуються у даній статті. Дослідження проводились нами в школах національних меншин Закарпаття, а саме в школах з угорською мовою навчання, шляхом анкетного опитування. У ньому взяло участь 30 учнів. Результати дослідження показують, що в учнів не виникають проблеми при вивченні рідної мови, однак є труднощі при вивченні української мови. Вони вважають важливим вивчення державної мови, знання якої необхідне для майбутнього професійного становлення. Учні часто використовують Інтернет, дивляться фільми англійською мовою, що сприяє кращому засвоєнню цієї мови. Українською мовою користуються переважно в магазинах, лікарнях та на уроках української мови та літератури.

INTRODUCTION

The proverb says: as many languages you speak, as many people you are worth. Such countries, where exclusively one language is spoken can be found neither in Europe, nor all over the world. A considerable amount of studies and research prove that Ukraine is a multilingual country, and it seems to be very easy to ascertain. Transcarpathia is one of the smallest but ethnically most colourful regions of the country. Over the past decades there has been a dramatic change in state boundaries and this is one of the reasons why the region is a perfect example of many

nationalities living together: a foreign traveller could meet Ukrainian, Russian, Hungarian, Romanian, or Rusyn people just to mention some of them. Being born into a mixed family is not an extraordinary phenomenon in this region. Many children acquire both of the parents' languages or use a lingua franca while communicating with each other. Nevertheless, many people stay monolingual because of different reasons (for instance social surrounding or the lack of education). It is now generally recognised that the investigation of students' language usage could

* A tanulmányt dr. Huszti Ilona lektorálta.

lead to important consequences in the field of education, because knowing students' strengths and weaknesses can help teachers to educate them in a more effective way.

Recent developments in the field of sociolinguistics have led to a renewed interest in examining the language usage of different ethnic groups, and minorities. Many recent studies have focused on the language repertoire of people to find out what languages they know and which of them they use frequently or to investigate the languages used in different fields of social life. Language repertoire refers to a group of language varieties, mastered by the same speaker, to different degrees of proficiency and for different uses. This individual repertoire changes over the course of an individual's lifespan. The first serious discussions and analyses of verbal repertoire emerged during the early 1960s. As a sociolinguistic concept, this notion is associated with the work of John Gumperz. Nowadays, many linguists deal with verbal repertoire on the international scene of sociolinguistics.

This study seeks to answer the following questions: what is language repertoire? Why is it important to examine the language usage of Transcarpathian Hungarian teenagers? How do the students of different Transcarpathian Hungarian schools see their language knowledge? The main issues addressed in this study are: what is verbal repertoire, what is meant by monolingualism, bilingualism and multilingualism.

The article gives an insight into the language situation of Ukraine and Transcarpathia: what the main languages spoken in these territories are and what kind of conflicts and problems occur because of the different language situations.

This article also describes an empirical piece of research on the topic carried out in two

Transcarpathian Hungarian schools, amongst students aged 15-17.

1. THEORETICAL BACKGROUND TO VERBAL REPERTOIRE

1.1 *Linguistic and verbal repertoire*

As a sociolinguistic concept, this notion is associated with the work of John Gumperz in the early 1960s, what he initially called 'verbal repertoire', while he was doing empirical research in India, North Delhi. This notion is linked to a particular speech community and contains all the ways of formulating messages. It provides the means of everyday communication [1].

As sociolinguistics examines language not as an idealized system, it is based on the diversity of the spoken language. Language in the reality is not an unchangeable phenomenon; it consists of different varieties, dialects and styles. Language repertoire is a group of language varieties (first language (L1) or mother tongue, second language (L2), regional language, languages learned at school or in visits abroad), mastered by the same speaker, to different degrees of proficiency and for different uses. This individual repertoire changes over the course of an individual's lifespan (acquisition of new languages, 'forgetting' languages learned). There are no speakers who own just one variety or style of a language, and opposed to that, seldom can we meet people who use the entire set of it. The total range of linguistic resources a person has at his disposal is called a verbal repertoire. This could be another language, or it could be a regional or social dialect.

A lot of examples can be seen of misunderstanding between speakers who own a language but in different varieties. Languages are considered to be the same, but the varieties

are so different from each other, that it makes understanding harder than between people, who speak dissimilar languages. This phenomenon can be easily understood through a set of precedents. Chinese people in Hungary often need the help of an interpreter while managing their official businesses. However, the problem cannot be easily solved by the offices or the authorities, because the Chinese interpreter offered by them can rarely handle the situation. Authorities do not understand that they are mistaking between 'apple and pear'. The populations living near the Dutch-German border sometimes understand each other's language varieties better than the standardized variety of their native language. The situation is almost the same in the French-Italian border area [2].

1.2 Bilingualism and Translanguaging

Bilingualism refers to the use of two languages by an individual or a speech community [3]. Throughout the world, bilingual children are the norm. On the one hand, many children grow up in homes where families have various ways of speaking. On the other hand, children acquire different language practices as they move to the community. Sometimes they move with their parents to other geographical regions where they learn additional languages, or they learn them in school [4]. There are various types of bilingualism:

- Additive bilingualism – when a speaker adds a second language without any loss of competence to the first language.
- Balanced bilingualism – the consequence of additive bilingualism.
- Subtractive bilingualism – the addition of a second language leads to a gradual erosion of competence in the mother tongue.

In other words, bilingualism means being able to communicate effectively in two or more languages with more or less the same degree of proficiency [3]. Children throughout the world most commonly engage in bilingual languaging or translanguaging [4].

Translanguaging according to Li Wei [5:24] creates a social space for the multilingual language user 'by bringing together different dimensions of their personal history, experience and environment, their attitude, belief and ideology, their cognitive and physical capacity'. Translanguaging is the act performed by bilinguals of accessing different linguistic features or different models from autonomous languages, in order to maximize communicative potential [4], or as Gutiérrez [6:128] calls it, a 'systematic, strategic, affiliative, and sense-making process'. It is very important for all bilinguals or multilinguals.

Unfortunately the ability to 'language' bilingually is rarely recognized by educators and educational systems. Pupils who speak in different ways from the habitual language practices of school are often stigmatized and forced to remedial courses. Taking Western scholarly attitudes, monolingualism is accepted as a norm, and bilingualism is accepted only as double monolingualism. However, the use of two languages in education is not new. In Greek-Latin education boys from Roman aristocratic homes were expected to learn the language of admired Hellenic civilization. Later on, two languages were used to educate for social and religious purposes. Bilingual education came into the centre of attention in the second half of the 20th century, when bilingual education programs started in Québec, as a way to make Anglophone children bilingual. In the middle of the 20th century the USA started to develop bilingual education programs in particular for US Latinos. These programs were mostly transitional, which means that

mostly the first language was used for subject instruction. But these programs were, and continue to be, rare [4].

1.3 Acquiring a Third Language: a Way to Multilingualism

In 1890, a famous professor from the University of Cambridge affirmed: “If it were possible for a child to live two languages at once equally well, so much the worse. His intellectual and spiritual growth would not thereby be doubled, but helved. Unity of mind and character would have great difficulty in asserting itself in such circumstances.” [7:15]. Nowadays, a statement like this would seem ridiculous. Since the early eighties, specialists believe in the ‘holistic’ view of bilingual and multilingual competence and, of course, bi- and multilingual people. Multilingualism does not concern just linguistic competence, but entails life in two or even more cultures. However, it does not mean an ideal and coordinated membership of several communities. Becoming multilingual means the development of an intercultural communicative competence.

In the past, for many years, the common belief was that multilingual people should learn all of their languages at the same time, simultaneously in early childhood, and should own a native-like oral and written competence in all of them [8]. Today it is not the same. A person may be called multilingual if he or she uses his or her languages on a regular basis, has the ability of switching from one to the other if necessary, even independently from the distance between the varieties [9]. According to Lüdi [10], monolingualism is a boundary case of multilingualism, originated by very specific cultural conditions – and bilingualism is a particular form of multilingualism.

The ruling groups of a society often reject multilingualism because of their scepticism

towards it, which is based on two veins of tradition: the first one is the belief expressed by the Bible that mankind was originally monolingual and multilingualism resulted from the confusion of tongues by God. The second idea dates back to the establishment of the European nation states, when ‘national languages’ were an important cohesive factor of ‘nations’. Both traditions originate from the Greek philosophers, that monolingualism is the natural and legitimate state of mankind. Between the French Revolution and World War I and under the influence of Romanticism this idea got ideological and religious dimensions.

In recent years, the ideological background of these ideas has been deconstructed. Third language acquisition is a very common phenomenon today, and it takes place in diverse sociolinguistic situations. For instance, one might think of children living in African countries. They acquire different tribal languages plus a lingua franca and/or a national language as well. Another example is a child of a bilingual family who is exposed to a third language outside home. In European countries there are linguistic minorities that have achieved status and support for their languages, for instance the Netherlands, Spain and Finland. In these countries language policies include bilingual programs and foreign language programs as well. In the countries of the European Union, new minorities are becoming established, forming bilingual communities, mainly in urban areas. [11]

2. THE LANGUAGE SITUATION IN UKRAINE AND TRANSCARPATIA

2.1 The Language Situation in Ukraine: the State of the Ukrainian language

Ukrainian was officially designated the state language of Ukraine in 1989. Making Ukrainian official was one of the first legal steps towards de-Sovietization and independence

of the country in 1991. This step went against a long-established diglossic relationship between Ukrainian as a 'low, peasant' language, and Russian as the 'high, cultured' language. This change in language policy led to many social and political changes in the country [12].

Correctness of words and pronunciations has become hotly contested in interactions as people negotiated authority. Language choice and language quality played an important role of the discussions in newspapers, on television, radio, and even in the street. Books, brochures and television and radio programs attacked what they defined as incorrect usages and promoted 'correct' forms. Interviews in newspapers sometimes commented on the incorrectness of the language of those interviewed.

In the past, Ukraine as defined by its current borders, had been fragmented and dominated by neighbouring regimes. Ukraine has an identity crisis 'lasting centuries' [13]. In the current territory of Ukraine there has been a long history of official, but non-Ukrainian languages, such as Polish, Russian, German, Romanian, which were the languages of the governing regimes. Under the Soviet regime, Russian was imposed forcefully and also attracted people by the privileges associated with it. This language was required for access to good education and decent job, and it was politically reprehensible not to know and use Russian. In the Soviet era Ukrainian was favoured as a language for singing, and it was seen as appropriate for use in folkloric purposes, like other non-Russian republic languages. People used Ukrainian at home and in rural areas, but there was a widely spread view that it would die out as Russian ascended to its destiny as the world language. Now that the Soviet Union has disintegrated, the dominant role of Russian is no longer secure. Although, Russian is still a

politically powerful presence, a lingua franca of the post-Soviet regions, and its cultural prestige remains strong [14].

The Ukrainian and Russian language encompasses much complexity, reflecting regional, generational, demographic and other factors, as well as specific influences in people's personal backgrounds. Both of them refer to standardized languages, and there is speech that falls close to a standard and is unequivocally labeled [15]. Languages that are mixed or impure are called a *surzhyk*, generally a derogatory term. Nowadays this term is not limited to regularized mixed forms (for instance the language varieties developed as Ukrainian-speaking peasants moved to urban areas and tried to speak Russian). The term is also used to criticize someone who might borrow a term from Ukrainian into Russian, or who speaks with an 'accent'. People often use this negative label as a weapon in the symbolic struggle for validity and correctness.

The attention to correctness reflects a growing concern with purity in language. The resurrection of purism is a likely response to the mixed feelings of having a language which was previously peasant and suddenly become the state language. With a focus on purity and correctness, people can separate a valuable variety of Ukrainian from 'debased' forms. If the prestige of Ukrainian was to become high, it would have to be pure Ukrainian. As a professor of journalism in Lviv stated, Ukrainians need a 'king's Ukrainian': just as there is a king's English. Impure forms of Ukrainian and mixtures with Russian have a low status. But what exactly gets considered pure and impure leaves room for debate, still making language ideology a field of contestation [16].

2.2 The Language Situation in Transcarpathia

According to the data of the Ukrainian census in 2001, the number of Hungarians in

Transcarpathia is 151516 people, which makes 12.1 % of the total population. 74 % of the Hungarians live in blocks, where the proportion of Hungarian people is 75-100 % [17]. In 2005-2006 the number of secondary schools, where the language of education is Hungarian, is 107 in the region. In the Soviet era, Russian was taught instead of Ukrainian in Hungarian schools, and because of this, the native Hungarians of the region, living in blocks, did not acquire the Ukrainian language, only Russian. After the declaration of independence in the country, the state language is taught in every school of Transcarpathia, including Hungarian schools, although the proper conditions of language learning are still missing.

The primary problem is the inadequacy of the curriculum and the textbooks. Ukrainian, as a subject requires a totally different approach in teaching native Ukrainians and native Hungarians. In those schools, where the language of teaching is Ukrainian, it is taught as a native language, because students are native speakers. In Hungarian schools, children first come across the language at the age of 6, but the curriculum requires from them to learn difficult grammatical structures even at the beginner level, not knowing the language itself. Moreover, Hungarian schools are in lack of qualified educators. Only 50 % of teachers of Ukrainian language and literature have the right qualification. The remaining half is made up of teachers of Russian who were reeducated. At this field, those teachers, who are native Ukrainians cannot solve minority schools' problems. Those schoolteachers, who hold a degree in Ukrainian philology, are qualified to teach Ukrainian as a native language, and they do not know how to treat it as a second language. It is the same as if teachers coming from London would teach the English language, following a curriculum for children studying in schools of London. The conditions of teaching the state language are also a governmental-political problem. A

minority which does not speak Ukrainian at a proper level cannot take part equally in the political or economic life of the country. The problems which arise while speaking about teaching of Ukrainian in Hungarian schools could be examined only through a sociolinguistic perspective, which presupposes taking into account the language situation of Transcarpathian Hungarians. When elaborating the curriculum and constructing textbooks the specific language, demographic and governmental situation of this minority should be kept in mind [18].

The current territory of the area has been multicultural and multilingual as well. According to the data of the census in 1880, the number of Rusyn (and Ukrainian) people was the 59.8 % of the population, and the number of Hungarians was 25.5 % [19].

In 1944 the current territory of Transcarpathia was annexed to the Soviet Union. The transition of governing power and the emerging political situation had an impact on the nature of language contacts. For instance, in the Soviet era, Russian was taught instead of Ukrainian in Hungarian schools, and because of this, native Hungarians did not learn the Ukrainian language, only Russian. This led to the lack of knowledge of this language amongst Hungarian people. After 1991, Ukraine became independent, and since then Ukrainian is taught in every school of Transcarpathia, including Hungarian schools. Although, the right conditions of free acquiring and speaking are still missing [20].

In average Transcarpathian Hungarian families the language of communication is Hungarian. In their homes children speak mainly Hungarian.

Ukrainian and Hungarian do not belong to the same family of languages. It should also be kept in mind: for Russian, Byelorussian,

and Polish people it is much easier to learn Ukrainian compared to Hungarians or Romanians. It is important to remember that Ukrainian and Hungarian do not have the same roots, and are lexically and phonetically diverse. Acquiring different Ukrainian grammatical structures is very hard for Hungarian speakers [21].

Teaching the state language to minorities as if it was a native language is an enormous pedagogical and methodological mistake, which can lead to dissatisfaction in teaching the language. These mistakes could lead to serious social conflicts. [22]

The question is: how to solve the problems of teaching Ukrainian to Hungarian children? Some might think the only solution is to close all Hungarian schools. However, international experience prompts: the language of the education is not strictly related to the acquisition of the state language. As several experiments testify, the language of education should be the mother tongue in nursery school, school, and the state language should be taught as a separate subject, involving bilingual teachers who know the children's level of language knowledge. [18]

3. RESEARCH ON 'THE VERBAL REPERTOIRE OF TRANSCARPATHIAN HUNGARIAN TEENAGERS'

3.1 Methodology

The following research deals with the verbal repertoire of the Hungarian teenagers in Transcarpathian Hungarian communities. The target of the research is to find out, which languages are used most frequently by the participants and in which cases they are spoken. It is very important to get acquainted with the language usage of students of this age, for different reasons.

Firstly, useful pedagogical insights could be gained, which later can facilitate a more successful teaching and learning process. Information, acquired that way can be used in language teaching, and helps teachers to discover, what to emphasize and what to neglect while dealing with students.

Secondly, the research gives us a reflection, how students see themselves, how they value their language knowledge, and last but not least, their hopes and goals in the field of language learning could be unfolded.

3.2 Participants

Thirty secondary school students were recruited for this study. The students were chosen randomly, no particular requirements were followed, except for their age. The teenagers were students of two Transcarpathian Hungarian schools. All of the participants were aged between fifteen and seventeen. 37% of the students was 17 years old, 50% of them were 16 and 13% were aged 15. 80% of the participants were female and 20% were male.

3.3 Research Instruments

The main target of the research was to gain information about the language usage of Transcarpathian Hungarian teenagers. The first step of designing the research was deciding the number of students being asked, which – according to the final decision – was 30. Taking into consideration the number of participants, a questionnaire (an empirical research method) was used. Questionnaires are the most frequently used methods of empirical analysis. There were two main objectives in designing the questionnaire:

1. To maximise the response rate.
2. To obtain accurate relevant information for the survey.

The questionnaires contained 18 questions, both open format and close format. These

open format questions were used to ask for unprompted opinions. In closed format questions multiple choice questions were used with various numbers of options ranging between three and five.

3.4 Procedures of the Research

The research was carried out from the end of February until the beginning of March, 2014. In order to bring to light the different areas of the students' language use, a series of questionnaires was performed. 30 students were asked to fill in the questionnaires, which were in Hungarian in order to make them understand the questions better and to avoid misunderstandings while answering. The students were asked to answer appropriately, not to omit questions, and to read through the questionnaire carefully before answering. The response rate was very high, 93 % of the students answered every question and only 7 % of them skipped two open format questions.

3.5 Findings

The mother tongue of every student was Hungarian, and only one of them thinks he makes small mistakes while speaking. 60 % of the students think they speak Ukrainian at a very low level, a minority of participants (34 %) understands the language but cannot respond and only 6 % speaks the language well, with small grammatical or pronunciation mistakes. Half of the participants do not speak Russian at all, some of them speak it at a very low level (43 %), and only one student speaks it well (later the questionnaire showed, that the father of the student is Russian). 100 % of the students studies English as a foreign language, one student studies a second foreign language, which is French, and another one studies Spanish. 24 of the participants define their level of knowledge of English at a very low level, 5

students struggle with communication, but can cope well with understanding, and one speaks the language well. The father of 29 students is Hungarian by nationality, and one is Russian. 100 % of the students has a native Hungarian mother. 100 % of the participants communicate in Hungarian at their homes, and 6 of them chose a second option (5 of them use Ukrainian, and one uses Russian as well). 100 % of the students communicate with their schoolmates and friends in Hungarian, 2 of them use Ukrainian as well. 5 students use Ukrainian language in average social interactions, 6 use it in offices, post offices, banks etc., 14 participants use it in shops, markets, 9 at medical examinations and hospitals, and 5 of them use it only at the Ukrainian lessons. Over half of those surveyed reported that they use English for the use of the Internet or to understand films and television programmes (48 %). Only one student uses it for travelling abroad. 9 students use English at the lessons alone.

3.6 Discussion and Interpretation of Results of the Research

According to the answers, all of the students' mother tongue is Hungarian. The majority of students grew up in a Hungarian family, only one of them has Russian father. They seem to be motivated in learning Ukrainian, but for some reason, they think their knowledge is insufficient. The results above have clearly shown that the majority of the participants do not see themselves as a fluent speaker of any language except for Hungarian. One of the questions was about their opinion about the importance of learning Ukrainian. A sixteen-year-old girl gave such an answer to the question: "I reckon that Ukrainian is crucial, because this is the state language and it is important if I would like to continue my studies." A seventeen-year-old boy wrote: "You cannot make ends meet without knowing this language." On the concept of the usefulness of

Ukrainian in their lives, this study found, that their opinion about the state language is very similar. They recognize its usefulness but as we see the results, their knowledge seems to be very low.

The results of the study indicate that foreign languages studied by the participants are English, French and Spanish. Question 16 is about the importance of learning foreign languages. The overall response to this question was very positive. The students shared different opinions. They refer to these languages in the following ways: “This is the most widely spoken language in the world. It is indispensable to know it.” Or: “I like the language, therefore I study it. And of course, English gives me a chance to score points at the entrance exams”. The majority of the participants wrote enthusiastically about foreign languages. A girl, aged 16 wrote: “I like Spanish because it sounds beautiful. And the Barcelona [football team] is from Spain.” It is surprising that contrary to these positive opinions, 80% of the students speak foreign languages at a low level, 17% experience difficulties in using them and only one student speaks them at an advanced level. There are several possible explanations for this result. The first is that ‘weak students’ learn foreign languages with the language teachers applying inappropriate methods [18]. It is possible, that language teachers should be suggested to try using new ways of teaching. On the other hand, an other explanation can be ‘laziness’. Students see foreign languages as something useful which can help them in their future career, but contradictorily they seem unmotivated in learning. A further study with more focus on weaknesses, strengths and the causes of this demotivation is therefore suggested.

Questions 11-14 refer to the different fields of language use. 100% of the students use Hungarian as the language of communication in

their families and amongst their schoolmates, friends. One of them uses Russian and 5 of them apply Ukrainian. It means that the use of other languages apart from their mother tongue is not frequent for the majority of the participants. According to this, 5 people use the state language in everyday life. Over half of the surveyed uses this language in shops, markets, 9 of them at medical examinations and 6 of them in offices. 13 of the students use Ukrainian at the lessons, but 5 of them chose this as the only option. This means that these students do not use Ukrainian outside the classroom. These findings prove that the majority of students utilize their knowledge of the state language in many different situations.

As regards foreign languages, the participants mainly make use of their knowledge in the field of media: 39 % while watching films and different programs and 60 % while using the Internet. Only one of the participants uses it for travelling. 17 of the surveyed use foreign languages at the lessons and 9 of them do not use it for other purposes. Comparing to the use of Ukrainian, more students can use their knowledge of this language than for example English.

Questions 17-18 advert to hopes for future language learning: the participants were asked to enumerate the languages which they would like to learn in the future. They were also asked to comment on their choice. French, Spanish and German were found to be the most popular amongst students, almost equally. They have different reasons for their choice, ranging from rather funny to more serious and deliberate ones. Most of them refer to the beauty or the melody of the language, while others would choose them because of the usefulness of knowing as many languages as possible. Some of the students have personal relations to a language: the love of the culture or country where the

language is spoken, the interesting facts about a language or purposes like travelling, meeting different people, having Internet-friends, or being successful in business. The overall response to these questions was very positive. It can therefore be assumed that students are willing to learn languages they like; they have opinions and hopes about foreign language learning.

GENERAL CONCLUSIONS

Ukraine and Transcarpathia are the excellent examples of linguistic diversification. Many nations live together in these territories, and because of this a considerable amount of the population acquires one, two or more languages throughout their lifespan. It is especially important to examine the language repertoire of the Transcarpathian Hungarian teenagers, because we can get information about the language knowledge of those students who are going to graduate soon from high schools and secondary schools.

In this investigation the aim was to access the language knowledge of the students, to gain information about their language usage, their level of knowledge and about those languages which they hope to learn in their life. The survey was carried out in Transcarpathian Hungarian secondary schools. While compiling the research, questionnaires were used, 30 students were asked, aged 15-17. This

study has shown that generally the majority of students do not know the state language at a proper level, but surprisingly they found important to acquire the language for the sake of their career and future life. Almost 100 % of the participants come from Hungarian families, and they communicate mostly in Hungarian, and sometimes use Ukrainian and seldom use Russian. Teenagers use Ukrainian mostly in shops, medical examinations and at the lessons. Most of them use foreign languages at the lessons, but some of the students use them while watching films and television programmes in foreign languages or while using the Internet.

The results of this study implicate that most of the participants cannot speak any other languages at a high level except for their mother tongue, but according to their answers, they have hopes and dreams about further studying languages and they recognise the importance of learning as many languages as possible. Considerably more work will need to be done to determine the real level of the language knowledge of Transcarpathian Hungarian teenagers and to find the causes of the defections of the language use. Further research in this area may include surveys both of the qualitative and quantitative types involving larger quantities of students, living in different parts of the region. The fields of the research – besides the Hungarian schools of Transcarpathia – may be expanded to Ukrainian schools as well.

REFERENCES

- BUSCH, B. *The Linguistic Repertoire Revisited*. – Oxford: University Press, 2012. – 523 pp.
- BARTHA, CS. *A szociolingvisztika alapjai*. – Budapest: ELTE, 1998. – 48 pp.
- HUSZTI, I. *Glossary on Language Teaching and Learning*. – Beregszász, 2013. – 117 pp.
- SKUTNAB-KANGAS, T., PHILIPSON, R., K. MONATHY, A., PANDA, M. *Social Justice Through Multilingual Education*. / Ed. García, O. *Education, Multilingualism and Translanguaging in the 21st Century*. Trowbridge: Cromwell Press Group, 2009. – 389 pp.

- WEI, L. GARCÍA, O. – Language, Bilingualism and Education. New York: St Martin's Press LLC, 2014. – 334 pp.
- GUTIÉRREZ, K. What's new in the English language arts: Challenging policies and practices // Language Arts. – 2001. - № 78. – C. 564-569
- LAURIE, S. Lectures on Language and Linguistic Method in school. – Cambridge: Cambridge University Press, 1890.
- BÜHRIG, K. , D. TEN THIJE, J. Beyond Misunderstanding / Lüdi, G. Multilingual repertoires and the cosequences for linguistic theory. John Benjamins Publishing, 2006. – 339. pp.
- BLOOMFIELD, L. Language. – New York: H. Holt, 1993.
- LÜDI, G. Multilingual repertoires and the cosequences for linguistic theory/ John Benjamins Publishing, 2006
- OKSAAR, E. Mehrsprachigkeit, Sprachkontakt und Sprachkonflikt. – Wiesbaden: Steiner, 1980. – 51 pp.
- BILANIUK, L. The politics of Language and identity in Ukraine. Michigan Discussions in Anthropology, 1998, №13.
- PERLEZ, J. Fear of Russia is a way of life in Ukraine. – The New York Times, 16 January, 1994, № 3.
- MAKSYMUK, J. Russia afraid of Ukraine's de-Russification? RFE/RL Poland, Belarus and Ukraine report (Radio Free Europe/ Radio Liberty) 15 February, 2000, vol. 2. №7.
- BILANIUK, L. Matching guises and mapping language ideologies in Ukraine, Proceeding of SALSA IV. Texas Linguistic Forum 1997, № 37: 298-310.
- BILANIUK, L. Gender, language attitudes, and language status in Ukraine. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 77 pp.
- ІЛЬТЮ, І. Національний склад населення та його мовні ознаки. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики, ред. 2003.
- БЕРЕГСАСІ, А. ЧЕРНИЧКО, С. Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті // Українознавство. 2005. - №4. – 83-86.
- CSEERNICSKÓ, I. A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998.
- ЛИЗАНЕЦЬ, П. Українська мова в угорськомовних школах Закарпаття та Угорщині. Acta Hungarica III : 125-130, 1994.
- КОЧЕРГАН, М. Вступ до мовознавства. Київ: Академія, 2001.
- BAUGH, J. Out of the Mouth of the Slaves; African American Language and Educational Malpractice. – Austin: University of Texas Press, 1999.

2013. március 23.

VIII. Öregdiák-találkozó és az **I. Öregdiák Művészeti Kiállítás** megnyitója
a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Öregdiák Szövetsége szervezésében.

A MAGYAR NYELV MEGJELENÉSE BADALÓ ÉS HALÁBOR NYELVI TÁJKÉPÉBEN*

TÓTH ENIKÓ

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
V. évf. magyar, illetve történelem szakos hallgató

A tanulmány Badaló és Halábor nyelvi tájképét vizsgálja egy 2011-es és 2013-as vizsgálat adatai alapján. A vizsgált települések nyelvi tájképe nem felel meg az Ukrainában hatályos nyelvi jogi szabályozásnak. Sem Badaló, sem Halábor nyelvi tájképe nem változott érdemben a 2012-ben elfogadott új nyelvtörvény életbe lépését követően. Mindkét településen többségben vannak a magyar nyelvű feliratok. Az ukrán nyelvű kiírások legnagyobb része az állami és önkormányzati szférához kapcsolódik.

ABSTRACT

Стаття розглядає мовний ландшафт двох сіл з переважно угорськомовним населенням Березівської області Закарпаття на основі двох досліджень, які були проведені 2011 та 2013 рр. Вживання мов в символічному просторі не відповідає чинним нормам мовного законодавства України. Після прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики» (3.07.2012 р.) мовний ландшафт не змінився у жодному з двох сіл. В обох населених пунктах домінують угорськомовні вивіски. Українська мова у першу чергу вживається на таблицях державних установ чи органів місцевого самоврядування. І в селі Бадалово, і в населеному пункті Галабор до сьогодні наявні написи російською мовою.

1. A NYELVI TÁJKÉP FOGALMA

Egy kisebbségi nyelv presztízisének az emeléséhez jelentősen hozzájárul, ha nemcsak szóban, hanem írásban is megjelenhet például a különböző feliratokon, reklámtáblákon (Beregszászi 2005: 158). A vizuális nyelvhasználattal a nyelvészet egyik legújabb kutatási iránya, az ún. „nyelvi tájkép” (angolul: Linguistic Landscape) vizsgálata foglalkozik. Egy település, régió nyelvi tájképét a hivatalos útjelző tábláknak, reklámtábláknak, utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratainak és a kormányzati épületek hivatalos tábláinak összessége adja (Landry–Bourhis 1997: 25). A kutatók a feliratok két alapfunkcióját különböztetik meg: egyrészt a kommunikatív funkciót, tehát a feliratok nyelve elsősorban az információátadást szolgálja, másrészt a szimbolikus funkciót, amely mutathatja a nyelvek státusát (Laihonen 2012: 27; Laihonen 2013: 15).

A nyelvi tájképhez kapcsolódó kutatási téma lehet még pl. a névjegykártyákon, a számítógépek képernyőjén megjelenő nyelv, a különféle nemzeti, vallási stb. szimbólumok használata (Laihonen 2012: 28; 2013: 157). Emellett a nyelvi tájkép vizsgálata szempontjából érdekes lehet, hogy a különböző nyelvek mennyire vannak jelen a tévében, interneten (Bartha–Laihonen–Szabó 2013: 14). Fontos lehet továbbá a különböző nyelvű feliratok egymáshoz való térbeli viszonya. Preferált helyzetben általában a hatalmi helyzetben lévők nyelve van, míg a kisebbség nyelve a perifériára szorul. Ez azt jelenti, hogy a többségi nyelvű felirat elől vagy felül van, az is előfordul, hogy nagyobb, díszesebb betűmérettel (Bartha–Laihonen–Szabó 2013: 16).

* A tanulmányt dr. Cserniczkó István lektorálta.

Kárpátalján már korábban is foglalkoztak a nyelvi tájkép vizsgálatával. A nyelvi tájkép elemzése alapján, Beregszászi Anikó (2005: 158–161) tanulmányában a kárpátaljai magyarok településeket öt csoportba sorolta.

Elemzése szerint az első csoportba Beregszász, valamint azok a falvak tartoznak, amelyekben a magyarság aránya 90% körüli vagy annál magasabb. Csaknem minden intézményen, utcanévtáblán kétnyelvű felirat olvasható, az éttermeken, kocsmákon, üzleteken szinte minden ki van írva magyarul is. Ehhez a csoporthoz sorolhatók a következő települések: Mezőkaszony, Beregsom, Tiszapéterfalva, Dercen, Nagydobrony stb.

A második csoportba a városok közül Csap, illetve néhány városi típusú település és falu sorolható. A határ menti kisvárosban gyakorlatilag csak azok az intézmények rendelkeznek kétnyelvű felirattal, amelyek magyar vonatkozásúak, illetve felfedezhető néhány kétnyelvű utcanévtábla. Szinte nincs magyar nyelvű reklám, hirdetés. Ugyanakkor a legtöbb kereskedelmi egységben és a piacon el lehet boldogulni magyarul. Ebbe a típusba tartozik például Beregrákos, Visk, Bány, Tiszaújfalva stb. Ezek a településeken Csaphoz képest jellemzően több magyar nyelvű felirat olvasható, ám nem a magyarok számarányának megfelelően.

A harmadik csoportot Ungvár, Munkács, Nagyszőlős, Huszt, Técső, valamint Aknaszlatina, Tekeháza stb. alkotja. A magyar nyelvű feliratok szinte kizárólagosan a magyar vonatkozású intézményeken, műemlékeken jelennek meg. Kivételesnek számítanak a kétnyelvű utcanévtáblák, hirdetések, valamint a szóbeli érintkezés során is kevesebb alkalommal fordul elő a magyar nyelv a hivatalokban és a nyilvános színtereken.

A negyedik kategóriába Szolyva, Rahó, Körösmező, Gyertyánliget stb. tartozik. Rahón és

Szolyván a magyar vonatkozású műemlékeken olvashatunk magyar szavakat. A magyar nyelv beszélt nyelvként való fennmaradását segítik az egyházak munkái, valamint az oktatási intézmények.

Az ötödik csoportba Ilosva, valamint a városi típusú települések közül Kereknyé, Királyháza sorolható. Az ebbe a csoportba tartozó településeken gyakorlatilag nem találkozhatunk magyar nyelven írott szöveggel.

A kisebbség számára fontos, hogy az általuk lakott településeken anyanyelvükön is legyen tüntetve falvaik, városaik neve, ezzel is láthatóvá válik a közösség jelenléte az adott régióban (Beregszászi 2004: 71).

A kétnyelvű feliratok nem csak a jelentős szimbolikus értékük miatt fontosak. Az anyanyelvnek a környezetben való írásos megjelenésének a gyermeki nyelvszajátításban, illetve az írás és az olvasás megtanulásában is nagy szerepe van. A kétnyelvű feliratok segítik az államnyelv elsajátítását is, mivel ha az ukrán felirat mellett megtalálható a magyar megfelelője, nagyobb eséllyel rögzül az emberek tudatában az ukrán kifejezés. Emellett hozzájárul a magyar köznyelv és hivatali stílus alaposabb megismeréséhez, mivel a kölcsönzó mellett a magyar megfelelőjét is megismerhetik (Cserniczkó 2010: 110–111).

2. A KUTATÁS MENETE. A KUTATÓPONTOK BEMUTATÁSA

Dolgozatomban két kárpátaljai magyarok település – Halábor és Badaló – nyelvi tájképet mutatom be.

Halábor és Badaló szomszédos, határ menti települések, a Tisza jobb partján helyezkednek el. Halábor Beregszásztól közúton 16 km-re található, Badalón kívül Várival szomszédos, emellett egy földút köti össze Mezőgecsével. A 2001-es népszámlálási adatok szerint a

1. táblázat. A közterületi feliratok nyelvek szerinti megoszlása a vizsgált kutatópontokon 2011-ben

	Halábor	Badaló	Összesen	
Magyar	20	26	46	27,20%
Ukrán	18	21	39	23,10%
Orosz	7	9	16	9,50%
Ukrán–magyar	29	35	64	37,90%
Orosz–magyar	3	1	4	2,30%
Összesen	77	92	169	100%

faluk lakossága 752 fő volt, ebből 98,14%-uk¹ magyar anyanyelvűnek vallotta magát.

Badaló a járási központtól 12 km-re helyezkedik el, Haláboron kívül Tiszacsomával szomszédos. A 2001-es népszámlálási adatok szerint Badaló lakossága 1714 fő volt, ebből 98,19% vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Mivel a népszámlálási adatokban nem szerepel a településen élő roma kisebbség létszáma, emiatt valószínűsíthető az, hogy az összeírás során a romák is magyar nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallották magukat (Molnár–Molnár 2005: 82). A becslések szerint Badaló lakosságának 18,7%-a volt roma származású a népszámlálás ideje alatt (Braun–Csernicskó–Molnár 2010: 44).

Mindkét településen működik egy magyar tannyelvű általános iskola és óvoda. A községek lakosságának túlnyomó többsége református vallású.

Az anyaggyűjtést 2011 novemberében és 2013 októberében végeztem. A kutatás során mind a két településen található különböző kiírásokat, feliratokat, névtáblákat (azaz minden olyan dolgot, ami az utcákon járva olvasható volt a vizsgálat napján) lefényképeztem. Az anyaggyűjtés második időpontjában csak

azokról a feliratokról készítettem fotót, amelyek még két évvel korábban nem voltak jelen a nyelvi tájképben. Ezek főleg reklámplakátok, helyi érdekű hirdetések voltak. A településeken készült fényképek feliratainak nyelvi megoszlása az 1. számú táblázatban látható.

A 2011-es adatfelvételhez képest 2013-ra gyakorlatilag nem történt jelentős változás a közterületi feliratok nyelvi megoszlása terén. A változás elsősorban a reklámokat, hirdetményeket érintette, de csupán a feliratok szövege módosult, a nyelvi eloszlás nem.

3. HALÁBOR ÉS BADALÓ NYELVI TÁJKÉPE

A települések utcáit járva egynyelvű és többnyelvű feliratokkal egyaránt találkozhatunk. Mindkét községben a magyar és ukrán nyelvű névtáblák, kiírások mellett megtalálhatóak még a Szovjetunióból fennmaradt orosz nyelvű táblák is.²

Egy-egy településre érkezve elsőként általában a helységnevtáblával találkozunk. Már fentebb is említettük, hogy a kisebbség számára miért van jelentősége annak, hogy az államnyelv mellett magyar nyelven is megjelenjen a községük megnevezése. Mind a két vizsgált falu határában található kétnyelvű helységnevtábla. Badalóban a hivatalos szervek által kihelyezett kétnyelvű névtábla mellett a

¹ A 2001-es népszámlálásnak a lakosság anyanyelvi összetételére vonatkozó adatai elérhetők Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának internetes honlapján: <http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/notice/news.php?type=2&id1=21>. (2014.02.22.)

² 1945 és 1991 között Kárpátalja a Szovjetunióhoz tartozott. Ebben az időszakban az államigazgatásban, a hivatalokban az orosz volt az elsődleges nyelv.

Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség által állíttatott név- és üdvözlőtábla is kétnyelvű. Mindkét helységnévtáblán az ukrán szöveg van a magyar szöveg fölött. Tiszacsoma felől Badalóba érkezve egy üdvözlőtábla köszönti a településre érkezőket, melyen a község magyar és ukrán megnevezése egyaránt fel van tüntetve, ugyanakkor az „Isten hozta Badalóban” köszöntés csak magyar nyelven olvasható. Haláboron csak egy típusú névtábla

váltás előtti elnevezéssel, a régi orosz nyelvű táblákon olvasható. Az egyik utca neve azonban megváltozott (Lenin út helyett Petőfi út lett). A régi tábla eltűnt, azonban az új elnevezést nem helyezték ki. Badalóban szintén még a Szovjetunióból maradt régi orosz nyelvű táblák láthatóak egy-egy ház homlokzatán, de van olyan utca, amit már nem is úgy hívnak: a korábban Halábori utat (oroszul Грабаровского) ma már Esze Tamás útnak

1. ábra. Helységnév- és üdvözlőtábla Haláboron és Badalóban

van kihelyezve, melyben látszólag az államnyelvi megnevezés van preferált helyzetben, hisz a magyar felirattal fölött van, viszont míg az ukrán megnevezés egy egyszerű fémlapon, addig a magyar megnevezés a község faragott címerében van feltüntetve.

A kétnyelvű helységnévtáblákkal ellentétben kétnyelvű utcanévtábla már egyik községben sem található. Haláboron azoknak az utcáknak a neve, melyeké megegyezik a rendszer-

nevezik. A badalói polgármester egy 2011 novemberében készült interjúban azt mondta, hogy már folyamatban van a kétnyelvű utcanévtáblák beszerzése, és a 2012-es évben már ezek lesznek kihelyezve. Már 2014-et írunk, de a kétnyelvű utcanévtáblák még mindig nem jelentek meg.

Mindkét település községi tanácsa épületének homlokzatán – a kétnyelvű névtáblák mellett – az ukrán és magyar zászló is ott lobog. A

2. ábra. Orosz nyelvű utcanévtábla

Halábori Községi Tanács épületében található a falu könyvtára, amit orosz és magyar nyelvű felirat hirdet. A halábori községháza bejárata

például a határ menti őrhely irányát mutató tábla, valamint a falu határában olvasható határ menti övezetet jelző kiírás.

3. ábra. Kétnyelvű felirat, valamint az ukrán és a magyar zászló a Halábori Községi Tanács épületén

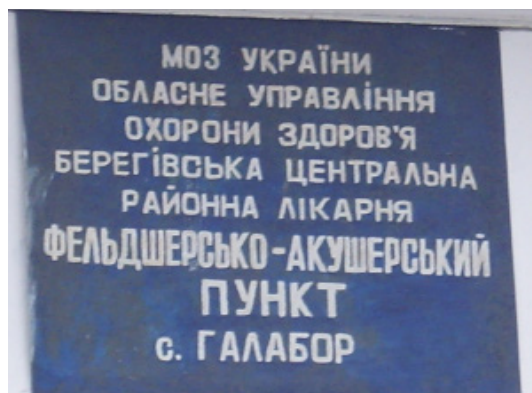
mellett található munkarend ukrán és magyar nyelven egyaránt olvasható, az időpontok azonban csak a hivatalos kijevi idő szerint vannak feltüntetve.

4. ábra. Ukrán nyelvű útjelző tábla Badalóban

Badalóban a határőrséggel kapcsolatos kiírások csak ukrán nyelven jelennek meg, mint

Mindkét településen magyar tannyelvű általános iskola működik, ezt azonban nem tükrözik az

5. ábra. A halábori felcserközpont egy nyelvű névtáblája

iskolák névtáblái: mindkét iskola homlokzatán csak ukrán nyelvű tábla látható. Ugyanakkor a gyerekeknek, dolgozóknak, látogatóknak szóló hirdetéseket, felszólításokat csak magyar nyelven függesztik ki. Például a badalói iskola ajtaján a „Kérjük az ajtót bezárni!!!” felszólítás csak magyar nyelven volt olvasható 2011 novemberében.

A halábori felcserközpont névtáblája csak ukrán nyelvű, ezzel szemben a badalói családorvosi rendelő, valamint az állatorvosi magánrendelő épületeinek homlokzatán ukrán–magyar kétnyelvű felirat látható. A halábori felcserközpontban a munkarend is csak ukrán nyelven van kifüggesztve.

A halábori buszmegállón a település neve ukrán és magyar nyelven is olvasható, a badalóin csak magyar nyelvű felirat jelzi a település

nevét. Régebben a magyar megnevezés fölött a település szláv megnevezése is szerepelt, mára azonban a cirill betűs felirat eltűnt.

Az utcanévtáblákon kívül a településeken máshol is megjelennek az orosz nyelvű név-

6. ábra. Orosz és magyar nyelvű névtábla a halábori kultúrház ablakában

táblák, kiírások. Például a halábori kultúrház névtáblája még mindig orosz és magyar nyelvű, egy badalói épületen továbbra is látható a szovjet hadsereg emlékére felállított orosz és magyar nyelvű emléktábla. Badalóban egy régi útmutató táblán csak orosz nyelven olvasható a stadion kifejezés (стадион³). A magasfeszültségre figyelmeztető táblák mindkét településen csak orosz nyelvűek.

A településeken található boltokban a reklámplakátok túlnyomórészt ukrán nyelvűek. A Zárva/Nyitva táblák általában ukrán és magyar nyelven egyaránt megjelennek. Az egyik ételmezeiboltban például az ukrán

7. ábra. Sajátos megoldás a kétnyelvű Zárva/Nyitva táblára

nyelvű Zárva/Nyitva színes tábla alatt egyszerű A4-es lapra nyomtatott magyar nyelvű felirat is olvasható, de csak ukrán nyelvű Zárva/Nyitva tábla is előfordul. Egy halábori ételmezeibolt homlokzatán csak a magyar megnevezés olvasható (Mini ABC), egy badalói ételmezeibolt homlokzatán pedig már

8. ábra. Magyar nyelvű felirat a badalói református roma közösség sátrán

kétnyelvű felirattal találkozunk, az említett ételmezeibolt munkarendje pedig csak magyar nyelvű, az időpontok közép-európai idő szerint olvashatók.

A községekben folyó hitélet magyar nyelven zajlik. A református egyház által kihelyezett hirdetések, plakátok általában csak magyar nyelvűek, mint például az örömhírklubot, evangelizációs hetet, családi napot hirdető plakátok. A badalói református roma

³Ukránul *стадион*.

közösség sátrán is csak magyar nyelvű felirattal találkozunk.

Mindkét településre érvényes az a megállapítás, hogy azok a lakossági tájékoztatók, különböző hirdetések és felhívások, amelyeket a helyi önkormányzat, vagy éppen egy helybeli lakos tett ki, és többnyire csak a falu lakosságának szólnak, általában csak magyar nyelvűek. Ilyen például a falugyűlésről szóló hirdetés, a falunapot hirdető plakát, a badalói pékség hirdetése, vagy ha egy lakos valamit el szeretne adni. Azok a különböző szolgáltatásokat, reklámokat hirdető plakátok, felhívások, amelyek nem a településhez köthetőek (például más falvakban ugyanúgy jelen vannak), többnyire ukrán–magyar nyelvűek. Erre példa lehet a Bereg Fesztet hirdető plakát vagy a Beregszászi Rádiógyár felhívása.

Badalóban található egy mezőgazdasági vállalat. A vállalat megnevezése csak magyar nyelven van feltüntetve, a magánterületet jelző tábla azonban már csak ukrán nyelvű.

Mindkét településen vannak emlékművek, emléktáblák. A már korábban említett orosz–magyar nyelvű emléktáblán kívüli feliratok csak magyar nyelvűek. A badalói református templom falán található Petőfi-emléktáblát még 1938 augusztusában leplezték le. A többi magyar nyelvű emléktáblát, emlékművet az 1990-es évek óta állították fel.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

A vizuális tér nyelvhasználatának elemzése alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a vizsgált kutatópontokon van értéke, presztízse a magyar nyelvnek, ugyanakkor a magyar anyanyelvűek számszerű jelenléte mégsem tükröződik a nyelvi tájképben. A 2001-es népszámlálás során mindkét település lakosságának 98%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát, ezzel szemben a köztéri felira-

tok 32-33%-ában nem jelenik meg a magyar nyelv.

A két település nyelvi tájképében több hasonlóság felfedezhető. A feliratok többsége főleg a kommunikatív funkciót szolgálja.

Az államnyelvi feliratok elsősorban az állami, önkormányzati szférához tartozó szövegekben jelennek meg. Az ukrán–magyar nyelvű táblák jelenléte a hirdetményekre, közérdekű közleményekre jellemző.

A Szovjetunió már 22 éve nem létezik, de a községek utcanévtáblái még mindig csak orosz nyelvűek. A kétnyelvű feliratoknál többnyire az államnyelv van preferált helyzetben, de például Halábor helységnevtáblájánál, Badaló üdvözlőtáblájánál szimbolikusan érzékeltetve van a magyar nyelv elsőbbsége. Az egynyelvű magyar nyelvi tájkép mindkét településen főképp a helyi református egyházhoz, a helyi érdekeltégű kiírásokhoz köthető.

A hasonlóságok mellett persze vannak eltérések is a két település nyelvi tájképében, hisz jelen vannak olyan feliratok is az egyik községben, amelyek a másikban nem találhatóak meg (például Haláboron nincsenek utalások az államhátár közelségére, nincs állatorvosi rendelő stb.).

Az elemzés arra is rámutat, hogy a két vizsgált település nyelvi tájképe, a nyilvános térben megjelenő feliratok nyelve nem felel meg az Ukrainában hatályos nyelvi jogi szabályozásnak. Mivel az adatfelvétel két részletben folyt (2011-ben, illetve 2013-ban), az elemzés arra is lehetőséget teremt, hogy megvizsgáljuk, változott-e a két kutatópont nyelvi tájképe a 2012. július 3-án elfogadott új nyelvtörvény hatályba lépését (2012. augusztus 10.) követően. Amint a bemutatott adatokból kiderül, sem Badaló, sem Halábor nyelvi tájképe nem változott érdemben az új jogszabály életbe lépését követően, annak ellenére sem, hogy erre a törvény lehetőséget kínált volna.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARTHA CSILLA – PETTERI LAIHONEN – SZABÓ TAMÁS PÉTER: Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatás területeiről. *ProMinoritate*, 2013. <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2013/ProMino-1303-02-bartha-laihonen-szabo.pdf> (2014.02.12.)
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ: „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd (szerk.): *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*, Budapest–Beregszász, 2005, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 158–163. p.
- BRAUN LÁSZLÓ – CSERNICKÓ ISTVÁN – MOLNÁR JÓZSEF: *A magyar anyanyelvű (cigányok) romák Kárpátalján*, Ungvár, 2010, PoliPrint.
- CSERNICKÓ ISTVÁN: Élünk jogainkkal! In: Csernicskó István (szerk.): *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai közösségben*, Ungvár, 2010, PoliPrint, 110–113. p.
- LAIHONEN, PETTERI: Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2012. 14/3: 27–49.
- LAIHONEN, PETTERI: *Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép*. 2013. <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/42242/laihonen.pdf?sequence=1> (2014.02.12.).
- LANDRY, RODRIGUE – RICHARD BOURHIS: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology*, 1997. no. 16. 23–49. p.
- MOLNÁR JÓZSEF – MOLNÁR D. ISTVÁN: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, 2005, KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.

A NÁKOZÁS MINT NYELVJÁRÁSI JELENSÉG SZOCIOLINGVISZTIKAI VIZSGÁLATA (EGY ELEMZÉS TÜKRÉBEN)*

CSÉKE KATALIN

Beregszászi Szakosított Középiskola,
történelemtanár

Jelen munka tárgya a nyelvváltozatok és a nyelvi változatosság oktatásának és tudatosításának lehetőségei az általános és középiskolai anyanyelvi oktatásban a nákozás jelenségének vizsgálata alapján. A kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatás célja az kell legyen, hogy additív, hozzáadó szemléletben tanítsa a tanulók anyanyelvét, a standard nyelvváltozat és használati köre mellett tudatosítsa a helyi nyelvjárási jellegzetességek használati körét is.

ABSTRACT

Тема публікації – викладання мовних варіантів та варіативності мови у загальній середній освіті (на основі дослідження умовного способу дієслів).

Суфікс умовного способу дієслів має нормативний (-нék) і ненормативний (-nák) варіанти. В угорських говорах Закарпаття є характерним вживання діалектного варіанту.

Дані нашого дослідження можуть бути корисними і в навчальному процесі. У програми з рідної (угорської) мови (для 12-річної школи) для шкіл з угорською мовою навчання суфікс умовного способу дієслів згадується у н'ятому та сьомому класах. Як показують дані нашого дослідження, вчителю обов'язково треба звернути увагу учнів на те, що у місцевих говорах суфікс умовного способу дієслів має нормативний (-нék) і ненормативний (-nák) варіанти.

Az emberi nyelv természetének működés közbeni vizsgálata a szociolingvisztika megjelenésével terjedt el az 1980-as években. A szociolingvisták a nyelvet annak használata közben kezdték tanulmányozni. Korábban a nyelvészet úgy vélte, hogy a nyelvészek az ideális beszélőt kell vizsgálnia egy teljesen homogénnek feltételezett beszélőközösségben, vagyis nem azt, ami van (a valós nyelvhasználatot), hanem azt, ami nincs (a közös tudatában meglévő elvont fogalmat).

Pedagógusként fontosnak tartom, hogy a kárpátaljai magyar beszélők, tanárok és tanulók tisztában legyenek a helyi nyelvváltozat sokszínűségével, értékeivel és használatával. A kárpátaljai nyelvhasználatra jellemző a

nákozás. E munka tárgya a nákozás előfordulásának vizsgálata a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban beszélt nyelvi szövegek alapján. Célja, hogy valós, beszélt nyelvi adatokon alapozva térképezze fel az illeszkedő toldalék használatát, előfordulását a helyi magyar nyelvhasználatban; illetve hogy az eddigi kérdőíves vizsgálatok adatait, eredményeit ellenőrizze, kiegészítse.

A határon túli magyarság nyelve, nyelvhasználata a rendszerváltást követően egyre több kutatás és számos publikáció témája lett. Közöttük van sok olyan kötet, amely a kárpátaljai magyarok nyelvével, nyelvhasználatával

* A tanulmányt dr. Beregszászi Anikó lektorálta.

foglalkozik. Ezek a publikációk szinte mindig kérdőíves vizsgálatok eredményein alapulnak, a beszélt nyelvi adatokon nyugvó vizsgálat nagyon ritka (vö. Cserniczkó 2007).

Éppen ezért fogalmazódott meg 2003-ban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán működő Hodinka Antal Intézetben a kárpátaljai magyar hanganyagtár kialakításának a gondolata, mely lehetővé teszi a kárpátaljai magyar beszélt nyelv vizsgálatát. A kárpátaljai magyarok valós nyelvi állapotról szóló vizsgálatok eredményei mellett, hogy rögzítik a meglévő helyzetet, hasznos támpontjai lehetnek a közösség mindennapi nyelvi problémáinak megközelítésében és megoldásában. Gondolok itt elsősorban a kárpátaljai magyar iskolákban folyó anyanyelvoktatásra, hisz az iskolai oktatás folyamatában megkerülhetetlen a tanulók valós nyelvi jegyeinek a tudomásul vétele, és a közösség nyelvi jövője és identitása szempontjából nem mindegy, hogy az iskola elutasító vagy toleráns magatartást tanúsít a tanulók otthonról hozott anyanyelvváltozata iránt (vö. Beregszászi–Cserniczkó 2007). Munkámban a Hodinka Antal Intézet beszélt nyelvi hanganyagainak alapján vizsgálok a nákozás jelenségének meglétét a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban.

1. A MUNKA TÁRGYA ÉS CÉLJA

Az iskolai anyanyelvi képzés egyik fő célja a standard nyelvváltozat megtanítása (vö. Tánterv 2005). Erre hivatkozva a nyelvművelés és a magyar anyanyelvi nevelés évekig céljának tekintette a nyelvjárási (nem standard) nyelvváltozatok és a nyelvi jegyek kiirtását a tanulók nyelvhasználatából. A nem standard nyelvi jegyeket hátránynak, akadálnak tekintő iskola szubtraktív (felcserélő) szemléletével azt kívánta elérni, hogy a nyelvjárási háttérű magyar beszélők saját alapnyelvi változatukat cseréljék a standardra (vö. Kontra szerk. 2003, Sándor 2001).

Ám ez a módszer mégsem eredményes. A nyelvjárások ma is élnek, és az iskolások továbbra is használnak nem standard nyelvi jegyeket (vö. Kiss szerk. 2001, Beregszászi 2002, Beregszászi 2012).

A kárpátaljai magyar közösség megfogalmazta nyelvi tervezési, azon belül oktatás-tervezési céljait, melynek lényege az anyanyelvdomináns kétnyelvűség kialakítása, az államnyelv és az anyanyelvű iskolahálózat, a magyar nyelv és kultúra értékének, helyi sajátosságainak és presztízsének megőrzésével (vö. Beregszászi 2002). A megvalósításhoz pedig az anyanyelv reformjára van szükség.

A kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatás célja az kell legyen, hogy additív (hozzáadó) szemléletben tanítsa a tanulók anyanyelvét, a standard nyelvváltozat és használati köre mellett tudatosítsa a helyi nyelv(járás)i jellegzetességek használati körét, valamint a nyelv változatosságának tényét funkcionális megközelítésben (vö. Beregszászi–Cserniczkó 2007b, Beregszászi 2009, 2011a, 2011b).

2. A VIZSGÁLT NYELVHELYESSÉGI PROBLÉMA LEÍRÁSA: A NÁKOZÁS

A standard magyarban az alanyi iktelen ragozás, egyes szám 1. személyében a kötőhangzó nélküli módjel illeszkedés nélkül mindig magas alakban járul a tőhöz: vár-né-k, mond-ané-k (MMNyR.I:487). Annak ellenére, hogy a hangrendi harmónia miatt voltaképpen az illeszkedő toldalék lenne a szabályos alak (vö. Kiefer 1998), használatát a nyelvművelés helytelennek, durva hibának tartja (vö. NyKk.I, NymKsz stb). Az az, hogy az (én) tudnák, várnák szabályosan illeszkedő, feltételes módú, jelen idejű, alanyi ragozás egyes szám 1. személyű alak egybeesne az (ők) tudnák, várnák szintén feltételes módú, jelen idejű, de tárgyas ragozású, többes szám 3. személyű alakkal, és az

ilyen homonímiát a nyelv elkerüli (Kiefer 1998). Az illeszkedő toldalék használatát, az ún. nákozást, az egyik legstigmatizáltabb magyar nyelvi jelenségnek tartják (vö. G. Varga 1990), a kárpátaljai magyar irodalomban is (Kótyuk 1995). A jelenségnek nyelvjárási háttere is van: a nyugati, a déli és a palóc nyelvjárásokban a toldalék a standard normával ellentétben illeszkedik a fő hangrendjéhez (vö. Szabó 1979: 86, Imre 1971:321).

3. A NÁKOZÁS A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVHASZNÁLATBAN EGY ELEMZÉS TÜKRÉBEN

3.1. A vizsgálat leírása

A magyar nyelvhasználat sajátosságait elemző munkák szinte kizárólag kérdőíves vizsgálatokon alapulnak, a beszélt nyelvi adatokon nyugvó vizsgálat nagyon ritka. Éppen ezért fogalmazódott meg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán működő Hodinka Antal Intézet tagjaiban a kárpátaljai magyar beszélt nyelv vizsgálatára vonatkozó kutatás megtervezésének, a kárpátaljai magyar hanganyaggyűjtés kialakításának gondolata (bővebben lásd Csernicsekó 2007). A hanganyaggyűjtés létrehozásával elsődleges céljuk, hogy valamennyi kárpátaljai magyar lakta településről legyen legalább 3-5 személytől származó, de azonos szempontok alapján készített több órányi hangfelvételük. Céljuk egyrészt az, hogy rögzítsék a XXI. század eleji helyi magyar nyelvállapotot, s ezzel elemezhetővé, leírhatóvá tegyék a kárpátaljai magyar nyelvhasználatot, illetve lehetőséget teremtsenek arra, hogy tíz vagy akár ötven év múlva ehhez az anyaghoz mérni tudják az esetleges változásokat. Másrészt pedig úgy állították össze az interjúk témaköreit, hogy azok felölelik a kárpátaljai magyar közösség XX. századi történetét. Beszélnek arról a megkérdezettek, hogyan őrzi az államfordulatokat a kollektív emlékezet. Láthatjuk, milyen hatása van a történe-

lemnek az egyén és a közösség életére; szóba kerül a „málenkij robot”, a kollektivizáció, a donbászi munkák, a brezsnyevi pangás, a gorbacsovi peresztrojka, a független Ukrajna kialakulása. Érintik a kérdések az egyén és a népcsoport mai politikai, gazdasági helyzetét, a faluközösség életét, a helyi intézmények szerepét, a máig élő népszokásokat is. Olyan dolgokról beszélnek tehát a megkérdezettek, melyekből kirajzolódik a kárpátaljai magyar nemzetrész története, mai helyzete, s talán a jövőjébe is betekinthetünk. Ahogyan a nyelvjárások voltaképpen a nyelv és a nyelvet beszélő közösség történetének hordozói, ezek a beszélgetések a mi közös történelmünk lenyomatai. Az irányított beszélgetésekből összeállt anyagot 152 személy megkérdezésével 53 kárpátaljai magyar lakta településen készítették a Hodinka-intézet terepmunkásai. A megkérdezendő minta kialakításánál a következő szempontokat vették figyelembe. Ha azokat a helységeket tekintjük magyar lakta településnek, ahol a magyarok aránya legalább 5%, illetve minimum 50 fő, akkor a 2001. évi ukrainai népszámlálás adatai alapján Kárpátalján 124 magyar lakta település van (lásd Molnár–Molnár 2005). Valamennyi magyar lakta településen legalább három interjú szerettek volna készíteni, de ott, ahol jelentős számú magyar lakosság él, nyilván ennél több felvételt kellett készíteni. Ez azt jelenti, hogy – a kárpátaljai magyarság teljes településterületét lefedve – minimum 372 interjú kellett felvenniük, hogy a korpusz elegendő anyagot szolgáltatson a kárpátaljai magyar beszélt nyelv vizsgálatához.

Az irányított beszélgetések témaköreit úgy állították össze, hogy az egyes modulok anyaga néprajzi, helytörténeti és szociológiai szempontból is feldolgozható legyen. Az így felvett élőbeszédből származó, valódi beszélők nyelvhasználatát rögzítő anyag jó anyagot szolgáltat a nyelvi kontaktusok, a nyelvjárási jelenségek, a nyelvi és stilisztikai

1. táblázat. A vizsgálat kutatópontjainak listája

N	Kutatópont	közigazgatási besorolás (járás)	lakosok száma	magyarok aránya (%)	adatközlők száma
1.	Aklihegy	Nagyszőlősi	611	97,1	3
2.	Aknaszlatina	Técsői	8956	24,5	4
3.	Badaló	Beregszászi	1714	98,1	3
4.	Barkaszó	Munkácsi	2236	64,9	3
5.	Bátyú	Beregszászi	3023	62,7	6
6.	Beregdeda	Beregszászi	2013	79,8	3
7.	Beregszász	Megyei jogú	26050	49,1	7
8.	Borzsova	Beregszászi	1502	94,9	4
9.	Bótrágy	Beregszászi	1846	70,6	2
10.	Bustyaháza	Técsői	8506	4,0	1
11.	Csap	Ungvári	8870	39,4	2
12.	Csetfalva	Beregszászi	755	96,8	1
13.	Dercen	Munkácsi	2793	97,6	2
14.	Eszeny	Ungvári	1677	95,8	3
15.	Feketepatak	Nagyszőlősi	1074	93,0	4
16.	Gálocs	Ungvári	498	74,7	2
17.	Gut	Beregszászi	1353	95,7	2
18.	Gyertyánliget	Rahói	3392	14,5	2
19.	Halábor	Beregszászi	752	98,1	5
20.	Jánosi	Beregszászi	2030	81,6	2
21.	Karácsfalva	Nagyszőlősi	400	84,0	1
22.	Kaszony	Beregszászi	2338	89,3	5
23.	Királyháza	Nagyszőlősi	8064	6,3	2
24.	Kisdobrony	Ungvári	1872	92,3	1
25.	Kőrösmező	Rahói	8043	10,1	1
26.	Mezőgecse	Beregszászi	1030	88,6	3
27.	Mezővári	Beregszászi	3147	81,1	5
28.	Munkács	Megyei jogú	81637	8,5	3
29.	Muzsaly	Beregszászi	2086	82,2	1
30.	Nagybereg	Beregszászi	2540	78,9	1
31.	Nagydobrony	Ungvári	5607	90,5	2
32.	Nagypalád	Nagyszőlősi	1824	97,2	1
33.	Nagyszőlős	Nagyszőlősi	25383	14,3	3
34.	Nevetlenfalu	Nagyszőlősi	1632	85,8	1
35.	Péterfalva	Nagyszőlősi	2016	96,1	2
36.	Rafajnaújfalu	Beregszászi	974	96,1	2
37.	Rahó	Rahói	14969	6,9	1
38.	Rát	Ungvári	1325	63,5	4
39.	Salánk	Nagyszőlősi	3110	88,0	2
40.	Sárosroszi	Beregszászi	895	95,2	2
41.	Szernye	Munkácsi	1979	85,4	1
42.	Szolyva	Szolyvai	16983	2,0	3
43.	Szürte	Ungvári	1898	65,3	2
44.	Téglás	Ungvári	551	82,9	1
45.	Tiszakeresztúr	Nagyszőlősi	927	74,1	9
46.	Tiszaújlak	Nagyszőlősi	3422	81,0	16
47.	Ungvár	Megyei jogú	115568	6,9	1
48.	Verbóc	Nagyszőlősi	1206	90,2	3
49.	Visk	Huszti	8142	45,4	3
50.	Zápszony	Beregszászi	1799	92,1	2
	Összesen				152

(Molnár-Molnár D. 2005)

változatosság, valamint a nyelvi változások tanulmányozásához (Cserniczkó 2007).

A munka elkészítése során jómagam a fent leírt hanganyagtárra alapoztam vizsgálatomat. A vizsgálat során 152 irányított beszélgetés lejegyzett anyagával dolgoztam. Az adatközlők a Beregszászi, Munkácsi, Nagyszőlősi, Ungvári járásból, illetve a szórványból származnak a következő településekről:

3.2. Hipotézisek

A vizsgálat során feltételeztem, hogy:

1. A kárpátaljai beszélt magyar nyelvben van nákozás.
2. Az adatközlők három csoportba sorolhatók a vizsgált nyelvi változók változatainak használata alapján:

- a) standard beszélők
- b) félstandard beszélők
- c) nem standard beszélők

3. Az adatközlők egy része következetesen standard, másik része következetesen nem standard (azaz minden esetben a változó azonos változatát használja); lesznek azonban olyan adatközlők is, akik következetlennek bizonyulnak: a beszélgetés során a standard és a nem standard változat is előfordul beszédükben.

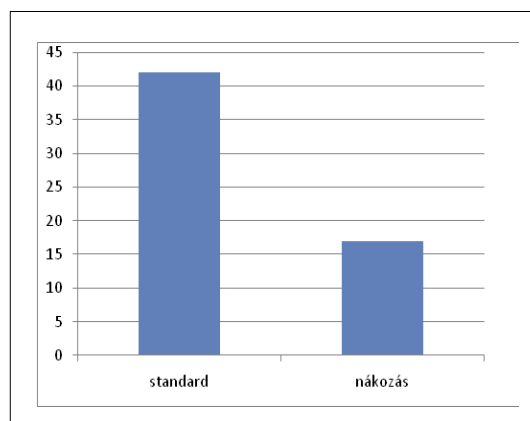
3.3. Az eredmények bemutatása

A 152 vizsgált nyitott beszélgetés lejegyzett és kódolt anyaga alapján a következő eredmények születtek.

Első lépésként a 152 adatközlőből 97 főt ki kellett zárni az elemzésből, mivel az interjú során egyetlen olyan alkalom sem volt, amikor nákozásra lett volna lehetősége a

beszélőnek. Így összesen 55 interjú adataival dolgozhattam.

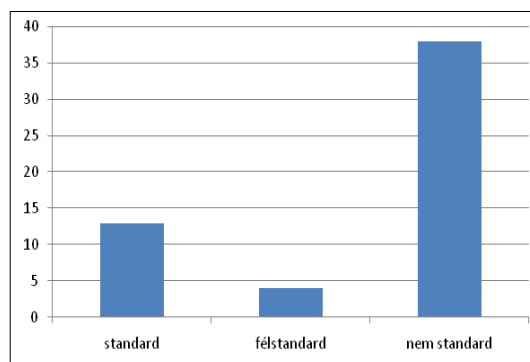
Az 55 interjúban összesen 59-szer nyílt alkalom az adatközlők előtt a nákozásra, ebből 17-szer éltek az alkalommal, vagyis nákoztak, 42-szer pedig a standard formát választották.

1. ábra. A nákozás előfordulási lehetősége és megvalósulása az interjúkban

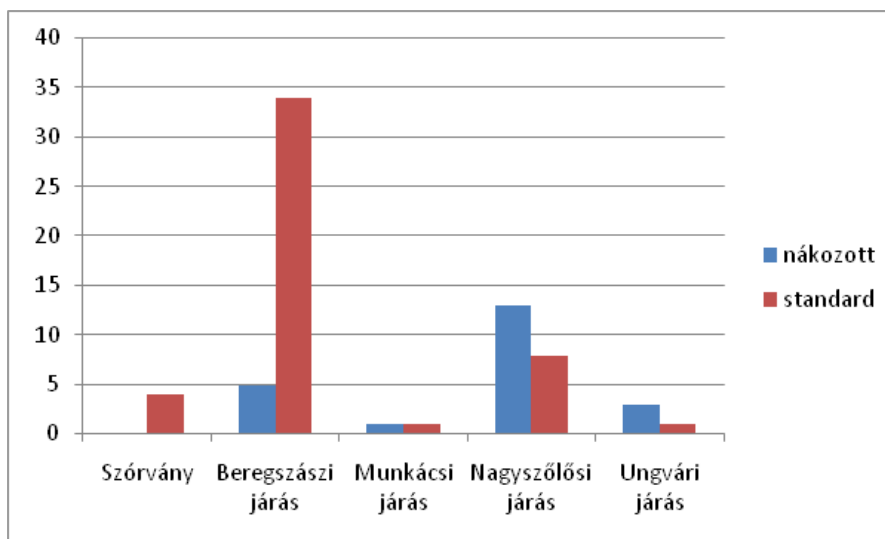
Az Ungvári járásban 18 adatközlő közül 3 nákozott, egy pedig a standard változatot használta.

A szórványban 3 adatközlő 4 esetben használta a standard formát, és senki sem nákozott.

2. ábra. Az adatközlők csoportjai

A Beregszászi járásban 3 adatközlő 5 esetben nákozott, 19 személy pedig 34 esetben a standard nyelvváltozatot használta.

3. ábra. A nákozás előfordulása járásonként/területenként

A Munkácsi járásban 2 lehetőség adódott a nákozásra, ebből egyszer használták, egyszer nem.

A Nagyszőlősi járásban a 46 adatközlőből 13 a standard változatot használta, 19 esetben. 8 adatközlő nákozott. Volt olyan adatközlő, aki két lehetőségéből egyszer nákozott, egyszer nem, 12 adatközlő pedig mindegyik lehetőségben nákozott.

ÖSSZEGZÉS

Összegzésként elmondható, hogy a standard használata a Beregszászi járásban volt a legmagasabb (34), és a szórványban a legalacsonyabb (0). Viszont ez így nem teljes, mivel a Beregszászi járásban 39, míg a szórványban 4 lehetőség adódott a nákozásra.

Ezen adatok alapján a kutatásom első hipotézise bizonyosságot nyert, miszerint a kárpátaljai beszélt nyelvben van nákozás.

A második hipotézisem, miszerint az adatközlők három csoportba sorolhatók a vizsgált nyelvi változók változatainak használata alapján, szintén bebizonyosodott. A 17 nákozó adatközlőből 4 adatközlő használta felváltva

a változó standard nyelvi változatával a nem standardot, vagyis a nákozást. Vagyis:

- standard beszélők: 13
- félstandard beszélők: 4
- nem standard beszélők: 38

A harmadik hipotézisem, miszerint az adatközlők egy része következetesen standard, másik része következetesen nem standard (azaz minden esetben a változó azonos változatát használja); lesznek azonban olyan adatközlők is, akik következetlennek bizonyulnak: a beszélgetés során a standard és a nem standard változat is előfordul beszédükben, bizonyosságot nyert. Összesen 55 adatközlő nyelvhasználatában volt lehetőség nákozásra. Ebből:

- a) 38 adatközlő következetesen standard volt, vagyis minden esetben a kodifikált változatot használta;
- b) 13 beszélő következetesen nem standard volt, azaz valamennyi lehetséges esetben a stigmatizált változatot használta;

c) 4 adatközlő interjújában standard és nákozó változatok egyaránt előfordultak, azaz következetlenek voltak.

Eredményként elmondható, hogy hipotéziseim mind bebizonyosodtak.

Mindenekelőtt minden magyartanárnak a saját maga számára kell világossá tennie, hogy ami nem egyezik a standard normával, éppúgy lehet helyes, szabályos és jó magyarul, csak épp nem a standard nyelvváltozat sza-

bályai szerint. A mi feladatunk épp az, hogy felhívjuk a standard és nem standard nyelvváltozatok közötti különbségekre a figyelmet, és tudatosítsuk, melyik nyelvi elem tartozik az egyik, s melyik a másik változathoz, melyik nyelvi jelenség használható adekvátan az egyes beszédhelyzetekben, ám egyetlen pillanatra sem feledkezhetünk meg arról, hogy mindezt nem felcserélő (szubtraktív), hanem hozzáadó (additív) szemléletben tegyük, tanulóink nyelvhasználatának megőrzése nélkül.

IRODALOMJEGYZÉK

- ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA szerk. (1997): *A magyar nyelv könyve*. Trezor Kiadó, Budapest.
- ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA (2001). Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségiig. Trezor Kiadó, Budapest.
- BABBIE, EARL (2003): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2002. *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák és feladatok*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2010a. A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás ideológiai és tantárgy-pedagógiai szemléletváltásáról. *Modern nyelvoktatás* 2011/1:32–44.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ 2010b. Ideológiák, kutatási eredmények a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban és a hasznosíthatóság gyakorlata. In: Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán, Márku Anita szerk., *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*, 59-70. Budapest–Beregszász: TINTA Tankönyvkiadó-Hodinka Antal Intézet.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ (2011a): A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás ideológiai és tantárgy-pedagógiai szemléletváltásáról. *Modern nyelvoktatás* 2011/ 1: 32–44.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ (2012): *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ, CSERNICSKÓ ISTVÁN (2004a): ... itt mennyit ér a szó? írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról, PoliPrint, Ungvár.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ, CSERNICSKÓ ISTVÁN (2004b): *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, PoliPrint, Ungvár.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ, CSERNICSKÓ ISTVÁN (2006): *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*, PoliPrint, Ungvár.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ, CSERNICSKÓ ISTVÁN (2007): A kárpátaljai magyar nyelvjárások és az iskola: elméleti és módszertani kérdések. In: *Acta Beregsasiensis* 2007/1: 44–62.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ, PAPP RICHÁRD szerk. (2005): *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász

- CSERNICSKÓ ISTVÁN (1998): *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*, Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN szerk. (2003): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, „PoliPrint” Kft., Ungvár.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN (2007): *A készülő kárpátaljai magyar hanganyagtár egy lehetséges alkalmazása: írott és beszélt nyelvi kutatásokból származó eredmények összevetése*, előadásként elhangzott a 14. Élőnyelvi konferencián 2007. október 14-én.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN és KONTRA MIKLÓS szerk. (2008): *Az üveghegyen innen. Anyanyelvátváltatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*, Poliprint Kft és II. Rákóczi Ferenc KMF, Ungvár.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN, MÁRKU ANITA szerk. (2007): *Hiába repülsz te akárhová. Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*, PoliPrint, Ungvár.
- É. KISS KATALIN–KIEFER FERENC–SIPTÁR PÉTER (1998): *Új magyar nyelvtan*, Osiris Kiadó, Budapest.
- GÖNCZ LAJOS 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1931. *Nyelvhelyesség és nyelvtudomány*. Magyar nyelv XXVII.
- HUSZTI ILONA szerk. (2004): *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*, PoliPrint, Ungvár.
- HUSZTI ILONA, KOLJADZSIN NATÁLIA szerk. (2005): *Nyelv és oktatás a 21. század elején*, PoliPrint, Ungvár.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- IMRE ÉVA 1987. *Tanterv az USZSZK magyar tanítási nyelvű iskolái számára. Magyar nyelv 4–8 osztály*. Kijev-Uzsgorod: Rgyanszka Skola Kiadó.
- KÁLMÁN BÉLA (1966): *Nyelvjárásaink*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KIEFER FERENC szerk. (2003): *A magyar nyelv kézikönyve*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KIEFER FERENC 1998. Alaktan. In: É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter (1998): *Új magyar nyelvtan*, Osiris Kiadó, Budapest
- KISS JENŐ szerk. (2001): *Magyar dialektológia*, Osiris Kiadó, Budapest.
- KISS JENŐ (2002): *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KONTRA MIKLÓS, SALLY NOÉMI szerk. (1998): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*, Osiris Kiadó, Budapest.
- KONTRA MIKLÓS szerk. (1991): *Tanulmányok a határon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarságkutató Intézet
- KONTRA MIKLÓS szerk. (2003): *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest.
- KÓTYUK ISTVÁN (1995): *Anyanyelvünk peremén*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.
- LANSTYÁK ISTVÁN (1994): *Kétnyelvűség és nemzeti nyelv*. Irodalmi Szemle XXXVII/2.
- LANSTYÁK ISTVÁN (2000). *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet.

- LANSTYÁK ISTVÁN (1991). *A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzet Csehszlovákiában 1918–1991)*. In: Kontra Miklós szerk. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*, 11–17. Budapest: Magyarságkutató Intézet.
- LIZANEC, PETRO (1992). *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- LIZANEC, PETRO (1996). *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II. kötet*. Ungvár: Patent, Nyomdaipari Vállalat.
- LIZANEC, PETRO (2003). *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza III. kötet*. Ungvár–Debrecen: „Ethnica” Kiadó.
- LIZANEC PÉTER főszerk. (2000). *A kárpátaljai Magyar Nyelvjárások Szótára (A-C)* Acta Hungarica IX. évf.(1998).
- MOLNÁR JÓZSEF, MOLNÁR D. ISTVÁN (2005): *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*, PoliPrint, Ungvár.
- PLÉH CSABA–SÍKLAKI ISTVÁN–TERESTYÉNI TAMÁS (1997): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*, Osiris Kiadó, Budapest.
- P. LAKATOS ILONA szerk. (2002): *Mutatványok a hármás határ menti nyelvhasználat kutatásából*, Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- SÁNDOR KLÁRA (2001): *Nyelvművelés és ideológia*. In: Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, JGYF Kiadó, Szeged.
- SZABÓ GÉZA 1979: *A magyar nyelvjárások*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- TANTERV (2005): *Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára. Magyar nyelv 5–12. osztály*, Bukrek Kiadó, Csernyivci.
- TOMPA JÓZSEF szerk. (1969–1970): *A mai magyar nyelv rendszere I-II.*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TRUDGILL, PETER (1997): *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*, JGYTF Kiadó, Szeged.
- G. VARGA GYÖRGYI 1990. *Presztizsváltozat, stigmatizált változat*. In: Balog Lajos–Kontra Miklós szerk., *Élőnyelvi Tanulmányok*, Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet

2013. április 5.

Jótekonysági koncert a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet rendezésében, melyen Bach, Chopin, Liszt Ferenc művei csendültek fel **Csuprik Etelka**, Ukrajna érdemes művészenek tolmácsolásában. A jótekonysági koncert során összegyűlt felajánlásokat a Beregszászi Római Katolikus Egyházközség gyűjtési akciójának keretén belül a templom felújítására, illetve a templomot körülvevő terület rendezésére ajánlották fel a szervezők.

EGY SAJÁTOS UNGI NÉVCSALÁD: PÁSZTÉLY*

SEBESTYÉN ZSOLT

Nyíregyházi Főiskola, adjunktus

A szerző a történelmi Ung megye négy településének példáján keresztül mutatja be a helységnévadás sajátos jelenségeit, a névosztódás és a névdifferenciálódás kérdését. Az egymás közelében létrejövő, azonos gyökerű falvak gyakran viselik ugyanazt a nevet, de az egymástól való megkülönböztetésük miatt differenciáló jelzőt kapnak. Ezek a jelzők azonban az idők folyamán változhatnak, ami hiányos okleveles adatolás esetén megnehezíti a települések azonosítását.

ABSTRACT

На прикладі чотирьох сіл колишнього Ужанського комітату автор показує своєрідні особливості найменувань поселень, роз'яснює питання пов'язані з диференціацією назв. Села, які розташовані поряд та подібні історією виникнення, часто мають однакові назви, для розрізнення яких використовуються певні індикатори. Однак з плином часу ці індикатори можуть змінюватись, і при недостатньо кваліфікованому картографічному обліку ідентифікація цих сіл може виявитись проблематичною.

A településnevek körében gyakori jelenség, hogy két vagy három szomszédos falu ugyanazt az alapnevet viseli, s csak a jelzői tag különbözteti meg az egyes helységeket. Ennek több oka lehet, például, „hogy egy korábban egységes szállásterület, település birtokmegosztás vagy széttelepülés, kirajzás folytán több részre szakadt: az így keletkezett új, tipikusan egymás közelében elhelyezkedő helységek egykori összetartozásuk emlékeként gyakran viseltek részben vagy egészében azonos nevet...” (Bölcskei 2010: 18).

A falukettőződés nyomán lezajló névosztódás érdekes példáját találjuk a történelmi Ung megye északkeleti részén, ahol nem két, hanem négy település viseli ugyanazt az alapnevet: *Kispásztély*, *Rosztokapásztély*, *Begengyátpásztély* és *Kosztovapásztély*. A négy- vagy többtagú korrelációk nem ritkák a történelmi Magyarország területén (vö. Bölcseki 2010: 197–200), de egy megyén belül, ráadásul egy csomópontban már sokkal kisebb az esélye az előfordulásuknak. Népesebb névcsaládok létrejötte helyett ugyanis a helységek inkább új nevet kapnak a könnyebb azonosíthatóság miatt. A megye északi-észak-

keleti területe a sokáig egységes Drugeth-birtok része volt, benépesítése a család telepítő tevékenysége nyomán zajlott, elsősorban vlah pásztorokkal (vö. Engel 1985: 979–85). A *vlah* nem nemzetiséget, hanem életformát jelent, ugyanis rutén, nomád állattenyésztőkről van szó, akiket kenézek és soltészok gyűjtöttek a földesúr megbízásából. Egyes helynevek azonban valószínűsítik, hogy oláh-román népelem szintén részt vehetett a telepítésben (l. *Mircse*, *Voloszjanka*, *Lumsor*). Ez a falualapítási mód (vö. Szabó 109–118) az északkeleti ország részben is elterjedt és hatékony volt (vö. Sebestyén 2010, Kiss 1992), s jelentős szerepet játszott a hegyvidék benépesítésében. A XIV–XV. századból már több település adatolható az Ung völgyéből, a kisebb mellékágak a XVI. századtól válnak lakottá. Az említett négy település közül három (*Kis-*, *Kosztova-* és *Rosztokapásztély*) az Ung bal oldali ágának, a Velikej pataknak a völgyében jött létre, egy pedig (*Begengyátpásztély*) a Velikej jobb oldali ága, a Hrabova mentén.

* Készült a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíjának támogatásával.

A *Pásztély* név bizonytalan etimológiájú, az alapszónak köznyelvi formáját nem találjuk sem az ukrán, sem a ruszin nyelvben, az ukr. пастель 'pasztell' (CYM. 6: 89) szóval nem hozható kapcsolatba. Csucska kárpátaljai családnévszótárában említ egy kihalt *Pasztily* nevet, aminek jellegzetessége, hogy Kárpátalján csak a szomszédos településekről adatható: 1607: *Pasztillu Mikola* – Likicáron, 1682: *Pasztiiu csn.* – Domasinán, 1691: *Jan Pastel* – Nagybereznán (Csucska 2005: 432). A név a lengyelben is megvan, vö. *Pastel, Pastelewicz* szn. (Rymut 2: 213). A személynév és a helység-név közötti hasonlóság szembetűnő, minden bizonnyal kapcsolatban állnak egymással, amit a név elterjedtsége is igazol. Puszta személynévi eredetét – bár a vidék megtelepülésében a magyarság nem vett részt – nem zárhatjuk ki biztosan, l. a szintén csak a XVI. századtól adatható közeli *Mircse* esetét (FNESz., *Mircse*). Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a személynév másodlagos a településnévhez képest. *Pásztély~Pásztélyi* családnév nem szerepel KÁZMÉR szótárában, Csucska ellenben adatható egy *Pasztelij~Пастелий* nevet (Csucska 2005: 432). Az interneten több *Pásztélyi* nevűt is találunk, igaz ugyan, hogy a ritka családnevek közé tartozik (l. www.radixforum.com/vezeteknevek/pasztelyi). Kispásztélyi báró Pásztélyi (Kovács) István (1867–1939) révén államtitkár, miniszteri tanácsos is viselte ezt a nevet (a *Kispásztélyi* nyilván pontosító szándékú, utólag felvett nemesi előnév). Meglepő ugyanakkor, hogy bár a helységek lakossága a kezdetektől inkább szláv lehetett, a településnevekből szláv képzővel alkotott vezetéknev nem adatható.

A helységnevek körében névrekonstruációval ugyan kikövetkeztethetjük a *Pásztély* alapnevet, okleveles adatok azonban nem támasztják alá egy korábbi, egyelemű név létezését. A pusztá alapnév hiánya azonban szintén nem egyedi jelenség a korrelációs párok körében (vö. Bölcskei 2010: 197–200).

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban mikrofilmen őrzött ungi összeírásokat böngészve feltűnt, hogy a nevek jelzői tagjai meglehetősen furán viselkednek a különböző forrásokban. Az 1543-as conscriptio még nem tesz említést településről a Velikej patak völgyében, az 1550-es összeírásban azonban már két *Pásztély* nevű falu szerepel: *Also Pazteel, Fewlsw Paztel* (CP). A két helység azonosítása ugyanakkor nagyon problémás. DEZSŐ LÁSZLÓ nyitva hagyja a kérdést, és azt mondja, hogy lehetetlen megállapítani pontosan, a négy közül melyik két falut jelölték a nevek (vö. Dezső 265). GEORG HELLER nem hoz korai, XVIII. század előtti adatokat egyik település esetében sem, így munkája nem használható ebben a kérdésben (vö. ComUng.). Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az országos helységnevérendezés során *Rosztokapásztély* a *Felsőpásztély*, míg *Begenyátpásztély* az *Alsópásztély* nevet kapta. A hivatalos magyarázat szerint azért, mert ugyanannak a patak-nak a mentén fekszenek (vö. Mező 1999: 326, 44), de ez nem felel meg a valóságnak. Az azonban igaz, hogy az előbbi település északabbra fekszik. Mindezeket figyelembe véve próbálom meg beazonosítani a helységeket, s feltárni a nevek változását.

Az *Alsó-* : *Felső-* korrelációs párok rendszerint észak–déli fekvésű helységeket jelölnek, vagy domborzati-térbeli viszonyokra utalnak, a vizsgált ungi helységnevek esetében azonban a víznév folyásirányával, egyes szakaszaival lehetnek kapcsolatban. Az *Alsó-* jelző alighanem a *Hrabova* és a *Velikej* patakok összefolyásánál fekvő *Kispásztély*-ra vonatkozott (vö. Engel 1985: 984), s a település fekvésére utal. A *Hrabova* felső részén csak egy helység jött létre (*Begenyátpásztély*), a *Velikej* két forrásánál azonban kettő is: *Rosztoka-* és *Kosztovapásztély*. *Rosztokapásztély* később egy összeírásban szerepel *Nagy-* és *Kispásztéllyal*, amiből az következik, hogy a *Felső-* jelző valószínűleg a későbbi *Begenyátpásztély*-t jelöli. Az 50-es években csak ezt a két helységet

említik a dikális összeírásokban és conscriptiookban: 1552: *Felseopaztjyl, Alsopaztjyl*, 1554: *Felsew Pastil, Also Pastjyl*, 1555: *Felsewpasthjl, Alsopasthjl*, 1557: *Alsopaztel, Felsew Paztel* (CP). A települések alapítására vonatkozó egyéb segédinformációk hiányában nem tudjuk biztosan kideríteni, a kettő közül melyik a korábbi. A „telepítési logikát” alapul véve azonban talán *Alsó (Kis-) Pásztély* lehetett az, ugyanis ez fekszik a legközelebb a népesebb Ung-völgyhöz és Nagybereznához. Innen terjeszkedhetett tovább a lakosság a Velikej patak torkolatától a forrás irányába.

Az 1560-as években egy harmadik településsel gyarapszik a *Pásztély* nevet viselő helységek sora, ami úgy tűnik, a korábban alapított települések körében a megkülönböztető jelző változásával jár. A differenciáló jelzőkről BÖLCSKEI ANDREA azt írja, hogy „időnként ugyanannak a településnek a jelölésére az alapnévhez egy időszakon belül kettő vagy több megkülönböztető jelző is kapcsolódik, alternatív névformákat eredményezve” (Bölcskei 2010: 165). Jelen esetben azonban nem tudunk adatolni váltakozó alakokat, 1557 és 1566 közötti időszakból ugyanis nincs összeírásunk. De éppen a hiányos időszak rövidege valószínűsíti, hogy a harmadik helység létrejött gyorsan a megkülönböztető jelzői tag cseréjével járt. Az 1566-os és 1567-es összeírásban *Kjys Pazthjl, Nagh Pazthjl* és *Rosztoka Pasztjyl* szerepel. A harmadik település *Rosztoka-* előtagja arra utal, hogy a helység két patak összefolyásánál keletkezett. Az azonosítást azonban tovább bonyolítja, hogy 1574-ben *Rozthoka kjyspaztjyl*-ről és *Hoskowa Nag paztil*-ről tesz említést a conscriptio. DEZSŐ LÁSZLÓ szerint előbbi *Kispásztély*-t, utóbbi a későbbi *Begenyátpásztély*-t jelöli (Dezső 264-5). A *Nagy-* jelző megjelenése az új falu nevében gyors és sikeres telepítést feltételez, egyben azt, hogy ez a település vált a legnépesebbé. Ezt azonban sem a középkori, sem a mai adatok nem támasztják alá. Az egyébként sem népes hegyi falvak közül lakosainak számát tekintve ma éppen *Begenyátpásztély* a legkisebb (206 fő) (l. *Rosztokapásztély* – 293, *Kispásztély* – 295, *Kosztjovapásztély* – 304).

A *Hoskova-* (pontosabban *Hluskova-*, vö. 1588: *Hluskova Pásztély*, Dezső 264) jelzői tag személynévi eredetű, vö. rusz.-ukr. Глущко~Глущка csn. (Csucska 2005: 146), amihez birtoklást kifejező szl. *-ova* képző kapcsolódik. Mivel csak ez az egy forrás említi a falvakat kettős jelzővel, elképzelhető, hogy az oklevélíró tévedése vagy alkotása lehet a két névforma.

1582-ben négyre növekszik a *Pásztély* alapnevű falvak száma: *Pastilka, Rosztoka-, Daniló- és Nagypásztély* (Dezső 264). A helységek közül egyértelműen azonosítható *Rosztokapásztély* és *Pastilka (Kispásztély)*, *Nagypásztély* valószínűleg *Begenyátpásztéllyal* azonos, míg az újonnan feltűnt *Danilopásztély* a későbbi *Kosztjovapásztély* lehet. A *Danilo* személynév az alapító kenéz nevét örizheti. Hat évvel később azonban már nem találkozunk ezzel a jelzői taggal, helyét a *Kosztjova-* veszi át. Ez a *Kosztjya* személynév (vö. ukr. Кость~Костьо csn., Csucska 2005: 293, a *Konsztantin* becézett alakja) birtoklást kifejező *-ova* képzős származéka, az új személynév kenézcserére utal. Az 1582-es forrás az egyetlen összeírás, amely *Kispásztély* nevének képzős szláv változatát hozza, a *Pasztilka -ka* képzője ugyanis szláv helynévképző (a későbbi, mai hivatalos *Pasztilki~Пастилки* többes számú forma).

A XVII. századi adatok ugyancsak a jelzői tagok ingadozásáról tanúskodnak. A századfordulón *Kispásztély* eltűnik, helyette *Kovácpásztéllyal* találkozunk, vö. XVI. sz. vége: *Kovacz Pasztely* (UC. 115: 79), 1602: *Kovacz Pastil* (UC. 104: 8). A jelzőcsere talán a kenézcsalád változásának köszönhető, átmenetiségét jelzi a párhuzamos használat, vö. 1691: *Kovacs seu Kis Pasztély* (UC. 115: 22), s hogy a század végén a korábbi *Kis-* jelző válik újra használatossá. Egy datálatlan, de a 18. század első harmadára tett összeírásban *Kis Pasztil* és *Kovacz Portio* szerepel (UC. 157: 72), utóbbi talán különálló tanya lehetett.

1623-ban csak három helység szerepel, továbbra is ott találjuk *Rosztokapásztélyt*, mellette azonban *Kosztrina-* és *Manilopásztély* jelenik meg,

1623: *Manilo Paztil, Kostrina Pastil, Rostoka Pastil* (CP). A *Kostrina*- jelző a *Pásztély* nevű falvaktól északra, a Javornik hegyen túl fekvő *Kostrina* helység nevéből származhat. Mivel a jelző nyilván arra utal, hogy ez a helység van legközelebb *Kostrinához*, elsőként *Rosztokapásztélyra* kell gondolnunk, azonban az a falu szerepel a névsorban, ezért valószínűleg *Kosztovapásztélyra* vonatkozik. A település neve a *Kosztov*a- jelzővel már a XVI. század végétől szerepel az összeírásokban, ezért talán nem tévedünk, ha a „jelzőcserét” az összeíró hibájának tekintjük, aki összetéveszthette a két települést. A *Manilopásztély* név minden bizonnyal *Begenyátpásztély* lehet, s egy új kenévre utal, vö. rusz.-ukr. Манайло szn. (Csucska 2005: 358).

DEZSŐ LÁSZLÓ a *Begenyátpásztély* helységnevet már 1602-ből adatolja, az 1630-as évek összeírásai azonban ezen a néven nem említik. A *Begenyát*- előtag személynévi eredetű, 1696-ban ugyanis, amikor megjelenik, egy *Johannes Bigingyát* nevű személy a falu veze-

tője (CP). 19. századi térképeken egy *Begenyát Horb* (1855) dűlőnév szerepel a falu határában, ez a helységnévhez képest másodlagos (Sebestyén 2008: 129).

A korrelációk jelzői tagjai a XVIII. századra megszilárdulnak, a helységek az 1715-ös országos összeírásban már mai nevükön szerepelnek: *Kispásztély*, *Rosztokapásztély*, *Begenyátpásztély* és *Kosztovapásztély*. Az 1800-as évek elején azonban még mindig találkozunk ingadozással: egy 1800 körül készült térképen *Berezna Pásztély Begenyátpásztélyt* jelöli, ezzel szemben LIPSZKYNÉL *Berezna- alias Kosztova Pásztély* szerepel. Földrajzilag a két *Bereznához* (*Kis-, Nagy-*) *Begenyátpásztély* van közelebb, ezért LIPSZKY adatát tekinthetjük tévesnek (Lipszky: Rep. 497).

Az alábbi táblázat az egyes helységek névváltozatainak kronológiai adatait tartalmazza, segítségével nyomon követhető a jelzői tagok változása.

Évszám	Kispásztély	Rosztokapásztély	Begenyátpásztély	Kosztovapásztély
1550	<i>Also Pazteel</i>		<i>Fewlsw Paztel</i>	
1552	<i>Alsopaztjyl</i>		<i>Felseopaztjyl</i>	
1554	<i>Also Pastjyl</i>		<i>Felsew Pastil</i>	
1555	<i>Alsopasthjl</i>		<i>Felsewpasthjl</i>	
1566	<i>Kjys pazthjl</i>	<i>Rosztoka Pazthjl</i>	<i>Nagy pazthjl</i>	
1567	<i>Kjys Pazthjl</i>	<i>Rosztoka Pasztjyl</i>	<i>Nagh Pazthjl</i>	
1574	<i>Rozthoka kjyspaztjyl</i>		<i>Hojskowa nag paztil</i>	
1582	<i>Pastilka</i>	<i>Rosztokapásztély</i>	<i>Nagypásztély</i>	<i>Danilópásztély</i>
1588	<i>Kispásztély</i>	<i>Rosztokapásztély</i>	<i>Hluskovapásztély</i>	<i>Kosztovapásztély</i>
1599			<i>Manilopásztély</i>	<i>Kosztovapásztély</i>
1602	<i>Kovacz Pastil</i>		<i>Begenyátpásztély?</i>	
1623		<i>Rostoka Paztil</i>	<i>Manilo Paztil</i>	<i>Kostrina Pastil?</i>
1630	<i>Kouach paztill?</i>		<i>Monialo Paztill</i>	
1635	<i>Kouacz Pasztelj</i>	<i>Rosztoka Pasztély</i>	<i>Monaló Pasztély</i> <i>Monalo Pastelj</i>	<i>Kostiu Pastély</i> <i>Kosztju Pasztelj</i>
1636	<i>Kovacz Pasztely</i>	<i>Rostoka Pastely</i>	<i>Manjlo Pasztelj</i>	
1696	<i>Kis Pásztilly</i>	<i>Rosztoka Pásztilly</i>	<i>Bigingyat Pásztilly</i>	
1715	<i>Kis Pasztély</i>	<i>Rosztoka Pásztély</i>	<i>Begingzat Pasztély</i>	<i>Kosztov</i> a Pásztély
2013	<i>Пастілки</i>	<i>Розтоцька</i> <i>Пастіль</i>	<i>Бегендяцька</i> <i>Пастіль</i>	<i>Костева Пастіль</i>

Az elmondottak alapján egyet kell értenünk BÖLCSKEI ANDREÁVAL, aki szerint: „Az egységes birtoktestek, települések felaprózódása során keletkezett testvér- vagy rokonfalvak, illetve a lakosság egy részének átköltözése nyomán kialakult, filiációs viszonyban álló települések jelzős megnevezései kapcsán is elmondható, hogy mind a kiindulásul szolgáló alapnevek tekintetében, mind pedig a kelet-

kezett összetett névformák előtagjai esetében változatos névadási motivációk érvényesülésével számolhatunk” (BÖLCSKEI 2010: 22). A bemutatott példák ugyanakkor jól illusztrálják, hogy a kenézi falvak körében esetenként a differenciáló jelzők igen erős változékonyságával találkozhatunk, ami a hiányos adatolás miatt az egyes helységek korabeli azonosítását is megnehezítheti.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÖLCSKEI ANDREA 2010. *A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 2. Bp.
- ComUng. = HELLER, GEORG 1985. *Comitatus Unghensis*. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A. Die historischen Ortsnamen von Ungarn 17.). München.
- CP = *Conscriptiones portarum 1538–1696. Ung vm. és Szabolcs vm.* Mikrofilm, jelzet: E 158, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár.
- CSUCSKA = Чучка, Павло 2005. *Прізвища закарпатських українців*. Історико-етимологічний словник. Видавництво „Світ”, Львів.
- DEZSŐ LÁSZLÓ 1967. *Очерки по истории закарпатских говоров*. Bp.
- ENGEL PÁL 1985. *Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban*. In: *Századok*, 119: 941–1005.
- ENGEL PÁL 1998. *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében*. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok. 25. Bp.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KISS LAJOS 1992. *A telepítő kenézükről nevet kapott falvak a beregi Hát vidékén*. In: *Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára*. Szerk. PÁL DERÉKY–SZ. BAKRÓ–NAGY MARIANNE–TIMOTHY RIESE–HAJDÚ PÉTER, Wien–Budapest, 269–89.
- LIPSZKY: Rep. = LIPSZKY JOANNES 1808. *Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et confiniorum militarium magni item principatus Transylvaniae occurrentium*. Budae.
- PESTY = MIZSER LAJOS 1999. *Ugocsa és Ung megye Pesty Frigyes 1864–66. évi helynévtárában*. Nyíregyháza.
- RYMUT, KAZIMIERZ. 1999–2001. *Nazwiska polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*. 1–2. Kraków.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2008. *Kárpátalja településeinek történeti helynevei. A kataszteri térképek és a birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2010. *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- SZABÓ ISTVÁN 1966. *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névérték Kiadványai. 14. Debrecen.
- UC = Urbaria et conscriptiones. A Magyar Országos Levéltár adatbázisai. www.arcanum.hu/mol.
- СУМ. = Словник української мови. I–XI. 1970–1980. Наукова думка, Київ.

2013. április 22.

Gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan című környezettudatosságra és természetszeretetre ösztönző **föld napi rendezvényt** a Rákóczi-főiskola Biológia és Kémia, illetve Földtudományi és Matematika Tanszékének szervezésében.

ЗАПОЗИЧЕННЯ СЛІВ ФРАНЦУЗЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В УГОРСЬКУ МОВУ

Ливрінц К. Е.

ст. викладач кафедри іноземних мов ПФ УжНУ

Dolgozatában a szerző elemezi a francia jövevényszavak gyakoriságát a magyar nyelvben. Meghatározza a jövevényszavak és vándorszavak etimológiáját. Morfológiai feldolgozás alá estek a francia eredetű jövevényszavak a szófaji kategóriáktól függően. A magyar nyelvben a francia jövevényszavak közül a leggyakoribb szófaji kategóriához tartoznak a főnevek. A francia eredetű főnevek szisztematizálása alapján elkülönítésre került 30 csoport tárgyi szakszókifejezés. Elemzésre került a francia főnevek asszimilációjának mechanizmusa a magyar nyelvbe.

АБСТРАКТ

У статті автор аналізує запозичені слова французького походження в угорській мові, визначає їх кількість та етимологію. Морфологічний аналіз належності до тих чи інших частин мови показав, що найбільше з французької мови в угорську запозичено іменників. У результаті систематизації іменників, які вживаються в угорській мові, було виділено 30 предметно-термінологічних груп. Автором проаналізовано механізми асиміляції французьких іменників в угорську мову.

Запозичення слів іншомовного походження спостерігається у всіх мовах, не є виключенням і угорська. Уже на початку XI ст. виникають тісні торговельно-економічні, політичні та культурні контакти зі слов'янським і неслов'янським населенням Карпатського регіону. У процесі тісного добросусідського співіснування і мовних контактів в угорську мову запозичуються слова з німецької, румунської, італійської, латинської та слов'янських мов. Французька мова не була в безпосередньому сусідстві з угорською мовою, але бурхливий економічний та культурний розвиток Франції, починаючи з кінця XI ст. – початку XII ст., перетворив цю державу в одну з провідних в Європі, і це не могло не відбитися на відносинах Угорщини з Францією, сприяючи інтенсифікації мовних зв'язків і запозиченню слів французького походження в угорську мову. Слова французького походження або безпосередньо «увійшли» в угорську, або опо-

середковано – через мовні контакти з німцями, італійцями, балканськими народами, в мовах яких слова французького походження уже давно вкоренилися.

На основі вивчення історико-економічних, культурних і мовних зв'язків Угорщини і Франції, етимології запозичених слів, ми дійшли висновку, що французькі слова запозичувалися в різні періоди історії Угорщини нерівномірно. Можна виділити два періоди, коли слова французького походження особливо інтенсивно почали вживатися в угорській мові – це XI-XIII та XVIII-XIX ст. У XX ст. також засвоюються слова французького походження в угорську мову, але меншою мірою, ніж слова англійського та німецького походження, переважна більшість з яких одночасно запозичені всіма мовами розвинутих країн і стали словами міжнародного культурного спілкування.

Нами проаналізовано 70 000 угорських слів, серед яких знайдено 430 слів французького походження, що складає 0,61 відсотка від загальної кількості вивчених слів.

При визначенні етимології кожного з 430 слів французького походження ми отримали такі результати: із 430 слів прямо асимілювалося в угорську мову – 61 слово, 236 належать до слів інтернаціональної лексики і ввійшли також в угорську мову, із 133 слів через німецьку мову в угорську асимілювалось 106 слів, через італійську -13, через інші мови (англійську, російську, латинську та ін.) - всього 14 слів французького походження. Як бачимо, найбільше французьких слів були запозичені через німецьку та італійську мови, що зумовлено тривалим, протягом декількох століть, державним, політичним та мовним співіснуванням угорців з німецькомовним населенням під час Австро-Угорської монархії, а також тісними сусідськими стосунками угорського та італійського народів.

Морфологічний аналіз належності до тих чи інших частин мови показав, що найбільше з французької мови в угорську було запозичено іменників – 338 слів, що становить 78,4 відсотка проаналізованих французьких слів, на другому місці – дієслова – 45 (10,4 %), далі йдуть прикметники – 36 (8,3 %), числівники – 2 (0,4 %), інші частини мови – 9 (2 %) слів.

У результаті проведеної систематизації іменників французького походження, які частіше вживаються в угорській мові за галузями вживання в народному господарстві, побуті, науці, техніці, культурі, торгівлі і т.д. (предметно-термінологічні групи), ми виявили, що іменники французького походження використовуються в угорській мові майже в усіх галузях діяльності людини, і це дало нам можливість виділити предметно-термінологічні групи, які наведені в таблиці:

№ п/п	Предметно-термінологічні групи	Кількість слів, запозичених з французької мови	№ п/п	Предметно-термінологічні групи	Кількість слів, запозичених з французької мови
1	Мистецтво	26	17	Службові слова	6
2	Продукти харчування	26	18	Музика	5
3	Наукові терміни	16	19	Ігрова термінологія	7
4	Преса	21	20	Релігія	5
5	Хімія	16	21	Філософія	3
6	Назви тканин, одяг, мода	29	22	Історія	3
7	Літературознавство	14	23	Мовознавство	4
8	Медицина	15	24	Назва приладів, посуду	9
9	Військова термінологія	13	25	Ділові папери, назва документів	2
10	Спорт	13	26	Вульгаризми	2
11	Будівництво, архітектура	10	27	Зневажливі, принижуючі слова	5
12	Торгівля	7	28	Популярні загальновідомі слова	12
13	Фінанси, гроші	8	29	Рідковживані слова	10

14	Політика	9	30	Слова, які виходять з ужитку	9
15	Біологія, зоологія	6	31	Інші	20
16	Назви меблів	7			

Механізми асиміляції іменників французького походження в угорську мову

Залежно від характеру орфографічних, морфологічних змін, міграції наголосу, особливостей вимови слів, запозичені іменники французького походження в процесі асиміляції в угорську мову, можна об'єднати в такі групи:

а) іменники, які асимілювалися в угорську мову без орфографічних змін при написанні. Необхідно зазначити, що майже всі іменники зазнали змін у наголосі, оскільки у французькій мові наголос падає на останній склад, а в угорській - на перший.

французька мова 1	угорська мова 2	українська мова 3
bar (m)	bár	бар
abbé (m)	abbé	аббат
déficit (m)	deficit	дефіцит
exposé (m)	expoze	доповідь, звіт
filé (m)	filé	філе (м'яса)
garnison (m)	garnizon	гарнізон
margarin (f)	margarin	маргарин
plan (m)	plán	план
profil (m)	profil	профіль
parvenu (m), -e (f)	parvenü	вискочка
rébus (m)	rébus	ребус
renégat (m), -e (f)	renegát	відступник
renomé (m), -e (f)	renomé	слава, реноме
roman (m)	román	роман

б) іменники французького походження, які зазнали деяких орфографічних змін та змін у вимові на „угорський лад”:

- кінцева буква „e” французьких слів не пишеться в угорських словах :

1	2	3
fantome (m)	fantom	привид, примара
marionnette (f)	marionett	маріонетка
morale (f)	morál	мораль
alternative (f)	alternativa	альтернатива
balustrade (f)	balusztrád	балюстрада, перила
finance (f)	finánc	фінанси

madame (f)	madam	пані
mascarade (f)	maskarád	маскарад
migraine (f)	migrén	мігрень
passe (f)	passz	прохід, пропуск
princesse (f)	princessz	княгиня, володарка
pulpe (f)	pulp	пульпа, м'якоть
remise (f)	remiz	знижка, відстрочка
reprise (f)	repriz	повтор, реприза

- згідно фонетичного принципу написання слів шляхом адаптації закінчення слів французького походження до угорської мови :

1	2	3
vase (m)	váza (e → a ; s → z)	ваза
volontaire (m)	volontőr (ai → ő)	волонтер
boutique (f)	butik (que → k)	невеликий магазин
alpinisme (m)	alpinizmus (e → us)	альпінізм
panneau (m)	pannó (eau → o)	панно, плакат
patrouille (f)	patrul (ille → l)	патруль

- шляхом адаптації французьких звуків, виражених буквосполученнями голосних та приголосних, до угорської вимови на початку та всередині слова :

1	2	3
journaliste (m)	zsurnaliszta (j → zs ; ou → u ; e → a)	журналіст
affaire (f)	affér (ai → e)	справа, позов, угода
accréditif (m)	akkreditiv (c → k ; f → v)	акредитив
argot (m)	argó (ot → ó)	арго, жаргон
apache (m)	apacs (che → cs)	хуліган, бандит, апаш
désorganisation (f)	dezorganizáció (tion → ció)	дезорганізація
email (m)	emál (ail → al)	емаль, глазур
metteur, se	mettőr (eur → ör)	складальник
orangeade (f)	oranzsád (ge → zs)	апельсиновий напій

У результаті проведеного дослідження ми дійшли таких висновків:

1. Основними факторами, які сприяли запозиченню слів французького походження в угорську мову в XI-XIII столітті були: активна місіонерсько-просвітницька діяльність католицької церкви Франції в Угорщині; поживлення культурних, економічних та політичних зв'язків Угорщини та Франції; інтенсивна міграція французької знаті, купців, ремісників, селян в Угорщину; поширення родинних зв'язків між правителями, вельможами та елітою Франції та Угорщини.

2. Серед запозичених слів найбільший відсоток становлять іменники; переважно це назви предметів, одягу, продуктів харчування, власні імена, слова військової та побутової термінології.
3. Найбільше слів французького походження перейшло в угорську мову через німецьку в результаті історичних, суспільних та економічних контактів.

ЛІТЕРАТУРА

- БОРБЕЛЬ Е. «Спільні слова» у регіональному мовленні угорців Закарпаття. *Acta Hungarica*, 1999–2000, X–XI рік видання. – Ужгород, 2003.
- ДЕРКЕ М. Особливості назв одягу в угорських говорах Закарпаття. *Acta Hungarica*, 1999–2000, X–XI рік видання. – Ужгород, 2003.
- ЕСЕНОВА Е. Й., СИНЦЬКА Н. Г. До питання інтернаціоналізації загальнонародної та термінологічної лексики. Науковий вісник Ужгородського університету, випуск I. – Ужгород, 1994.
- Современный словарь иностранных слов, Изд-во «Дуэт». – С.-Петербург, 1994.
- A magyar nyelv történeti – etimológiai szótára*. I–IV kötet (Főszerkesztő: BENKŐ LÓRÁND). – Budapest, 1967–1984.
- BÁRCZI G. *A magyar nyelv multja és jelene*. Budapest, Gondolat, 1980.
- BORCHGRAVE M. *Essai historique sur les colonies belges qui s'établirent en Hongrie et en Transylvanie pendant les XIe, XIIe et XIIIe s.*, 1871, 10.
- KIRÁLY I. *Szent Márton magyar király legendája*. Budapest, 1929, 25.
- Magyar értelmező szótár*. (Szerkesztette: JÚHÁSZ J., SZŐKE I., O. NAGY G., KOVÁLOVSKIJ M.). – Budapest, 1975.
- MELICH J. A magyar nyelv ófrancia jövevényszavai. *Magyar nyelv*. X., Budapest, 1914, 385–406.
- MICRO ROBERT. *Dictionnaire du français primordial*. – Paris, 1971.
- LIZÁNEC P. M. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza*. I kötet. – Budapest, 1992, 884; II kötet. – Ungvár, 1996.

2013. május 16.

Nemzetközi összefogás lehetőségei a Kárpát-medence természeti kincseinek megóvásáért – nemzetközi tudományos konferencia a főiskola Fodor István Természettudományi Kutatóintézetének szervezésében.

KÖZETGENETIKAI EGYSÉGEK KIALAKÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI KLASZTERANALÍZISSEL EGY KÁRPÁTALJAI VULKÁNI TERÜLET PÉLDÁJÁN*

GÖNCZY SÁNDOR¹ – ÉSIK ZSUZSANNA²

¹II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi Tanszék, adjunktus

²Okleveles földrajz szakos tanár, Debrecen

A tanulmányban a Vihorlát ukrainai részéről származó, egymással kevésbé kompatibilis geokémiai adatokból adatbázist alakítottunk ki. Ebből az adatbázisból klaszteranalízissel magmagenetikai egységeket hoztunk létre, melyeket radiometrikus korokkal párhuzamosítottunk. Mindezek eredményeképpen sikerült összeállítani a fent említett hegység korszerű sztratigráfiai környezetbe helyezett elvi kitörési sorrendjét.

ABSTRACT

In the present study we aimed at forming a data base using the incompatible geochemical items from the Ukrainian part of the Vihorlát Mountains. From this data base we have created several magmagenetic classes by cluster analysis, which we associated with radiometric time datas. As a result, we have succeeded in compiling the principled eruption sequence of the above mentioned mountain range, put in a modern stratigraphic environment.

PROBLÉMAFELVETÉS

Az ÉK-i Kárpátok vulkáni vonulatának vizsgálatakor azzal a problémával kerülünk szembe, hogy a felhasználható adatokat tartalmazó szakirodalom nagy részében az adatok származási helyét csak nagy vonalakban adják meg, így csak 1–2 km²-en belül lokalizálhatók. Egy példát említve: egy patak völgyet ad meg a szerző a minta lelőhelyeként (Seghedi et al. 2001), amely 820 m abszolút magasságban veszi kezdetét és 130 m magasan ömlik bele a főfolyóba, miközben 12 km hosszúságú utat tesz meg. Ez alapján akár az is feltételezhető, hogy az említett patak egy lepusztult

rétegvulkán teljes szelvényét átharántolja, több vulkanosztratográfiai szintet keresztülvágván. Így viszont lehetetlen pontosan beazonosítani, hogy a vulkáni működés melyik szakaszára vonatkozik a nevezett adat. További probléma, hogy a földtani térképek a Keleti-Paratethysre vonatkoztatott korbeosztással vannak megrajzolva. Így például, a szovjet földtani térképen megjelenő legnagyobb kiterjedésű egységek levantei (Tyitov ed. 1979), az ukrán földtani térkép pedig dáciai-romániai korszakokat mutatnak (Kuzovenko ed. 2001) annak ellenére, hogy a vizsgált terület a Központi-Paratethys területén található, és a radiometrikus koradatok 15 és 10 millió évek közé esnek.

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A probléma gyökere abban áll, hogy az ÉK-i Kárpátok vulkáni vonulata erős adathiánnyal jellemezhető, ezért a földtani térképek radiometrikus koradatok híján az 1975-ös, nagyrészt rétegtani párhuzamosítás alapján készített korbeosztást használják, ahol a miocén–pliocén határt 11 ± 1 millió évre teszik (Afanaszjev–Zikov 1975; Tolsztoj 1976).

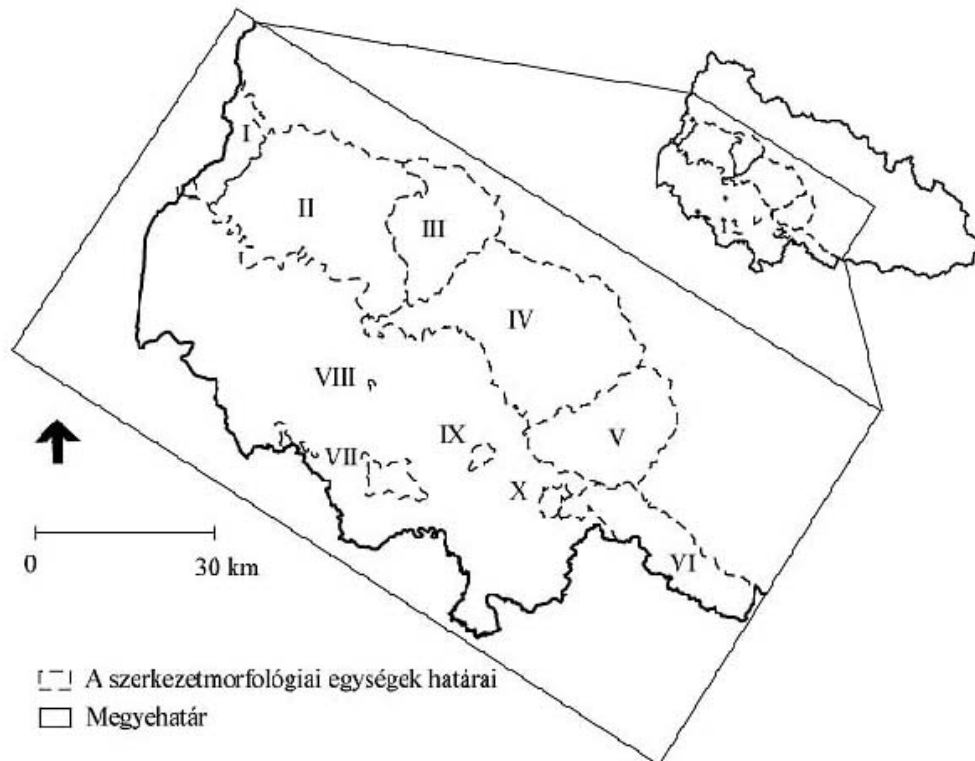
TERÜLETLEHATÁROLÁS

A Vihorlát–Gutin vulkáni vonulat kezdőtagjának egy alig több mint 100 km²-es része

Ung-folyó határolja, ÉK-en és DNy-on pedig a magmás és üledékes kőzetek határát vettük alapul a Tyitov-féle (1979) földtani térkép alapján (1. ábra).

KUTATÁSI MÓDSZEREK

A Vihorlát ukrainai részéről öt forrásmunka felhasználásával 30 főelem adatsort gyűjtöttünk össze. Ezenkívül az adatbázisba tettük a szomszédos Makovica területéről származó, és a szakirodalom által sztratiográfiailag idesorolt 6 db főelemsort. Ezekkel együtt kialakítottuk a terület radiometrikus

1. ábra. Kárpátalja vulkáni egységei.

I. Vihorlát–Popricsnij; II. Makovica; III. Szinyák; IV. Borló; V. Nagyszőlősi-hegység; VI. Avas; VII. Beregszászi-dombság; VIII. Derceni-hegy; IX. Salánki-hegy; X. Fekete-hegy

nyúlik át Ukrajnába. A szovjet–ukrán szakirodalomban Vihorlát–Popricsnij néven ismert terület alatt jelen esetben nem morfológiai egységet értünk, mivel a szlovák–ukrán határ mesterségesen kettévágja. Így a vizsgált területet ÉNy-ról az államhatár, DK-ról az

koradatainak adatbázisát is, amelybe 13 adat került, melyek közül csak kettő mellé nem adtak meg főelemadatokat (Malejev 1964; Merlics–Szpitkovszkaja 1974; Tolsztoj et al. 1974; Tolsztoj ed. 1976; Seghedi et al. 2001; Gönczy 2006).

Ahogy a problémafelvetésben említettük, a különböző szakirodalmakból származó főelem-geokémiai adatsorokat helyileg nem lehetett lokalizálni és vulkanosztratigráfiai szintbe sem tudtuk elhelyezni, így az adatbázisból klaszteranalízissel, az azonosságok keresésével csoportokat hoztunk létre. Az e célra felhasználható klaszteranalízis számos módszere (Duran–Odell 1977; Jambu 1988; Ketskemény–Izsó 1996) közül a geológia különböző területein leginkább használatos eljárásokat több magyar kutató is vizsgálta (Molnár–Geiger 1981; Harangi 1990; M. Tóth–Engi 1997). E tapasztalatok alapján választottuk munkánkhoz az ún. hierarchikus klaszterelemzési metodikát.

A klaszterelemzés egy olyan kódolási művelet, amikor a sok paraméterrel jellemzett objektumot egyetlen számmal adjuk meg, ami a hozzárendelt csoport (klaszter) kódja. Esetünkben az objektumokat a Vihorlát területéről származó kőzetminták képezték, az objektumok paramétereit pedig az azokat reprezentáló SiO_2 , TiO_2 , Al_2O_3 , Fe_2O_3 , MnO , MgO , CaO , Na_2O , K_2O és P_2O_5 főelem-geokémiai adatsorok adták. Jelöljük $\mathbf{X}$ -szel az osztályozandó objektumok összességét, az egyes elemeket pedig $\mathbf{X}_i$ -vel, azaz

$$\mathbf{X} = \{\mathbf{X}_1, \mathbf{X}_2, \dots, \mathbf{X}_n\}$$

ahol n – az osztályozandó objektumok száma. Tekintsük az egyes objektumokat N -dimenziós vektoroknak, $\mathbf{X}_i \in \mathbf{R}^N$, ahol N – az elemek osztályozásnál figyelembe veendő tulajdonságainak a száma.

$$\mathbf{X}_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{iN}).$$

Vizsgálatunkban, például, $\mathbf{X}_i$ – a geokémiai adatsorok 10 dimenziós vektora, mert a kőzetmintákat 10 főelem adattal (x_{ij}) jellemeztük. Az előállítandó osztályok az $\mathbf{X}$ halmaz valamennyi objektumát kell, hogy tartalmazák, és valamely objektum csak egy klaszterbe

tartozhat. Az $\mathbf{X}$ objektumrendszerhez rendelhető klasztercsoportok közül azt keressük, amelyikben a hasonló elemek egy osztályba kerülnek, az eltérőek pedig különbözőbe. A hasonlóság mérőszámaként többféle függvényt, ún. metrikát alkalmaznak (pl. az euklideszi távolság, Pearson-korreláció stb.). A metrika megválasztása a csoportosítandó objektumok, illetve a csoportosítási szempontok függvénye.

Kiinduláskor minden egyes $\mathbf{X}_i$ objektum, azaz N -dimenziós vektor külön csoportot alkot, vagyis a csoportszám n . Kiszámítjuk minden klaszternek az összes többivel vett hasonlósági mérőszámát, esetünkben a korrelációs együttthatóját, így kapjuk az $n \times n$ méretű korrelációs mátrixot. Az első lépésben összevonjuk a legnagyobb korrelációs együttthatójú, tehát leginkább hasonló két elemet egy csoportba. A klaszterek száma ez által $n - 1$ -re csökken. Előállítjuk az új klaszterekre vonatkozó korrelációs mátrixot, melynek mérete már csak $(n - 1) \times (n - 1)$. Újra összevonjuk a két leginkább korreláló klasztert, és ezt folytatjuk addig, amíg minden elem egy csoportba kerül az $n - 1$ -dik lépésben.

A főelemeken végzett hierarchikus klaszteranalízisnek természetesen nem az a célja, hogy az összes kőzetminta egy csoportba kerüljön. Az összevonásokat az elemző döntésétől függő klaszterszámnál abba kell hagyni, célszerű ezt annál a lépésnél megtenni, amikor az összevonandó klaszterek korrelációs együttthatója az előzőekhez képest ugrásszerűen csökken, ami arra utal, hogy az adott csoportok kevésbé hasonlóak, vagyis az összevonásuk már erőltetett lenne.

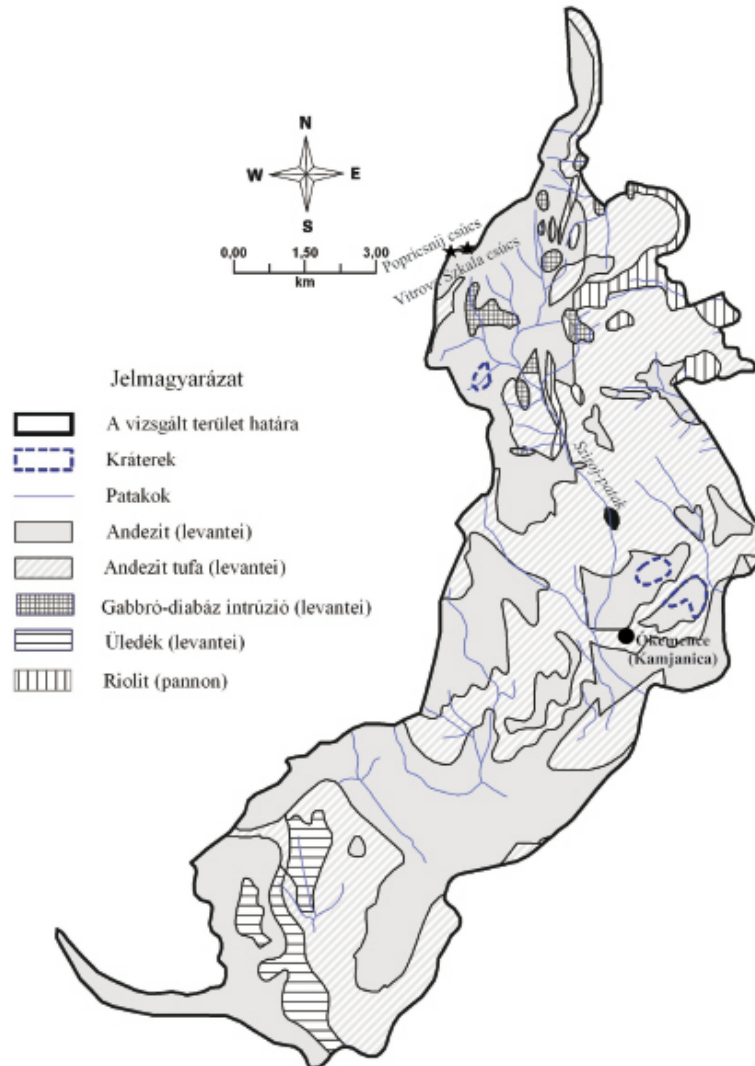
Az elemzésből kihagytuk a FeO -t, mivel több adatsornál csak Fe_2O_3 volt megadva, és nem definiálták, hogy összvasat értenek-e a háromértékű vas alatt. Hasonlóképpen a MnO , a P_2O_5 és a TiO_2 értékei is hiányoztak néhány adatsorból. Mivel a szoftver nem tudja kezelni

az adathiányt, így ez utóbbi esetekben a hiányzó adatcellákat 0,01 értékkel töltöttük ki. Ezt az indokolta, hogy az adathiányt nagy valószínűséggel az adott elem nagyon kis mennyiségével magyarázhatjuk.

A továbbiakban a csoportokat párhuzamosítottuk a szakirodalomból vett elvi szelvényből származó 11 db sztratigráfia-
ilag és helyileg is jól definiálható mintával (Tolsztoj et al. 1974). Ezek között voltak olyanok is, amelyeknek nem csak a főelemei voltak megadva, hanem a radiometrikus koradata is. Az így kapott biztos pontokat felhasználva, a párhuzamosítással elértük, hogy a klasztereknek meg tudtuk mondani a korát és megoldódott a vulkanosztratigráfiai besorolás kérdése is.

A klaszterelemzés lefutásával hét csoportot kaptunk. Ezek közül öt csoportban voltak olyan minták, melyek főelemei mellé K/Ar radiometrikus kort is közöltek. Két klaszter gabbró-diabáz és gabbróporfirit főelemso-
rainhoz az irodalom nem adott koradatot, azonban a Merlics – Szpitkovszkaja (1974) szerzőpáros a részletes petrográfiai leírás mellett koradatokot is párosított ezekhez a képződményekhez, ennek alapján tudtuk meghatározni a sztratigráfiai helyzetüket.

Mindezek alapján kialakítottunk magmagenetikai egységeket és kialakítottunk egy kitörési sorrendet. Ezeknél a kor- és emelethatárok meghatározásához a Magyar Rétegtani Bizottság ajánlásait követtük (Császár ed. 2000), eltérően a földtani térképek korbeosztásától.

2. ábra. A Vihorlát ukrainai részének földtani térképe
Tyitov (1979) nyomán

FÖLDTANI VISZONYOK

A terület 90%-át levantei andezitláva és tufa borítja (2. ábra). Az É-i részen, ahol a terület érintkezik a Magura takaróval és a Pienini-szirtövével, 18–20 millió éves gabbró-diabáz intrúziókkal, 15 millió éves riolitokkal és gránátos riolittufákkal találkozhatunk (Malejev 1964; Merlics–Szipitkovszkaja 1974; Tolsztoj 1976; Tyitov 1979; Kruglov 1986; Kuzovenko 2001).

Tyitov (1979) három 600–900 m átmérőjű krátert azonosított a területen (2. ábra). Az újabb kutatások azt mutatják, hogy a Kárpátok vulkáni vonulataiban az átlagos kráterátmérő 2000 m körül van (Karátson 1996), így feltételezhető, hogy a Tyitov által leírt kitörési központok egy nagyobb centrum parazitakrateri lehettek. A fő kitörési központot Malejev (1964) a Popricsnij-csúctól É-ra teszi, ami már kiesik az általunk vizsgált területről. Tolsztoj (1976) viszont ugyanettől a csúctól D-re, a Sziroj-patak felső folyására teszi. Ezenkívül két krátert definiál Ókemence környékén.

BÁZISKÉPZŐDMÉNYEK

A terület bázisa a Pienini-szirtöv mentén kiemelkedett aljzatblokk. A paleogén homokkőből álló horszt a Kárpátaljai-süllyedék egészén belül nem jelentős, átlagosan mintegy 400 m mélységben található (Merlics–Szipitkovszkaja 1974) szerkezet, amelynek anyaga a középső- késő-eocén podhalei flis. Összetételében szürke homokkő, kavics, aprószemű konglomerátum és agyag uralkodik (Lozinyk–Miszjura 2010).

MAGMÁS FEDŐ KÉPZŐDMÉNYEK

A címben említett körzetben Tolsztoj et al. (1974) és Radzivil (1986) a Popricsnij sztratovulkánt tételezi fel, melynek csúcsán ma az ukrán–szlovák államhatár halad át. A terü-

leten kialakult legidősebb magmás képződmények $18,0 \pm 2$ – $22,0 \pm 4$ millió éves hipabisz-szikus gabbró-diabáz testek. Részben a nagy időbeli szórás, részben pedig a nagy K-tartalom (1,45%, 1,30%) miatt egyáltalán nem biztos, hogy ezek a minták a neogén elején képződtek, valószínű, hogy egy „fiatalodáson” mentek keresztül, azonban paleogénnél nem idősebbek (Merlics–Szipitkovszkaja 1974).

A vulkáni felépítmény ÉK-i részén $14,95 \pm 1$ millió éves gránátos riolit, riolittufa és riodácit található (Merlics–Szipitkovszkaja 1974). Tolsztoj ed. (1976) ezek kialakulását hasonló korra, $15,8 \pm 1,0$ – $15,5 \pm 1,1$ millió évre teszi. A magma a paleogén aljzatot áttörve több dómot és egy hatalmas, mintegy 100 m vastag és kb. 1 km-en a felszínen követhető dájkot alakított ki. A területen található összes riodácit egy sorozatba tartozik, és ugyanabból a magmakamrából tört a felszínre (Malejev 1964).

A gránátos vulkanitokra regionálisan andezites összetételű tufa és lávatagozat rakódik, három rétegtagban. Az alsó rétegtagot 95%-ban, 20–300 m vastag andezit tufa alkotja, csak a tetején van néhány vékonyabb láva-folyás. A kitörési központokat a Popricsnij- és a tőle alig 1,5 km-re ÉK-re lévő Vitrova Szkalacsúcsához kötik. A középső rétegtag durva és finomszemcsés andezitet tartalmaz. Ezek sztratigráfiailag egy szintben vannak, mindkettő fordított polaritású, az aljzat- és fedőkomplexumok normál polaritásúak, de más típusú kapcsolat nem bizonyítható közöttük. A felső rétegtagot – az alsóhoz hasonlóan – nagyrészt tufák alkotják, ehhez kevés andezit láva és még kevesebb savanyú andezit kapcsolódik (Tolsztoj ed. 1974).

A vulkáni felépítményben a savanyú andezitek után tavi-alluviális üledék található, ami egy rövid szünetet jelez a vulkáni működésben.

Az újabb aktivizáció első lépésében dácit, riodácit dómok és belőlük eredő kisebb

lávafolyások alakulnak ki (Tolsztoj et al. 1974; Tyitov 1979).

A vulkanizmus záróakkordjaként több nagyméretű lávatakaró és lávafolyás képződik. Ezeken belül elkülöníthető egy finom- egy közép- és egy durvaporfíros sorozat. Amíg a durvaporfíros andezitek kitörési központjai a Popricsnijhez kötődnek, addig a finom- és középszemcsés andezitek központja az Antalóci Poljanához.

DISZKUSSZIÓ

Az *első klaszter* adatait elemezve szembe-tűnő, hogy a kőzettípusok a K/Ar radiometrikus koradatokkal párhuzamosítva tovább bontják a csoportot. A legidősebb képződ-mények bádeni bazaltos andezitek. Kissé fiatalabb sorozatot képeznek a pannon andezitek és a legfiatalabbak a pannon bazaltos andezitek. Egy gabbró-diabáz intrúzió is megjelenik az adatok között. Sajnos, ez utóbbihoz koradatot nem tudunk csatolni, így csak feltételezzük, hogy a klaszterbe kerülés oka a genetikai folytonosság. A *második klaszter* adatai egri-eggenburgi gabbró intrúziókból származnak. Pontos koordinátákat nem, csak a települést jelölték meg a szerzők származási helyként. Sajnos, olyan adatsor sem szerepel közöttük, amelynek radiometrikus koradata is lenne, azonban a Merlics-Szpítkovszkaja (1974) szerzőpáros külön közöl egy $22 \pm 4,0$ millió éves adatot. A *harmadik klasztert* szarmata bazaltos andezitek képviselik, míg a *negyedik klasztert* bádeni dácitok. Az *ötödik klaszter* szarmata-pannon granodioritja és dácitja között szintén erős párhuzam vonható. Ránézésre ebbe a sorozatba tartozik a *hatodik klaszter* dácitja is, azonban az algoritmus és a radiometrikus koradat kisebb szórása mégis elválasztja őket és inkább csak a szarmatába sorolja. A *hetedik klaszter* ottnangi-kárpáti gabbró-diabáz intrúzióival ugyanazok a problémák, mint a kettes klaszternél, a különbség annyi, hogy

itt a fent említett szerzőpáros $18 \pm 2,0$ millió éves kort határozott meg.

Az itt elmondottak alapján a következő magmagenetikai egységeket alakítottuk ki (3. ábra):

1. Egri-eggenburgi korszakban képződött gabbrótestek;
2. Ottnangi-kárpáti korszakban képződött gabbró-diabáz testek;
3. Bádeni korszakban képződött bazaltos andezit;
4. Bádeni korszakban képződött savanyú vulkanitok;
5. Szarmata korszakban képződött bazaltos andezit;
6. Szarmata korszakban képződött savanyú magmás testek és vulkanitok;
7. Szarmata-alsó-pannon savanyú magmás testek és vulkanitok;
8. Szarmata-alsó-pannon andezitek;
9. Alsó-pannon bazaltos andezitek.

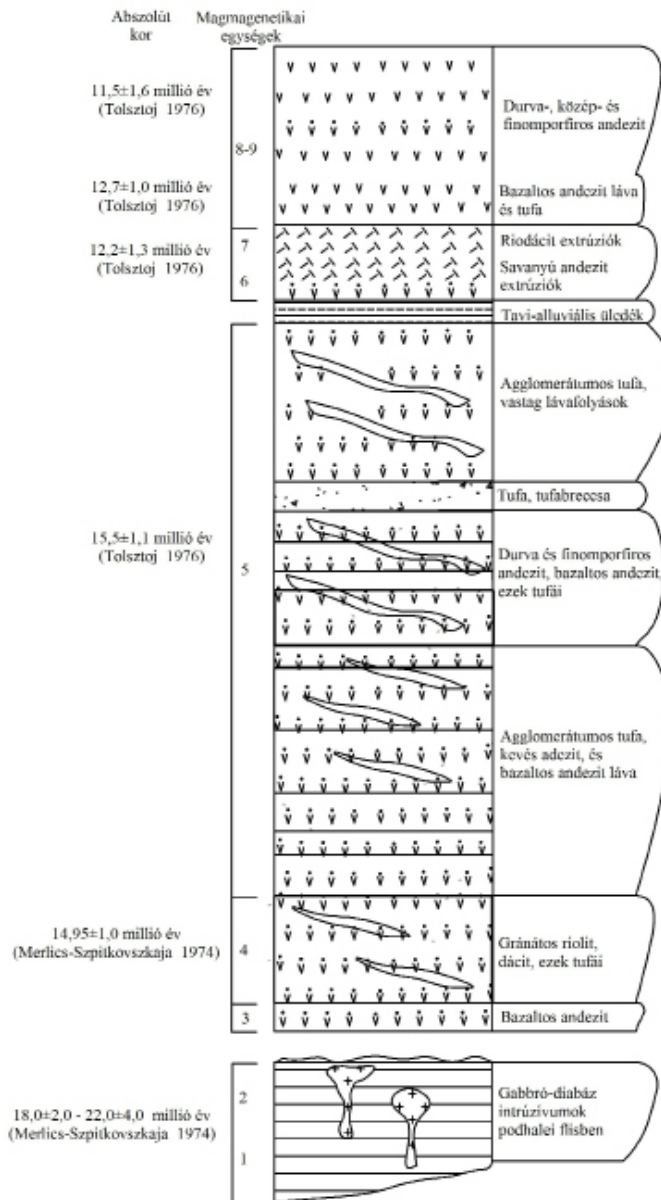
Az eredmények alapján az alábbi fejlődési rekonstrukció rajzolódik ki: A miocén elején, a szávai tektonofázisnak köszönhetően a területen intenzív tektonikai mozgások zajlottak. Újra aktíválódott a Pienini-szirtöv és a hozzá kapcsolódó keresztirányú törések. Így a terület aljzatát képező blokk D felé kibillent. E mozgások következtében a mai vulkáni felépítménytől ÉK-re, a kibillenő blokk és a Pienini-szirtöv határán mélységi magmás kőzettestek nyomultak be a kéregbe, illetve az éppen alakulóban lévő flisbe. Környezetük anyaga középső- és felső-eocén korú kavics és agyagrétegekkel tarkított homokkő és flis, illetve a szirtöv kréta márgás, mészköves, agyagos, homokos összletei.

Az óstájer tektonofázishoz köthetően újabb magmaképződés következett be, szintén a kibillenő blokk és a szirtöv vonalán, az előbbiekhöz hasonló környezetben. Ebben az esetben az intrúziók néhol már szubvulkáni szintre értek.

Az említett tektonofázishoz köthető regresszió következményeként a terület kiemelt, pusztuló szárazföldre vált. A lepusztulás termékei megtalálhatók a Paratethys Ny-i öbleiben, az Aknaszlatinai- és az Erdélyi-medencében, valamint a K-Szlovák-alföldön. Kisebb tengerelöntés csak a felsőbádeni közepén valószínűsíthető (Verescsagin,1982).

Az alsó-szarmatában a lajtai tektonofázis következtében újabb magmás aktivizáció következett be, melynek során kéregolvadékból képződött savanyú mélységi kőzettestek és hozzájuk kapcsolódó vulkanitok képződtek. Területileg részben megegyezik az eddigiekkel, részben É-felé tolódtak, az általános kollíziós mozgásnak megfelelően.

Ezt követően az alsó- és középső-szarmatában fokozódó vulkáni tevékenység figyelhető meg, jelentős mennyiségű bázisos láva és tufa képződött, a rétegtani tagolás szerint legalább 40 és 500 m közötti vastagságban (Tolsztoj 1974). A kitorési központok Tolsztoj (1974) szerint a Popricsnij- és a Szkála-csúcsok. Feltevését az ebbe az irányba vastagodó és durvuló vulkanitokra alapozza. A sztratovulkán épülésével párhuzamosan képződött parazitakúpokat Nevicke és Felsődomonya környékén sikerült azonosítani (Tolsztoj 1974). Tyitov (1979) Ókemencénél azonosított két kitorési központot, illetve egyet a Sziroj-patak felső folyása mentén a kalderában.

3. ábra. A Popricsnij paleosztratovulkán elvi szelvénye

A bázisos vulkanizmussal egyidejűleg intenzív süllyedés következett be, ami ezen a területen vékony tavi-alluviális réteg formájában jelent meg (Tolsztoj 1974; Verescsagin 1982).

A rövid szünet után a középső és felső-szarmatában újabb savanyú magmatizmus következett be. Perecsény környékén, ahol már

korábban is voltak intrúziók, mikrogranodiorit nyomul be, nagy valószínűséggel ehhez kapcsolható az ugyanitt megjelenő dácit és riolit extrúziók kialakulása is.

A vulkáni működés végén az alsó-pannonban andezites tufaszórás és lávaömlések következ-

tek be. Az andezitek szövetében háromféle szemcseméret figyelhető meg. A finom- és közepesen porfíros andezitek kitorési központjai az Antalóci Poljana területén lehetett, a durva porfíros láváké pedig a Popricsnij sztratovulkán (Tolsztoj 1974).

IRODALOMJEGYZÉK

- AFANASZJEV G. D.–ZIKOV SZ. I. (Афанасьев Г. Д.–Зыков С. И.) 1975: *Геохронологическая шкала фанерозоя в свете новых значений постоянных распада*. Наука, Москва. с.98
- CSÁSZÁR G. ed. 2000: *Magyarország litosztratigráfiai alapegységei*. Magyar Állami Földtani Intézet, MRB, Budapest. ISBN 963 671 2263.
- DURAN B. S.–ODELL P. L. (Дюран Б. С.–Оделл П. Л.) 1977: *Кластерный анализ*. Перевод с английского Демиденко Е. З. Статистика, Москва. 128р.
- GÖNCZY S. 2006: *Kárpátalja tektono-vulkanológiája a kutatási statisztikák tükrében*. Acta Geographica ac Geologica et Meteorologica Debrecina. 85–99.
- HARANGI SZ. 1990: *Sokváltozós matematikai módszerek alkalmazása vulkáni közetsorozatok vizsgálatában*. Általános Földtani Szemle, 25. 179–192.
- JAMBU M. (Жамбю М.) 1988: *Иерархический кластер-анализ и соответствия*. Перевод с французского Б. Г. Миркина. Финансы и статистика, Москва. 342р.
- KARÁTSÓN D. 1996: *Rates and factors of stratovolcano degradation in a continental climate: a complex morphometric analysis for nineteen Neogene/Quaternary crater remnants in the Carpathians*. Journal of Volcanology and Geothermal Research 73. 65–78.
- KETSKEMÉTY L.–IZSÓ L. 1996: *Az SPSS for Windows programrendszer alapjai. Felhasználói útmutató és oktatási segédlet*. SPSS Partner Bt., Budapest. 118р.
- KRUGLOV SZ. SZ. ED. (Круглов С. С. ред.) 1986: *Тектоника Украинских Карпат*. Объяснительная записка к тектонической карте Украинских Карпат, масштаб 1:200 000. Министерство геологии Украинской ССР, Украинский научно-исследовательский геологоразведочный институт, Киев. 152р.
- KUZOVENKO V. V. ED. (Кузовенко В. В. ред.) 2001: *Геологічна карта дочетвертинних утворень. Карпатська серія. М-34-XXXV (Ужгород), L-34-V (Сату Маре). М 1:200 000*. Західукргеологія.
- LOZINYAK P.–MISZJURA J. (Лозиняк П.–Місюра Я.) 2010: *Особливості геологічної будови донеогенового фундаменту Закарпатського прогину*. Геологія і геохімія горючих копалин, 2010, № 3–4. ISSN 0869-0774. 152–153.
- M TÓTH T.–ENGI M. 1997: *A new cluster analysis method for altered rock samples*. Schweizerische Mineralogische und Petrographische Mitteilungen, 77. 439–447.
- MALEJEV J. F. (Малеев Е. Ф.) 1964: *Неогеновый вулканизм Закарпатья*. Наука, Москва. с.250
- MERLICS B. V.–SZPITKOVSKAJA SZ. M. (Мерлич Б. В.–Спитковская С. М.) 1974: *Глубинные разломы, неогеновый магматизм и оруднение Закарпатья*. In: Резвой Д. П.: *Проблемы тектоники и магматизма глубинных разломов*. Издательство Вища школа, Львов. 173р.

- MOLNÁR B.–GEIGER J. 1981: *Homogénnek látszó rétegsorok tagolási lehetősége szedimentológiai, őslénytani és matematikai módszerek kombinált alkalmazásával.* Földtani Közöny, 111. 238–257.
- RADZIVILL A. J.–RADZIVILL V. J.–ТОКОВЕНКО V. SZ. (Радзивилл А. Я.–Радзивилл В. Я.–Токовенко В. С.) 1986: *Тектономагматические структуры неогена.* Наукова думка, Киев. 158р.
- SEGHEDI, I.–DOWNES, H.–PÉCSKAY, Z.–THIRWALL, F. M.–SZAKÁCS, A.–PRYCHODKO, M.–MATTEY, D. 2001: *Magmagenesis in a subduction-related post-collisional volcanic arc segment: the Ukrainian Carpathians.* Lithos 57. 237–262.
- TOLSZTOJ M. I.–GASZANOV J. L.–ZSUKOV N. N.–MOLJAVKO V. G.–OSZTAFIJCSUK I. M.–PRODAJVODA G. T.–SZERGA A. J.–SZUNORADA A. V. (Толстой М. И.–Гасанов Ю. Л.–Жуков Н. Н.–Молявко В. Г.–Остафийчук И. М.–Продайвода Г. Т.–Серга А. Ю.–Сухорада А. В.) 1974: *Отчет по хозтеме №103-72 «Геохимические и петрофизические особенности характерных вулканогенных образований Выгорлат-Гутинской гряды Закарпаття, их сравнительная характеристика и сопоставление».* МВССО УССР, Киевский университет им. Т. Г. Шевченко, геол. фак., проблемная лаборатория физико-химических исследований горных пород, Мин. геол. УССР, Киевгеология, Закарпатская геологическая экспедиция.
- TOLSZTOJ M. I. ED.–GASZANOV J. L.–MOLJAVKO V. G.–OSZTAFIJCSUK I. M.–PRODAJVODA G. T.–SZERGA A. J.–SZUNORADA A. V.–TOLSZTOJ M. I. (Толстой М. И. ред.–Гасанов Ю. Л.–Молявко В. Г.–Остафийчук И. М.–Продайвода Г. Т.–Серга А. Ю.–Сухорада А. В.–Толстой М. И.) 1976: *Геохимия, петрофизика и вопросы генезиса новейших вулканитов Советских Карпат.* Издательское Объединение «Вища Школа». Издательство при Киевском Университете. Киев. 188р.
- ТИТОВ Е. М.–МАСКІВ В. В.–ТИТОВА В. І.–БЕЛІК Т. І. (Титов Э. М.–Мацкив Б. В.–Титова В. И.–Белик Т. И.) 1979: *Геологическая карта Закарпаття, М 1:200 000.* СЕВУКРГЕОЛОГИЯ, Закарпатская Геологическая Экспедиция.
- VERESCSAGIN V. N. ED. (Верецагин В. Н. ред.) 1982: *Стратиграфический словарь СССР. Палеоген, неоген, четвертичная система.* Изд. Недра, Ленинград. с.616

2013. május 16.

Kádas Katalin, beregszászi származású képzőművész kiállításának megnyitója.

BEREGSZÁSZ TALAJAINAK ÁLLAPOTA. A TALAJOK FIZIKAI-KÉMIAI TULAJDONSÁGAI ÉS MÓDOSULÁSUK A HASZNÁLAT FÜGGVÉNYÉBEN

VINCE TÍMEA¹ – CSOMA ZOLTÁN² – SZABÓ GYÖRGY³

¹Debreceni Egyetem, Földtudományok Doktori Iskola, PhD-hallgató

²II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia és Kémia Tanszék, docens

³Debreceni Egyetem, Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék, egyetemi docens

Kutatásunk Beregszász város (Ukrajna, Kárpátalja) talajai állapotának felmérésére és tulajdonságainak értékelésére irányult. A város teljes területét reprezentáló 60 felszíni talajmintában vizsgáltuk a szennyezőanyag-tartalmat és a pH-értéket. Kimutattuk a talajok használata és azok fizikai-kémiai paramétereinek módosulása közötti összefüggéseket. A peremi területeken elhelyezkedő, mezőgazdasági művelés alatt álló talajok mutattak legnagyobb hasonlóságot a várost övező natív talajokkal. A beépített területekre jellemző a durva szennyezőanyag-frakció arányának megemelkedése, a pH-érték növekedése és a magas szennyezőanyag-tartalom. Legnagyobb mértékben az udvar és út menti területek talajaiban mutatható ki az antropogén hatás.

ABSTRACT

Стан ґрунтів м. Берегове. Фізико-хімічні властивості ґрунтів та їх трансформація в залежності від землекористування.

У статті досліджено стан та оцінено властивості ґрунтів м. Берегове (Україна, Закарпаття). У 60 ґрунтових зразках, відібраних із верхніх горизонтів по всій території міста, визначено механічний склад, вміст органічних речовин та величина рН. Встановлені залежності між землекористуванням та змінами у фізико-хімічних параметрах ґрунтів. Найбільшу подібність у властивостях до зональних ґрунтів показали ґрунти сільськогосподарського використання на окраїнах міста. Для забудованих територій характерне підвищення часток крупних фракцій механічних елементів, збільшення значення рН та високий вміст органічних речовин. Антропогенна дія найбільшою мірою проявляється в ґрунтах на подвір'ях та узбіччі доріг.

BEVEZETÉS

A város talajainak tulajdonságai, a településfejlődés jellegének és intenzitásának függvényében különböző mértékben módosulnak az eredetihez képest. A városi talajok eltérnek a természetes körülmények között képződött talajoktól fizikai és kémiai összetételük, pH-értékük, oxigénháztartásuk, tömörségük tekintetében egyaránt (Nagy 2008). Ugyanakkor

kor a talaj kémiai összetételében bekövetkező minden lényeges változás visszatükröződik a növényzetben, ezáltal az egész táplálkozási láncban (Bodnár et al. 2006).

Munkánk célja a beregszászi talajok fizikai-kémiai tulajdonságainak felmérése és értékelése, az antropogén hatás mértékének és az eltérő területhasználat összefüggéseinek feltárása.

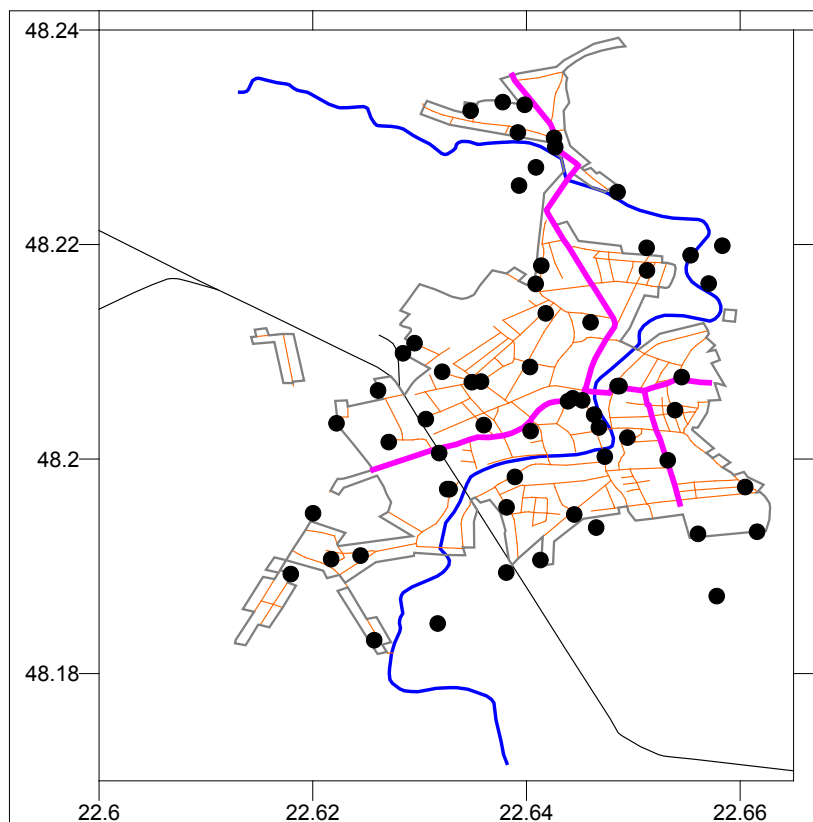
ANYAG ÉS MÓDSZER

A mintavételezés 2010 júliusában történt, amikor 60 felszíni talajmintát gyűjtöttünk be Beregszász területéről (1. ábra). Egy kijelölt mintavételi helyen 5-8 pontminta alapján képeztünk átlagmintát. A pontmintákat a talaj felső 20 cm-es rétegeből vettük. A mintavételi pontok kijelölésénél egyrészt törekedtünk arra, hogy a város teljes területe legyen fedve, illetve, hogy minden jellemző területhasználati típusba tartozó helyről, a területi arányuknak megfelelő számban legyenek mintáink. Hat területhasználati típust jelöltünk ki: út menté (16), mezőgazdasági terület (6), udvar (7), kert (12), zöldterület (10), parlag (9).

A talaj pH-értékét vizes és kálím-kloridos kivonatban is megmértük. A szervesanyag-tartalmat a Tyurin-féle módszerrel határoztuk meg. A talaj szemcseösszetételét 0,2 mm-ig szitálással, az ennél finomabb frakciókat pedig iszapolással határoztuk meg. A szemcsefrakciók elhatárolására az Atterberg-féle osztályozást alkalmaztuk.

MINTATERÜLET

Beregszász Ukrajna nyugati peremén elhelyezkedő, valamivel több, mint 24 ezer fős város (Molnár D. 2009). Két természetföldrajzi tájegység, a Beregszászi dombvidék és a Kárpátaljai-síkság határán terül el (Molnár 2009).

1. ábra. Talajminta-vételi pontok Beregszász területén

A vizsgálatokat a Debreceni Egyetem Földtudományi Intézetének laboratóriumában végeztük el.

A várost keleti oldalról határoló, a síksági környezetből szigetszerűen kiemelkedő Beregszászi-hegység lejtőin, riolit, andezit és azok

tufáinak elúviumán és delúviumán változó mélységű podzolos barna erdőtalajok képződtek (Galian 1969).

Nyugati oldalon a Beregi-síkságot a Tisza és mellékfolyói évezredekken keresztül rendszeresen elárasztották, és a szerkezet nélküli allúviumon gyepes podzolos talajok alakultak ki (Krupskij 1969). A talajképző folyamatokban meghatározó a vastag és tömör, nagyobbbrészt kolloid frakcióból álló felhalmozódási szint felett időszakosan kialakuló pangó víz, amelynek következtében ezek a talajok különböző mértékben elgyesedtek.

A TALAJOK MECHANIKAI ÖSSZETÉTELE

A természetes folyamatokban a talajok mechanikai összetétele hosszú időn keresztül gyakorlatilag állandó marad. A szemcseösszetételben bekövetkezett változások ezért jól mutatják az antropogén eredetű átalakító tevékenység, az eredeti talajt megváltoztató beavatkozások irányát és nagyságát.

A feltalajban a szemcsék méret szerinti megoszlása a nagyobb méretű mechanikai elemek, a durva homok és a homok túlsúlyát mutatják (1. táblázat). A leiszapolható rész aránya csak kevés talaj esetében haladja meg az 50%-ot. Agyagos vályog fizikai talajféleséget, ami a várost körülvevő területek talajaira alapvetően jellemző, csak egy mélyebben fekvő szántóföld és egy, a város külterületén található parlag talajaira vonatkozóan mutattunk ki. Művelés alatt álló és parlag területeken található azok a vályog fizikai talajféleségű talajok is, amelyekben a por- és az agyagfrakció együttes aránya a mechanikai elemek több mint felét teszi ki. Az említett talajokban, a többi területhasználati kategóriához viszonyítva magasabb az agyagfrakció aránya.

A beépített területek talajaiban viszont a durvább szemcsék (durva homok, finom homok) aránya átlagosan meghaladja a 65%-ot, ami Boitsov et al. (1993) véleménye szerint egy-

értelműen kultúrrétegre utal. A leiszapolható rész aránya területhasználati kategóriák szerint a következőképpen csökken: kert – zöldterület – út menti terület – udvar. A kert és zöldterület talajainak fizikai talajfélesége – kategóriánként egy-egy kivételtől eltekintve – vályog és homokos vályog. Az eredeti talaj agyag, agyagos vályog fizikai féleségének megváltoztatása a nagyobb szemcsék részarányának növelésével, feltételezhetően a kedvezőbb termesztési adottságok kialakítására irányuló, tudatos tevékenység eredménye. Az agyagos talajok művelhetősége közismerten kedvezőtlen, az agrotechnikai műveletek elvégzése többnyire jelentős fizikai erőfelfejtést kíván meg. Kisebb területeken (zöldséges kert, virágágy, park) a talajművelést főképpen kézzel végzik, s ezeknek a munkálatoknak a megkönnyítésére folyami vagy bányahomok ráhordásával csökkentik az agyagos rész arányát.

Az út menti terület és az udvar talajaiban a legnagyobb a durvább mechanikai elemek részaránya. A durva és a finom homokszemcsék együttes mennyiségének átlaga az útpadkára vonatkozóan 71,7% (minimum 50,2%, maximum 86,2%), az udvar esetében 74,6% (minimum 64,2%, maximum 84,4%). Az udvarok, s részben az út menti területek talajaiban tapasztalható magas homoktartalomnak, a helyi körülményeket és sajátosságokat is figyelembe véve, több oka lehet:

1. Növelik a talaj homoktartalmát a ház, a melléképületek építése során használt, valamint a bontás során keletkezett és valamilyen mennyiségben elkerülhetetlenül visszamaradó anyagok és törmelékek. Ezt a megállapítást támasztja alá, hogy az udvar, a kert és az útpadka talajaiban mutattuk ki a legtöbb kalciumot, a mész alkotóelemét.
2. A csapadékvíz hatékonyabb elvezetése céljából az udvart szándékosan feltöltik durvább szemcseméretű anyagokkal: homokkal, sóderral stb.

1. táblázat. A beregszászi talajok szemcseméret szerinti megoszlása, pH-értéke és szervesanyag-tartalma területhasználati kategóriánként

(vonal felett: átlagérték, vonal alatt: minimum – maximum)

Területhasználati kategóriák	Durva homok	Finom homok	Iszap	Agyag	Szerves anyag	pH	
	0,2 – 2 mm	0,02 – 0,2 mm	0,002 – 0,02 mm	< 0,002 mm		H ₂ O	KCl
	%						
Mezőgazdasági terület	$\frac{1,77}{0,56 - 4,34}$	$\frac{49,26}{35,61 - 55,16}$	$\frac{37,48}{33,20 - 45,70}$	$\frac{11,48}{7,30 - 17,30}$	$\frac{2,56}{1,48 - 4,98}$	$\frac{6,63}{5,78 - 7,81}$	$\frac{5,62}{4,46 - 7,19}$
Kert	$\frac{17,27}{1,56 - 59,68}$	$\frac{48,11}{18,85 - 54,15}$	$\frac{27,29}{17,85 - 38,20}$	$\frac{7,33}{3,20 - 14,60}$	$\frac{5,09}{0,89 - 11,71}$	$\frac{7,17}{6,57 - 7,84}$	$\frac{6,63}{5,16 - 7,43}$
Udvar	$\frac{28,07}{4,96 - 55,67}$	$\frac{46,55}{28,73 - 65,74}$	$\frac{21,11}{11,20 - 28,30}$	$\frac{4,27}{1,87 - 7,50}$	$\frac{5,15}{2,03 - 7,82}$	$\frac{7,32}{6,12 - 7,89}$	$\frac{6,92}{5,32 - 7,50}$
Parlag	$\frac{24,76}{1,42 - 53,41}$	$\frac{36,01}{27,63 - 46,11}$	$\frac{28,41}{13,30 - 43,80}$	$\frac{10,82}{2,59 - 21,00}$	$\frac{5,47}{2,03 - 9,29}$	$\frac{7,14}{6,47 - 8,05}$	$\frac{6,62}{5,44 - 7,68}$
Zöldterület	$\frac{14,46}{4,46 - 50,55}$	$\frac{51,97}{31,84 - 63,01}$	$\frac{27,09}{14,06 - 34,70}$	$\frac{6,48}{1,50 - 11,30}$	$\frac{5,01}{2,34 - 10,98}$	$\frac{6,82}{5,06 - 7,49}$	$\frac{6,25}{4,10 - 6,96}$
Út menti terület	$\frac{24,37}{3,92 - 50,98}$	$\frac{47,31}{23,96 - 64,21}$	$\frac{23,39}{10,80 - 32,10}$	$\frac{4,93}{0,20 - 18,05}$	$\frac{5,26}{1,85 - 19,31}$	$\frac{7,45}{6,38 - 8,23}$	$\frac{7,01}{5,57 - 7,80}$

3. A városban az utak és járdák csúszásmentesítésére homokot használnak. A szétterített homok az utakról a járművek által felverődve, a járdákról lemosódva megváltoztatja az út menti terület talajainak szemcseösszetételét.

4. Huzamosabb ideig tartó esőzések, nagyobb záporok idején, a növények által nem fedett talajokból a kisméretű agyagszemcséket a víz kimossa és elszállítja.

A TALAJOK KÉMHATÁSA

A vizsgált minták közül mindössze egy esetben figyelhettünk meg, a terület természetes talajaira jellemző alacsony pH-értéket és számottevő potenciális savanyúságot. Ez a mintavételi pont a város nyugati területén fekvő erdőben található, melyet a zöldterület kategóriába soroltunk (1. táblázat). A városon belül elhelyezkedő erdő talajának kémhatása savanyú. A vizes és a kálium-kloridos szuszpenziók

pH-értéke között egységnyi különbség van, ami jelentős potenciális savanyúságra utal. Ez jellemző nemcsak a várost övező, de általában Kárpátalja sík vidéki talajaira.

Az erdőhöz hasonlóan alakul a mezőgazdaságilag hasznosított területek talajainak savbázis egyensúlya is. A mezőgazdasági művelés alatt álló talajok átlagos pH-értéke 5,62, de az egyes területek között jelentős eltérések vannak, a minimális és a maximális értékek közötti különbség, több mint 2,5 pH egység. A minimum érték a talaj eredeti kémhatását tükrözi. A magasabb pH-értékek viszont arra utalnak, hogy a talajt meszezéssel javították, ami ezen a vidéken (is) a talajtermékenység javításának elengedhetetlen eleme.

A kert, a zöldterületek és a parlagok taljai magasabb pH-értékeket mutatnak, mint a mezőgazdasági művelés alatt álló területek. Kémhatásuk átlagosan semleges, konkrét mintákra vonatkozóan a gyengén savanyútól a gyengén lúgos

kategóriáig változnak. A talajok mintegy fele számottevő potenciális savanyúságot is hordoz, a vizes és a kálium-kloridos pH-értékek közötti különbség átlagosan 0,55 egység, néhány esetben pedig több mint egységnyi.

Az udvar és az út menti terület talajainak pH-értéke még jobban eltolódik a lúgos tartomány felé. Az ezeken a helyeken begyűjtött minták átlagos pH-értéke az udvar esetében 7,32, az út menti területen pedig 7,45, az egyes minták kémhatása a gyengén savanyú és a gyengén lúgos értékek között változik. Kevésbé számottevő a potenciális savanyúság mértéke, a $\text{pH}_{(\text{H}_2\text{O})}$ és a $\text{pH}_{(\text{KCl})}$ közötti különbségek átlaga kevesebb, mint 0,5 egység, és csak három talajmintában haladja meg a 0,8 egységet. Több talajmintában a kalcium-karbonát egyensúlynak megfelelő $\text{pH} \approx 8$ -értékek pedig már szabad mész meglétére utalnak. Az enyhén lúgos kémhatást, akárcsak a durvább mechanikai elemek nagyobb arányát, a beépített területek talajaiban az építési anyagok és törmelékek visszamaradása okozza.

A város talajainak kémhatás változására vonatkozóan megfigyelhető, hogy a mezőgazdasági művelés alatt álló talajok savanyú pH-értékeitől emelkedik a zöldterületek, a parlag, a kert semleges kémhatásán keresztül az udvar és az útpadka enyhén lúgos, némely esetben szabad meszet is tartalmazó kémhatása felé. Beregszász talajaira is jellemző tehát az összefüggés, amit sok szerző, többek között Chinnov (1975), Forró et al. (2004), Puskás et al. (2008), Sándor és Szabó (2013) különböző városok talajainak vizsgálata alapján megállapít, hogy az antropogén beavatkozás, ráhatás mértékének függvényében, annak növekedésével a talajok pH-értéke emelkedik, kémhatása eltolódik a semleges és a lúgos tartományok felé.

A TALAJOK SZERVESANYAG-TARTALMA

A vizsgált talajok szervesanyag-tartalma nagyon tághatárok között változik (1. táblázat).

A legmagasabb értéket, közel 11%-ot az erdő talajában mértük, amely az évente a felszínre jutó avar átalakulásának eredményeképpen alakul ki.

A mezőgazdasági használat alatt álló területek többnyire a várost körülvevő zonális talajok szervesanyag-tartalmát tükrözik (1. táblázat). A magasabb értékek a művelt területeken jellemző szerves trágya bevitellel magyarázhatók.

Az egyéb területhasználatok esetében, a kategóriákon belül megfigyelhető nagy szórás mellett a szervesanyag-tartalom átlaga közel azonos, viszont mintegy kétszerese a várost körülvevő zonális talajokban előforduló átlagértéknek. A natív talajokhoz viszonyított magasabb szervesanyag-felhalmozódás oka eltérő a különböző területhasználati kategóriák esetében.

Rendkívül nagy szórást mutat a kertek talajainak szervesanyag-tartalma. A város területén található olyan zöldes kert, melynek talajában a szervesanyag-tartalom nem éri el az 1%-ot, ezzel szemben van olyan is, ahol ennek a paraméternek az értéke közel 12%. A magasabb szervesanyag-tartalom a ház melletti zöldes kertekben és gyümölcsösökben az évente képződő növényi maradványoknak, a fogyasztásra nem kerülő részeknek, illetve az avar nyers szerves anyagként vagy komposztként talajba történő bedolgozása eredményeképpen alakul ki hosszabb időn keresztül.

A parkok talajainak esetében egyrészt beszélhetünk tudatos talajjavításról, másrészt a parlagon hagyott területekhez hasonlóan, ezeken a zöldterületeken is számolnunk kell a megtermelődő, majd elhaló növényzet helyben való átalakulásával, ami magyarázza a magasabb szervesanyag-tartalmat.

Az udvar és az útpadka talajaiban is magasabb a szervesanyag-tartalom, mint a környező zonális talajokban. Talajjavításról az adott területekre vonatkozóan már nem beszélhetünk. A magas

szervesanyag-tartalom egyik oka ezekben a talajokban, amint azt többek között Ladonina et al. (1999) megállapítják, a felszínre hulló szerves szennyeződések. Az udvarok és az útpadkák talajai ki vannak téve a gépkocsiforgalom közvetlen hatásainak, így az olaj és egyéb szerves eredetű szennyeződéseknek is, amelyek nem humuszanyagok, de a használt vizsgálati módszer szerves szénként mutatja ki azokat.

ÖSSZEFOGLALÁS

Munkánk során megállapítottuk, hogy az antropogén hatás mértéke jól kimutatható a külön-

böző területhasználatú talajokban. A vizsgálatok alapján a beépített területeken a durva és finom homok aránya 65% fölé emelkedett, a legmagasabb értékeket az udvarok és az út menti területek talajaiban mértük. A mezőgazdasági területeken a talajok kémhatása gyengén savanyú, az utak mentén és az udvarokban viszont már gyengén lúgos, némely esetben lúgos kémhatást mutatunk ki. A szervesanyag-tartalom csak a művelt, mezőgazdasági területeken őrizte meg a vidék talajaira jellemző 2-2,5% értéket. A többi területhasználati kategória talajaiban 5% körüli az átlagérték, de jellemző a nagy szórás. Kategóriánként eltérő okokkal magyarázható a változás.

IRODALOMJEGYZÉK

- BODNÁR L., FODOR I., LEHMANN A.: *A természet és környezetvédelem földrajzi alapjai*. Budapest, 2006, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Бойцов И.А., Гунова В.С., Кренке Н.А.: Ландшафты средневековой Москвы. *Известия РАН. Серия географическая*. 1993. № 4. с. 60–7.
- CHINNOV D.: Bodenveränderungen durch Carbonate und Streusalze im West-Berliner Stadtgebiet. *Mitteilungen der Deutschen Bodenkundlichen Gesellschaft*, 1975, Bd. 22, pp. 355–358 p.
- FORRÓ E., MOLNÁR J., CSOMA Z.: A városi talajok szervesanyag-tartalmának környezetvédelmi hatásai. *Talajvédelem különszám*, 2004, 205–214 p.
- GALJAN V. G. Ґрунти Закарпатської області. Ужгород, 1969, видавництво „Карпати”.
- KRUPSKIJ N. K.: “Карта почв Украинской ССР на территорию Закарпатской области” масштабу 1:200000 за 1969 р
- LADONINA N. N., LADONIN D. V., NAUMOV E. M., BOLSAKOV V. A.: Загрязнение тяжелыми металлами почв и травянистой растительности Юго-восточного округа г. Москвы. *Почвоведение*, № 7, 1999, с. 885–893.
- MOLNÁR D. I.: A megye városai. In: *Kárpátalja – A Kárpát-medence régiói 11*. Szerkesztette: Baranyi Béla. Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest, 2009, 541p.
- MOLNÁR J.: Beregszászi járás. In: *Kárpátalja – A Kárpát-medence régiói 11*. Szerkesztette: Baranyi Béla. Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest, 2009, 541p.
- NAGY I.: *Városökológia (A humánökológia elemeivel)*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2008, 336 p.
- PUSKÁS I., PRAZSÁK I., FARSANG A., MARÓY P.: Antropogén hatásra módosult fizikai, kémiai és biológiai tulajdonságok értékelése Szeged és környéke talajaiban. *Agrokémia és talajtan*, 2008, 57 (2), 261–280 p.
- SÁNDOR G., SZABÓ GY.: *Talajvizsgálatok Debrecen belvárosában*. In: Lóki J. (szerk.) *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában*. A IV. Térinformatikai Konferencia és Szakkiállítás, 2013, Debreceni Egyetemi Kiadó, 357–366 p.

BEREGSZÁSZ LÉGHŐMÉRSÉKLETÉNEK VÁLTOZÁSA 1947–2013 KÖZÖTT*

VARGA ANDREA

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
IV. évf. földrajz szakos hallgató

Munkámban a hőmérsékletváltozással foglalkoztam a Beregszászi Meteorológiai Állomás 1947–2013 közötti havi adatai alapján. Az adatok feldolgozására a trendelemzés és töréspontelemzés matematikai módszereit használtam. A vizsgálatok azt mutatták, hogy az átlagos hőmérséklet a városban a megfigyelt időszak alatt 1,2 °C-kal nőtt, valamint feltárták, hogy a felmelegedés elsősorban a nyári hónapokat érinti. Az észlelt töréspontok hőmérsékletemelkedést jeleztek az elmúlt évtizedben.

ABSTRACT

У публікації розглянуто зміни температури повітря у м. Берегово за 1947–2013 роки на основі середньомісячних даних Берегівської метеорологічної станції. Для аналізу використовувались методи математичної статистики, в першу чергу метод лінійних трендів і метод виявлення точок розриву. Проведені аналізи показали, що середньорічні температури повітря у місті протягом періоду спостережень підвищилися в середньому на 1,2 °C. Розкрито, що потепління торкнулося в першу чергу літніх місяців, підвищення температури кожного з яких можна вважати істотним. Виявлені точки розриву свідчать про певну ступінчастість температурних змін у м. Берегово за останні десятиріччя.

BEVEZETÉS

Napjainkban sok kutató foglalkozik a globális felmelegedés folyamatának vizsgálatával. Egyesek tréfásan állnak hozzá, mások erőteljesen próbálnak hangot adni a probléma megoldási lehetőségeinek, amelyekkel csökkenthető a felmelegedést kiváltó okok hatása. Sok kutató és tudós vallja azt, hogy a Föld őstörténetében már voltak felmelegedési és lehűlési időszakok, és ez természetes folyamat, amitől nem kell tartani.

Az utóbbi 25 évben a hőmérséklet emelkedésének átlagos, évtizedes üteme elérte a 0,19°C-ot (The Copenhagen Diagnosis 2009). A felmelegedés nem egyforma mértékben jelentkezik a Földön. Kutatásom során azt vizsgáltam, milyen mértékben nyilvánul meg

a léghőmérséklet-változás Beregszászban, szignifikánsak vagy sem ezek a változások.

BEREGSZÁSZ TERMÉSZETI VISZONYAI

Beregszász Kárpátalja dél-nyugati részén helyezkedik el. Földrajzi koordinátái é.sz. 48° 12', k. h. 22° 38'. Tengerszint feletti magassága 115 m, a második időzónában fekszik, ezért zónaideje UTC+2 (Google Earth 2013).

Az Aliszov-féle osztályozás szerint, ami az éghajlati övek kijelölésénél az uralkodó légtömegeket veszi alapul, Kárpátalja (Beregszász is) a mérsékelt öv mérsékelt kontinentális éghajlati területéhez tartozik. Ezt az éghajlat-típust a mérsékeltövi tengeri, valamint a mérsékeltövi szárazföldi légtömegek váltakozása

* A tanulmányt dr. Izsák Tibor lektorálta.

jellemzi az év folyamán. Télen, időnként a Kárpátok védőhatása ellenére, betörnek ide a sarkvidéki légtömegek, hideg, száraz időjárást eredményezve. Nyáron viszont előfordul, hogy a trópusi szárazföldi (szaharai) légtömegek érik el a térséget, forró, száraz időjárást alakítva ki. A nappalok hossza a nyári napforduló idején 16 óra, a téli napfordulón 8 óra 20 perc.

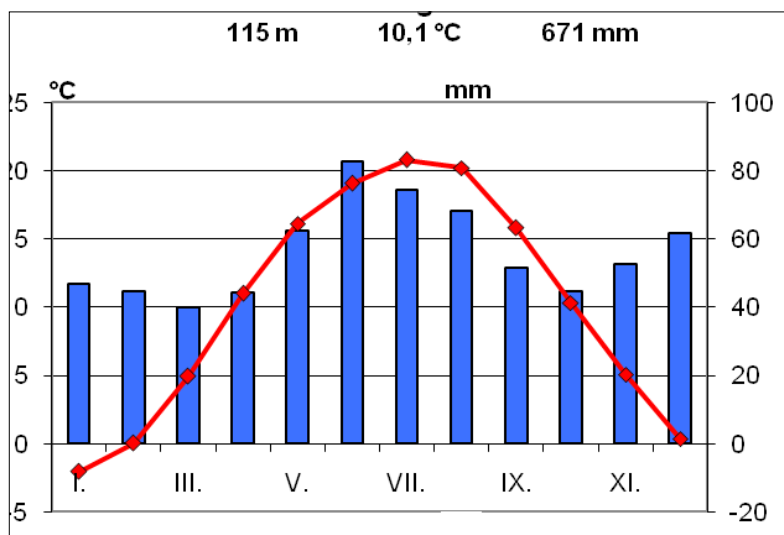
A levegő páratartalma a sok csapadéknak köszönhetően magas. A relatív páratartalom 72–74% körüli (Bodnar 1987).

A felhőképződést elősegítik a helyi adottságok. A felhőborítottság évi átlaga 55% körüli, az augusztus–októberi időszakban 35% környékére csökken, a maximum decemberben figyelhető meg, amikor elérheti a 60–70%-os értékeket is.

3. ADATBÁZIS ÉS MÓDSZEREK

A vizsgálathoz felhasznált adatokat a Beregszászi Meteorológiai Állomás bocsátotta rendelkezésre. A meteorológiai állomás 1947. augusztus 1-jén kezdte el megfigyeléseit a város északi részén. Mai helyére, a város déli részébe 1977. július 5-én került. Amikor odakerült, még nem voltak felépítve környezetében épületek, de körbeépült. Továbbá szeretnék köszönetet mondani Fedinisinec Erzsébetnek, a beregszászi meteorológiai állomás vezetőnöjének, aki rendelkezésemre bocsájtotta az adatokat.

Az adatok elemzésére és a változások megállapításához lineáris trendelemzést használtam. A lineáris trendvonal olyan regressziós egyenes, amelyet egyszerű lineáris adathalmazokhoz használnak. Az adatok akkor lineárisak,

1. ábra. Beregszász éghajlati diagramja

A csapadék évi járása a Kárpát-medencei típusnak felel meg, a nedves-kontinentális éghajlatra jellemző enyhe nyári maximummal. A legcsapadékosabb hónap a június (1. ábra). A csapadék évi átlag összege 671 mm.

A hótakaró nem tartós. Egy tél alatt többször is elolvadhat és újraképződhet (Baranyi 2009).

ha az adatpontok többé-kevésbé egy egyenest alkotnak. A lineáris trendvonal általában valamilyen érték egyenletes növekedését vagy csökkenését mutatja. A trendegyenes képlete:

$$y = mx + b,$$

ahol m a meredekség és b a tengelymetszet (www.office.microsoft.com). A lineáris trend

realitását a korrelációs együtthatóval adhatjuk meg (Péczeley 1996).

Továbbá, töréspontelemzést is végeztem vizsgálatom során. Az évi és a havi csapadékadatok időszoraiban kerestem töréspontokat, azaz olyan időpontokat, ahol ugrásszerű változások mentek végbe. A módszer azon a felvetésen alapul, hogy az ugrásszerű változás időpontjánál elválasztott időszakok átlagainak eltérése nagyobb a más időpontoknál elválasztottakénál. Az átlagok összevetésére a t -értéket használtuk:

$$t = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{S \sqrt{\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2}}},$$

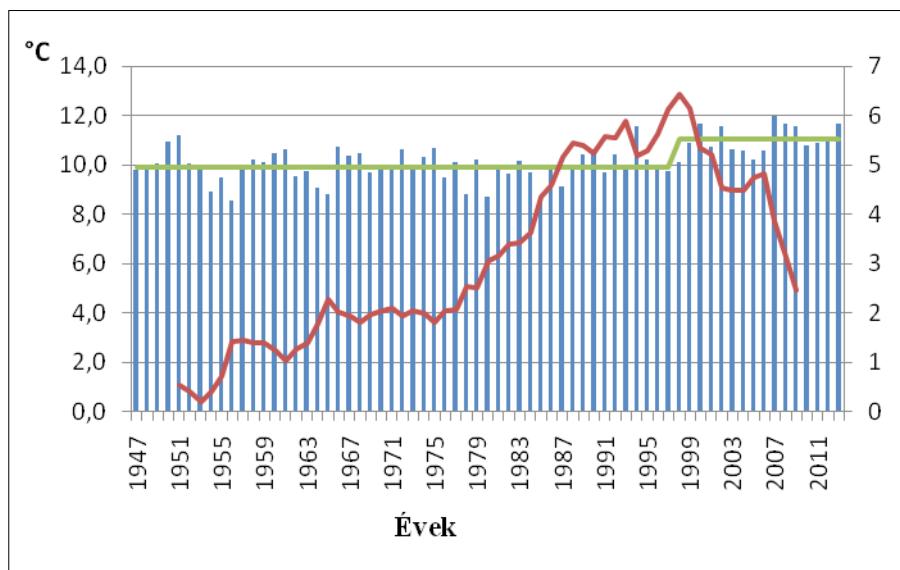
ahol $\bar{x}_1$ és $\bar{x}_2$ – a két időszak átlagai, n_1 és n_2 – az adott elemszámok, adott esetben az évek száma az egyes időszakokban, S – a két minta közös szórása, amely a minták σ_1 és σ_2 szórásának és elemszámának az ismeretében az alábbi képlettel számítható ki:

$$S = \sqrt{\frac{(n_1 - 1)\sigma_1^2 + (n_2 - 1)\sigma_2^2}{n_1 + n_2 - 2}}$$

A vizsgálat során a havi csapadéértékeket változó hosszúságú két szakaszra bontjuk az elválasztó szakasz csúsztatásával. A szakaszok hosszát öt évben minimalizáljuk.

Kiszámítjuk a t -értéket a két szakasz középértékeinek átlagaira. Ezután a választópontot egyesével léptetjük előre az időben, változtatva a két részidőszak hosszát. Mindig összevetjük az átlagokat a vonatkozó t -értékek alapján (2. ábra).

Az eredményül kapott t -értékek közül a maximális jelzi a két hozzá tartozó részidőszak csapadékösszegek legnagyobb eltérését (Vince 2005).

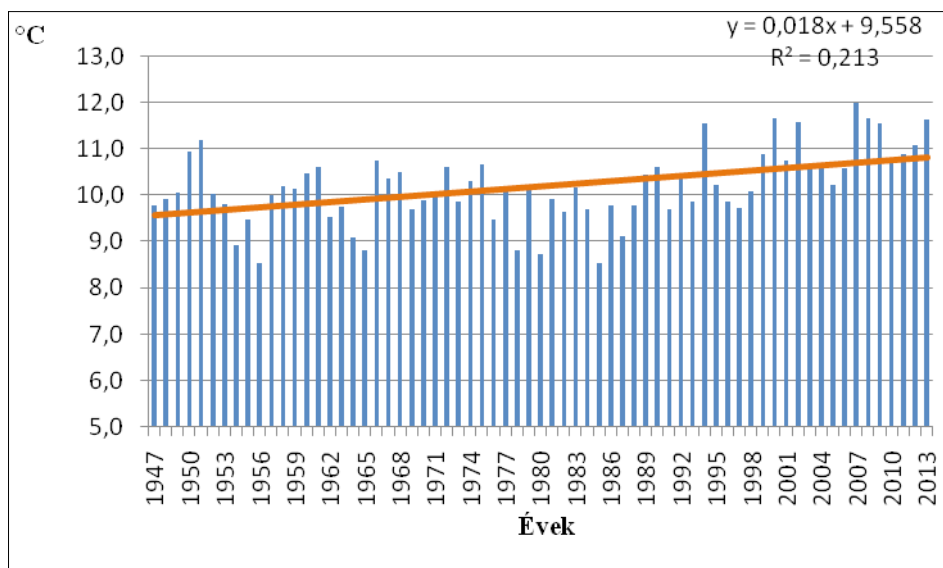
2. ábra. Az évi átlaghőmérsékletek változása 1947–2013 közötti időszakban jelentkező töréspont t -próba segítségével való ábrázolásnak diagramja. Oszlopdiaagrammal ábrázoltam az évi átlaghőmérsékletet, a t -próba értéke (piros vonal, valamint annak változása – jobb oldali értéktengely), a hőmérséklet összeg skálája (bal oldali értéktengely), az egyenes vonal a töréspont által elválasztott részidőszak szakaszátlagait jelöli

EREDMÉNYEK

A kapott eredmények bemutatását először az évi középhőmérsékletek elemzésével szeretném kezdeni.

év az átlaghőmérsékletek alapján 1985, amikor az évi átlaghőmérséklet csak 8,5°C volt.

A trendvonal 1,2°C hőmérsékletemelkedést mutat az 1947–2013-as időszak során (3. ábra).

3. ábra. Az évi átlaghőmérsékletek változása 1947–2013 között
(Beregszászi Meteorológiai Állomás, az adatsorra illesztett egyenes a lineáris trendvonal)

Az 1947-től mért adatok közül 40 olyan évet figyelhetünk meg, amelynek az átlaghőmérséklete meghaladja a 10°C-ot. Ezek közül 20 az elmúlt 23 évben volt. Továbbá 1998-tól 2013-ig minden év átlaghőmérséklete meghaladja a 10°C-ot.

A korrelációs együttható értéke $r = 0,4615$, ami több, mint az adott elemszámra 5%-os valószínűségi szintre vonatkozó kritikus érték. Így az évi középhőmérsékletek beregszászi időszora 95%-os valószínűségi szinten szignifikáns emelkedést mutatott az 1947–2013-as időszakban. A 99%-os valószínűségi szinten is szignifikáns emelkedést mutatott ugyanezen az időszoron.

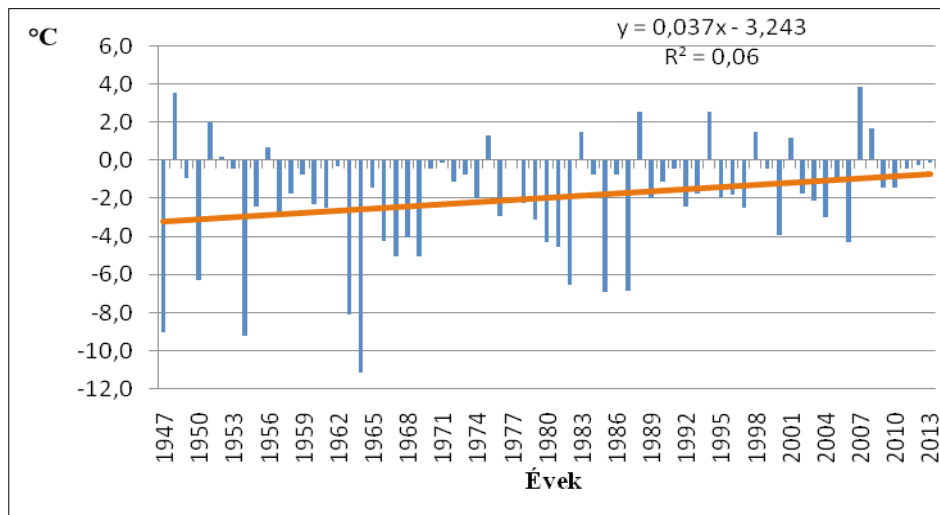
Az évi középhőmérséklet sokéves átlaga 10,2°C volt. A legmelegebb év az évi átlaghőmérsékletek alapján 2007 volt. A leghidegebb

A továbbiakban a havi átlaghőmérsékletek változását vizsgáltam, amelyek közül nem mutat szignifikáns emelkedést a februári, márciusi, áprilisi, szeptemberi, októberi, novemberi és a decemberi hónap. Csak a januári, májusi, júniusi, júliusi és augusztusi hónap mutat szignifikáns emelkedést.

A korrelációs együttható értéke $r = 0,2449$, ami több, mint az adott elemszámra 5%-os valószínűségi szintre vonatkozó kritikus érték. Így a januári hónap átlaghőmérsékleteinek beregszászi időszora 95%-os valószínűségi szinten szignifikáns emelkedést mutatott az 1947–2013-as időszakban. A trendvonal 2°C hőmérséklet-emelkedést mutat (4. ábra), a töréspont (1987-ben) pedig 1,6°C hőmérséklet-emelkedést mutat az 1947–2013-as januári hónap átlaghőmérsékleteinek adatsorán (1. táblázat).

Az 1947–2013-as időszak közötti májusi átlaghőmérsékleti adatok egyike sem éri el a 20°C-t. A legalacsonyabb májusi átlaghőmérséklet 1991-ben volt 13,0°C, valamint 1957-

A korrelációs együttható értéke $r = 0,3224$, ami több, mint az adott elemszámra 5%-os valószínűségi szintre vonatkoztatott kritikus érték. Így szignifikáns emelkedést mutat a

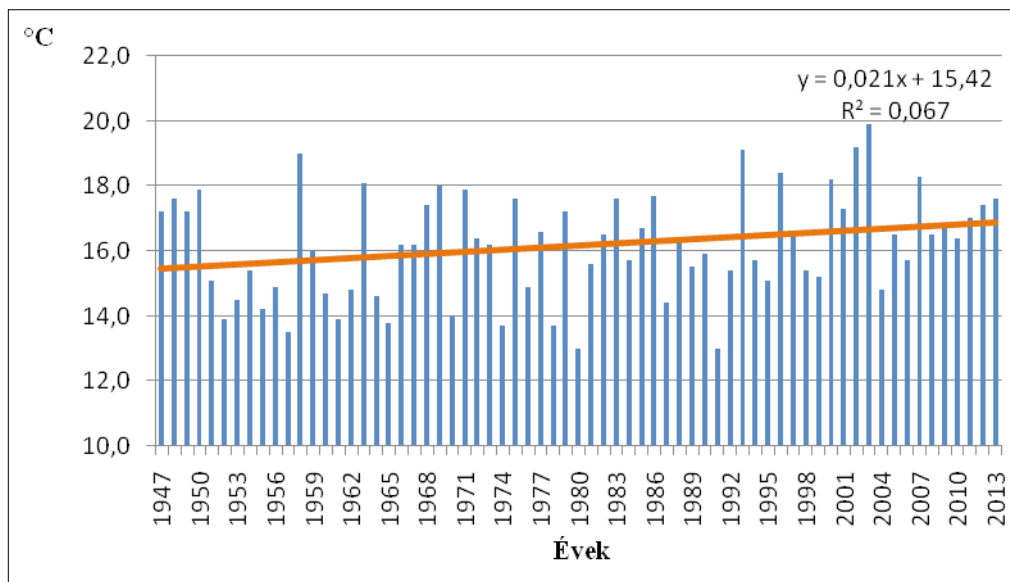

4. ábra. A januári hónap átlaghőmérsékleteinek változása 1947–2013 között

(Beregszászi Meteorológiai Állomás, az adatsorra illesztett egyenes a lineáris trendvonal)

ben 13,5°C. A legmagasabb értékek 2003-ban (19,9°C), valamint 1993-ban (19,1°C) fordultak elő.

májusi hőmérsékletek beregszászi időszora, 95%-os valószínűségi szinten az 1947–2013-as időszakban (5. ábra).

5. ábra. A májusi átlaghőmérsékletek változása 1947–2013 között

(Beregszászi Meteorológiai Állomás, az adatsorra illesztett egyenes a lineáris trendvonal)

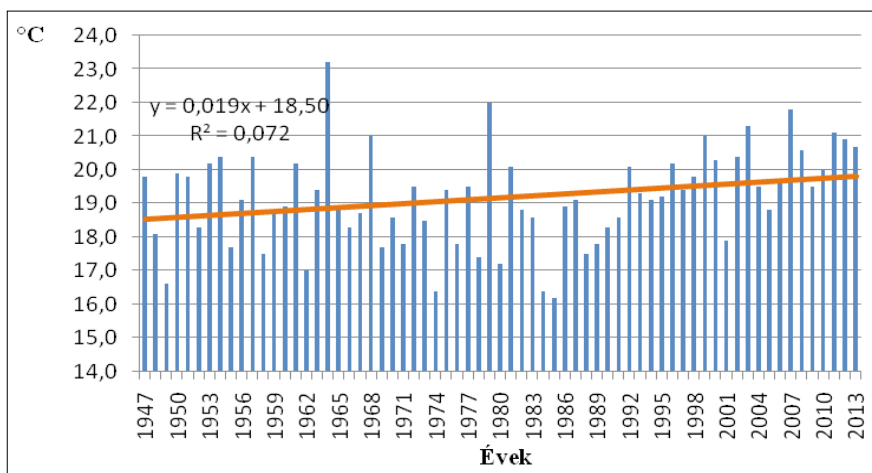
A trendvonal $0,7^{\circ}\text{C}$ hőmérsékletemelkedést adott a májusi adatsoron (1. táblázat).

A júniusi átlaghőmérsékletek nem estek 16°C alá. Legmagasabbak a júniusi átlaghőmérsékletek, 1964-ben $23,2^{\circ}\text{C}$, valamint 1979-ben $22,0^{\circ}\text{C}$.

A korrelációs együttható értéke $r = 0,3146$, ami több, mint az adott elemszámra 5%-os valószínűségi szintre vonatkoztatott kritikus

szignifikáns emelkedést eredményezett 1947–2013-as időszakban (6. ábra). A trendelemzés $1,3^{\circ}\text{C}$ hőmérsékletemelkedést adott a júniusi adatsoron. A töréspontnál (1995-ben) $1,3^{\circ}\text{C}$ hőmérsékletemelkedés figyelhető meg (1. táblázat).

A júliusi hónap sokéves átlaga $20,8^{\circ}\text{C}$ volt. A legmelegebb évek 2002-ben ($23,9^{\circ}\text{C}$), valamint 1994-ben ($23,8^{\circ}\text{C}$) regisztrálódtak. A legkisebb hőmérsékleti értékek 1979-ben

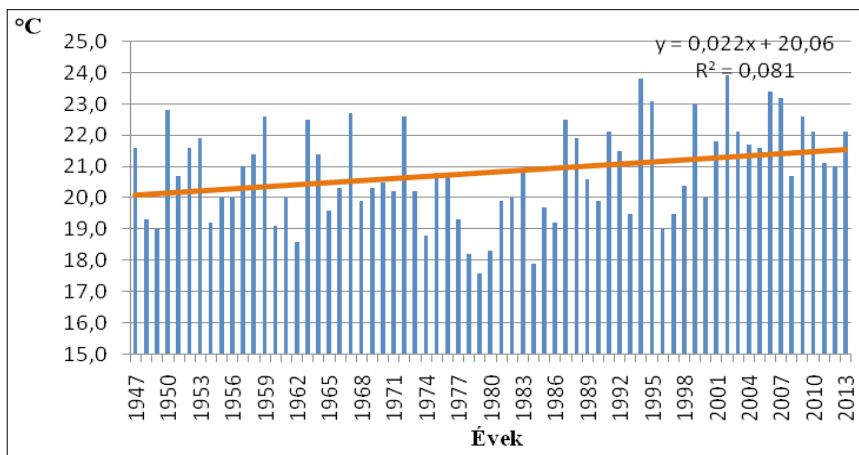

6. ábra. A júniusi átlaghőmérsékletek változása 1947–2013 között

(Beregszászi Meteorológiai Állomás, az adatsorra illesztett egyenes a lineáris trendvonal)

érték. Így a júniusi átlaghőmérsékletek beregszászi időszora 95%-os valószínűségi szinten

$17,6^{\circ}\text{C}$, valamint 1984-ben $17,9^{\circ}\text{C}$ fordultak elő.

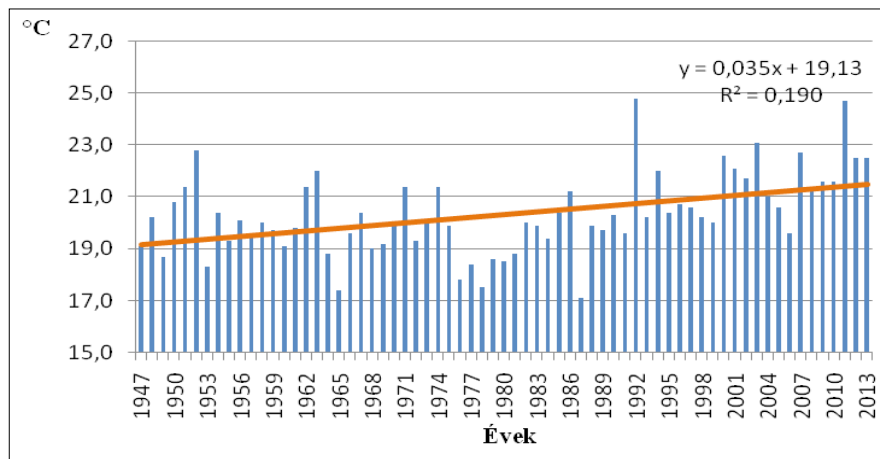

7. ábra. A júliusi átlaghőmérsékletek változása 1947–2013 között

(Beregszászi Meteorológiai Állomás, az adatsorra illesztett egyenes a lineáris trendvonal)

A korrelációs együttható értéke $r = 0,3209$, ami több mint az adott elemszámra 5%-os valószínűségi szintre vonatkoztatott kritikus érték. Így, a júliusi hőmérsékletek beregszászi időszora 95%-os valószínűségi szinten szignifikáns emelkedést eredményezett az 1947–2013-as időszakban (7. ábra).

Az augusztusi hónap átlagainál, a trendelemzés 2°C hőmérsékletemelkedést mutat (8. ábra). Az augusztusi hónapok átlaga $20,3^{\circ}\text{C}$. A töréspontelemzés $1,1^{\circ}\text{C}$ hőmérsékletemelkedést (1991-ben) mutat az adatsoron (1. táblázat).

8. ábra. Az augusztusi átlaghőmérsékletek változása 1947–2013 között
(Beregszászi Meteorológiai Állomás, az adatsorra illesztett egyenes a lineáris trendvonal)

A trendelemzés $1,5^{\circ}\text{C}$ hőmérsékletemelkedést adott a júliusi adatsoron. A töréspont (1986-ben) $1,2^{\circ}\text{C}$ hőmérsékletemelkedést mutat (1. táblázat).

A töréspontelemzés eredményeiben a sokéves átlaghőmérsékletek adatsora, valamint minden hónap szignifikáns változást mutatott, kivéve a szeptemberi hónapot. Átlagosan

1. táblázat. A töréspontelemzések eredményei
(a nyíl a hőmérséklet csökkenését vagy emelkedését mutatja a töréspontnál)

	Hónapok	Szignifikancia	Töréspont éve	Töréspont értéke
	Sokéves átlag	Szignifikáns	1998	$1,1^{\circ}\text{C} \uparrow$
1.	Január	Szignifikáns	1987	$1,6^{\circ}\text{C} \uparrow$
2.	Február	Szignifikáns	1965	$0,7^{\circ}\text{C} \downarrow$
3.	Március	Szignifikáns	1971	$1,3^{\circ}\text{C} \uparrow$
4.	Április	Szignifikáns	1997	$1,2^{\circ}\text{C} \uparrow$
5.	Május	Szignifikáns	1993	$1,2^{\circ}\text{C} \uparrow$
6.	Június	Szignifikáns	1995	$1,7^{\circ}\text{C} \uparrow$
7.	Július	Szignifikáns	1986	$1,2^{\circ}\text{C} \uparrow$
8.	Augusztus	Szignifikáns	1991	$1,1^{\circ}\text{C} \uparrow$
9.	Szeptember	Nem szignifikáns	2004	$0,8^{\circ}\text{C} \uparrow$
10.	Október	Szignifikáns	1959	$0,6^{\circ}\text{C} \uparrow$
11.	November	Szignifikáns	1999	$1,3^{\circ}\text{C} \uparrow$
12.	December	Szignifikáns	1961	$1,5^{\circ}\text{C} \downarrow$

1–1,5°C-ot emelkedtek, vagy csökkentek a hőmérsékletek.

A legnagyobb hőmérsékletemelkedést az júniusi hónap mutatta, ahol 1,7°C-ot emelkedett a hőmérséklet 1995-ben.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az eddig leírtakat összefoglalva az évi középhőmérséklet Beregszászban 1947–2013 között 1,2°C-ot növekedett.

Wayne C. Palmer, leírja, hogy 1906–2005 között a földfelszíni léghőmérséklet 0,75°C-ot emelkedett (www.ncdc.noaa.com).

A legnagyobb mértékben a nyári hónapok melegedtek fel, mivel mind szignifikáns emelkedést mutattak.

Töréspont elemzésénél szeptember kivételével mindegyik szignifikáns töréspontot mutatott. A legtöbb töréspont az 1990-es években volt. A téli hónapoknál többségben hőmérséklet-csökkenés figyelhető meg.

IRODALOMJEGYZÉK

BARANYI BÉLA et al.: *Kárpátalja*. Dialógus Campus Kiadó. Pécs–Budapest, 2009.

BODNAR VOLODIMIR (szerk.): *Prirodnyi bagasztva Zakarpattya (Kárpátalja természeti kincsei)*. Uzshorod, Karpati, 1987

<http://www.earth.google.com>

PÉCZELY GYÖRGY: *Éghajlattan*. Szeged. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.

The Copenhagen Diagnosis: Updating the World on the Latest Climate Science. I.Allison, N.L. Bindoff, R.A.Bindschadler, P.M. Cox, N. de Noblet, M.H. England, J.E. Francis, N. Gruber, A.M. Haywood, D.I. Karoly, G. Kaser, C. Le Quéré, T.M. Lenton, M.E. Mann, B.I. McNeil, A.J. Pitman, S. Rahmstorf, E. Rignot, H.J. Schellnhuber, S.H. Schneider, S.C. Sherwood, R.C.J. Somerville, K. Steffen, E.I. Steig, M. Visbeck, A.I. Weaver. The University of New South Wales Climate Change Research Centre (CCRC). Sydney, Australia. 60 p. 2009.

VINCE TÍMEA: *Éghajlatváltozások detektálása a Beregszászi Meteorológiai Állomás adatai alapján*. Beregszász, 2005.

<http://www.ncdc.noaa.gov/temp-and-precip/drought/docs/palmer.pdf>

NATURA 2000-ES JELZŐFAJOK MONITOROZÁSA A BEREGI-SÍK KÁRPÁTALJAI RÉSZÉN*

SZANYI SZABOLCS¹ – KATONA KRISZTIÁN² – RÁCZ ISTVÁN ANDRÁS³

¹Debreceni Egyetem, Evolúciós Állattani Tanszék, PhD-hallgató

²Debreceni Egyetem, Evolúciós Állattani Tanszék, BSc-hallgató

³Debreceni Egyetem, Evolúciós Állattani Tanszék, nyugalmazott egyetemi docens

Az Európai Unió az élővilág sokféleségének megőrzése érdekében létrehozta az Élőhelyvédelmi irányelvet és annak eszközeként a NATURA 2000 hálózatot. Az uniós csatlakozással Magyarországon is megtörtént a területek kijelölése. Ennek során a Kárpátaljával szomszédos Szatmár-Beregi-síkon is számos területet alakítottak ki. Mivel a védendő állat- és növényfajok elterjedésének folytatása valószínű, esetenként igazolódott a határ túloldalán is, ezért monitorozásuk elengedhetetlen a kárpátaljai területeken is. A közlemény az egyes jelzőfajok bevált monitorozási módszereit írja le.

ABSTRACT

Monitoring of Habitats Directive Annex II species in the Transcarpathian part of Bereg lowland.

The European Union established the Habitats Directive in order to stop or at least to decelerate the decrease of biological diversity and its tool, the network of NATURA 2000. Hungary as members state already designated the Special Areas of Conservation (SACs). Some of them were outlined on the Szatmár-Bereg lowland, immediately bordering on the Transcarpathian region. Since most of the protected species probably or evidently occur on both sides of the border, their monitoring has a high priority also in the Transcarpathian region. The publication deals with the approved monitoring methods of species of Community Interests.

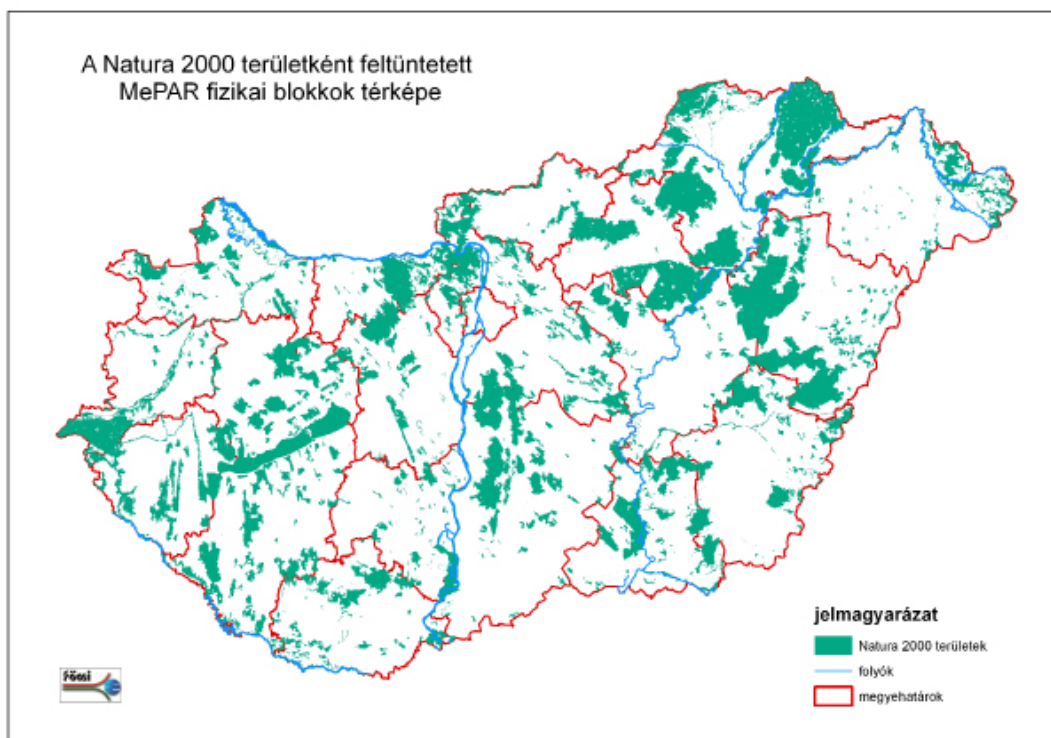
BEVEZETÉS

Már az ókortól kezdve megfigyelték az élővilág sokféleségének a csökkenését, ami az utóbbi száz év során rohamosan nőtt. Szerencsére a XX. század második fele fordulópontot jelentett a az európai biodiverzitás megőrzésének szempontjából, ugyanis az Európai Unió felismerte a természeti környezetben bekövetkező nagyléptékű változásokat. A tagországok egyetértettek abban, hogy a „hagyományos” védett fajok és különálló védett területek már nem elegendőek a biodiverzitás csökkenésének megállítására. Ráébredtek, hogy a rezervátumok mellett szükség van úgynevezett rezervátumszerű

magterületek kialakítására is, melyek azonban még mindig nem képesek megőrizni sem a genetikai sokféleséget, sem az életközösségek változatosságát (Varga 2007). Ezért az EU létrehozta az európai vadon élő növény- és állatvilág, valamint élőhelyek védelméről szóló irányelvét (*Habitats Directive*), és ennek eszközeként a *különleges természetmegőrzési területek* rendszerét NATURA 2000 néven.

Az élőhelyvédelmi irányelv fő célkitűzése a biológiai sokféleség megővése, a fajok és élőhelytípusok hosszú távú fennmaradásának biztosítása, természetes elterjedésük szinten tartásával vagy növelésével. A függelékek tar-

* A tanulmányt dr. Varga Zoltán (D.Sc.) lektorálta.

1. ábra. A Natura 2000 hálózat Magyarországon kijelölt területei

(<http://www.kolcsonosmegfeleltetes.hu/>)

talmazzák az élőhelytípusok (I. függelék) és a fajok (II. függelék) listáit. Vannak olyan élőhelytípusok és fajok, melyek fennmaradását csak azonnali intézkedéssel lehet biztosítani, így unióban elsőbbséget, prioritást élveznek.

A Kárpát-medence, ezen belül Magyarország a biológiai sokféleség megőrzése szempontjából Európa egyedülállóan sajátos, ezáltal kiemelten fontos területe (Varga 1991, 1993, 1995, 1997). Ennek következtében egy sajátos biodiverzitás alakulhatott ki. A mozaikos szerkezetű tájak számos eltérő növénytársulásnak adnak otthont, amely lehetővé teszi az itt élő fauna sokszínűségét. Egy terület élővilágának különlegességét az ott élő egyedi, csak arra a területre jellemző, úgynevezett bennszülött (endemikus) fajok adják. A Kárpát-medence néhány állatcsoportjában temérdek endemizmus figyelhető meg annak ellenére, hogy Európa fiatal kialakulású, az alpi orogenezis

által meghatározott részéhez tartozik (Varga, 2003). Soós Lajos (1943) monográfiájában így vélekedett a Kárpát-medence puhatestű faunájáról: „Mollusca-faunánk endemizmusos olyan váratlanul magasfokú, amilyen csak a szigetfaunákat szokta jellemezni” (29,16%). A földgizista-féléknél (Lumbricidae) a legújabb kutatások szerint még magasabb az endemizmusok aránya, 40% fölötti (Csuzdi & Pop 2007).

TERMÉSZETVÉDELEM MAGYARORSZÁGON

1997-ben Magyarország számára jelentős esemény történt: Európa életföldrajzi térképét öt új régióval bővítették ki, melyben szerepelt az úgynevezett „Pannóniai” régió. A „Pannóniai régió” 113 000 km², területének mintegy 81,2%-át Magyarország fedi le. Ez egyben azt is jelentette, hogy hazánk területe, a környező „pannóniai” jellegű síksági-dombvidéki tájakkal együtt Európa 11 nagy, önálló biogeográfiai

egységének egyikévé vált. Gazdag és sajátos élővilága alapján *egyenrangú* a nálánál sokkal nagyobb kiterjedésű boreális, atlantikus, kontinentális és mediterrán régiókkal (Varga 2003, 2007).

Az európai uniós csatlakozás részeként Magyarországon is megtörtént a NATURA 2000 hálózat kialakítása (Fülöp 2005). 2004-ben az EU jogszabályoknak megfelelően lezajlott a NATURA 2000-es területek kijelölése Magyarországon egész területén.

Ennek megfelelően egyedül a Kárpátaljai szomszédos Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 50 természetmegőrzési területet alakítottak ki, összesen 54 802 hektáron. Ezek közül számos olyan, nagy kiterjedésű terület van a Beregi-síkon, amelyet kettészél a magyar–ukrán államhatár, így a kijelölt területek ma még megszakadnak az országhatárnál. Viszont a védendő növény- és állatfajok többségének elterjedési területe átnyúlik az országhatáron, azonban a kárpátaljai részen még semmilyen állománybecslés nem történt, és a védelmi intézkedések sem érvényesek. Ahhoz azonban, hogy egy adott régióban hatékony fajmegőrzési tervet alakíthassunk ki, ismernünk kell az adott faj régió belüli populációinak helyzetét és méretét. Így a Beregi-sík magyar oldalán előforduló, az Élőhelyvédelmi Irányelv hatálya alá tartozó rovarfajok monitorozása a sík ukrán oldalán is elengedhetetlen.

NATURA 2000-ES ROVARFAJOK A BEREGI-SÍK KÁRPÁTALJAI RÉSZÉN

A Beregi-sík kárpátaljai részén eddig végzett rovarászati kutatások során több jelzőfajt is sikerült kimutatni, ami a terület értékeire utal.

Nagy tűzlepke – *Lycaena dispar rutilus*

A faj nemzetközi szinten is kedvelt alanya különböző ökológiai vizsgálatoknak. Bár

Európában számos helyen kipsztulóban van, Magyarországon stabil populációi vannak. Az állat nedves rétek és gyepek lakója. A hernyó különböző *Rumex*-fajokon fejlődik. Két nemzedéke van, az imágók június–július folyamán, valamint augusztusban repülnek. Monitorozásukat lineáris transzekt menti számlálással lehet a leghatékonyabban végezni. A Beregi-sík ukrán oldalán eddig csak a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátumból írták le (Szanyi 2010, 2012)

Vöröslábú hegyi sáska – *Odontopodisma rubripes*

Nedvességigényes bozótlakó faj, mely főleg a dús növényzetű magaskórósokban és lápréteken tenyészik. A Kárpát-medence keleti részének szubendemikus faja, amely Magyarországon csak a Szatmár-Beregi-sík egyes területein és Bátorligeten fordul elő (Varga 2003; Nagy 2013). Az egyes populációk elszigeteltek egymástól, ezért terjedő képességük meglehetősen gyenge, ami indokolttá teszi a fokozott védettséget. Kárpátalján a Beregi-sík egyes részein azonosították (Kristin et al. 2011, Szanyi 2011, Szanyi et al. 2014)

Štys-tarsza – *Isophya stysi*

Magyarországon fokozottan védett, nedvességigényes gyeplakó szöcskefaj. Az állat egynemzedékű, magasfüvű, kétszikűekben gazdag irtásréteken és magaskórósokban fordul elő. Magyarországi populációi többnyire elszigeteltek, egyedsűrűségük a Zempléni-hegységben jelentős. Fontos dácikus színezőelem. A Beregi-síkon a határ közeli Kaszonyi-hegyen fordul elő. Az ukrán oldalon a hegytől nem messze, Nagybégány határában azonosították (Szanyi et al. 2014)

Vannak olyan fajok, amelyekről csak archiv adatokkal rendelkezünk, mert

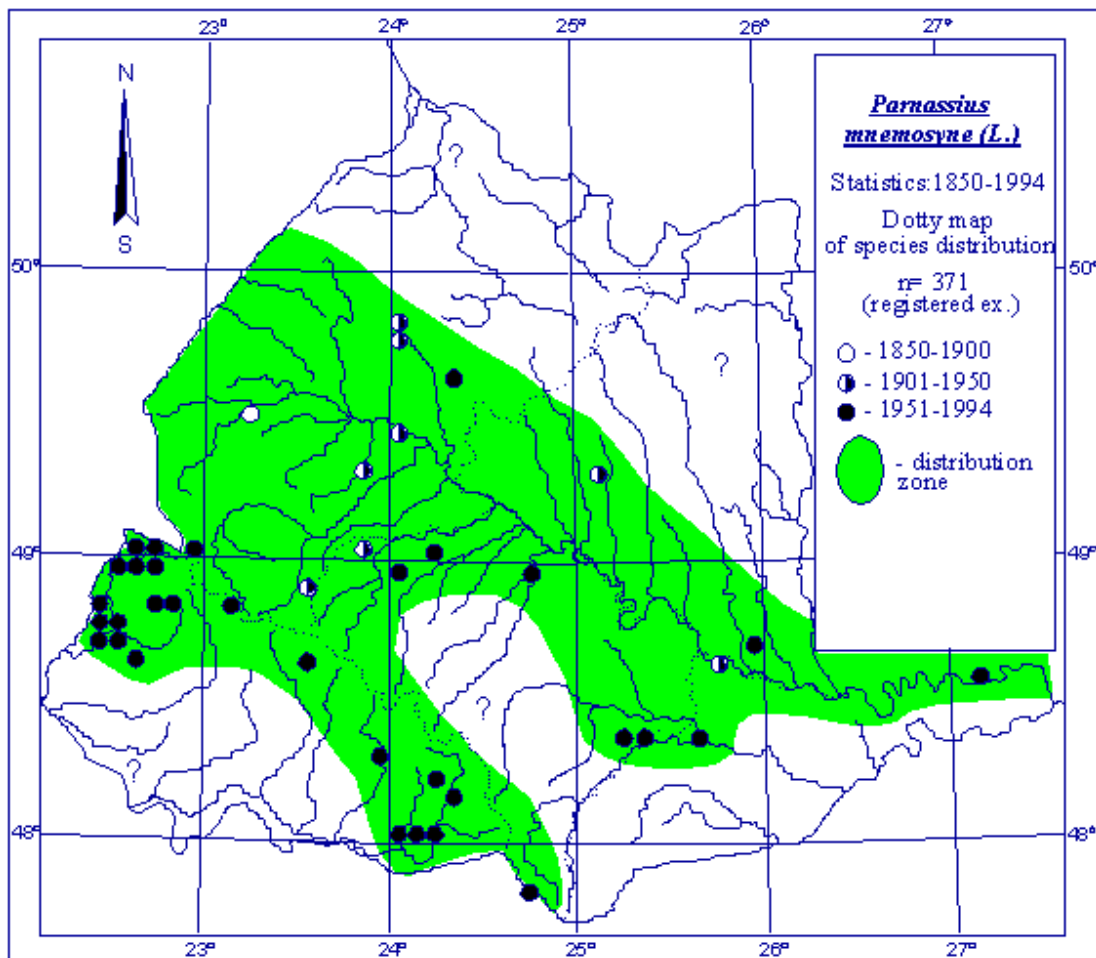
előfordulásuk újonnan nem bizonyított. Ilyenek a következők:

Farkasalmalepke – *Zerynthia polyxena*:

Magaskórós erdőszegélyek és csatornapartok mentén él, ahol a tápnövénye (*Aristolochia clematitis*) tenyészik. Repülési ideje április–május közé esik. A hernyókat május–június folyamán, rágáskép alapján lehet keresni. A faj a Szatmár-Beregi sík-határ menti részein

Díszes tarkalepke – *Euphydryas maturna*

Természetvédelmi szempontból kiemelt jelentőségű faj, melynek állományai Európa-szerte csökkennek. Magyarországon viszonylag stabil populációi vannak, de nagyon érzékenyek az élőhelyi változásokra. A faj bonyolult életciklusú, erdőszegélyek kőris újulataihoz kötött, ezért fontos azok védelme. A faj populációira jellemző a gyors és rendkívül erős egyedszám-ingadozás. Jelenléte a Beregi-sík

2. ábra. A kis apollólepké elterjedési területe (Popov 2005)

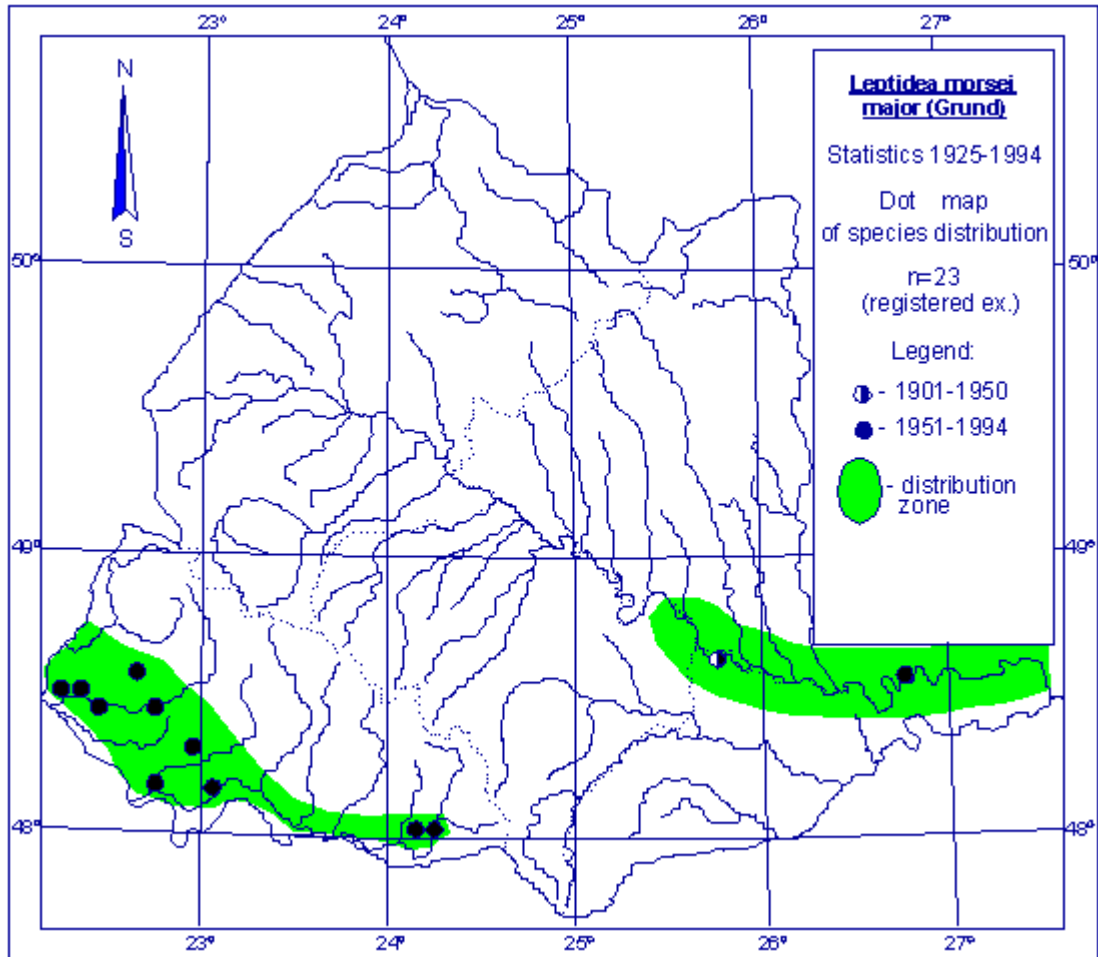
szinte mindenütt előfordul, ahol megfelelőek az élőhelyi adottságok. Az ukrán oldalon eddig csak a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátumban igazolták jelenlétét (Szanyi 2010).

ukrán oldalán csupán archaikus adatokkal igazolt (Szanyi 2010).

Vannak olyan fajok is, amelyeknek előfordulása a Beregi-sík ukrán oldalán még nem

bizonyított, de a területek élőhelyi adottságai miatt jelenlétük indokolt:

hegy). A sík kárpátaljai részén előfordulása ez idáig nem bizonyított.

3. ábra. A nagy mustárlepke elterjedési térképe (Popov 2005)

Erdélyi avarszöcske – *Pholidoptera transsylvanica*:

Hegy- és dombvidéki erdőtisztások, erdőszegélyek nagytermetű szöcskefaja. Dácikus faunaelem, amely Románia Kárpátaljával szomszédos részén (Máramaros megye) is elterjedt. Magyarországi populációi sziget-szerűek; erős populációi élnek a Zempléni-hegység északi részén és az Aggteleki-karszton (Varga 2003). Stabil állományai élnek a Beregi-sík határ menti részén (Kaszonyi-

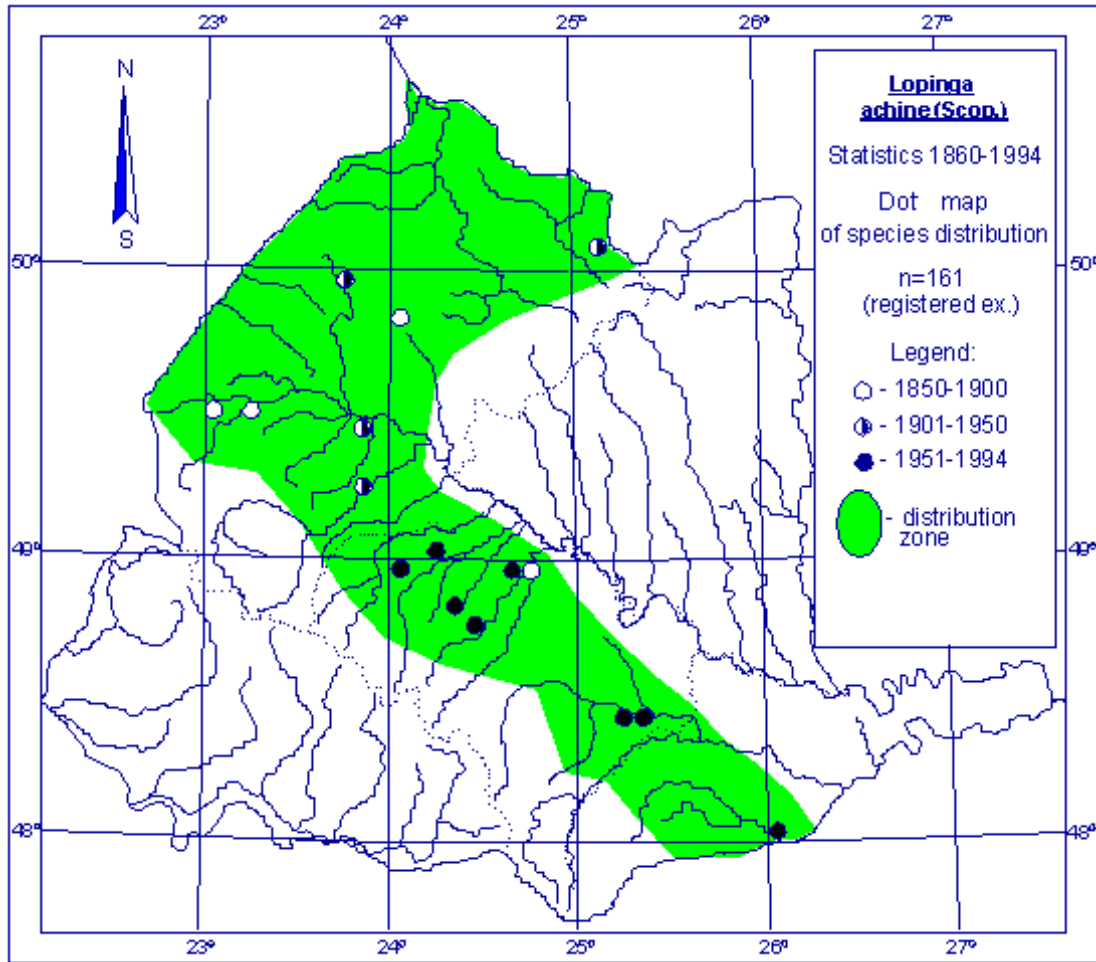
Kis apollólepke – *Parnassius mnemosyne*

Üde lomberdei faj, amely főleg domb- és hegyvidékek lakója. Az elterjedési térkép (2. ábra) alapján az ukrán Kárpátokban számos helyen előfordul, azonban a Beregi-sík ukrajnai részén előfordulása még nem bizonyított.

Nagy mustárlepke – *Leptidea morsei*

Üde lomberdők lakója, ahol dúsan tenyésznek a különböző lágyszárú pillangósok. Az archiv adatokon alapuló elterjedési térkép (3. ábra)

4. ábra. A sápadt szemeslepke elterjedési térképe (Popov 2005)

alapján a Beregi-sík ukrán oldalán is előfordul, azonban jelenlétét újonnan nem sikerült igazolni.

Sápadt szemeslepke – *Lopinga achine*

Dús aljnövényzetű, elegyes állományú üde sík és dombvidéki erdők lakója. Az erdészeti beavatkozások következtében állományai erősen megritkultak. Magyarországon a Szatmár-Beregi-síkon előfordul. A sík ukrán oldaláról még nem került elő, viszont ahogy a térképen (4. ábra) is látszik, a hegyvidéki elterjedése már bizonyított.

KÖSZÖNETNYÍLVÁNÍTÁS

Köszönetet mondok témavezetőmnek, prof. dr. Varga Zoltánnak, aki lehetővé tette munkámat a Debreceni Egyetem Evolúciós Állattani Tanszékén és kutatásaimat folyamatosan támogatta.

IRODALOMJEGYZÉK

- CSUZDI, Cs. & POP, V.V. (2007): A Kárpát-medence földigilisztái. In: Forró L (szerk.): *A Kárpát-medence faunájának eredete*. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, pp. 13–20.
- KRIŠTÍN, A., BALLA, M., FABRICIUSOVÁ, V., HRÚZ, V. & KAŇUCH, P. (2011): Orthoptera and Mantodea in fragments of seminatural habitats in lowlands of SE Slovakia and SW Transcarpathian Ukraine. *Articulata* 26 (2):109–121.
- NAGY, A. (2013): Vöröslábú hegyisáska – *Odontopodisma rubripes* (Ramme,1931). In: Sallai, R. B. (Szerk): *Veszélyeztetett Natura 2000-es fajok egyesületi fajvédelmi terve*. Nimfea Természetvédelmi Egyesület, Budapest, pp. 45–58.
- POPOV, S. G. (2005): SW Ukrainian butterfly database report 1973–2005, *Lepidoptera, Papilionoidea & Hesperoides*. Uzhgorod
- SZANYI, Sz. (2010): Adatok Nagydobrony környékének nappali lepkefaunájához (Lepidoptera: Papilionoidea, Hesperoidea). – *Calandrella* XIII., Debrecen, pp. 44–56
- SZANYI, Sz. (2011): Adatok Első adatok a Beregi-sík kárpátaljai részének egyenesszárnyú (Orthoptera) faunájához. – *Calandrella* XIV., Debrecen, pp. 177–178.
- SZANYI, Sz. (2012): Újabb adatok Nagydobrony környékének nappali lepkefaunájához (Lepidoptera: Papilionoidea, Hesperoidea). – *Calandrella* XV., Debrecen, pp. 87,90.
- SZANYI, Sz., KATONA, K., & RÁCZ, I. A., (2014): Előzetes adatok a Beregszászi-dombság Orthoptera faunájához (Kárpátalja, Ukrajna). *Tájökológiai lapok* (In press)
- VARGA, Z. (1991): Biogeographical and Ecological Backgrounds with Special Reference to Lowland Habitats. In: Fésüs & al.: *Interaction between Agriculture and Environment in Hungary*. IUCN East European Programme, Environm. Research ser. (Oxford) 5: 20–51.
- VARGA, Z. (1993): Diverzitás: a modern biológia kulcsfogalma. *Környezet és Fejlődés* IV(3-4): 47–55.
- VARGA, Z. (1995): Geographical patterns of biological diversity in the Palaearctic region and the Carpathian basin. *Acta zool. hung.* 41(2): 71–92.
- VARGA, Z. (1997): Geographical patterns of biological diversity in the Carpathian basin and conservation priorities. *Proc. 10th EIS-Coll.*, 6-7 July 1995, Saarbrücken, pp. 37–60. Varga, Z. (2003): A Kárpát-medence állatföldrajza. In: Láng, I., Bedő, Z., Csete, L. (szerk.): *Növény, állat, élőhely. Magyar Tudománytár III* pp. 89–119.
- VARGA, Z. (2007): A Pannon régió – az Európai Unió új értéke. *TermészetBÚVÁR* 62 (4): 10–12.

2013. május 18.

Fiatalkárpátaljai Magyar Kutatók IX. Konferenciája a „GENIUS”
Jótekonysági Alapítvány és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös rendezésében.

SZERNYE FELSZÍNI ÉS KÚTVIZEINEK BIOLÓGIAI VIZSGÁLATA*

BERNÁT NIKOLETT

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, IV. évf. biológia szakos hallgató

A biológiai vízminőség megállapításához a felszíni vizek esetében flórafelmérést, a kútvizek esetében pedig csíranövénytesztet végeztünk.

Egy adott helyszín ökológiai állapotát tökéletesen tükrözi a növényvilág, hisz bármilyen negatív változásra reagálnak, segítségükkel kimutatható az esetleges szennyeződés. A fajlistából arra a következtetésre jutottunk, hogy a felszíni vizek szervesanyag-tartalma magas, tehát eutrofizációs folyamatok zajlanak bennük.

A csíranövényteszt segítségével betekintést nyertünk a kutak vizeinek állapotába is. Ebben az esetben sem kaptunk pozitív eredményt. Szinte az összes vízminta negatív hatással volt a csíranövényekre, tehát ránk, emberekre nézve sem lehet egészséges az ilyen víz.

A két vizsgálat ugyanazon feltevést bizonyította be: a község vízkészlete nagymértékben szennyezett.

ABSTRACT

Для встановлення біологічної якості води застосовували два основні дослідницькі методи: створення списку видів рослин та тесту зародків рослин.

Екологічний стан певної території яскраво відображає рослинний світ, адже вони реагують на будь-які негативні зміни, за їх допомогою можна визначити забруднення середовища. Зі списку видів рослин можемо припускати, що вміст органічних речовин у поверхневих водах високий, тобто у них проходять еутрофізаційні процеси.

За допомогою тесту зародків рослин ознайомилися зі станом вод криниць. У цьому випадку також не отримано позитивних результатів. Майже в усіх зразках набраної води виявили забруднення у певній мірі, які мають відповідний вплив на людей, які споживають цю воду.

BEVEZETÉS

Az élet alapvető egysége a víz, ennél fogva ez az egyik legértékesebb kincsünk a Földön. Fontos megóvnunk természeti kincseinket, így a számunkra nélkülözhetetlen édesvizet, amely Földünk vízkészletének csekély részét képezi, s nem minden esetben hozzáférhető.

Az ipar és a mezőgazdaság fejlődésével egyre nagyobb igényeket támasztunk a természettel szemben, egyre nagyobb pusztításokat végzünk, melynek következményeit mi viseljük. A természetnek okozott károk minden esetben kihatnak az emberiségre. Az ipar és a mezőgazdaság rengeteg vizet beszennyez, elvon, de jelentős mennyiségű édesvíz minőségét károsítjuk a háztartási szennyvízelvezetéssel.

A világ egyik legnagyobb problémája a vízkészlet minőségével kapcsolatos. Óriási mennyiségű szennyező anyagot bocsátunk ki felszíni vizeinkbe, s ezáltal terheljük a felszín alatti vízkészletet is. A vizet ért szennyeződések egy része maradéktalanul eltávolítható, de minden tisztítási eljárás magas költségekkel jár. A szennyezők között találhatóak nehezen vagy egyáltalán nem eltávolítható anyagok is, melyek teljes mértékben károsak egészségügyi szempontból, tehát az adott víz emberi fogyasztásra alkalmatlan.

* A tanulmányt dr. Komonyi Éva lektorálta.

A víz mint ökológiai tényező központi szerepet tölt be az emberiség és a földi élet fennmaradásában és bármilyen életközösség kialakulásában, nélkülözhetetlen a podoszférában, a légkörben egyaránt.

I. RÖVID IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Földünk vízkészletét különböző szempontok szerint csoportosíthatjuk. Osztályozhatjuk minőségük és felhasználásuk szerint.

1.1. Természetes vizeink

A természetes vizekhez tartoznak a szárazföldi vizek, amely az emberiség számára közvetlenül hasznosítható édesvízkészlet. A Föld vízkészletének mindössze 1%-a, viszont igen nagy értékkel bír, mert ezt hasznosítja az állat- és növényvilág, továbbá a gazdaság működésének alapfeltétele. A Föld vízkészletének 2%-a jég formájában található, mely jelentős szereppel bír. A szárazföldi vizeknek két típusát különböztetjük meg: felszíni vizek és felszín alatti vizek.

A felszíni vizekhez tartoznak a folyók, tavak, mesterséges víztározók. Ezek fontosak a bioszféra igényeinek és a gazdasági-társadalmi szükségletek kiszolgálásában. A folyóvizek átlagos oldott sótartalma 200–500 mg/l. Ezt az értéket a felszín alatti vizek sótartalma felülmúlja. A felszíni vizekben több lebegő anyagot (ásványi, növényi és ipari, mezőgazdasági eredetű) találunk, amely az évszakoktól függően is változhat. Az oxigén fontos szerepet játszik a folyóvizek élővilágában. A baktériumok és egyéb mikroszervezetek lebontják a szerves szennyező anyagokat, míg ők oxigént fogyasztanak, ezáltal végbemegy a folyóvizek öntisztulásának folyamata. A meszes és lúgos kémhatású vizek a savas közegek semlegesítését végzik.

A felszín alatti vizek becsült mennyisége 9 millió km³, a Föld teljes vízkészletének egyötöd része. Jelentőségüket az ivóvízellátás területén tapasztaljuk, hisz a felszíni vizek nem alkalmasak a szennyezettség miatt ezen feladat ellátására. (Bodnár–Fodor–Lechmann 2006).

A felszín alatti vizek fajtái:

– Parti szűrészű vizek: a vízutánpótlás nagy részét felszíni vízből kapja.

– Talajvíz: felszín közeli rétegben található víz, amely az első vízzáró réteggel húzódik. Megfigyelhető az évi járása: téli hullámhegy és nyári hullámvölgy.

– Rétegvíz (mélységi víz) – legtöbbször két vízzáró réteg között található víztömeg.

– Karsztvíz – a talaj karsztosodott kőzetretegei között elhelyezkedő víztömeg (Szanyi–Kovács–Barcza, letöltés ideje: 2013. február 11.).

A felszín alatti vizek fajtái különböző felhasználásra alkalmasak. A talajvizek értékét és felhasználását a mezőgazdasági kemizálás csökkentette. Sok országban járványok, komoly megbetegedések üttek fel fejüket ebből kifolyólag.

A rétegvizek (artézi vagy mélységi vizek) két vízzáró réteg között helyezkednek el 20 métertől akár több száz méterig terjedő mélységben. A rétegvizek a szennyező anyagokat vagy fertőző mikroorganizmusokat nem, vagy nagyon csekély mennyiségben tartalmazhat területenként. Nem tartalmaz oxigént, viszont vasat és agresszív szén-dioxidot csaknem mindig. Oldott sótartalmuk változó: 200–20 000 mg/l. Azok a vizek, melyek sótartalma meghaladja az 1000 mg/l-t már az ásványvizekhez sorolandók. Azokat a vizeket, melyeknek hőmérséklete meghaladja a 26°C-ot, termálvizeknek nevezzük.

Egyre nagyobb gazdasági értékük lesz a karsztvizeknek, amelyek tiszták és ivásra többnyire alkalmasak. Fontos azonban tudnunk, hogy a karsztvizek könnyen elszennyeződnek (például esőzéseknél a víznyelők vizével való keveredés), ezáltal értéküket veszítik.

A légköri vizek becsült tömege 13 000 milliárd tonna, tehát jelentős mennyiség. Ez a vízmennyiség a légköri vízgőzkészlet. Évente kb. 40-szer újul meg. A legnagyobb veszélyt a légszennyezők jelentik erre a vízkészletre nézve. A kén, nitrogén és oxigén különféle vegyületei a légköri nedvességben oldódva savas esőt válthatnak ki, amely az élő szervezetekre és a gazdaságra egyaránt negatív hatással van.

A természetes vizekhez soroljuk a krioszférát, azaz sarki és magashegységi hó- és jégtakarót. Becsült mennyisége ennek a vízkészletnek $24 \times 10^6 \text{ km}^3$, amely több a szárazföldi vizek mennyiségénél. Többnyire hozzáférhetetlen, ezért nem igazán hasznosíthatóak, de fontos tartaléknak számít. Kutatások kimutatták, hogy a Földön található legtisztább víz az Antarktisz jegéből származik. Ez azzal magyarázható, hogy a sarki jég keletkezésekor még nem volt jelen antropogén szennyező hatás (Bodnár–Fodor–Lechmann 2006).

1.2. Vízfelhasználás

A világ vízfelhasználása és ezzel a vízkészlet elszennyeződése folyamatosan növekszik, ezért azt a következtetést vonhatjuk le, hogy nem a rendelkezésünkre álló víz mennyisége, sokkal inkább a minősége mondható elégtelennek. A vízfelhasználás az ENSZ adatai szerint 1967-ben 1989 milliárd m^3 volt, s 2000-re 2,5-szeresére növekedett, tehát 5450 milliárd m^3 -re. Az adatokból is láthatjuk, hogy egyre inkább óvnunk kell természetes vizeinket. A vízfogyasztás növekedését a népesség növekedésével és a világgazdaság fejlődésével

magyarázhatjuk. Feltételezések szerint a vízfogyasztás továbbra is növekvő tendenciát fog mutatni, s ennek következtében nő a vízhiány, és jelentős megszorítások alkalmazására lesz szükség világszerte (például a mezőgazdaságtól vizet kell elvonni) (Bodnár–Fodor–Lechmann 2006).

1.3. Víztisztaság

A víz fizikai, kémiai és biológiai tulajdonságainak összességét vízminőségnek nevezzük. Ennek meghatározása szakszerű mintavétel, valamint helyszíni és laboratóriumi vizsgálatokon alapszik (fizikai, kémiai és biológiai). A vizsgálati adatok rendszerezésének eredménye a víz minőségének meghatározásához vezet. A vízminőség meghatározására általános módszer nem ismeretes. A tiszta, szennyezett, vagy e kettő között található fokozatokat a vízhasználat célja nélkül nem határozható meg. A vizeket a gyakorlati felhasználás minőségi követelményei alapján célszerű osztályozni ivóvízellátásra, ipari vízellátásra, öntözésre és egyéb vízhasználatra való alkalmasság alapján. A gyakorlatban természetesen a felhasználás szűkebb céljának megadása elengedhetetlen, mindegyik ágazatnak a megfelelő összetételű vízre van szüksége (Percsich 2005).

A biológiai vízminőségen a víz azon tulajdonságainak összességét értjük, amelyek a vízi ökoszisztémák életében jelen vannak és fenntartják azt. Fontos tudnunk, hogy bármilyen emberi beavatkozás különböző mértékű változásokat okozhat ezekben az ökoszisztémákban, melyek az ember szempontjából akár kedvezőtlenek is lehetnek. A biológiai vízminőség a következő négy tulajdonsággal jellemezhető:

1. *Halobitás:* a víz biológiai szempontjából fontos szerves kémiai tulajdonságait foglalja magába. A halobitást a vízgyűjtő terület és a meder összetétele határozza meg. Ha a víz halobitását mesterséges bevezetéssel megváltoztatják,

a benne élő szervezetek mennyisége és összetétele is változik. A halobitás kémiai módszerekkel mérhető, hatással van a vízkezelésre.

2. *Trofitás:* a vízi ökoszisztéma elsődleges szervesanyag-termelésének mértéke, melynek alapja a fotoszintézis. Kiemelkedő szerepe van a tápanyagok jelenlétének, mert ha a növényi sejt felépítéséhez szükséges anyagok közül akár egy is hiányzik, gátló tényezőként fog hatni. Legtöbbször a foszfor tekinthető minimumfaktornak. A magas foszfortartalmú szennyvizek bevezetése a vízi növények elburjánzását okozzák. A trofitás fokának meghatározásához a vízben élő algák számát és klorofilltartalmát mérik.

3. *Szaprobitás:* a vízben található holt szerves anyagok lebomlásának mértékét értjük alatta, amely a heterotróf vízi szervezetek számára táplálékul szolgál. A szaprobitást fokozhatják emberi tevékenységek. A szaprobitás mértékét az élővilág faji összetételének vizsgálatával és kémiai módszerrel határozhatjuk meg. A szaprobitás növekedésével a fajok száma csökken, míg az egyedszám növekszik.

4. *Toxicitás:* a víz mérgezőképességét értjük alatta. A mérgező anyagok jelenléte zavarja a vízi élőlények életműködését, csökkentik életképességüket, akadályozzák az öntisztulást, korlátozzák az ivóvízként való felhasználást. Bizonyos mennyiségben természetesen is keletkeznek mérgek a vizekben (kéalgák toxinja, bomlástermékek: kén-hidrogén, ammónia), de a legnagyobb mennyiségű mérgeket a negatív emberi tevékenység hatására kerül be a vizekbe. A toxicitás mérésére biológiai tesztmódszert alkalmaznak, mértékét azzal a hígítással jellemzik, amelynél adott idő alatt az élőlények fele életben marad.

A halobitás, trofitás, szaprobitás és toxicitás egymástól elválaszthatatlan, közöttük szoros összefüggés figyelhető meg. A magas szervesanyag-tartalmú vizekben a heterotróf

élőlények igyekeznek elbontani azt, ezáltal növekszik a szervesanyagok koncentrációja, így a magas szaprobitás mellett növekszik a trofitás is. A feldúsult tápanyag miatt több alga-szervesanyag keletkezik, a rajtuk élő mikroorganizmusok nagy mennyiségű oxigént fogyasztanak, ennek következtében sok élőlény elpusztul, vagy eltűnik arról a területről, és a redukáló környezetben bomlástermékek keletkeznek, melyek növelik a toxicitást.

A biológiai szennyvíztisztítóknál a szerves anyagokat lebontják, viszont a hagyományos szennyvíztisztítás mechanikai és biológiai fokozatai az oldott szervesanyag-tartalmat nem csökkentik. Folyóknál ez nem jelent veszélyt, de a tavak esetében elindul az eutrofizálódás, amely a tavak feltöltődését rohamos elősegíti (Moser–Pálmai 1992).

1.4. *Vízminőségi osztályok*

A vízminősítés a felhasználás igényeit kielégítő integrált követelményrendszer alapján történik. A minősítés kiválasztott komponensek kívánt és tűrhető határértékei alapján történik. Az integrált komponensrendszer szerint a felszíni vizek öt osztályba sorolhatók:

I. osztály: kiváló víz. Nem tartalmaz szennyező anyagokat, tiszta, természetes állapotú, az oldottanyag-tartalom kevés, az oxigéntelítettség közel teljes, a tápanyagtartalom csekély és baktériumokat gyakorlatilag nem tartalmaz.

II. osztály: jó víz. Külső szennyező anyagokat és biológiailag hasznosítható tápanyagokat kismértékben tartalmaz, mezotróf jellegű víz.

III. osztály: tűrhető víz. Mérsékelt szennyezett víz, melyben a szerves és szervesanyagok és a biológiailag hasznosítható tápanyagok előidézhetik az eutrofizációt. Tartalmazhat szennyvízbaktériumokat is.

IV. osztály: szennyezett víz. Külső eredetű szerves és szervetlen anyagokkal és szennyvízzel terhelt, biológiailag hozzáférhető tápanyagokban gazdag víz. Az oxigénháztartás tág határok között mozog. Különböző baktériumok találhatóak benne, jellemző a zavaros, változó színű víz, és előfordul a vízvirágzás.

V. osztály: erősen szennyezett víz. Szerves és szervetlen anyagokat tartalmaz, szennyvízzel erősen terhelt, esetenként toxikus víz. Szennyvízbaktérium-tartalma csaknem a nyers szennyvízével egyenlő. A káros anyagok és az oxigénhiány korlátozzák az életfeltételeket. A víz nem átlátszó, zavaros, bűzös.

A felszín alatti vizek minőségi jellemzésének alapjait a makrokomponensek (Na^+ , K^+ , Ca^{2+} , Mg^{2+} kationok, Cl^- , HCO_3^- , SO_4^{2-} , NO_3^- anionok) arányának, továbbá az oldott sótartalom és a hőmérséklet meghatározása adja.

Az osztályba sorolást a legkedvezőtlenebb vízminőségi jellemző szabja meg. A tényleges ivóvízellátásra használt víz minőségét az országos szabvány előírásai szerint sorolják be (Bodnár–Fodor–Lechmann 2006).

1.5. Vízszennyezés

A vízszennyezés minden olyan hatás, amely a felszíni és a felszín alatti vizek minőségét, ember általi felhasználhatóságát, továbbá a természetes életfolyamatok lezajlását csökkenti vagy megszünteti.

A felszín és a felszíni vizekbe jutott káros komponensek sokfélék lehetnek. Ezeket az emissziókat három csoportba sorolhatjuk:

1. Szervetlen sók: a vizekbe bemosódó műtrágyák halobitásváltozást, illetve trofitásváltozást, az eutrofizációs folyamatok felgyorsulását okozzák.

2. Bomlóképes szerves anyagok és mérgező anyagok: fehérjék, szénhidrátok tápanyagul szolgálnak a heterotróf élőlényeknek, amelyek a szervesanyag-termelés és lebontás egyensúlyát a lebontás irányába tolják el. A biológiai szennyvíztisztítás segítségével csak a biológiailag lebomlásra képes szerves anyagok távolíthatóak el. A mérgező anyagok olyan toxikus komponensek, melyek az ökoszisztéma élővilágát elpusztítják, vagy gátolják a vízben jelenlévő organizmusok élettevékenységét.

3. Mikroszennyező komponensek: azok az anyagok, melyek kis koncentráció esetén is kifejtik káros hatásukat (Bodnár–Fodor–Lechmann 2006).

1.5.1. Vízszennyeződést okozó antropogén tevékenységek

A vízkészlet szennyeződéséért nagymértékben a különböző antropogén tevékenységek felelősek. A közép-európai országokban a vízszennyezésért 50%-ban az ipar, míg 25-25%-ban a mezőgazdaság és a háztartások felelősek. Említésre méltóak ezenkívül a közlekedés által okozott szennyezések: úttestről lemosódó, hajókból szivárgó szennyező anyagok stb.

Minden embernek szükségletei vannak, melyek kielégítéséhez vízre van szükség. Ennek eredményeként rengeteg háztartási szennyvizet termelünk, ha ehhez hozzáadjuk a csapadékvizet és az ipari szennyvizet, már városi szennyvízről beszélünk. A szennyvíz minőségére hatással van a lakosság életmódja és a jelenlévő üzemek. Az üzemek szennyvize képezi az ipari szennyvizet.

Értelemszerűen a háztartási szennyvíz összetétele és mennyisége nagymértékben a vízfelhasználástól függ, mert nagyobb mennyiségnél a szennyvíz felhígul, ezáltal szárazanyag-tartalma csökken. A szennyeződés különböző anyagok: szerves anyagok (fehérjék, zsírok,

cukrok, zsírsavak, mosószerek, papír), szervesetlen anyagok (só, foszfátok, ammónia) és mikroorganizmusok jelenlétét mutatja. Ezek az anyagok lehetnek oldott vagy lebegő állapotban. Egészségügyileg a háztartási szennyvíz tekinthető a legveszélyesebbnek, a szennyező anyagok több mint fele szerves anyag, majd a mikroorganizmusok hatására lebomlanak szervesetlen anyagokká. A kommunális szennyvizek pH-értéke többnyire semleges, amely optimális a biológiai folyamatokhoz.

Az ipari szennyvizeket a felhasználás alapján a következőképpen csoportosíthatjuk: hűtővizek és gőzrendszerek elhasznált vizei; technológiai használt vizek; üzemi szociális használt vizek; az üzem területéről elvezetődő csapadékvíz;

A hűtővizek általában csak hőszennyezésnek voltak kitéve. Legnagyobb hűtővízigénnyel az erőművek rendelkeznek (például egy 100MW teljesítményű erőmű óránként 2000 m³ 11 °C-kal megemelt hőmérsékletű vizet bocsát ki), de jelentős mennyiségű vizet használ fel a vegyipar és a kohászat is. Amennyiben a víz a hűtésen kívül más feladatot is ellát, különböző anyagokkal szennyeződik.

Az üzemi szociális szennyvizek hasonló jellegűek a települési szennyvizekhez, de ezek lényegesen higabbak.

Az ipari technológiák által használt vizek különböző szennyeződésekkel szállítanak, amely függ a termelés jellegétől. A különböző ipari szennyvizek mennyiségi és minőségi összetételüket nézve nagymértékben különböznek egymástól.

A vegyiparra jellemző, hogy folyamatosan változnak a szennyező anyagok a vízben. A kőolaj-feldolgozás, a műtrágyagyártás, gyógyszer-, gumi-, festék-, műanyag-, gáz-, szénfeldolgozó, kozmetikai vagy háztartási cikkek gyártó ipari szennyvizek minősége

eltérő, emiatt egységes tisztítási eljárás ezekre a területekre nem alakítható ki. Minden vegyipari szennyvíz kémhatása savas, vagy lúgos lesz, így elsődlegesen semlegesítésre szorul. A szennyvizek gyakran tartalmaznak olajszerű anyagokat, szénhidrogént és zsírokat.

Szennyvízterhelés szempontjából kevésbé veszélyes a kohó- és gépipar, mivel a legveszélyesebb szennyezőket (cianidok, krómsók) az üzemekben ki kell vonni a szennyvízből.

Az élelmiszeripar jelentős szennyvizet termel, melyre a magas szervesanyag-tartalom jellemző. A legkisebb mértékben szennyezett víz a konzervgyártásból ered, míg a legszennyezettebb a szesz és takarmányélesztő gyártása során. A szennyvizek biológiailag aerob és anaerob tisztítási folyamatokkal bonthatók. A húsipar esetében fontos, hogy eltávolítsák a keletkezett hulladékokat (vér, csont, szaru). A tejiparban igyekeznek a keletkezett szennyvizet az ágazaton belüli újrahasznosítással csökkenteni. A konzerv- és cukoripar szennyvizei kiválóan hasznosíthatók öntözési célokra.

A könnyűiparon belül a legszennyezőbb hatású a vizekre nézve a papír-, textil- és bőripar. A papírgyártás „fehér”, rostanyagot tartalmazó szennyvizét mechanikai úton is elegendő tisztítani, míg a cellulózygyártásnál a „barna”, oldott szennyezőanyagoktól a vizet biológiai úton szabadítják meg. A textilkészítő iparban különböző vegyi anyagok, festékek, mosószerek kerülnek a szennyvízbe. A bőrgyári szennyvizek különböző üledékeket, zsírt, szulfid- és krómionokat tartalmaznak, továbbá a pH-értéket is erősen befolyásolják.

A növekvő urbanizáció és fejlődő ipar hatására a szennyvíztisztítás szükségességének mértéke egyre inkább nő, továbbá a mezőgazdasági szennyvizekre is egyre nagyobb figyelem terelődik. A mezőgazdasági szennyvizek leggyakrabban a talajvíz útján jutnak a vízfolyásokba. A mezőgazdaságból származó szennyvizek

a fokozódó kemizálásnak és az állatok iparszerű tartásának köszönhetőek. A műtrágyák és növényvédő szerek használata elősegítette a mezőgazdaság fejlődését, viszont erős szennyező hatást fejtenek ki a talajra, a termelt növényekre és vizeinkre. Különös veszélyt jelentenek azok az anyagok, melyek az állati és növényi élelmiszerek révén felhalmozódnak az emberi szervezetben, és esetenként csak évek múltán fejtik ki mérgező hatásukat. A gyorsan bomló és kevésbé mérgező anyagok természetbe bocsátásánál is ügyelni kell a megfelelő mennyiségre, mivel a műtrágyák szervesanyag- és sótartalma a vízminőségre káros hatással van.

A mezőgazdaság egyik jelentős vízszennyező forrása a nagyüzemi állattartásból ered. Az állati fekáliát és vizeletet öblítővízzel távolítják el, a kapott termék veszélyes vízszennyező anyag, amely az oxigénháztartásra és az ásványianyag-tartalomra is hatással van, továbbá fertőző kórokozókat is tartalmaz. Fontos megemlíteni viszont, hogy a hígtrágya tápanyagtartalma jelentős, ennél fogva megfelelő kezelés mellett hasznosítható. Újabban jelentős gondokat okoz a „háztáji diffúz” hígtrágyaszennyezés (Moser–Pálmai 1992).

II. A VIZSGÁLAT HELYE ÉS ANYAGA

A vizsgálat helyszíne Szernye volt. A település Ukrajnában, azon belül Kárpátalján a Munkácsi járásban terül el. Tengerszint feletti magassága átlagosan 104 m. Területe 3206 km². A településen többnyire magyar családok élnek. A lakosság száma 2000 fő körül ingadozik.

A vizsgálat anyagát a megszedett vízminták képezték.

A fizikai és kémiai elemzések többnyire a vizek pillanatnyi állapotát tükrözik, és bármennyire gyakran és pontosan végezzük, csak irányadóak lehetnek, nem mutatják az általános állapotot, és nem feltétlenül adnak hírt múltban lejátszódó eseményekről. Egy szenny-

yező hullám áthaladhat a mérőállomáson a mintavételek közti időszakban is (pl. éjszaka). Ezzel szemben az élő szervezetek állandóan ki vannak téve a környezeti tényezők hatásának, így csak azok maradnak meg az adott víztestben, amelyek tolerálják az itt uralkodó tényezők összetett hatásait. A biológiai vízminősítés tehát az életfeltételek és források változásának történetére vonatkozóan is információt nyújt, észre nem vett szennyezések nyomaira bukkanhatunk ezáltal.

Az általunk alkalmazott vízminőségi vizsgálatok pontos, számszerű adatok közlésére nem alkalmasak, de megfelelő az esetleges szennyeződések kimutatására, továbbá a víznek felhasználásra való alkalmassága is tükröződik az eredményekből.

III. A VIZSGÁLAT MÓDSZERE

A vizsgálatok során a terepi szemle mellett két módszer alkalmazására került sor:

1. Flóralista készítése
2. Csíranövényteszt

3.1. Flóralista

A felszíni vizek esetében, ha szennyeződés éri az adott vízfolyást vagy állóvizet, megváltozik a jelen lévő élőlények minőségi és mennyiségi összetétele. A fajkészlet meghatározása a társulások, továbbá az élőhelyek cönológiai jellemzése szempontjából alapvető lépés. Ezen belül a flóralista készítése viszonylag gyors és extenzív eljárás. Egy növényzeti állomány fajkészletének meghatározása akkor végezhető el precízen, ha előzetes lehatárolással rendelkezünk. A projekt jellegétől függően ez lehet például térképen való megjelölés.

A fajlista elkészítéséhez nélkülözhetetlen a fajok pontos ismerete. A vizsgálandó területet célszerű szimmetrikusan kijelölt vagy

elképzelt háló alapegységeinek megfelelően alaposan bejárni, továbbá az adott területen található fajokat feljegyezni a pontos meghatározást követően. A műveletet a vegetációs perióduson belül többször érdemes elvégezni. A módszer kivitelezéséhez elengedhetetlen a terület nagyságának és a vegetációs perióduson belüli mintavételezés számának és időpontjának előzetes meghatározása.

A szimmetrikus háló mértéke függ a vizsgálandó társulás és állomány jellegétől. A háló méreteit szükségszerűen kell meghatározni.

A mintavételezések időpontjai függnék az időjárástól és a növényállomány fenológiai tulajdonságaitól. Általában egy késő nyári-őszi, illetve egy késő tavaszi bejárás szükséges. A vizsgálatot inkább a fenológiai sajátosságok szabják meg, mintsem a naptári időpont.

Egy végleges és teljes fajlista készítése éveket is igénybe vehet, mert mindig fennáll annak a veszélye, hogy az adott vizsgálat során egy-egy faj elkerüli figyelmünket, átmenetileg észlelhetetlen, továbbá vannak olyan évelő fajok, melyek esetleg egy adott év során nem jelennek meg észlelhető formában a talajfelszín fölött. A fajlista ennél fogva mindig kiegészíten mehet keresztül.

Az észlelt fajokat célszerű adatlapon rögzíteni, többször leellenőrizni a meghatározás pontosságát.

A korlátozott fajkészlet meghatározása olyan esetekben szükséges, mikor egy természetes társulás állapotát szeretnénk egy viszonylag gyors módszer segítségével bemutatni és nyomon követni. A módszer kivitelezéséhez szükséges a képzett botanikai tudás és tapasztalat. Kivitelezhetőségének előfeltétele egy olyan lista, amely a természetes társulás karakter- és diagnózis értékű fajait tartalmazza. Ez a módszer alkalmas arra, hogy egy

társulás degradációját azonosítsuk az indikátorfajok jelenlétével. A fajlistáról készült adatlapon szerepelhet a fajok tömeges, gyakori és ritka előfordulásának megnevezése.

Az előre meghatározott munka során egyik legfontosabb feladat egy megfelelő adatlap szerkesztése, amely megfelelő az adatok közlésére. A monitorozások során többféle adattal dolgozhatunk. A biotikai adatközlő lap (BAL) nem egy végleges adatlap, szabadon formálható, tehát egyes részeket kihagyhatunk, de bővíthetjük is.

A BAL három fő részből áll:

- megfigyelő, gyűjtő vagy határozó személy, mintavétel helye és ideje, mintavétel módja és megfigyelt taxonok.
- mennyiségi adat (például: egyedszám, konstancia, borítottság).
- mellékletek, megjegyzések, rajzok.

A BAL elkészítéséhez alkalmazhatunk előre megszabott táblázatot, de készíthetünk saját változatot is, melyben az általunk fontosnak vélt adatokat közölhetjük (Kovácsné Láng-Török 1997).

3.2. Csíranövényteszt

A vízminták minőségének meghatározására ismert egy egyszerű és széles körűen alkalmazott eljárás, melynek neve csíranövényteszt. A módszer segítségével kimutatható az adott vízminta hatása a növényekre. Különböző magvak használatát alkalmazzák, de az egyik legmegfelelőbb a *Sinapis alba*, azaz fehér mustármag. Az eljáráshoz szükség van szakszerűen begyűjtött vízmintákra, desztillált vízre, szűrőpapírra, pontos számozású vonalzóra, pipettára, steril Petri-csészére, vagy egyéb csíráztató edényre, és az előre meghatározott magokra.

A csíranövényteszt során a megfelelő méretű szűrőpapírral bélelt csíráztató edénybe 2 cm³ vizet csepegtetünk a vízmintákból és ezen a felületen csíráztatjuk a magokat. A kontrollminta elengedhetetlen: ugyanezt a folyamatot végrehajtjuk begyűjtött vízminta helyett desztillált vízzel. A mintákat 72 óráig szobahőmérsékleten, sötétben csíráztatjuk,

biológiai minőségére, továbbá ennek eredményeként az esetlegesen felmerülő problémák megoldására tehetünk javaslatot.

IV. EREDMÉNYEK, KÖVETKEZTETÉSEK

A Szernyén folytatott vizsgálat különböző eredményekhez vezetett. Összefüggő képet kaptunk

1. táblázat. A csíranövényteszthez használt minősítési kulcs

A gyökerek átlagos hossza a kontroll %-ban	Minősítés
0–5	igen mérgező
6–50	mérgező
51–90	kissé mérgező
91–120	nem mérgező
>120	serkentő

majd a csírák hosszát lemérjük. A legkisebb három értéket figyelmen kívül kell hagynunk minden minta esetében. A kapott értékeket átlagolni kell. Az átlagok és a kontrollminta értékeinek arányát véve ki tudjuk fejezni a vízminták hatását a növényekre egy előre megadott táblázat segítségével. A minősítési kulcsot az 1. táblázat tartalmazza (Felföldy 1987).

Az elvégzett felmérések és vizsgálatok alapján következtetni lehet környezetünk vizeinek

a flóralistáról és a csíranövényteszt is megfelelően szemlélteti a vízminták minőségét.

4.1. A flóralista kapcsán született eredmények és következtetések

A növényfajok felvételezése előre meghatározott 4 fő területen folyt és kiterjedt a vízfolyás közvetlen környezetére és a mederre egyaránt (1. ábra). A meghatározás időpontjait a vegetációs időszak megfelelő részéhez igazítottuk.

1. ábra. A flóralista elkészítéséhez kijelölt területek (fehér színnel jelölve) (Google Earth)

A felmérést három alkalommal végeztük el: 2012. augusztus 24-én és 2013-ban, április 27-én, illetve május 2-án. Egy terület flóralistájának elkészítése időigényes, és mint azt tudjuk, sok esetben évekig is eltarthat, így nem tartjuk kizártnak azt, hogy egyes fajok esetleg még nem kerültek meghatározásra.

A határozás főként a helyszínen történt, de természetesen utólagos ellenőrzésre is sor került. A fajlista elkészítésének célja az volt, hogy esetleges degradációt vagy indikátorfajok jelenlétét állapítsuk meg.

Az indikátor fajoknak három típusát különböztetjük meg:

1. Jelző fajok: egy adott környezeti változást jelez. Például: eutrofizáció esetében a kékalgák megjelenése.

2. Monitor fajok: ezen belül különösen érzékeny fajokkal találkozhatunk, melyek rendkívüli érzékenységet mutatnak. Rövid ideig történő szennyezés kimutatására is alkalmas.

3. Tesztorganizmusok: meghatározott szennyező anyagok kimutatására szolgálnak és toxikológiai vizsgálatokra alkalmasak.

A felszíni vizek bioindikátorok alkalmazásával történő vizsgálata nem újszerű. A módszer előnye, hogy egy rövid ideig történő szennyezés kimutatására is alkalmas.

A felmérés során 141 fajt találtunk a vizsgált területeken (a cikk terjedelmi korlátjai miatt csak azokat soroljuk fel, amelyek a víz minőségével szorosan összefüggnek), és kiderült:

– a vizsgált területek növényvilága fajokban nem túl gazdag, viszont egyedszámban annál inkább. A folyamatos kommunális szennyvízzel való terhelés nagymértékben befolyásolja a vízkészlet állapotát és a benne található élőlények előfordulását. A növényvilág összetételére jellemzőek a magas szerves anyagot kedvelő fajok, vagyis a község állóvizeire az eutrofizáció folyamata jellemző.

– az 1. sorszámú jelölt területen időszakosan vízvirágzás figyelhető meg, amely az algák elszaporodására vezethető vissza. A fonalas algák, zöldmoszatok és egysejtű moszatok kiváló indikátorai a megnövekedett

2. ábra. Mezőgazdaság által szennyezett vízfolyás (Saját felvétel)

dett növényi tápanyag-, vagy szerves anyag-tartalomnak.

Toxikus fémszennyezettségre is találtunk megfelelő indikátor fajt: fésűs békaszőlő (*Potamogeton pectinatus*), amely gyökerével az üledékhez rögzülve a helyhez kötött életmódúak csoportjába tartozik. A megnevezett felszíni víz a szennyezett és az erősen szennyezett kategóriák között változik, ugyanis szennyvízzel terhelt, zavaros, bűzös víztömegekről van szó.

– a 2., 3., illetve 4. helyszín kevésbé van kitéve az ember által folytatott káros tevékenységeknek, azonban a helyzet itt sem mondható kielégítőnek. A part menti sávot és vízfolyást helyenként burjánzó gyékény (Typha), sás (Carex), fűz (Salix), apró békalencse (Lemna minor) vagy egyéb fajok torlaszolják el (2. ábra). Mindegyik vízminta mutatott bizonyos mértékű zavaros-ságot, nagy mennyiségű növényi maradvány volt található bennük.

A felszíni vizekre vonatkozó fajlista alapján megállapítható, hogy tömegesen fordulnak elő a következő fajok: apró békalencse (Lemna minor), békanyál (Cladophora fajok), békaszittyó (Juncus effusus), bodnározó gyékény (Typha latifolia), éles sás (Carex gracilis), fehér árvacsalán (Lamium album), nagy csalán (Urtica dioica), fehér here (Trifolium repens), kecskefűz (Salix caprea) stb., amelyek a mezőgazdasági tevékenységek és kommunális szennyvíz hatásait tükrözik. Ennek eredménye az, hogy az adott vízkészletben az átlagosnál magasabb a szerves anyag koncentrációja, ami a növények és algák elterjedését eredményezi.

A vízkészletek helyreállításához elengedhetetlen lenne csökkenteni a környezetszennyezés mértékét, ezen belül leginkább a szennyvízkibocsátást, hisz mindegyik vízfolyás vagy állóvíz esetén, a terepszemle során bebizonyosodott, hogy kommunális és mezőgazdasági szennyvíz áll a szennyezés mögött.

4.2. A csíranövényteszt eredményei és levonható következtetések

A csíranövényteszt elkészítéséhez fehér mustármagot (*Sinapis alba*) használtunk. A magok csírázóképesége 95%-os volt, amit

a csíranövényteszt kivitelezése előtt ellenőriztünk.

3. ábra. Kicsírázott mustármagok (Saját felvétel)

Felszíni vizek vizsgálatának esetében 6 mintavételi ponton gyűjtöttünk be vízmintát. A begyűjtött víz mennyisége 1 dm^3 volt minden esetben. A vízminták begyűjtésének helye a meder közepe volt, tehát a parttól kellő távolságra. Minden vízminta begyűjtése egyazon napon történt és 24 órán belül tesztelésnek vetettük alá. A begyűjtést szűrési folyamat követte.

A csíranövényteszt kivitelezéséhez steril műanyagpoharat, szűrőpapírt, pipettát, alkoholos filcet, csipeszt, megfelelő beosztású vonalzót használtunk.

A műanyagpoharak aljára megfelelő méretű szűrőpapír került, melyen a mustármagokat egyenletesen eloszlattuk, majd 2 cm^3 vízzel borítottuk. A mintákat a megfelelő jelzéssel láttuk el, és az előírtak szerint 72 órán keresztül sötétben csíráztattuk (3. ábra).

2. táblázat. A felszíni vízmintákkal végzett csírateszt eredményei

Felszíni vizek mintavételi pontjai							
Megnevezés	M_deszt.víz	M 01	M 02	M 03	M 04	M 05	M 06
A csírák hossza (mm)	15	16	13	7	7	8	6
	10	12	10	6	7	7	5
	9	10	10	5	5	7	4
	8	9	8	5	4	5	4
	7	8	8	4	2	5	2
	7	6	7	3	0	4	1
	7	5	7	2	0	3	1
	5	5	7	2	0	3	1
	5	4	6	1	0	3	0
	4	4	4	1	0	2	0
Átlag (mm)	7,7	7,9	8	3,6	2,5	4,7	2,4
%	100%	102,60%	103,90%	46,75%	32,47%	61,04%	31,17%

3. táblázat. A felszíni mintavételezés GPS-koordinátái és a mintavételi pontokhoz tartozó vízminták minősítése

Mintavételi pontok megnevezése	A mintavételi pontok GPS koordinátái	Tengerszint feletti magasság/m	A csíranövényteszt általi minősítés
<i>M01</i>	48°21'30.12" É - 22°25'58.13" K	103	<i>nem mérgező</i>
<i>M02</i>	48°21'45.99" É - 22°25'49.01" K	102	<i>nem mérgező</i>
<i>M03</i>	48°22'11.34" É - 22°26'31.32" K	103	<i>mérgező</i>
<i>M04</i>	48°21'58.60" É - 22°27'04.67" K	104	<i>mérgező</i>
<i>M05</i>	48°22'01.96" É - 22°27'31.05" K	103	<i>kissé mérgező</i>
<i>M06</i>	48°22'05.73" É - 22°27'44.69" K	103	<i>mérgező</i>

4. táblázat. A kutakból származó vízmintákkal végzett csírateszt eredményei

Kútvezek mintavételi pontjai										
Megnevezés	M_deszt.víz	M 09	M 10	M 11	M 12	M 13	M 14	M 15	M 16	M 17
A csírák hossza (mm)	15	10	11	12	12	11	15	9	3	7
	10	9	10	10	9	10	12	7	2	7
	9	7	9	9	8	9	10	7	1	5
	8	6	8	8	7	7	10	5	1	4
	7	4	7	8	7	7	9	4	1	4
	7	4	5	7	5	4	8	4	1	3
	7	3	4	4	4	3	7	3	0	2
	5	3	3	3	4	3	3	3	0	1
	5	3	3	2	4	2	1	3	0	1
	4	1	2	0	3	0	0	2	0	1
Átlag (mm)	7,7	5	6,2	6,3	6,3	5,6	7,4	4,7	0,9	3,5
%	100%	64,94%	80,52%	81,82%	81,82%	72,73%	96,10%	61,04%	11,69%	45,45%

A felszíni vizek esetében kapott csírázási eredményeket a 2. táblázat tartalmazza.

A felszíni vizek mintavételi pontjainak megnevezését, GPS-koordinátáit és a csíranövényteszt által történő minősítést a 3. táblázatban tekinthetjük meg.

A kapott értékekből láthatjuk, hogy a hat felszíni vízminta közül négy valamilyen szinten mérgező hatást fejt ki az élő szervezetekre, a környezet a szennyezés csökkentését igényli.

A kútviizeket frissen, 11 mérési pontból gyűjtöttük. A begyűjtés során ebben az esetben elmaradt a szűrési folyamat, a begyűjtött mennyiség minden minta esetében szintén 1 dm³ volt és 24 órán belül tesztelésnek vetettük alá.

A kútviizek mintáinak csírateszt eredményeit az 4. táblázatban tüntettük fel.

A vizsgált kutak mintavételi pontjainak megnevezése, GPS-koordinátái, illetve a csíranövényteszt által történő minősítése a 5. táblázatban található.

Az elvégzett csíranövényteszt kiértékelése alapján egyértelműen megállapítható, hogy Szernyén a kútviizek minősége egészségügyi szempontból nem megfelelő, hisz a növényekkel szemben is többnyire valamilyen szintű mérgező hatást tanúsítanak.

Ennek oka a mezőgazdasági és kommunális szennyvíz nem megfelelő kezelésének hatására bekövetkező beszivárgás. A talaj természetes szűrőképessége nem képes minden szennyezőt megkötni, ezáltal az beszivárog az ivóvízkészletbe is.

5. táblázat. A kútviizek mintavételezési koordinátái és a vízminták minősítése

Mintavételi pontok megnevezése	A mintavételi pontok GPS-koordinátái	Tengerszint feletti magasság/m	A csíranövény-teszt általi minősítés
M07	48°21'52.92" É - 22°26'57.35" K	106	kissé mérgező
M08	48°21'41.50" É - 22°27'31.19" K	105	kissé mérgező
M09	48°21'47.76" É - 22°27'09.20" K	106	kissé mérgező
M10	48°21'35.73" É - 22°26'54.53" K	105	kissé mérgező
M11	48°22'09.36" É - 22°26'53.71" K	105	kissé mérgező
M12	48°21'58.48" É - 22°26'36.30" K	105	kissé mérgező
M13	48°21'59.13" É - 22°26'38.37" K	105	kissé mérgező
M14	48°21'55.87" É - 22°26'54.38" K	105	nem mérgező
M15	48°21'52.73" É - 22°27'06.52" K	105	kissé mérgező
M16	48°21'49.51" É - 22°26'45.67" K	106	mérgező
M17	48°21'43.65" É - 22°26'50.70" K	106	mérgező

IRODALOMJEGYZÉK

- BOTTA PÁL: *A vízi- és mocsári növényekről*. Budapest, 1987, Mezőgazdasági Kiadó
- DIETMAR AICHELE – M.GOLTE BECHTLE: *Mi virít itt?* Budapest, 2003, Cicero Könyvstúdió Kft.
- DR. KERÉNYI ATTILA: *Környezettan*. Budapest, 2003, Mezőgazda Kiadó
- DR. PERCSICH KÁLMÁN: *Bevezetés a vízanalitikába*. 2005, SZIE MKK Központi Laboratórium
- DR. SÁRKÁNY – KISS ENDRE: *A biológiai vízminősítés módszerelmélete*, 2007, Marosvásárhely

- FELFÖLDY LAJOS: *A biológiai vízminősítés*. 1987, Vízgazdálkodási Intézet
- JAKAB SÁMUEL – FÜLEKY GYÖRGY: *Környezetvédelem TALAJ*. Budapest, 2004, Nemzeti Tankönyvkiadó
- KOVÁCSNÉ LÁNG EDIT – TÖRÖK KATALIN: *Nemzeti biodiverzitás-monitorozó rendszer III. Növénytársulások, társuláskomplexek és élőhelymozaikok*, 1997, Kiadja a Magyar Természettudományi Múzeum
- MARGOT ÉS ROLAD SPOHN: *Melyik virág ez?* Budapest, 2009, Mérték Kiadó
- MAJER JÓZSEF: *Bevezetés a környezettanba biológusoknak*. Pécs, 2005, Pannonöko BT
- MOSEK MIKLÓS – PÁLMAI GYÖRGY: *A környezetvédelem alapjai*. Budapest, 1992, Nemzeti Tankönyvkiadó
- SIMON TIBOR – SEREGÉLYES TIBOR: *Növényismeret*. Budapest, 2011, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó
- SZŰCS PÉTER – SALLAI FERENC–ZÁKÁNYI BALÁZS–MADARÁSZ TAMÁS: *Vízvédelem. A vízminőségvédelem aktuális kérdései*. 2009, Bíbor Kiadó
- SZANYI JÁNOS – KOVÁCS BALÁZS – BARCZA MÁRTON: *Felszínalatti vízkészletek típusai*
- <https://www.yumpu.com/hu/document/view/20907509/felszin-alatti-vizkeszletek-tipusai> (letöltés ideje: 2013. február 11.)

PRIVATE INITIATIVES IN THE SERVICE OF THE ANIMATION OF TOURISM IN KESZTHELY, THE CAPITAL OF LAKE BALATON

TÖRZSÖK ANDRÁS¹ – GYURICZA LÁSZLÓ²

¹Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola, PhD-hallgató

²Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Regionális Földrajzi Tanszék, egyetemi docens

Közép-Európa legnagyobb kiterjedésű és turisztikai szempontból is legfontosabb tava kétségkívül a magyarországi Balaton. A tó partján fekvő falvak, kisvárosok a XIX. század utolsó harmadától kezdtek átalakulni turisztikai funkciójú településekké, a XX. század második felétől pedig a Balaton a német, az osztrák, a cseh, a dán, a holland, az angol, a szerb, a lengyel és az orosz turisták kedvelt nyaralóhelyévé vált. A turizmus fellendítésén nem csupán a helyi magisztrátus, az állami szervek dolgoztak, hanem fontos szerephez jutottak a helyi magánkezdeményezések is. Munkánkban a keszthelyi turizmus fellendítését szolgáló a XIX. század végén – XX. század elején, illetve a napjainkban működő magánkezdeményezéseket kívánjuk bemutatni.

ABSTRACT

Undoubtedly Lake Balaton in Hungary is Central Europe's largest and most important lake from the point of view of tourism. The villages and small towns lying on the shore began to transform into functional tourist settlements in the last third of the 19th century, and from the second half of the 20th century Lake Balaton became a popular holiday resort of the German, Austrian, Czech, Danish, Dutch, English, Serbian, Polish and Russian tourists. Tourism has been developed not only by the local council and public bodies but also the local private initiatives which played an important role in it. In our work we would like to present the private initiatives helping to promote tourism in Keszthely at the end of the 19th century – the early 20th century and continuing this work to these days.

Keywords: *tourism, tourism history, civil association, social history, Lake Balaton-cult*

INTRODUCTION

The tourism industry, including spa tourism in Hungary began to grow stronger only in the second half of the nineteenth century. While the wealthy Hungarians also often visited popular spa resorts of the Dual Monarchy of Austria-Hungary such as Karlsbad or Marienbad where they “could choose from carbonated, mud-, steam-, gas, electric and heat bath” (REDEN A.S.1989), the lake and Balatonfüred – perhaps the first of the resorts – visited by famous Hungarian writers and artists were only then began to come into fashion. At that time, the lakeside settlements were not capa-

ble to offer such versatile services as the long-time more frequented Czech and Austrian spas or the Hungarian Herkulesfürdő; though the inhabitants of these settlements could say by all right that Lake Balaton is ‘such fairyland of natural beauty where – in time – the foreigners shall assemble with amazement’ (provincial exhibition at Lake Balaton).

In respect of cultural offer, Keszthely – even if it could not compete with the Hungarian capital, Budapest – undoubtedly emerged from the other lakeside bathing areas. The Festetics family playing also a very important role in the history of Hungary made Keszthely

the centre of its estates and had a magnificent palace built in the 18th century which is a tourist destination of European significance today due to its beauty and unique library. The first bathing house and hotel at Lake Balaton was built in Keszthely in 1846, and the Festetics family also helped to boost tourism. Count Tassilo Festetics donated a big lake-shore area for perpetual use for the settlement in 1883 which magistrate decided to use it for tourism recovery. The bath was handled by the Balaton Spa Co. (Lake Balaton I) from 1869, but in 1890 the town took over the operation from the shareholders, founded a Bath Committee and stated “the city regards the bath not as a profiteering-object but as the factor of the city’s prosperity “(accounts of Balaton Spa). The magistrate had the path leading to the bath closed in 1895 and had a new one built instead of it so that the dust thrown up by the rushing cars does not cause discomfort the guests walking in the park. At the beginning of the 20th century, Keszthely was legally a large village (an incorporated municipality) but a town regarding its nature and attitude, its infrastructure more or less met the expectations required for a contemporary city, in many aspects it directly served the objectives of tourism. There was a hackney carriage service, street lighting and also an electric plant operating in Keszthely. A steamboat dock was built, and even the establishment of a permanent theatre was on the agenda.

However, the real motivating force of the boom in tourism at Lake Balaton was not the variety of cultural services but the infrastructure, especially the extension of the railway network, the significant expansion of the social basis joining the tourism, and the changing of travel behaviour. Keszthely could not be the primary beneficiary of the booming domestic tourism because of its geographical location (it is the furthest from the capital of the significant bathing resorts at Lake Balaton) and the changes in travel behaviour

– the continuous decline of the average length of staying at a spa. The situation became more complicated as the central government did not see it necessary to build a direct railway line to Keszthely, so the town had only a side-line access. The impact of the railway around the lake on tourism can not be overstated; the prosperity of Siófok is a good example for that. By 1909, over several decades, it had not only caught up with Keszthely in urbanization but also it had preceded it in many ways, such as: “before every house in the village there will be an asphalt pavement in Siófok in the summer” - wrote the Keszthely Newspaper, adding that in Keszthely there are “hair-raising conditions” in most of the streets. No wonder that János Sági, one of the most active and most dedicated advocate of the tourism of Keszthely, demanded for special trains to Lake Balaton and a denser and more predictable schedule during the season (Sági J.1909).

THE OBJECTIVES OF THE STUDY, THE RESEARCH METHODS AND SOURCES

In the literary sources dealing with tourism and Keszthely it is often mentioned that the local initiatives, the civil society organizations played a key role in the city’s life and in the development of tourism, so it is definitely worth analyzing these factors more thoroughly. The selection of this consideration is supported by the adjective of “spa town” inseparable from the image and aspect of the settlement, for which was much done by the local NGO-s and the network of private museums in present days, maybe because they recognized their own interests, on the other hand, sometimes being altruistic, sacrificing the “lake-cult”.

The biggest attraction of spa towns is given undoubtedly by their baths, but the cultural offerings in the neighbourhood are also not incidental, which are especially appreciated in cloudy or windy days. The operation of the

civil societies at the end of the 19th century and in the early 20th century, and of the private museum-network in present days in Keszthely is a good example that the attempts to preserve the cultural offer, and even expand it, could be successful.

In the first part of this study we would like to review the objectives and functioning of those civil associations on the turn of the century which greatly contributed to the maintaining and increasing of the city's tourist attraction. The research – beyond the bibliographical sources – is primarily relied on archival sources. However, we tried to use the data and aspects of the literature besides the documents relating to the Boating Society, the Skating Society, the City Beautification Association, the Keszthely Social Circle, the railway plans affecting Keszthely, the pavement constructions and the magistrate loans, the theatrical life of Keszthely, and the records of the Balaton Spa conducting the majority of the bathing turnover of the city. The archival materials are mainly related to the actual operation, the documents detailing the objectives and undertaken tasks of the associations are only a small part of the material, therefore highlighting and analyzing their ideas about the tourism in Keszthely was not an easy task. By studying the records of the associations' meetings and other documents the researcher can often face the fact that the authors slightly tended to exaggerate the importance and influence on the magistrate's of their own organization. It can be observed – probably because of the healthy local patriotism – especially in the documents dealing with the possibilities, the values and importance of Keszthely, so source criticism was especially important during the research.

Unfortunately, besides the sources of the archives those data also cannot be fully accepted which we can find and read in the contemporary statistical year books. The magistrate of Keszthely replied to the ump-

teenth request of the Hungarian Royal Central Statistical Office in 1900 that he cannot make the details of the guest numbers available to the office because this kind of data are not registered in a large village. Later they provided some data, however, it is not likely that they are concerned the whole settlement, only the Balaton Spa with the highest turnover. During the analysis of the documents we tried to gauge the real importance – affecting even on tourism –, their targets and their ideas to boost the tourism in Keszthely of the civil associations. The available statistical data relating to Keszthely were compared to the data of other lakeside towns and the results are to present graphically by using diagrams.

In the second part of our study – as being one of the unique private initiatives in present days – we attempt to present a network of establishing and operating seven private museums, which shows many similarities in operation, even in its objectives, to the former civil associations, though there are also individual characteristics. The cultural offer of Keszthely is so rich that the followings questions can be raised: Is it worth establishing further museums, attractions in a settlement? Do these new facilities not jeopardize the attendance of the existing cultural offer? Are the features of this private initiative identical or similar to the civil associations at the turn of the century, and what are the key differences in the goals and in operation? We tried to answer these questions by means of the available statistics, a qualitative interview with the establisher of the museum and the data of a questionnaire survey in four languages – Hungarian, German, Russian and English.

RESULTS

Despite the considerable support of the Festetics family, the continuous work of the magistrate and the proximity of Hévíz Keszthely lost the competition among the bathing resorts at Lake Balaton by the turn

of the century, especially against Siófok. Keszthely was recorded on the 12th place among the baths in the Kingdom of Hungary by the Statistical Yearbook in 1900 – there were more frequented baths in other parts of the

bath – but the difference between Siófok and Keszthely is more outstanding regarding the number of the temporary guests (7640:1542, almost five-fold) – who have spent less than a week but at least one night at the bath – or the

Table 1. Guest traffic of notable spas in Hungary in 1900

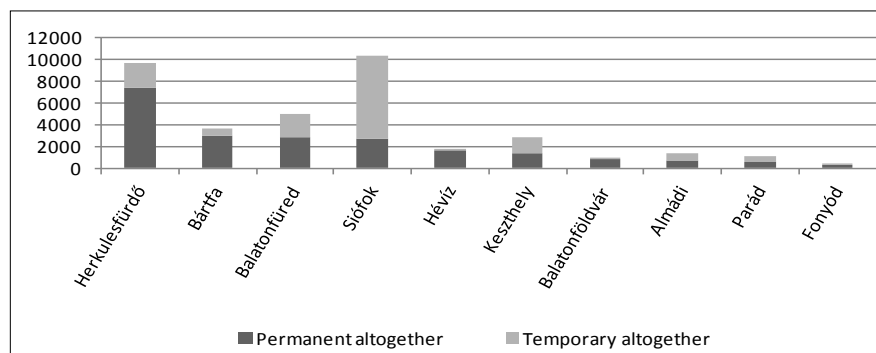
Spa resort	Ranking	Permanent guests		Permanent altogether	Temporary guests		Temporary altogether	Altogether
		Domestic	Foreign		Domestic	Foreign		
Herkulesfürdő	1.	2657	4694	7351	1787	590	2377	9728
Bártfa	4.	2815	105	2920	578	95	673	3593
Balatonfüred	5.	2727	117	2844	1694	403	2097	4941
Siófok	6.	2630	68	2698	7592	48	7640	10338
Hévíz	9.	1566	24	1590	104	0	104	1694
Keszthely	12.	1212	142	1354	1415	127	1542	2896
Balatonföldvár	23.	770	20	790	231	11	242	1032
Almádi	26.	703	0	703	647	0	647	1350
Parád	35.	509	1	510	646	8	654	1164
Fonyód	58.	309	0	309	24	2	26	335

Source: made by Törzsök A. 2010. Data based on page 64 of the Hungarian Statistical Yearbook 1900. Hungarian Royal Central Statistical Office, Budapest, 1901

Dual Monarchy – based on the tourist traffic but it was already overtaken by Balatonfüred (5th place), Siófok (6th place), and even the near Hévíz (9th place) and it was able to precede just Balatonföldvár, Almádi and Fonyód from

total number of guests (which is 10338:2896, more than three and a half times).

Siófok had already preceded Balatonfüred in the next decade regarding the number of perma-

Figure 1. Permanent and temporary guest of the notable Hungarian bathing areas in 1900

(Source: made by TÖRZSÖK A. 2010. Data based on page 64 of the Hungarian Statistical Yearbook 1900. Hungarian Royal Central Statistical Office, Budapest, 1901)

the major lake-shore settlements (Table 1). The placing of the Statistical Yearbook was based mainly on the number of permanent guests – who have spent at least a week at the

permanent guests but Keszthely failed to significantly improve its occupied position in the tourism. The indicators used in present days in tourism cannot be projected back to the turn of 19th and

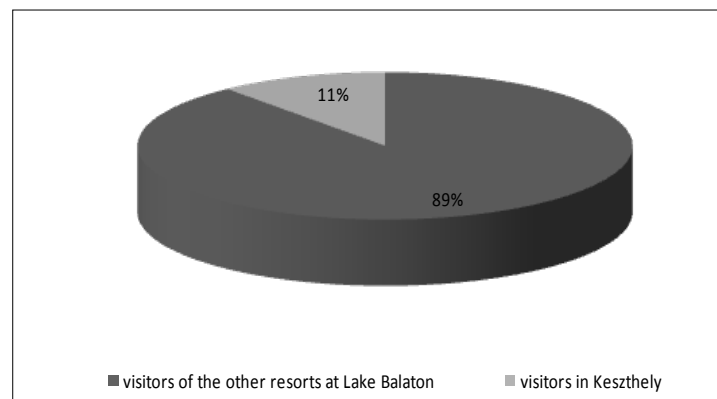
20th century because of lack of funds but we can determine – based on the data of table 1 – how many was *the minimal number* of the guest nights, so we can grasp the changes in travel habits in connection to each bathing resort. The sum of the number of permanent guests seven times and the number of temporary guests should be divided by the total number of guests; so the average number of nights spent in Keszthely in 1900 is at least 3,8. This number was undoubtedly higher in Balatonfüred (4,45), and lower in Siófok (2,56). At the turn of the century the changing of travel habits had already been noticeable, there has been a growing part of the temporary visitors, who spent less than a week at a bath, in the guest turnover (Figure 1).

Keszthely could not be regarded as the capital or metropolis of Lake Balaton even in 1900 regarding the guest turnover, though the number of permanent residents, its cultural offerings, the rich history of the town and its urban nature undoubtedly gave reasons for the use of these slogans. Keszthely's share in complete tourism of the fifteen lakeside bath was 11% in 1900, but the rapid growth of Siófok can already be felt in that period of time, which was primarily possible because of the railway line in the opinion of the magistrate in Keszthely.

Keszthely had almost everything from the determining features of tourism such as the natural resources, infrastructure, the existence of quality accommodation, the quantity and quality of gastronomic and other supplementary services, the favourable value proportionally to money and discounts at the turn of the century, although there were things to improve both on the accommodation and bathing establishments which was admitted by the local inhabitants, though some were hoping for additional revenue from the expansion of the target audience .

The establishments and facilities necessary to ensure the main services – hotel and bath – were operated by the town at the turn of the century, and the magistrate let out the two island-baths including 140 dressing cabins, special baskets created for young children and a lifeguard to tenants. There were two hotels close to the baths; the one with higher standard - “a true palace”, the Hotel Balaton with 38 rooms was considered. Altogether 220 rooms were available for the visitors in Keszthely. The hotels were characterized by “good food and great wines” (Keszthely Bath III.).

The theatrical and musical performances were permanent and very important services in

Figure 2. Share per cent of Keszthely in the visitors at Lake Balaton in 1900

(Source: made by TÖRZSÖK A. 2010. Data based on page 65 of the Hungarian Statistical Yearbook 1900. Hungarian Royal Central Statistical Office, Budapest, 1901)

the lakeside bathing resorts at the turn of the century. Keszthely was particularly a popular place for different theatre companies, though it had not had a permanent theatre yet, and the performances had had to hold in the great hall of one of the hotels – often in Hotel Hungary. Many itinerant troupes visited the town, including the company of Ernő Hídvégi which performed the pieces of the Comedy Theatre, the Hungarian Theatre and the National Theatre. Keszthely already had a permanent company at the turn of the century. Lajos Szalkay theatre director filed a petition to the Minister of Education, in which the magistrate ascertained that the “two other places at Lake Balaton, which are rather underpopulated and completely deserted apart from the season, Balatonfüred and Siófok – the latest with state aid – has long been boasting about their pretty theatres, which are excellent factors of the bathing life. And the reasons that due to Siófok had received a theatre aid are valid for Keszthely twice as much”. However, the “Honourable Minister” refused the allocation of the state aid in his reply “due to coverage difficulties.” (working in Keszthely...)

The Keszthely Beautifying Society was undoubtedly one of the earliest among the civil society organizations playing an important role in boosting tourism in Keszthely, the operation of which can be led back to 1863, but it was officially re-formed in 1889 on the initiative of the council – with 53 members – as “our city owns such a treasure in beauty of this region and water of the Lake Balaton, which is rare, if other cities can boast about and it is time not to let this treasure unused, but make it accessible and beneficial to ourselves and our country with joined forces” (documents of the Keszthely Beautification Society). The Keszthely Beautifying Society had its own concept of promoting tourism – even if it was not totally comprehensive. They wanted to maintain and increase the popularity of the spa through keeping the public

places in order, even renovating and beautifying the private houses. These objectives were fully consistent with the council’s visions; they were an important part of it. The Keszthely Beautifying Society had been very active. On one hand, it made suggestions for the council to keep, maintain, renovate or even buy some important building which could promote the town-image – for example the council had expropriated an area of 4206.36 square feet from seven owner by the initiative of the Society in 1897 –, on the other hand, it took a role in the work undertaken. The Society deposited most of its financial resources for the maintenance and renovation of the neglected buildings. The Society participated in the preparation of the town plans; in many cases it helped the decision-makers with development and installation plans, blueprints of individual houses and even with design drawings (documents of the Keszthely Beautification Society).

The founding of the Rowing Association in Keszthely brought along a new tourism-strengthening service in 1881. It “introduced firstly the boating sport in the Keszthely Bay” and “demonstrated by its work that it can provide enjoyable entertainment for both city-residents and spa guests” (documents of the Rowing Association). The association wanted to use up the “plain and unhealthy” part of the coast by leasing it from the town, and transferring it into a “nice place to stay” in 1891. Since 1891 the Rowing Association had served the interests of the town not only with water sport, but also with giving assistance to the steam-shiping at Lake Balaton. On the request of the steamship-company the association put the boats and servants (employed day-workers) of the association at the steamship-guests’ disposal for boarding and disembarkation, though it applied to the council for repaying its additional costs in the following year. However, the association contributed to bank up, organize and landscape the beach, its

main credit was held that “it is at the bathing guests’ disposal for excursions with a number of boats and keeps the hall of the port open in front of them for meeting, leisure and holiday activities”. It can be seen from the documents of the Rowing Association that even if it had no overall concept for boosting the tourism in Keszthely but it has undoubtedly contributed to the development of tourism in Keszthely by its operation (documents of the Rowing Association).

The Keszthely “Skater Clubb” was founded in November 1884 by the members of the Rowing Association. Its aim was to organize a new service important for tourism, or according to the rules of “Clubb”: “to give the members fun with physical training through skating and sledding.” The “Skater Clubb” – which had 17 members at the beginning, but 85 members next year – appointed one of the offices of the Boating Association out of use in winter as its residence, maintained its own ice skating rink, which the members were entitled to use “time as desired” alone or with their country-guests together, “and leave their skates, sledges and clothes in the club room to the servant’s custody for free of charge” (Skating Club papers). The impact of the new service on tourism could not have been particularly large, although it expanded the touristic offerings of Keszthely indisputably.

Like other associations, the Keszthely Social Circle was the meeting place of local intelligence, which was founded in 1885 by 59 members. It had 69 members in 1885-86, 62 members in 1886-87, and in 1922 count Gyula Zichy was also among its members. The social circle - which hired two rooms in a lodge – took also French and German newspapers in addition to other important civic and entertaining Hungarian newspapers (documents of the Keszthely Social Circle). The social circle was perhaps the only civil society organization with significant membership in Kesz-

thely, whose primary aim was not to boost the tourism industry but to ensure a meaningful recreation and public education. However, the social circle gave space for informal discussion of all the issues that affected Keszthely, so its impact on decision-makers, many of whom were permanent members, could not be negligible.

None of the acting associations in the large village had an overall concept of promoting the tourism, but in total they contributed to making the tourism in Keszthely more successful with their ideas and mainly with their actions. The Second World War put an end to the golden age of domestic tourism and its further development was re-started only in the Kadar era. Hungary and especially the Lake Balaton within were considered a special place in Europe divided by the Iron Curtain, both for the citizens in the West and the East. Hungary was if not a gate but at least a window to each other’s world for the citizens living in the free states of the western block and in the so-called Socialist Countries under Soviet influence. The first stage of German unification was done on the shore of Lake Balaton. The political leadership chose to develop camping tourism in particular – requiring little investment, though capable of accommodating many tourists – which proved to be particularly favourable for the westernmost Keszthely. From 1975 an area of 70 square feet was rented in the campsite of Keszthely by the World Federation of Hungarians, the Viennese Hungarian Cultural- and Sports-Association, the Viennese Hungarian Workers’ Association and also the Association of Hungarian School of Vienna. (Documents of the Zala County Tourist Office, 1979). Perhaps it is no coincidence that the first private camping was established also in Keszthely the Castrum Dr. Antal Réfi, president of the Hungarian Camping Association and owner of Castrum Camping recalled the opening as it follows. “The Castrum Camping of Keszthely

was to be made that he had heard on the radio that from now on it is allowed to build private campsites. We thought that nothing could be simpler, it should be demarcated and it is ready to go. So we started to do that. If we had known what it takes, obviously we would not even gone into it, but that's the past. In 1982 the first private campsite in the country was practically opened" (TÖRZSÖK A. 2011).

The private initiatives play an important role in tourism in Keszthely also in present days; this is clearly demonstrated by the network of seven private museums, of which the primary purpose is to expand the cultural offerings of the town. I would like to present the impact of this network has on tourism. The first member of the network was established in 1999, it was Central Europe's largest doll museum which was created in a former barn house purchased from the town and than reconstructed. Túri Török Tibor the founder of the museum - who was dealing with ethnographic research for decades – decided not to do a traditional ethnographic collection, but to show dolls dressed in traditional costumes, with ceramic and porcelain heads, hands, and legs, and fabric bodies. The museum material was collected with the help of civil cross-border cooperation so the certain ethnic costumes came from authentic locations, from their owners or their heirs. Many authentic folk costumes were sent from several villages, often after modifying the existing original dress, and adjusting it to the given size for the tender advertised on the columns of children's newspapers like the *Napsugár* in Cluj-Napoca, the *Írka* and others. Nearly half a thousand dolls present the folk costumes, clothes of craftsmen and the middle-class of the historical Hungary, the Transylvanian collection of 120 dolls is in two show-cases. The surplus attraction was given by the dolls, which made the basically ethnographic museum popular. It is really worth spending some time with the richly embroidered doll-miracles from

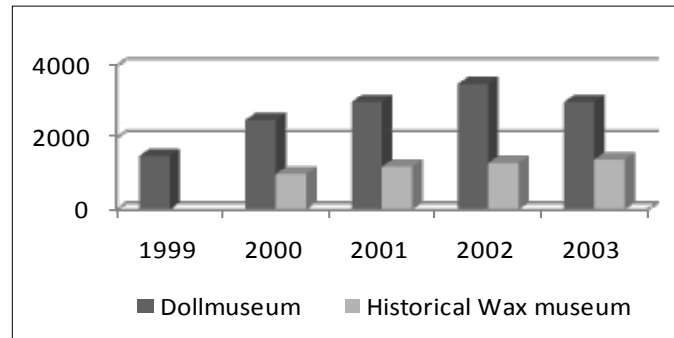
Kalotaszeg, dolls wearing the festive clothes of the Csangos of Hétfalu, the 150-year-old clothing of a Székely family of Kászonújfalu made of coarse linen and hemp yarn. On the third floor the visitor can look at the houses, churches, farm buildings of the dolls admired on the first two levels. The specific technology used to light the exhibition seeks to evoke the atmosphere of the villages too. The site also has a collection of historical ship-models with local connection, like the salt-carrier Phoenix of Fenékpusztá from the 18th century, the luxury ship called Stella, the Juditta, a cart-carrier ferry, and even the warship of Bori Antal, who was the ship-carpenter of György Festetics, was built - though scaled down. This in itself resulted in the undeniable increase of the cultural offers in Keszthely; on the other hand the final place of the "Snail Parliament" in 1999 was next door to the Doll Museum which is a unique model in the world since it was made of 4.5 million snail-shells of the Pannonian Sea during 14 years. The creation of Ilona Miskei is the model of the neo-Gothic Parliament building unveiled in 1896, which is seven meters long and 2.5 meters high and was built from 28 million-year old prehistoric sea-(nautical) remains from different mines in the country.

The Historical Wax Museum opened in 2000 presents the great figures of the Hungarian history from prince Árpád, through King Saint Stephen I., Saint Margaret of the House of Árpád, King Louis the Great, John Hunyadi the champion over the Turks and his son, King Matthias I, Sándor Petőfi the poet to József Mindszenty Archbishop. The costumes are not only beautiful but also faithful to the era, so the historical figures are a real tourist attraction.

In connection with the two new museums the professionals, of course, raised the question whether it is worth opening new museums in Keszthely, which is – in terms of cultural

offerings – undoubtedly have the right to be proclaimed the capital of Balaton. The answer can be clearly seen by the following data.

steady increase over the same period, the new museum did not weaken the turnover of the first one and proved that it may be

Figure 3. Attendance of private museums in Keszthely 1999-2003

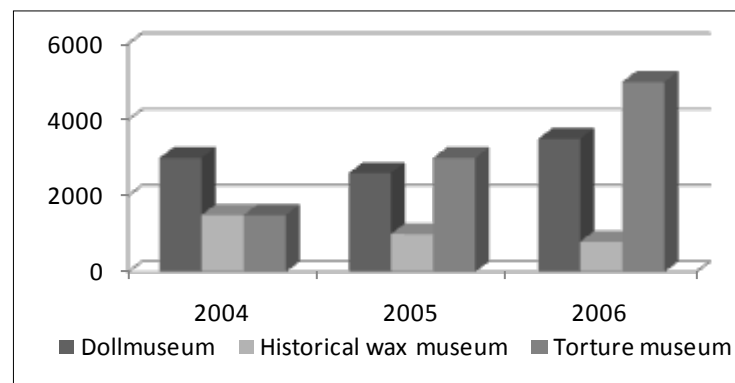
(Source: made by TÖRZSÖK A.-GYURICZA L. 2013 based on data of the museum)

The diagram above reflects the number of tickets sold, not the actual number of visitors. The number of visitors is about a third higher because some groups – such as Hungarians beyond the borders, socially disadvantaged etc. – can visit the museums free of charge. The Traditionally-clothed Doll Museum together with the Snail Parliament sold already 1500 tickets in its year of opening (Whitsun of 1999) and it could also increase the number of (paying) visitors with 500 people every year until 2002, but it sold 3000 tickets also in 2003. The number of the paying visitors of the Historical Wax Museum opened in 2000 also showed a

worth establishing a new museum, attraction even in a settlement with rich cultural offerings like Keszthely.

A new museum was created in the neighbourhood of the previous two facilities in 2004, showcasing mainly medieval tortures, the Horrorarium (Torture Museum). The Torture Museum shows the instruments of torture – tormenting-interrogating tools and criminal methods – in a proven way, with wax figures in genre-paintings.

The new museum became popular especially among young people while the Doll Museum and the Historical Wax Museum preferred

Figure 4. Attendance of private museums in Keszthely 2004-2006

(Source: made by TÖRZSÖK A.-GYURICZA L. 2013 based on data of the museums)

by families with small children became a constant program of school trips. The Torture Museum found its own audience, which is evidenced by the attendance figures.

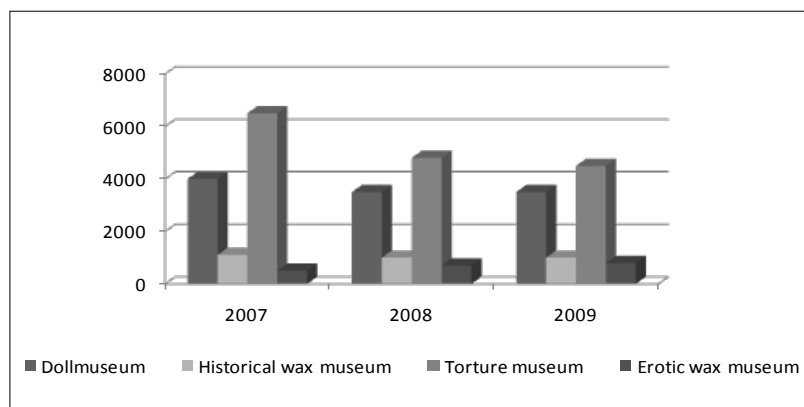
There was no significant decline in the number of paying visitors of the Traditionally-clothed Doll Museum in the period of 2004-2006; 3000 tickets were sold in 2004, 2600 tickets were sold in 2005, and 3500 tickets were sold in 2006. The number of the paying visitors of Historical Wax Museum dropped from 1500 to 800 people, while the number of visitors in the Torture Museum was 1500 in 2004, 3000 in 2005, and 5000 in 2006. Overall, in 2006 the private museum network attracted more visitors than ever before.

In 2007 the network was expanded with a new museum of Erotic Wax Museum, which primarily focuses on renaissance erotic fantasies. The silicone figures - of about two dozen, which were made by the sculptor candidates of the Academy of Fine Arts and university students were modelled - are lifelike, almost perfectly look like real people with real skin. The museum points out its novelty and "bold naturalism" in its advertisements, perhaps this is the reason that it found its audience.

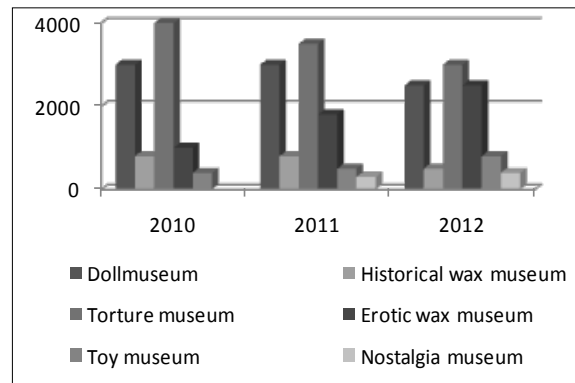
In the period of 2007-2009 the popularity of the Doll Museum, the Historical Wax Museum and the Torture Museum continued, though undoubtedly the year of 2007 proved to be the busiest. (The Doll Museum had 4000, the Historical Wax Museum had 1100, and the Torture Museum had 6500 paying visitors.) The attendance data of the Erotic Wax Museum were very modest at this time, but a dynamic growth can be observed. (In 2007 there were 500 paying visitors, 700 visitors in 2008, and 800 in 2009)

In 2010, the network expanded with another museum, perhaps the largest toy museum in Europe, the Vidorka Toy Museum which presented nearly 10.000 toys in its opening, but the collection has now exceeded 15.000 pieces as well. The museum is supposedly lived up to its expectations, as the number of paying visitors began to increase slowly and it is still popular.

In 2010 400 tickets were sold, 500 tickets in 2011 and in 2012 800 tickets were sold. In 2011, the network of the private museums increased with Nostalgia Museum, which is admittedly a Kitsch Museum as well. In this museum those objects are also displayed which were in use not so long ago such as a snuffers, the charcoal iron, the cylinder music camp or a camping

Figure 5. Attendance of private museums in Keszthely 2007-2009
(Source: made by TÖRZSÖK A.- GYURICZA L. 2013 based on data of the museums)

Figure 6. Attendance of private museums in Keszthely 2010-2012

(Source: made by TÖRZSÖK A.- GYURICZA L. 2013 based on data of the museums)

coffee maker. The number of paying visitors of the Nostalgia Museum is also increasing, 400 tickets were sold in 2011, but 500 already in 2012. In the period between 2010 and 2012, the Traditionally-clothed Doll Museum could retain most of its paying visitors, while the attendance of the Torture Museum and the Historical Wax Museum decreased slightly. The number of the visitors of the Erotic Wax Museum increased, though. (There were 1000 paying visitors in 2010, 1800 paying visitors in 2011, and 2500 paying visitors in 2012)

SUMMARY

Overall, the private museum network attracted 1.500 paying visitors in 1999, 9.700

people in 2012, however, 12.100 visitors in the best business year, in 2007. The number of paying visitors proved the viability of the different museums next-door each other. The museums are located around the downtown shopping precinct immediately, but the theme of the exhibitions – though the local historical interest is undisputed – is fundamentally different than in other museums in Keszthely, so it is no threat to their attendance.

The large-scale youth-surveys have shown that young people aged 15 to 29 go sensibly less to museums, exhibitions, and that is true for all age groups (Table 2), so it is particularly important that the private museum network is also able to reach out to young

Table 2. Monthly or more frequently visited institutions in 2004 and 2008, by age group and in percentage

Monthly or more frequently visited institutions	15-19 year olds		20-24 year olds		25-29 year olds	
	2004	2008	2004	2008	2004	2008
Year	2004	2008	2004	2008	2004	2008
Bookshop	28	17	34	21	33	18
Library	41	31	33	24	20	14
Cinema, multiplex	40	25	38	22	28	18
Theatre	11	7	8	5	8	4
Video-, DVD hire shop	28	12	28	12	22	11
Museum, exhibition	15	7	14	6	12	5

(Source: Bauer B., Budapest, 2011, 227.p.)

people with its topic-selection and the form of the presentation.

There is an unambiguous comparison in relation to the objectives between the private initiative, operator of seven private museums, and the civil associations operating at the turn of the 19th and 20th century. It is a common goal to boost the tourism of Keszthely; on the other hand, local patriotism - in a good sense - is also a common characteristic, which the exhibits of local connection refer to in the private museums as well. The existence of extensive collaboration is also a common feature. Collaboration was needed to create the Traditionally-clothed Doll Museum or the Historical Wax Museum as

well as for the activity of the Beautification Society or the Boating Association; however, there is a fundamental difference in the choice of the organizational form. Instead of a civil association, the private museum network is a business enterprise as well, which also keeps some social values in view during its operation, as the associations of the turn of the century. The private museums can be visited free of charge for the socially disadvantaged, the young members of boarding-schools, the honorary guests of Keszthely, groups of Hungarians who remained outside our borders, living in minority in their country, and for the participants of competitions and other events organized in the town.

REFERENCES

- Balaton Fürdő számadása [Accounts of Balaton Spa] – Zala Megyei Levéltár V. fond 1734a.712
- Balaton I. jelzésű iratok [documents with a marking Keszthely I.] – Zala Megyei Levéltár V. fond 1734a.706
- Balaton vidéki kiállítás [provincial exhibition at lake Balaton] – Zala Megyei Levéltár V. fond 1734a.874
- BALATONI GÁBOR LÁSZLÓ: Mi minden készül a Balaton Metro-poliszában? *Zalai Közlöny*, 1928.243. sz.2.p.
- BAUER BALÁZS: A kulturális szemlélet spiráljai a magyar fiatalok kulturális és szabadidős szokásainak különbözőségei az ezredfordulón. In: BAUER BALÁZS – SZABÓ ANTAL (szerk.): *Arctalan (?) nemzedékek*. Budapest,2011, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 221–248.p.
- BONTZ JÁNOS: *Keszthely város monográfiája*. Keszthely, 1896, Farkas, 362–365.p.
- CHOLNOKY JENŐ: *Balaton*. Budapest,1936, Franklin
- CSÁKY ÁRPÁD: Rendezzük a balatoni ingyen-fürdőt. *Keszthelyi Hírlap*,1909.41.sz.1.p.
- Csónakázó Egylet iratai [documents of the Rowing Association] – Zala Megyei Levéltár V. fond 1734a.840
- GYURICZA LÁSZLÓ: Természeti és társadalmi adottságok idegenforgalmi szempontú értékelése és komplex turisztikai kiskörzetek kialakítása Nyugat-Zala példáján. *Földrajzi Értesítő*, 1998.7.sz.173–187.p.
- GYURICZA LÁSZLÓ: A természeti adottságok meghatározó szerepe a turizmusban. In.: AUBERT ANTAL – BERKI MÓNICA (szerk.): *Örökség és turizmus*. Pécs, 2009, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet, 87–95.p.
- KANYAR JÓZSEF: A dél-balatoni fürdő kultúra kialakulása. *História*,1983. 3. sz. 23–25. p.
- KÁRPÁTHY JÁNOS: A zalai Balatonpart. *Keszthelyi Hírlap*,1909. 17. sz. 1. p.
- Keszthely fürdő iratai I. [documents of Keszthely Bath I.] – Zala Megyei Levéltár V. fond 1734a. 812
- Keszthely fürdő iratai III. [documents of Keszthely Bath III.] – Zala Megyei Levéltár V. fond 1734a. 713

- Keszthely járdáira vonatkozó iratok [documents related to the sidewalks of Keszthely] – Zala Megyei Levéltár V. fond 1734a. 782
- Keszthelyen működő színtársulatok, színház [theatre and theatre companies in Keszthely] – Zala Megyei Levéltár V. fond 1734a. 842
- Keszthelyi Szépítő Egylet iratai [documents of the Keszthely Beautification Society] – Zala Megyei Levéltár V. fond 1734a. 913
- Keszthelyi Társaskör iratai [documents of the Keszthely Social Circle] – Zala Megyei Levéltár – ZML X. fond 207
- Keszthelyt érintő vasúti tervek [railway plans related to Keszthely] – Zala Megyei Levéltár V. fond 1734a. 773
- Korcsolyázó Egylet iratai [documents of the Skating Club] – Zala Megyei Levéltár – ZML X. fond 213
- Kölcsönökre vonatkozó iratok [documents related to loans] – Zala Megyei Levéltár V. fond 1734a. 896
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1900.s.au.*, Budapest, 1901, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- MICHALKÓ GÁBOR: *A városi turizmus elmélete és gyakorlata*. Budapest, 1999, MTA.
- MÜLLER RÓBERT: *A régi Keszthely képeslapokban*. Keszthely-Veszprém, 2004, Faa Produkt Kft.
- MÜLLER RÓBERT: *Keszthely tegnapelőtt... tegnap... és ma*. Keszthely, 2005, Nyugat-Balaton Térésmarketing Kht.
- REDEN, ALEXANDER SIXTUS VON: *Az Osztrák–Magyar Monarchia: Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig*. Budapest-Salzburg, 1989, Széchenyi Kiadó.
- SÁGI JÁNOS: *Keszthely és balatoni fürdőjeinek ismertetése*. Keszthely, 1902, s.n.
- SÁGI JÁNOS: Állandó színházat. *Keszthelyi Hírlap*, 1909. 37. sz.1. p.
- SÁGI JÁNOS: Balatonpartunk jövője. *Keszthelyi Hírlap*, 1909. 5. sz. 1. p.
- SÁGI JÁNOS: Külön vonatokat a Balaton mellé! *Keszthelyi Hírlap*, 1909. 39. sz. 1. p.
- SOMOGYI GYÖRGY: *Balaton gyógy- és tengerfürdő*. s.l.,s.a.,Novoprint.
- TÖRZSÖK ANDRÁS: *Interjú dr. Réfi Antallal, a Magyar Kempingszövetség elnökével, a Castrum Camping tulajdonosával*, Keszthely, 2011.
- TÖRZSÖK ANDRÁS: *Interjú Túri Török Tibor múzeumalapítóval*, Keszthely,2013.
- ZALA MEGYEI IDEGENFORGALMI HIVATAL IRATAI [Documents of the Zala County Tourist Office]: 134-3/1979.

2013. május 22.

Az *Ott a messzi Donnál...* című dokumentumfilm kárpátaljai bemutatója a Rákóczi-főiskola Lehoczy Tivadar Intézete és a Pro Cultura Subcarpathia civil szervezet közös rendezésében.

THE USE OF OUR GASTRO-CULTURAL HERITAGE IN TOURISM

MINORICS, TÜNDE¹ – GONDA, TIBOR²

¹Senior lecturer, Faculty of Adult Education and Human Resources Development,
University of Pécs

²Senior lecturer, Illyés Gyula Faculty of the University of Pécs,
Department of Economics and Tourism Studies

Gasztkulturális örökségünk turisztikai hasznosítása

Az utóbbi évek egyre erősödő trendje, hogy a turizmus kínálatában is keresik az egyediséget és a helyi értékeket hordozó termékeket. A szerzők írásukkal a helyi termékek turisztikai hasznosításának a lehetőségére szeretnék ráirányítani a figyelmet. A gasztkulturális értékeink éppen az örökségi értékekkel és egyediségükkel segíthetik a turizmus ágazat új, vonzó kínálati struktúrájának a kialakítását. Az értekezésben bemutatják a táplálkozáshoz kapcsolódó szokásokat, és azt, hogy a ma élő ember számára mit is jelent az örökség, a helyi identitás, a hagyomány és a modernitás egymáshoz való viszonya a gasztronómia területén.

ABSTRACT

*In recent years tourism industry has been experiencing a growing demand for products standing for local uniqueness and values. In the given study an attempt has been made at outlining possibilities of utilization of local products with regard to tourism. The uniqueness and value of our gastronomic and cultural heritage may help to bring forth a new attractive service structure in the tourism business. In the thesis nutrition related habits have been presented, and what heritage, local identity, interrelation between tradition and modernity in the field of gastronomy mean for modern people. **Keywords: gastronomy, culture, heritage, region, nutrition, habits, ethnicities, local identity.***

INTRODUCTION

On the ever more diverse international market of tourism sector those destinations will be successful in the competition which are able to supplement and renew their traditional supply with unique and creative tourism products. A trend palpable all over the world is that a growing number of tourists are showing conscious consumer behaviour by looking for authentic local products, including the values of gastronomy as one of the most important factors. These days the cooperation with the tourism sector allows folk gastronomy, an important cultural heritage, to be preserved and renewed at the same time, to keep its value and to become an organic part of our everyday

lives. In this process a greater emphasis must be placed during tourism product development on the gastronomic identity of a country. The birth of gastronomic identity is basically determined by three factors: the geographical position and the endowments of the respective country; the historical past of the country (including the ethnic amalgamations and impacts experienced in the course of history); and last but not least those creative craftsmen who renewed gastronomy and were the first to market products that have been characteristic to a certain country since then (FÜREDER-RÁTZ, 2009: 321-327).

The great value of Hungarian cuisine is in its diversity in which we can feel both the

impacts of the peoples coexisting in the Carpathian Basin on each other's culture and of course the long occupation by the Turks and the Hapsburgs. The Hungarian gastronomic heritage is thus extremely varied and diverse; it is hardly known outside Hungary in the globalised world, but may be a real speciality for more demanding and conscious tourists, if integrated into the tourism supply of the country. This means that more care must be taken of the touristic management of our gastro-cultural heritage – our paper is a contribution to this effort.

THE VALUES OF HERITAGE IN TOURISM

The way, form and organisation of nutrition are all cultural manifestations of a given nation, a community, a group of people. A diverse gastronomy has a strong correlation to the ordinary days, holidays and characteristic traditions, rituals of the people. Way of life is limited by diverse geographical, climatic and economic environments, narrowing down the range of ingredients of foods, the potential for producing certain foods or the access to them, but these factors also have an impact on the nutrient demand of humans. Variety of nutrition is increased by the substitution of certain ingredients or foods and their harmonisation with the rhythm of life, with the new situations in life. Nutrition thus has differentiated features characteristic of each culture, but can only partially be described with economic geographical aspects, as it has a strong correlation with the temporal changes of society and impacts caused by the encounters of different cultures.

Changes that are hard to follow are manifested in foods, diets and the order of meals. The methods of preparing foods, and the character of foods are influenced by technical equipment and the features of the ingredients, but the preparation method, the choice of spices, the number, quantity and frequency of meals,

or local tastes and traditions, the judgement of certain foods by the locals also matter. The order of meals is always regulated, it may depend on the seasons, the working schedule, or the hierarchy of weekdays, special occasions and holidays.

Further differentiation of the nutrition systems may be caused by inner development but also an example from outside; on the other hand, it has several elements that will remain intact within a respective community in the longer run. These elements always have an important role in people's identity, and are considered as a kind of local heritage, local resource.

What correlation can we see between nutrition culture, community identity and heritage? If we start from the concept of tradition, we must think of a practice proven, important, necessary and useful for a community which is repeated for a relatively long time; or, if the community recedes from it, they will return to and get inspiration from it every now and then. On the other hand, the community continuously shapes this practice, in accordance with its current possibilities or needs. So when we think of traditions, we must also take into consideration their innovative character, the process of adaptation to the current needs of the community. All this, of course, is based on local knowledge, by some kind of redistribution of that, which promotes to a large extent the strengthening of local identity; at the same time it may be a breakout chance for e.g. communities excluded from developments.

Preservation of the heritage thus presumes respect for the community values, sticking to them and thereby presumes an attitude offering stability, which expresses two mechanisms, the balance and ever changing dynamism of the integration of new elements and the preservation of old structures. Nutrition culture shows several contemporary examples

where tradition is integrated with today's lifestyle. Heritage is thus not an object or a phenomenon that is taken out from the passing of time, and a habit is not a replayed performance either but reality liveable for today's persons, a possible way of life. Adaptation to the most noble values can be seen also a kind of effort for the activities typical and natural for the given region and the traditional culture of the people living there, and for the encounter of space and time, past and present, modern and traditional, i.e. the ancestors and the descendants.

Continuous reproduction of the values of local culture is a prerequisite of the existence of community, as well. The passing on of the characteristic patterns and values of culture to the next generations, the recurring repetition is one of the most important mechanisms in culture. Traditions are thus the cultural memory of a community, an inventory of memories that stores the information necessary for the self-identification of the community (HOPPÁL, 2008: 12).

Nowadays we can see the increase and strengthening of the role of local cultural values. Communities seem to discover again that they have to rely on themselves in the first place in the solution of problems at local level. Ethnic consciousness, the focused demonstration of the identities of cultural groups is strengthening. On the other hand, the foundation of regional cooperations is the collaboration of the local communities in a wider circle, as well. A regional consciousness can only be built on the strong local consciousness of small communities, their voluntary cooperation. It is not accidental that the concept of identity gained more attention in the last decades of the 20th century: this concept is based just on the passing on of local cultural heritage, local traditions, because local traditions always mean a strong emotional identity. The acknowledgement of values, life-

styles, myths, beliefs, religions and languages, i.e. traditions is the foundation of cultural pluralism. Only the recognition of the existence of local traditions can safeguard cultural continuity (HOPPÁL, 2008:13).

The cultural characteristics, regional identity of the people living in the territory of the historical Baranya county, and the formation of different ethnographic groups were also influenced by the endowments of the landscape and the social and historical factors. Geographical environment determined the occupations of people living in the respective areas. Raw materials and potentials offered by nature led to the birth of various occupations, handicrafts and farming methods over time. The population of peoples speaking different languages, the religious diversity, the range of their marital relations, and also their material culture, nutrition traditions, their clothing or the spread of their habits all allowed the differentiation of the respective historical ethnic groups. From the 16th century Serbs of orthodox religion fled in several waves from the Turks from the Balkans territory to Baranya, as did catholic Croats (Sokác and Bosniak) during the 17th century. The territories depopulated by the Turkish invasion were settled by the profane and the clerical landlords with German speaking ethnic groups on the turn of the 17th and 18th century, who populated mainly the Danubian region. The new settlers, using the possibility of free movement, migrated to other regions as well later, so it is hard to clearly separate them now on the basis of language or folk traditions, only. It is not a goal in this essay, anyway, we only wish to emphasis the multitude of factors shaping this varied landscape into a region with diverse nutritional culture.

The region bordered by the Danube and Dráva Rivers is an excellent demonstration of diversity. This is a region reaching right to the Ormánság and also to the Central Baranya

hill ridge. The Inner Dráva Corner, i.e. Baranya Triangle was detached from Hungary by the peace treaty of Trianon, but the formerly single ethnographic character of the Hungarian folks still survived in some respects, despite the state border. The so-called Outer Dráva Corner, around the town Siklós has a population whose occupations, clothing and lifestyle show many similarities to their counterparts in the Inner Dráva Corner. Along the former Osijek–Buda military road, in the stead of the decreased population German and Croat ethnic groups were settled; also, after the expelling of the Turks, protestant Hungarians were invited here from the Kiskunság area in the late 17th century. The inhabitants of the Dráva Corner (Drávaszög), adapting to the geographical environment and making use of the rivers, the fertile soils and the climate, pursued fishing, plant cultivation, animal husbandry and viticulture as well. Their traditional diet was also adapted to this lifestyle and the raw materials offered by the natural environment. Widespread is the cultivation of several fruits and vegetables, and of red pepper used for many purposes. The cuisine of the Germans settling here was also markedly adapted to the regional endowments. The foundation of this was the German gastronomy, supplemented by the habits taken over from the other ethnic groups living here. They preserved the traditional foods of their original living space, especially the ones made from flour and potatoes, but their preparation was palpably influenced by impacts from the new environment, above all the use of the already mentioned paprika as a new spice. There were other plants that they met in this region first, e.g. tomato and pumpkin, peach, and also maize as a human food.

In direct touch with the region above, also along the Croatian–Hungarian border, along the Dráva River and the Fekete-víz (“Black Water”) we find the micro-region called Ormánság. The main occupation of the Croat

and Hungarian speaking inhabitants used to be fishing and animal husbandry here as well. After the regulation of the rivers and deforestations, the size of land available for farming increased, and they were mainly used for the cultivation of cereals. The typical dishes include many fish meals, like in the Drávaszög region. Fish was smoked and also grilled on open fire and ember, put on sticks fixed in the ground, like in the Drávaszög. Snails were considered as a delicacy, as were the many species of mushrooms. White pudding is a speciality here, as is sausage made from lungs, but pig slaughters were widespread in winter, especially on the week before Christmas all over Baranya, in all ethnic groups, as was the making of smoked foods including black pudding and sausage.

The coexistence of ethnic groups with different cultures and languages will necessarily lead to interactions. Not only Germans took over the foods of their new home, Hungarians also learned from them. The sausage called “stifolder” (*Stiffuller*) was taken over by the Hungarians from South Baranya Germans, both the method of making and the name. This salami speciality is seasoned with black pepper in the original home, Germany, while Germans living in Baranya use red pepper intensively.

As we have already mentioned, this region is very much characterised by favourable natural endowments that allowed traditional animal husbandry and plant cultivation, farming in homesteads, the diversity of foods simple but made from varied ingredients and also made possible a small-scale food processing industry. The history of nutrition shows a development accepting, mixing and integrating good ideas, which is a synthesis of ancient Asian nomadic, German, Italian, South Slav, Turkish, Austrian, French and Hungarian gastronomies.

The nutrition habits of neighbouring gastronomic regions are usually not sharply separable; there is a broad transitory zone, in fact, parallel to the transition of the nutrition habits the arrangement of gastronomic regions also changed continuously, and they are overlapping with the ethnic or political borders only in exceptional cases. The development of these regions is only known relatively precisely since the 18th century: at that time we could already see the existing or unfurling regional characteristics still tangible today, existing irrespective of the state borders.

The role of community heritage in all communities is common knowledge, common goals, and strengthening by the “us” conscience. This is how it fulfils its community stabilising role, the maintenance of the sense of belonging to the local society, and by re-learning also the information preserving function. Heritage becomes an organically integrated part of identity if the members of the community experience heritage as a medium from which they live, if they are proud of it and active participant practicing it, if they consider heritage-related knowledge as their own and sensitively protect it. Community knowledge often becomes a symbol on the basis of which social groups define themselves as communities. The most realistic and powerful protection of these heritages is provided by “local protection”, i.e. the protection of the society in the respective settlement, which operates as a filter and allows freedom and creativity. Heritage thus means a living practice interpreted in the present, owned and upgraded by the communities, which is a part of group, settlement, regional, national, European and international community identity (ERDŐSY-SONKOLY, 2005: 73-78).

The use of heritage in tourism is more and more becoming an economic interest. Past that cannot be erased from human memories is a constantly renewable resource. We may

encounter in some places the reconstruction of the heritage, elsewhere the practice of creating the heritage in order to substitute the missing community memory, and later this becoming the heritage, in fact, part of the identity of the respective community. The essence thus is the living practice that is adapted to the present, the needs of humans living now and does not conserve past, in fact, upgrades the values of the past.

Nutrition then is an organic part of local culture, local culture is a constant source of inspiration for it, and it is continuously adapted to the topical needs of the local communities. Gastronomic culture is a manifestation of community culture that shows at the same time the specific lifestyle of the people living in the region, different reactions to changes but also the hospitality of the communities, or their innovative capacities and creativity adapting to the needs and possibilities of the different generations.

Gastronomy and gastronomic culture together express the relationship between pleasure and the eating habits, i.e. the human demand that nutrition, in addition to its health preservation function, should express the striving for a quality life by its diversity, the selection of special foods for special occasions and the conditions of the consumption. In the light of this, local gastro-cultural heritage may be suitable for the spread of the diversity and quality of European gastronomy and can contribute to the development of the economy, including, among other things, catering industry, tourism, food processing industry and researches.

CONCLUSIONS

The diversity of the Hungarian cuisine, its continuous development and not last the still existing knowledge of the elder generation, which may be taken as gastro-cultural heritage, may be a firm foundation for the

utilisation of these values in tourism. A stronger focus on the gastro-cultural heritage may be a contribution to the innovative renewal of several touristic products.

The Hungarian actors of rural tourism, eco-tourism and enological tourism have evidently discovered already the potential in local products the our gastro-cultural heritage of the country, and are doing their best to valorise these values and make use of them in their touristic activities. By a lucky coincidence, the tender system of the recent years also supported and promoted this process (Gonda 2012: 233-245).

We believe then that the era of the Hungarian gastronomy ruled by the image of “paprikash and goulash” is over, and we are witnessing the birth of a new practice of gastronomy that focuses more on values. As a result of this process, Hungarian cuisine can be “exciting” and recognised again. There is enormous work to do, on the other hand, until Hungarian gastronomy, including our gastro-cultural heritage, becomes a pull product of Hungary on the international markets.

REFERENCES

- Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről (Convention on the Preservation of Intellectual Cultural Heritage). 17 October 2003, Paris <http://www.szellemiotrokseg.hu/files/letoltesek/9.pdf> (Downloaded 12 November 2013.)
- ERDŐSY PÉTER – SONKOLY GÁBOR: A kultúra melankóliája. A kulturális örökség fogalmának megjelenése (The melancholy of culture. Appearance of the concept of cultural heritage). *Világosság* 2005/6. 73–90.
- FÜREDER BALÁZS - RÁTZ TAMARA: Gasztronómiai örökség és identitás Magyarország turisztikai marketingjében (Gastronomic culture and identity in the tourism marketing of Hungary). In: *Örökség és Turizmus*. Pécs: PTE TTK 2009. 321–327.
- GONDA TIBOR: A helyi termék reneszánsza (Renaissance of the local products). In: *A kultúra turizmusa, a turizmus kultúrája*. Aubert A. – Gyuricza L. – Huszti Zs. (eds.) Pécs: ID Research Kft./Publikon Kiadó, 2012. 233–245.
- HOPPÁL MIHÁLY: Hagyomány és identitás (Tradition and identity). In: *Szellemi kulturális örökség – a megőrzés útjai*. Csonka Takács, Eszter (ed.) Budapest: Európai Folklór Intézet, 2008. 12–18.
- Táplálkozás. Magyar Néprajzi Lexikon (Word ‘nutrition’ in the Lexicon of Hungarian Ethnography). <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-415.html> (Downloaded 10 December 2013)

A MUNKÁCSI JÁRÁS TERMÉSZETI ADOTTSÁGAINAK IDEGENFORGALMI SZEMPONTÚ KVANTITATÍV ÉRTÉKELÉSE*

BERGHAUER SÁNDOR

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi Tanszék, megbízott docens

A Munkácsi járás változatos természeti és kulturális adottságai predesztinálják, hogy területén az idegenforgalom húzóágazattá válhasson. Ezt viszont több tényező is hátráltatja, melyek közül kiemelhetjük a spontán fejlesztéseket és a turizmus fejlesztéséhez szükséges adatok hiányát. Az adott tanulmány célja, hogy kvantitatív értékelés alapján, négyzetkilométeres bontásban értékelje a Munkácsi járás természeti adottságait, mégpedig új megközelítésben, geoinformatikai eszközök bevonásával. A munka eredményeként olyan turisztikai területek jelölhetőek ki, amelyek jól jelzik a Munkácsi járás természeti adottságainak területi koncentrálódását. Ezeket az információkat a későbbiekben kiegészítve a társadalmi adottságok értékelésével komplex, a turizmus magterületeit pontosan kijelölő információ áll majd a rendelkezésünkre, amelyek egzakt alapját képezhetik az idegenforgalmi fejlesztéseknek.

ABSTRACT

Diverse natural and cultural aptitudes of the Mukachevo district predestinate its territory to become a core area for tourist industry as a leading branch of economy. Yet this is balked by several factors, the most important being the spontaneous development and the lack of data necessary for the expansion of tourism. The aim of the present study is to size up the natural endowments of the Mukachevo district based on a quantitative rating, by a square kilometre division, which is a new approach – application of tools of geoinformatics. As a result of the research we are to be able to mark out touristic areas which well signify the territorial concentration of natural aptitudes of the Mukachevo district. Matching these informations with the valuation of the social capabilities later on we will get a complex intelligence which assigns the core areas of tourism precisely and can serve as an exact grounding for the touristic innovations.

BEVEZETÉS

Kárpátalja turizmusa az utóbbi két évtizedben jelentős változáson ment keresztül, és esetenként a fejlődés folyamata jól nyomon követhető. A megye idegenforgalmát tekintve a járások közül vezető szerepet tölt be a Munkácsi járás, elsősorban változatos természeti és kulturális adottságainak köszönhetően. Ehhez hozzájárul központi fekvése és jó megközelíthetősége, a megye gazdaságában betöltött kiemelt szerepe éppúgy, mint változatos domborzati, természeti adottságai (1. ábra).

Turisztikai kínálatát tekintve fontos kiemelni egészségturizmusát, amely Kárpátalja forgalmából 22%-ot fed le. Ember alkotta vonzerői, különösen a munkácsi vár, nemzetközi vonzással rendelkeznek és megyei szinten kiemelkedő a kereskedelmi szálláshely- és utazásszervezésben betöltött szerepe (Berghauer S. 2012).

A megyei és járási szinten tapasztalt fejlődésnek ugyanakkor jól észlelhető árnyoldalai is vannak, melyek közül első helyen a fejlesztések spontán jellegét kell említenünk.

* A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

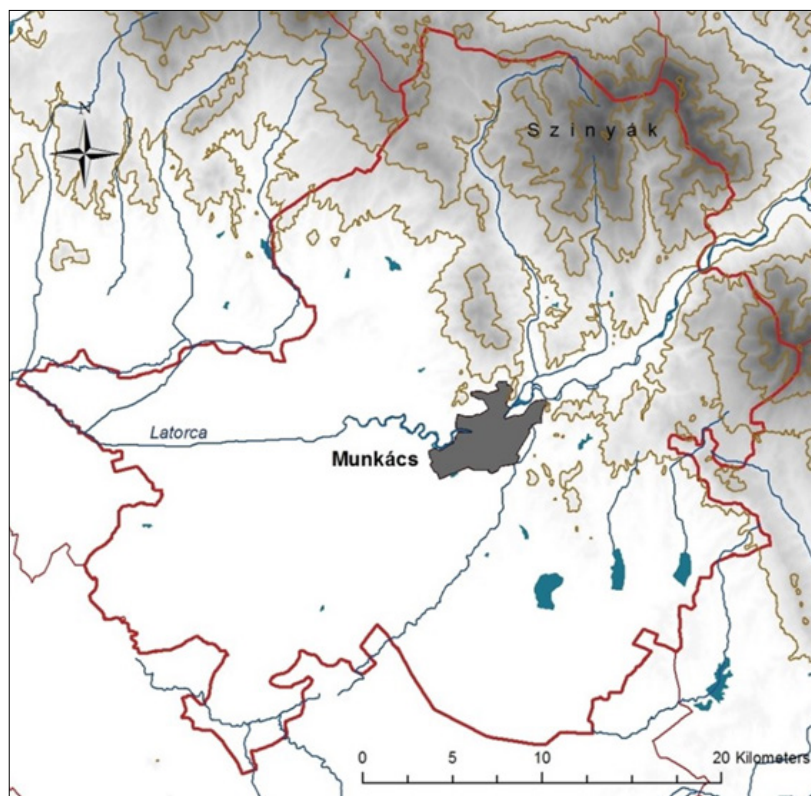
A turizmusra jellemző adathiány, a fejlesztések megalapozatlan volta kézzelfogható veszélyt jelent, és hosszú távon fenntarthatatlan helyzetet idéz elő.

Az adott tanulmány célja egy olyan kvantitatív értékelési módszeren alapuló idegenforgalmi szempontú értékelés bemutatása, amely első lépésként a Munkácsi járás természeti adottságait tárja fel. A Gyuricza László által kidolgozott értékelés részletességéről elmondható, hogy némiképp korszerűsítve, geoinformatikai eszközök bevonásával négyzetkilométeres bontásban került végrehajtásra, és eredményként olyan turisztikai területek jelölhetőek ki, amelyek jól jelzik a járás természeti adott-

Eredményként, egzakt alapokra helyezve, pontosan lehatárolt idegenforgalmi magterületeket jelölünk ki, amelyek megalapozott bázisát képezhetik az idegenforgalmi fejlesztéseknek.

KUTATÁSI MÓDSZER

A természeti adottságok idegenforgalmi, rekreációs célú értékelése több évtizedes nemzetközi és magyarországi múltra tekint vissza. Az alkalmazott értékelési módszer alapját Gyuricza László dolgozta ki (Gyuricza L. 1998). A kutatás gerincét képező komplex kvantitatív turisztikai értékelés módszere két feladatkörből tevődik össze: 1. A természeti erőforrások

1. ábra. A Munkácsi járás domborzati térképe

(Forrás: *srtm.csi.cgiar.org*; Szerkesztette: Berghauer S.)

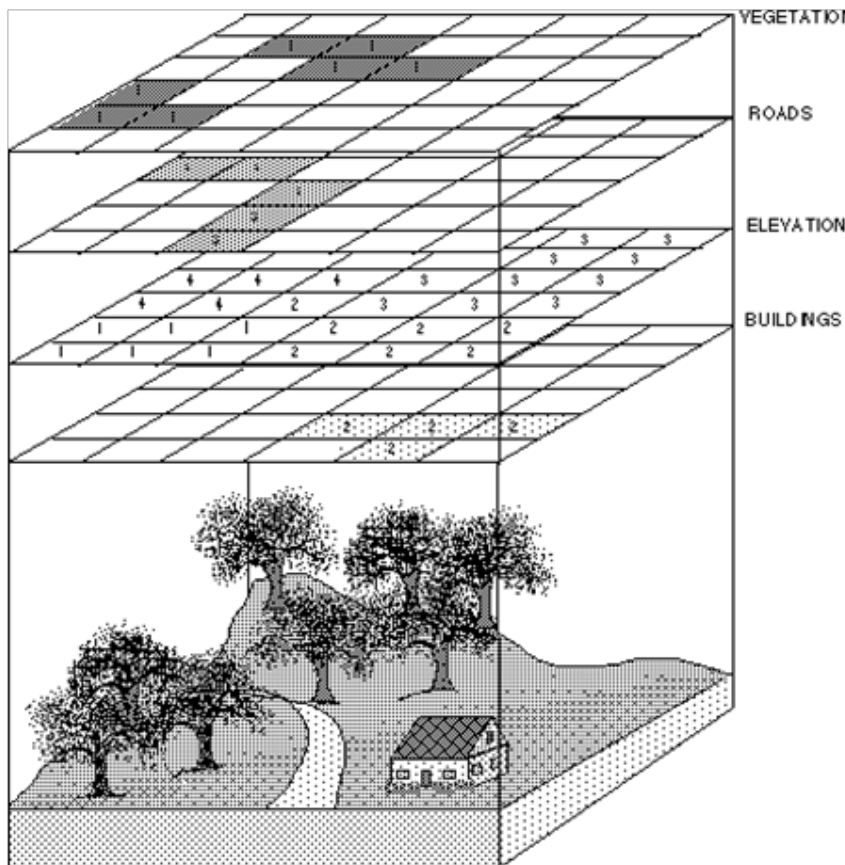
ságainak területi koncentrációját. A későbbiekben a leírt kutatást a társadalmi adottságok értékelésével kiegészítve átfogó, komplex képet kapunk a Munkácsi járás turizmusáról.

turisztikai szempontú értékelése; 2. A társadalmi erőforrások turisztikai szempontú értékelése. A Munkácsi járás esetében a kutatás első lépését valósítottuk meg, de a közeljövőben a

társadalmi erőforrások osztályozását, illetve a komplex kvantitatív értékelést is elvégezzük.

A természeti adottságokat raster bázisú térképeken, számszerűsített paraméterek segítségével értékeltük, majd az eredmények és a regionális differenciák alapján turisztikai kiskörzeteket, magterületeket jelöltünk ki. A munka során nagy felbontású tematikus térképet használtunk az értékeléshez, és minden egyes km²-t összesen 16 szempont alapján értékeltünk. A paraméterek alapján elkészített rácshálókat egymásra helyezve (2. ábra), majd a térképek azonos négyzeteinek értékeit összegezve jelöltük ki a Munkácsi járás természeti adottságai alapján a turisztikai szempontból legértékesebb területeket (2. ábra) (Gyuricza L. 1997; Berghauer S. 2014).

A Gyuricza László által kidolgozott módszert, annak értékelési rendszerét viszont a vizsgált területre több okból kifolyólag sem lehet egy az egyben alkalmazni. A Munkácsi járás domborzati sajátosságai jelentősen eltérnek az eredeti módszerben használt mintaterülettől (Nyugat-Zala), de ennél lényegesebb, hogy a módszer átalakítását úgy végeztük el, hogy az Kárpátalja teljes területén alkalmazható legyen. A turisztikai szempontú értékelés során a módszer helyi bevezetésén túl alkalmazásra kerültek egyes geoinformatikai eszközök, programok, kiszélesítve mind a tájértékelés, mind a geoinformatikai módszerek alkalmazási lehetőségeit. Az értékelés folyamatának megvalósítása az ArcGIS 10.1 program segítségével történt, és a digitalizált térképek paramé-

2. ábra. A rácshálózat értékelésének menete

(Forrás: <http://courses.washington.edu>)

tereit rögzítve valósult meg. Az eredeti módszerrel ellentétben az újszerű megközelítésnek köszönhetően gyorsabban hajtható végre az értékelés folyamata, és akár teljes megyék, régiók egységes értékelése is megvalósítható.

A természeti adottságok feltárása során külön-külön értékelésre kerültek a domborzati, éghajlati, vízrajzi, élővilág-, illetve talajtani adottságok. A teljes körű értékeléshez hozzátartozik, hogy az egyes adottságokon belül is több

szempontot értékeltünk (összesen 16-ot) és azokat a természeti értékelés során fontoságuknak megfelelően súlyozva kezeltük (1. táblázat).

A domborzat értékeléséhez használt alapadatok az esetek többségében a szabadon elérhető SRTM-adatbázisból származnak (srtm.csi.cgiar.org) és az ArcGis 10.1-es program segít-

1. táblázat. A természeti adottságok (egyszerűsített) értékelésének fontosabb összetevői

Mutató	Max. pont	Természeti adottságokon belüli arány
I. Domborzati adottságok (abszolút relief, relatív relief, felszabdaltsági index, kilátópontok, lejtőkategória)	Összesen: 60 pont;	30%
II. Éghajlati adottságok (lejtőexpozíció, évi csapadék, legmelegebb (leghidegebb) hónap középhőmérséklete)	Összesen: 20 pont;	10%
III. Vízrajzi adottságok (felszíni vizek, források, termálkutak)	Összesen: 50 pont;	25%
IV. Élővilág (növényzet relatív értékelése, védett természeti értékek, vadászati lehetőségek, szegélyhatás)	Összesen: 60 pont;	30%
V. Talajtani adottságok (talajminőség)	Összesen: 10 pont;	5%
Összesen: 200 pont; természeti adottságokon belüli arány: 100%		

(Forrás: Gyuricza L. 1998; Szerkesztette: Berghauer S.)

AZ ÉRTÉKELÉS MENETE

I. Domborzati adottságok

A domborzat turizmuson belüli szerepe rendkívül fontos, hiszen egyrészt teret biztosít a turizmus bizonyos termékeinek (síturizmus, bakancsos turizmus), másrészt a domborzati elemek növelik a látványértéket és az élményhatást. A turizmus szempontjából azok az előnyös morfológiai jegyekkel rendelkező területek, amelyek felszíne tagolt és felszabdaltsági indexe magas (Gyuricza L. 2008). Ilyen tekintetben a Munkácsi járás adottságai kedvezőek, hiszen míg délnyugati része sík vidék, északkelet, kelet felé haladva felszíne egyre tagoltabb. Itt húzódnak a Szinyák és Borló-Gyil hegységek nyúlványi, melyek helyenként 1000 méter fölé emelkednek.

ségével lettek generálva. Ezeket az adatokat esetenként hagyományos térképek adataival is összevetettük.

A domborzati adottságok közül az *abszolút relief* vizsgálatát végeztük el előbb, de ebben az esetben (is) módosítanunk kellett az eredeti módszeren. Esetünkben jóval nagyobb a felszíni tagoltság, és ahogy azt a korábbiakban már megjegyeztük, az értékelést úgy alakítottuk ki, hogy az egész Kárpátalja területén alkalmazható legyen. Az eredeti módszer elvei alapján az alacsonyabb térszínnek alacsonyabb pontot kaptak (300 m alatt 1 pont), és 300 méterenként haladva növeltük a pontok értékét (maximum 7 pont – 1800–2061m). A pontozás alapján a délnyugati részek csak 1 pontot kaptak, míg a járás területén a Szinyák és Borló-Gyil hegységek esetében 4 pont volt a legmagasabb érték.

2. táblázat. A relatív relief értékelésének pontszámjai

Relatív szintkülönbség (m/km ²)	0-10	11-20	21-30	31-50	51-75	76-100	101-200	201 felett
Súlyozott érték	2	4	6	8	10	12	14	16

(Forrás: Gyuricza L. 1997; Szerkesztette: Berghauer S.)

A relatív relief esetében azt vizsgáltuk, hogy egy négyzetkilométernyi területen belül milyen szintkülönbségek alakulnak ki, ugyanis a tagoltság növekedésével együtt emelkedik a terület látványértéke, turisztikai vonzereje (Gyuricza L. 1997). A fentiekben leírt okok miatt itt is módosításokat kellett bevezetnünk, és az eredeti módszerben használt módon a relatív relief jelentőségét hangsúlyozva az eredményeket kétszeres szorzóval számítottuk be az összegzésbe (2. táblázat). Az értékelés eredményei alapján elmondható, hogy az abszolút relief eredményeihez hasonlóan a hegyvidéki területek értékei lettek magasabbak, de annál elszórtabban, követve a felszín morfológiáját.

A felszabdaltsági index külön szerepeltetése az értékelésben jól jelzi, hogy a tagoltság,

emeltük a pontok értékét a maximális 5-ig. Az eredményeket hármassal szorozva láttuk el és használtuk fel az összegzésben.

A kilátópontok fontossága idegenforgalmi szempontból abban rejlik, hogy túrák (gyalog-, biciklis, autós) alkalmával olyan megálló, pihenőhelyet biztosít a túrázóknak, amely különleges látványt és esztétikai élményt nyújt. Ebben az esetben is az SRTM-adatbázisból ArcGis segítségével generált adatokat használtuk, illetve a program által létrehozott pontokat, melyeket külön, egyesével ellenőriztünk. Némiképp egyszerűsítettük az eredeti módszer értékelését, így ebben az esetben egyszerűen átlagpontokat kaptunk minden kilátópont (8 pont), illetve a magas pontsűrűség miatt csak konkrétan azok a négyzetek kaptak értéket, amelyben a pont elhelyezkedett.

3. táblázat. A lejtőkategóriák osztályozása és értékelése

Lejtőkategória	Lejtőszög (°)	Lejtés (%)	Értékelés	Szorzóval (1,5)
I.	<2°52'	< 5	0	0
II.	2°52' - 7°	5 - 12	1	1,5
III.	7° - 14°	12 - 25	2	3
IV.	14°-21°48'	25 - 40	3	4,5
V.	>21°48'	>40	4	6

(Forrás: Gyuricza L., 1997; Szerkesztette: Berghauer S.)

felszabdaltság valójában mennyire fontos is az idegenforgalomban. Ez esetben egy arányszámról beszélünk, a maximális relatív és abszolút relief hányadosáról, melynek értéke 0 és 1 között változik (Gyuricza L. 1998). Az értékelés alsó szintjét a 0 és 0,01-es indexszel rendelkező területek kapták (1 pont), és egy tizedenként növelve az értékeket

A lejtőkategóriák értékelésénél szintén a felszín változatossága került előtérbe. A meredekség fokozódásával növekszik a táj élményhatása, de ebben az esetben a lejtőkategóriák révén lehetőség nyílik a finomabb különbségek kifejezésére is (Gyuricza L. 1997). Az adatbázis a fentiekhez hasonlóan az SRTM-adataiból ArcGis segítségével lett

előállítva, így meglehetősen nagy részletességgel álltak rendelkezésre az információk. A tagolt felszín miatt némiképp módosítottunk az osztályozáson, a felső kategóriát (40%-os lejtő) megemeltük. Ennek tükrében megváltoztattuk a szorzó értékét, csökkentve azt 2-ről másfélre, hogy a pontozási rendszeren belül a lejtőkategóriák súlya változatlan maradjon (3. táblázat). A maximális értékek ebben az esetben is elsősorban a hegyvidéki részeket érintették, ugyanakkor viszonylag nagy szórást mutattak.

II. Éghajlati adottságok

Az éghajlati adottságok értékelésénél a lejtőkitettség, az évi csapadék és a legmelegebb (leghidegebb) hónap középhőmérséklete került értékelésre. Az értékelési rendszert ebben az esetben is úgy alakítottuk ki, hogy az ne csak a Munkácsi járás, hanem egész Kárpátalja területén alkalmazható legyen. Lényeges továbbá megjegyezni, hogy a Gyuricza László vizsgálatában leírt problémák a csapadék és a hőmérséklet értékelésénél esetükben is fennálltak, miszerint nincsenek részletes adataink a területre vonatkozólag, mivel a meteorológiai mérőállomások csak pontszerűen, elszórta fedik le a területet. A másik lényeges megjegyzés (és ez már mind a három értékelt éghajlati adottságot érinti), hogy változtatni kellett az eredeti módszeren, amit az alábbi tényezők indokoltak:

- Lényegesen tagoltabb domborzat;
- Téli és síturizmus létjogosultsága (400 méter felett);
- Rendelkezésre álló adatok jellege/bontása.

A 400 méter alatt lévő területek elsősorban a nyári turisztikai kialakításra alkalmasak. Ebben az esetben az eredeti módszernek megfelelően (Gyuricza L. 1998) csak a nyári félre vonatkozó értékelést használtuk. Újításként a 400 méter feletti területeket (a pontokat megfelelve) a nyári, illetve a téli turizmus szempontjából is értékeltük, és ezek összegéből kaptuk a vizsgálati területekre vonatkozó adatokat.

A lejtőkitettség (lejtőexpozíció) idegenforgalmi szempontú értékelésének adatait szintén a világhálón elérhető SRTM-adatbázisból, ArcGis program segítségével generáltuk. Elkülönítve értékeltük a 400 méter tengerszint felett, illetve ez alatt elhelyezkedő területeket. A 400 méter tengerszint feletti magassággal rendelkező területeket kettős értékelés alá vontuk (nyári és téli). A téli értékelésnél az északkeleti lejtőkitettséggel rendelkező területek (figyelembe véve az uralkodó széljárást is) kapták a legmagasabb pontszámot, mivel ezek a leghőbiztosabb területek. A délkeleti lejtőkitettség a legalacsonyabb értékeket jelentette, illetve, mivel a vízszintes területeknek síelés szempontjából alacsony a jelentőségük, ezeket értékeltük a legkevésbé (2. táblázat). A 400 méter felett lévő területek „nyári” értékelése megegyezett

4. táblázat. A lejtőexpozíció értékelésének pontszámai

400 m alatti terület	Érték	400 m feletti terület			
		„Téli” értékelés	Érték	„Nyári” értékelés	Érték
Déli	5	Északkeleti	2,5	Déli	2,5
Nyugati	4	Északnyugati	2	Nyugati	2
Keleti	2	Délkeleti	1,5	Vízszintes	1,5
Északi	1	Délnyugati	1	Keleti	1
Vízszintes	3	Vízszintes	0,5	Északi	0,5

(Forrás: Gyuricza L. 1997; Berghauer S. 2014)

a 400 méter alatti területek pontozásával, csak adott esetben az értékek feleződtek.

A tengerszinhez képest 400 méter alatti magassággal rendelkező területek csak nyári

a legmagasabb pontszámot (maximum 5 pont). A 400 méter feletti területek pontjait a fentiekhez hasonlóan megfeleztük, a nyári, illetve a téli turizmus szempontjait figyelembe véve értékeltük azokat a 5. táblázatban látható

5. táblázat. A csapadék értékelésének pontszámai

400 m alatti területek		400 m feletti területek			
Csapadék	Érték	Nyár		Tél	
		Csapadék	Érték	Csapadék	Érték
700 mm alatt	5	800–900 mm	2,5	800–900 mm	0,5
700–800 mm	4	900–1000 mm	2	900–1000 mm	1
800–900 mm	3	1000–1200 mm	1,5	1000–1200 mm	1,5
900–1000 mm	2	1200–1400 mm	1	1200–1400 mm	2
1000 mm felett	1	1400 mm felett	0,5	1400 mm felett	2,5

(Forrás: Gyuricza L. 1997; Berghauer S. 2014)

értékelést kaptak (4. táblázat). Ezek az eredeti módszerben megadott módon lettek értékelve, így a déli lejtőkítettség jelentette a legmagasabb értéket (5 pont), és az északi a legalacsonyabbat (1 pont). A kapott eredményeket a lejtőkítettség súlyának megfelelően kettes szorzóval láttuk el az összegzés során.

Az értékelt adottságok között szerepelt a csapadék területi eloszlása is, mely esetben szintén a teljes megye területére kidolgozott értékelést alkalmaztunk, továbbá az értékelt terület ekkor is két térszínre lett felosztva. A 400 méter alatti részek idegenforgalmát értékelve a csapadékban szegény területek kaptak

módon. Az érékelés során a járás délnyugati részén fekvő területek kapták a legmagasabb értékeket, míg a legalacsonyabbak a keleti területek pontszámai lettek.

A hőmérséklet adatainak értékelésénél az eredeti módszerrel ellentétben nem a nyári félév középhőmérsékletét, hanem a legmelegebb nyári hónap középhőmérsékletét, a 400 méter feletti területek esetében pedig (a kettős értékelés miatt) a legmelegebb nyári hónap középhőmérsékletét és a leghidegebb téli hónap adatait értékeltük. Az értékelés során a 400 méter alatti területeknél a magasabb hőmérsékleti értékekkel rendelkező

6. táblázat. A hőmérséklet értékelésének pontszámai

400 m alatti területek		400 m feletti terület			
Hőmérséklet	Érték	Nyár		Tél	
		Hőmérséklet	Érték	Hőmérséklet	Érték
21°C felett	5	20°C felett	2,5	-7°C felett	2,5
20–21°C	4	19–20°C	2	-7 -6°C	2
19–20°C	3	16–19°C	1,5	-6 -5 °C	1,5
18–19°C	2	14–16°C	1	-5 -4°C	1
16–18°C	1	14°C alatt	0,5	-4 -3°C	0,5

(Forrás: Gyuricza L. 1997; Berghauer S. 2014)

területek kapták a magasabb pontszámokat, míg a „téli” értékelésnél a leghidegebb hónap negatív értékeinek nagyobb számait értékeltük fel (6. táblázat).

III. Vízrajzi adottságok

A vízrajz esetében három adottság értékelésére került sor: *felszíni vizek, források és termálkutak*. Mindhárom esetben idegenforgalmi szempontból fontos adottságokról beszélünk. Az állóvizek, folyók rekreációs célú hasznosítása közismert, hiszen az üdülő és aktív turizmus fontos részét képezik. A források felmérése, megléte elsősorban a túrázás, bakancsos turizmus szempontjából fontos, míg a termálforrások a fürdők, aquaparkok legfontosabb feltételei közé tartoznak.

A *források* pontos helyének meghatározása két térkép alapján történt (Ukrajna topográfiai térképe M 1:100 000; Ásványkincsek (Kárpátok sorozat) M 1:100 000) és az értékelés során minden egyes forrás esetében 3, két forrás egy négyzetkilométeren belülre esése esetén pedig 5 pontot számoltunk fel. A rendelkezésre álló adatok lehetővé tették, hogy az ásványvízlelőhelyeket és ásványvízforrásokat külön értékeljük. Némiképp módosítva az eredeti módszert, azok a területek, amelyek ásványvízforrással rendelkeztek, 5 pontot kaptak. Az értékelés során kétszeres szorzóval számoltuk a források értékeit.

A *termálkutak* értékeléséhez az adatok az Ásványkincsek (Kárpátok sorozat) térkép alapján lettek digitalizálva. A termálkutak esetében a vízhőmérséklet alapján lettek csoportosítva a lelőhelyek. A 20–36°C hőmérsékletű termálvízlelőhelyeket 3 pontra, a 37–49°C közötti termálvízlelőhelyeket 4 pontra, az 50°C feletti termálvízlelőhelyeket pedig 5 pontra értékeltük. A termálkutak esetében, tekintettel azok fontosságára, négyes szorzót alkalmaztunk.

A *felszíni vizek* turisztikai szempontú értékelése nagy súllyal bír, az eredményeket ennek megfelelően súlyozva, négyes szorzóval láttuk el. A felszíni

vizek esetében külön értékelésre kerültek a tavak, a folyók, a patakok és a folyótorkolatok. A térképi alapot Ukrajna topográfiai térképének kárpátaljai részletei képezték, mely adatok a Google Earth program segítségével lettek pontosítva. A legmagasabb értéket (5 pont) az eredeti módszernek megfelelően a tavak kapták. Méretéből kifolyólag a Munkási járás legfontosabb folyója, a Latorca, 3 pontot kapott. A kisebb méretű folyókat csekélyebb turisztikai jelentőségük miatt 2 pontra értékeltük, és a patakok képezték az értékelés alsó szintjét (1 pont). A felszíni vizekkel nem rendelkező területek nem kaptak értéket, a folyótorkolatok esetében viszont mindig pluszponttal emeltük a terület értékét.

IV. Élővilág

Az élővilág idegenforgalmi szempontú értékelésébe a *növényzet, a védett természeti értékek, a vadászati lehetőségek és a szegélyhatás* adatai kerültek be. A turizmus jelenlegi tendenciáit figyelembe véve növekszik a természetes környezet és az érintetlen táj iránti kereslet. A Munkácsi járás ilyen tekintetben ugyan nem rendelkezik kiemelkedő adottságokkal, de az itteni természet jelenlegi állapotáról elmondható, hogy egyelőre sokkal kevésbé van kitéve az Európa több területére jellemző mélyreható antropogén hatásoknak.

A *növényzet* idegenforgalmi szempontú értékelése összetett kérdésnek bizonyult annak ellenére, hogy az eredeti módszerrel csak kisebb módosításokat kellett végrehajtani. Egyrészt, mivel a használt tematikus térképek kis felbontásúak voltak (Kárpátalja atlasza 1991; Glyudzik, G.B. 2011; Ukrajna topográfiai térképe), illetve ebben az esetben is olyan szakirodalommal dolgoztunk, olyan pontozási rendszert alakítottunk ki, amely nemcsak a Munkácsi járás, de egész Kárpátalja területét lefedte. Másrészt, az adatok egy része más felbontásban jelent meg ezeken a térképeken, így a meglévő kategóriákon kisebb módosítást hajtottunk végre (7. táblázat). Az értékelés

során 0 pontra értékeltük a lakott területeket, a legmagasabb pontszámmal (6 pont) pedig a vadászati lehetőségek idegenforgalmi szempontú értékelése többek között a vadásztu-

7. táblázat. A növényzet értékelésének pontszámai

Kategória	Érték	Érték szorzóval
Település	0 pont	0 pont
Szántó	1 pont	3 pont
Hegyvidéki mezőgazdasági terület és legelő	1,5 pont	4,5 pont
Rét, legelő	2 pont	6 pont
Ártéri erdő, szőlő	3 pont	9 pont
Tölgyes, vegyes lomblevelű erdő	4 pont	12 pont
Fenyves és tölgyes-bükkös	5 pont	15 pont
Fenyves / bükkös	5,5 pont	16,5 pont
Bükkös	6 pont	18 pont

(Forrás: Gyuricza L. 1997; Berghauer S. 2014)

bükkösök által borított részeket láttuk el. Ha több kategória eleme is beleesett egy vizsgált négyzetkilométerbe, átlagoltuk azok értékeit. Az értékelésnél hármas szorzót használtunk. Az értékelés során a legmagasabb értékek a Szinyák-hegység területére jöttek ki.

A védett természeti értékek idegenforgalmi vonzereje a jelenlegi turisztikai tendenciák alapján növekszik. Nemcsak egyes turisztikai termékek (ökoturizmus, bakancsos turizmus), de szakmai jellegű rendezvények is sikeresen megvalósíthatók a védett területek bevonásával. A védett területek értékelése során a megyére kidolgozott értékelési rendszert vettük alapul, melyben a legmagasabb értéket (5 pontot) a globális értéket képező, az UNESCO természeti örökség-listáján szereplő területek kapták. A Kárpáti Bioszféra Rezervátum és a nemzeti parkok területei 4 pontot, míg a védelem alacsonyabb szintjén álló területek 3 pontot kaptak. A Munkácsi járásban a felsorolt területek közül csak ez utóbbi kategóriába tartozó területek (a „Derenyiv” Védett Kistáj és a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum egy része) található. Az értékelés során a védett természeti értékeket 4-es szorzóval emeltük be az összegzett értékelésbe (Gyuricza L. 1997; Berghauer S. 2014; www.tiszaikornyezet.weebly.com).

rizmus jövedelemteremtő képessége miatt fontos. Értékelése során az eredeti módszer egy az egyben alkalmazásra került, és azok a területek lettek értékelve, ahol a vadászati szempontból fontos vadak életvitelszerűen előfordulhatnak. A pontozás során a gímszarvas elterjedési területei képezték a legmagasabb értéket (5 pont), amit a vaddisznó (4 pont), az őz (3 pont) és az apróvad (1 pont) követett. Az értékelés során kettes szorzót alkalmaztunk. A szükséges adatokat több forrásból merítettük, és az értékelésből kizártuk a lakott területeket (Izsák T. 2007; Kohut E. – Izsák T. 2008; Pap, Sz. 2009; Glyudzik, G.B. 2011; Tamási K. 2014; www.hunterarchery.extra.hu; www.animalfun.hupont.hu)

A turizmus több terméke szempontjából is lényeges a változatos térszín megléte, legyen szó túrázásról, tanösvények, üdülő- és szórakozóhelyek kialakításáról. A szegélyhatás esetében pont ezeket az elemeket emeltük ki, és az eredeti módszerrel megegyező módon értékeltük azokat (Gyuricza L. 1998). A különböző szegélyfelületek határvonalát Ukrajna topográfiai térképe és Tamási K. (2014) munkája alapján határoztuk meg. A legmagasabb értékkel (4 pont) azok a területeket értékeltük, ahol tavak és erdőszegélyek találkoztak. Azok

a területek, ahol csak tavak partvonala húzó-dott, 3 pontot, míg az erdőszegélyek területei 2 pontot kaptak. A szegélyhatás fontosságát hangsúlyozva értékeit 3-as szorzóval számoltuk be az összegzésbe. Az értékelés alapján elmondható, hogy a járás sík vidéki területeinek egy része egyáltalán nem kapott pontot, míg a maximális pontszámok a terület déli és északi részén fekvő tavak mentén jelentek meg.

V. Talajtani adottságok

A talajtani adottságok értékelésénél a rendelkezésre álló adatok jellege, bontása teljesen eltért az eredeti módszerben szereplő adatállománytól (Gyuricza L. 1998), így azt át kellett dolgozni. A vizsgált terület esetében nem álltak rendelkezésre talajértékszám-alapú adatokat tartalmazó térképek. Ennek kiváltásaként a Kárpátalja talajtípusait bemutató térképet vettük alapul (Glyudzik, G.B. 2011), majd a talajtípusok rangsorolásra kerültek. A rangsorolást a megye talajainak termőképességét, agrokémiai adottságait feldolgozó egyik tanulmány (Penzenik, J. J. et al. 2012) alapján végeztük el. Ez lett kiegészítve két

adottságok turisztikai jelentősége általában. A minősítés során a járás síksági részén található talajokat értékeltük a legmagasabb értékekkel (homokos és agyagos gyeptalaj – 10 pont) (8. táblázat).

EREDMÉNYEK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A Munkácsi járás természeti adottságainak idegenforgalmi szempontú kvantitatív értékelése során kapott eredmények alapján elmondható, hogy a leírt szempontok szerint a turisztikailag értékes területek lehatárolása a Szinyák-hegység területén csúcsondik ki (3. ábra). Jól elkülönül egymástól a járás síksági és magasabb értékekkel jellemezhető hegyvidéki része. A Munkácsi járás alföldi részének értékei alapján két kisebb terület emelkedik ki, a déli részen fekvő Fornosi-, Pisztraházai-, Beregkisfaludi-tározók (tavak) és a nyugati részen fekvő, a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum részét képező terület. Előbbiről elmondható, hogy mivel Kárpátalja legnagyobb állóvizeiről van szó, a vízparti turizmus jelentős színhelyivé válhatnak. A rezervátum kapcsán pedig az ökoturizmus, tanösvények kialakításának

8. táblázat. A talajtani adottságok értékelésének pontszámai

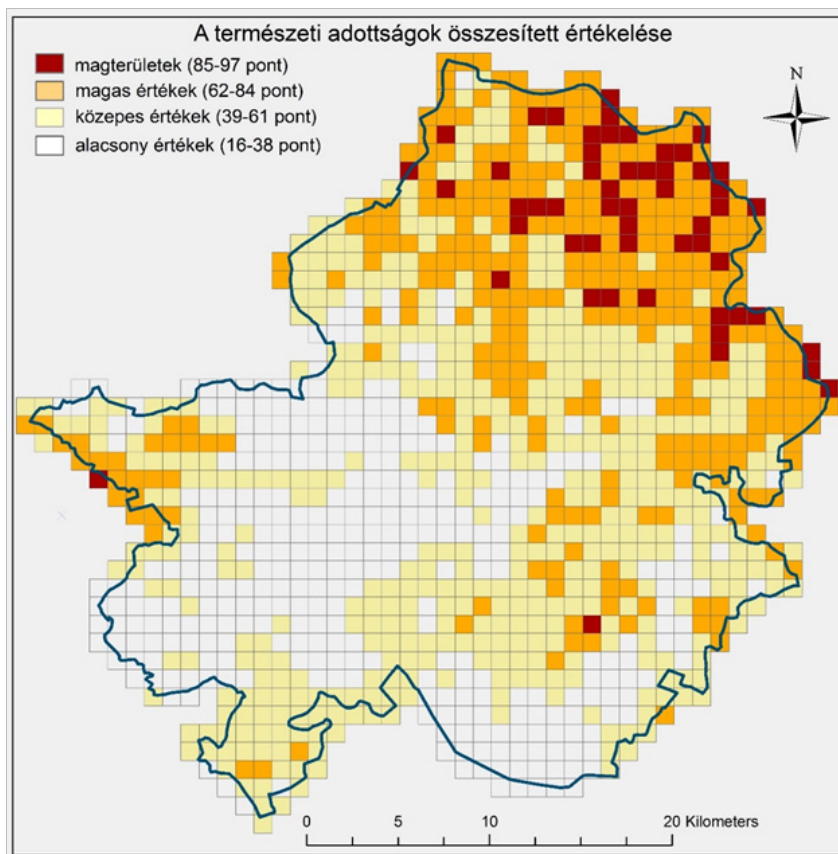
Talajtípus	Érték	Talajtípus	Érték
Homokos és agyagos gyeptalaj	10 pont	Barna gyeptalaj	4 pont
Podzolosodott glejes gyeptalaj	9 pont	Hegyvidéki-erdei murvás barna talaj	3 pont
Közepesen és erősen podzolos glejes gyeptalaj	8 pont	Podzolos barna talaj	2 pont
Réti és réti csernozjomos talaj	7 pont	1500 méter feletti területek	1 pont
Hegyvidéki réti barna talaj	6 pont	Beépített területek	0 pont
Réti barna talaj	5 pont		

(Forrás: Glyudzik, G.B. 2011; Penzenik, J. J. et al. 2012 Szerkesztette: Berghauer S. 2014)

további fontos információval. Számításba vettük a települések által lefedett területeket (0 pont), míg a hegyvidéki részek esetében az 1500 méter feletti területek egységesen 1 pontot kaptak. Ez utóbbi esetben a talajok és a kapcsolódó mezőgazdasági tevékenységek jelentősége még alacsonyabb, mint a talajtani

lehetősége kínálkozik.

A Szinyák környékén kijelölhető turisztikai magterület ennél jóval nagyobb, összefüggő egységet képez, és jól alátámasztja a hegyvidék egészség- és síturizmusának megalapozottságát. Jelzi továbbá, hogy a kialakult,

3. ábra. A Munkácsi járás természeti adottságainak összesített idegenforgalmi szempontú értékelése
(Szerkesztette: Berghauer S.)

hasznosított turisztikai termékek körét szélesíteni lehet a természetjárás, a vadászturizmus és más alternatív turisztikai termékek körével.

A fenti eredményekkel kapcsolatban azonban fontos megjegyezni, hogy a kutatás következő munkafázisában elkészülő, a társadalmi adottságok idegenforgalmi szempontú értékelését tartalmazó vizsgálat nagy valószínűséggel jelentősen módosítani fogja azokat. Másrészt, az objektivitás érdekében célszerűnek tűnik a jövőben a fenti értékelés eredményeit megyei viszonylatban is megvizsgálni, összevetni a Munkácsi járás értékeit Kárpátalja hasonló adottságokkal rendelkező járásainak adataival.

A kutatás során egyértelművé vált, hogy az alkalmazott módszer újszerű megközelítése

révén (az ArcGis alkalmazása) az idegenforgalmi szempontú tájértékelés folyamata jelentősen felgyorsítható, és növelhető az értékelés alá vont területek mérete – akár teljes régiók egységes értékelése is megoldható. A geoinformatikai alapnak köszönhetően az adatok frissítése, új adatok, szempontok figyelembevétele viszonylag egyszerű módon oldható meg, így rugalmasságának köszönhetően akár más, termékspecifikus módszer kialakítása is cél lehet a jövőben. Mindez jelentősen hozzájárulhat a Munkácsi járáshoz hasonló, alacsony kutatottsággal jellemezhető területek részletes idegenforgalmi értékeléséhez és a helyes fejlesztési irányok meghatározásához.

IRODALOMJEGYZÉK

- BERGHAUER S.: A turizmus, mint kitörési pont Kárpátalján (?) (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében) Phd-értekezés, Pécs, 2012.
- BERGHAUER S.: Kárpátalja turisztikai adottságainak vizsgálata kvantitatív és geoinformatikai módszerek alkalmazásával. A csapadék évi mennyiségének idegenforgalmi szempontú értékelése. A velünk élő tudomány. Edutus Főiskola, 2013.11.21–22. Tatabánya–Budapest. 2014 (megjelenés alatt)
- BERGHAUER S.–GYURICZA L.: Tourism as a possible land use form in Transcarpathia. In: I. Dombay – Zs. Magyari-Sáska (ed): The role of tourism in territorial development. IV. International Conference October 7-8, Gheorgheni, Romania, presa Universitara Clujeana, Babes-Bolyai University Cluj-Napoca, Faculty of Geography, Gheorgheni University Extension, 2011. pp. 7–17.
- GLYUDZIK, G. B.: *Kárpátalja atlasza*. Видавництво «Мапа». Київ 2011
- GYURICZA L.–BERGHAUER S.: Probleme der Bewertung der Naturbedingungen im Tourismus. – Acta Beregsasiensis 2009. VIII./1. 213–221.
- GYURICZA L.: Tájhasznosítási lehetőségek vizsgálata Nyugat-Zalában különös tekintettel az idegenforgalomra. Kandidátusi értekezés, Pécs, 1997.
- GYURICZA L.: Természeti és társadalmi adottságok idegenforgalmi szempontú értékelése és komplex turisztikai kiskörzetek kialakítása Nyugat-Zala példáján. Földrajzi Értesítő XLVII. évf. 1998 VII. füzet, pp. 173–187.
- GYURICZA L.: A turizmus nemzetközi földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs. 2008.
- Izsák T.: Ukrajna természeti földrajza. Jegyzet. Rákóczi-füzetek XXIX. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. PoliPrint, Ungvár, 2007.
- Kárpátalja atlasza 1991. Комитет геодезии и картографии СССР. Moszkva, 1991.
- KOHUT E.–Izsák T.: Természeti értékeink. Kárpátalja védett növényei, gombái, állatai. Poliprint, Beregszász, 2008.
- KOVÁCS S.: Kárpátalja térképe. 1:250 000. 2. kiadás, Dimap Bt. Budapest, 2003.
- MOLNÁR J.–MOLNÁR D. I.: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, PoliPrint, Ungvár, 2005.
- PAV, Sz. (Поп С.): Природні ресурси Закарпаття. Державне видавництво «Карпати», Ужгород, 2009.
- PENZENIK, J. J. et al. (Пензенік, Ю.Ю.–Фандалюк, А.В.–Степашук, І.С.–Матієга В.Й.–Яночко Ю.М.): Агроекологічна оцінка ґрунтів Закарпаття у їх турі агрохім. In: Збалансоване природокористування. № 2/2012. Київ 2012.
- TAMÁSI K.: Kárpátalja erdőborítottsága változásának vizsgálata műholdképek alapján. II. Rákóczi F. Kárpátaljai Magyar Főiskola. Szakdolgozat. Beregszász, 2014
- VDAVENKA, V.V. (szerk.): Munkácsi járás. 1:65000 méretarányú térkép. Kartográfia, Kijev, 2012.
- VAVILIN, A.: Закарпатська область. 1:700000 méretarányú térkép-gyűjtemény. Bereg-Press Bt. 2005.
- ZSELICZKY I.: Állatvilág. In: Baranyi B. (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, 2009.
- https://courses.washington.edu/gis250/lessons/introduction_gis/spatial_data_model.html (letöltés ideje 2014)
- <http://animalfun.hupont.hu/34/oz> (letöltés ideje 2014)

<http://www.hunterarchery.extra.hu/dok/gim.pdf> (letöltés ideje 2014)

<http://www.hunterarchery.extra.hu/dok/vaddiszno.pdf> (letöltés ideje 2014)

<http://tiszaiornyezet.weebly.com/a-termeacuteszetveacutedelmi-teruumlletek-ukrajnai-csoportosiacutetaacutesa.html> (letöltés ideje 2014)

http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/2014/nasel_0102_2014.pdf (letöltés ideje 2014)

2013. június 14.

Kisebbségi magyar politizálás és érdekképviselet a rendszerváltás óta.

Konferencia a Rákóczi-főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének szervezésében.

ÉLETMÓD, ÉLETVITEL, EGÉSZSÉGMEGŐRZÉS BEREGSZÁSZ VONZÁSKÖRZETÉBEN*

SÜTŐ KRISZTINA

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, IV. évf. biológia szakos hallgató

Kutatásom során Beregszász vonzaskörzetébe tartozó települések egészségügyi felmérését végeztem el. Célom volt meghatározni, melyek azok a tényezők, amelyek a legjobban befolyásolják az emberek életmódját, életvitelét, ők maguk hogyan viszonyulnak az egészségmegőrzéshez. Továbbá, szerettem volna megtudni, milyen szerep jut ebben Beregszásznak mint közigazgatási központnak, hogyan hat ki a város a települések egészségügyi ellátására.

ABSTRACT

My research is based on the survey analysing health condition that was conducted in the settlements in the vicinity of Beregsas. The aim was to define the factors producing the strongest influence on the local inhabitant's way of life and their treatment of the question concerning taking care of their health. Moreover, I would like to find out what role Beregsas as an administrative centre plays in the above mentioned question and how the healthcare of the settlements is affected by the town.

1. BEVEZETÉS

Az egészségmegőrzés és egészségvédelem korunk egyik legfontosabb feladata. A lakosság tömeges migrációja, a városok fejlődése és terjeszkedése nagy hatással van az emberek életmódjára, életvitelére és ezen keresztül egészségére is.

Az egészség legnagyobb kincsünk, megőrzése világszerte nagy problémát vet fel. Témaválasztásunkat is ez indokolja. A probléma, legyünk bárhol a világban ugyanaz, és az emberek szemléletével, életvitelével, szociális helyzetével, élőhelyével van összefüggésben.

A városok vonzaskörzetében élő lakosság elválaszthatatlan kapcsolatba kerül a várossal, a városban zajló eseményekkel, kialakult szokásokkal stb.

Tanulmányunkban egy kis város, Beregszász vonzaskörzetével foglalkozunk. Kíváncsiak voltunk, milyen hatással van a város a kör-

nyező településekre, miként befolyásolja az itt élő emberek életminőségét, egészségét a város közelsége, illetve ők maguk hogyan viszonyulnak az egészségmegőrzéshez.

Tudomásunk szerint, még nem történt ilyen jellegű felmérés Beregszász vonzaskörzetéről (Asztély, Beregardó, Bulcsú, Makkosjánosi), ezért érdekelt minket, hogy:

- melyek azok a tényezők, amelyek a legjobban befolyásolják az emberek életmódját, életvitelét,
- milyen szerep jut ebben Beregszásznak mint közigazgatási központnak,
- hogyan hat ki a város a települések egészségügyi ellátására,
- miként hat az emberek életmódja, életvitele egészségükre.

Munkánkkal szeretnénk felhívni az emberek figyelmét az egészség fontosságára, valamint a kihasználatlan lehetőségekre, a térség adott-

* A tanulmányt dr. Komonyi Éva lektorálta.

ságaira, illetve javaslatot tenni a negatívumok kiküszöbölésére

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

2.1. A kutatással kapcsolatos fogalmak

Az egészség és egészségmegőrzés fogalma:

Az egészséget az emberek nagyon sokféleképpen fogalmazzák meg. Az egészség fogalmáról mind a nemzetközi szervezeteknél, mind az egészségpszichológiában, az orvosoknál is hallhatunk. A társadalomban is ismeretes, hogy a betegséget mint fogalmat sokkal könnyebb megfogalmazni, meghatározni, mint az egészség fogalmát.¹

Az egészség-meghatározás nem egyszerű feladat, hiszen ennek évszázadokon keresztül más és más értelmezése jelent meg. Az orvosok szempontjából az egészség a betegség hiánya. Napjainkban az Egészségügyi Világszervezet (WHO)² szerint az egészség fogalmának meghatározására funkcionális modell vált elfogadottá, tehát az egészség az az egyén testi, lelki, szociális működésének az épsége. Ez a modell határozza meg a különböző fajtájú épséget, hogy az egyén mennyire tud különböző tevékenységet végrehajtani. Így az egészség nem csupán cél, hanem egy erőforrás, melyet mindennapokban használunk.³

Az ENSZ⁴ definíciója szerint „az egészség megőrzése olyan fogalom, amely az egészséget elősegítő életmód, és az ezt ösztönző társadalmi, gazdasági, környezeti és személyes tényezők támogatását öleli fel”. Az egészség megőrzésére nagy hatással van a környezet, a társadalom, és

annak érdekében, hogy megakadályozzuk az egészség romlását, először egyéni szinten kell elkezdenünk az egészségünk megőrzését.

Az egészségmegőrzés három alappillére az egészséges életmód, a kiegyensúlyozott táplálkozás és a szükség szerint étrend-kiegészítők alkalmazása. Ha mindezek felborulnak, az egészség megőrzésünk is tönkre megy.⁵

Az életvitel, életforma, életstílus és életmód fogalma:

Az életmód egy olyan rendszer, amely összefügg az ember tevékenységével, magatartásával, ezt több-kevesebb tudatossággal életük fenntartására, különböző szintű, különböző helyzetek szerint és történetileg is változó szükségleteik kielégítésére szerveznek. De az anyagi helyzet és életszínvonal is nagymértékben befolyásolja. Ugyanis, ahogy változik a társadalom, gazdaság, úgy az ember szükségletei, életmódja is. Ezenkívül az ember életmódját alakítja a munka, a tanulás, a család, az életkor és a nem.⁶

Az életforma az, ahogy az egyén megvalósítja életmódját. Ennek két eleme van: az életstílus, amely az életforma mindennapokban is megjelenő sajátos kifejezési módja, valamint az életvitel, amely az életforma gyakorlati megvalósulása (mint például a diákeletforma, a sportolói életforma).⁷

2.2. Az ember élőhelyének (környezetének) szerepe az egészségmegőrzésben

Nemcsak életmódunk, hanem környezetünk is nagymértékben befolyásolja egészségi állapotunkat.

¹ FÜZESI ZSUZSANNA–SZÓKE KATALIN–TISTYÁN LÁSZLÓ: *Egységmegőrzés a közösségekben*. Béres Egészség Hungarikum Alapítvány, Budapest, 2008. 13-14.p

² World Health organization

³ SZÜCSNÉ KERTI ANITA – SZÜCS ISTVÁN: *Településföldrajz, Városi települések, Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program, DEAMTC AVK, 2007. 90-91 p.*

⁴ Egyesült Nemzetek Szövetsége

⁵ <http://www.szuloforum.hu>

⁶ <http://www.vizsgazz.hu>

⁷ KOVÁCSNÉ SÁNTAVY ILDIKÓ: *Életvitel. Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola, Budapest, 1998. 66 p.*

Az egészségmegőrzés szempontjából fontosak környezetünk természeti és társadalmi hatásai. A természeti környezet fontos a szabadidő helyes, egészséges eltöltésében. A társadalmi környezet határozza meg megélhetésünket. Saját magunknak kell olyan élőhelyet kialakítanunk, amely pozitív hatással van ránk.⁸

Egészségünk védelmében figyeljünk magunkra és másokra is, családtagjainkra, barátainkra, szervezzünk közös programokat, kapcsolódjunk ki, tegyük egészségesebbé környezetünket, vagy épp fordítva – találjunk olyan környezetet, élőhelyet, amely egyfajta egészség tudatosságot alakít ki bennünk. E mellett nagyon fontos a testmozgás, helyes táplálkozás, a társadalmi egyenlőség, igazságosság is.⁹ Tehát, az egészség nem jár alanyi alapon, nagyon sokat kell tennünk érte.

Az értékrendszerünkben adódó értékítéletek alapján hozzuk meg az életvitelünkre vonatkozó döntéseinket, választunk alternatívák között, és ez által válik életvitelünk egészségessé vagy egészségtelenné.

2.3. Egészség és motiváció, ezzel kapcsolatos döntéshozatal

Ahhoz, hogy az egészségünk számunkra értéket képviseljen, vagy egyáltalán csak érdekeljen minket, mindenképp szükséges valamiféle motiváció. Ezt Bauer és Berács (1998 p. 66) úgy fogalmazta meg, hogy egy olyan belső állapotnak kell kialakulnia, amely meghatározott célok irányába mozgatja az embert, így céltudatos magatartást valósít meg.¹⁰ Ezt Hoyer és MacInnis (2004) kiegészítették azzal, hogy a motiváció nemcsak meghatározott módon sarkalja az embert, de a cél még haj-

landóságot is ébreszt benne, hogy energiát és pénzt áldozzon erre a cselekvésre.¹¹ Ez a motiváció első lépcsőjét jelenti.

2.4. Az egészség, egészségmegőrzés az életvitel és életmód függvényeiben

Az ember kultúráját nagyban meghatározza az életmódja. Az életmódnak 3 összetevője van: feltételek és lehetőségek, szükségletek és indítékok, életvitel.

A feltételek és lehetőségek meghatározottak, anyagi-tárgyi jellegűek. Tárgyi jellegű: az életkor, anyagi javak, lakóhely, foglalkozás, munkahely, családnagyság. Mindezek már elhangzottak a fentiekben is.

Az egyén szükségleteit a feltételek, lehetőségek határozzák meg. Vannak létszükségletet kielégítő dolgok, amelyek fontosak az életünk, egészségünk szempontjából. Ilyenek az étkezés, a folyadékfogyasztás, testhőmérséklet, megfelelő ruházat. Ahhoz, hogy tudjuk ezeknek a helyes betartását, használatát, szükséges az önmegvalósító szükséglet. Ezek a tudás, megismerés, önképzés, önbecsülés, mások megbecsülése.

Az életmód harmadik elemeként említettem az életvitelt, tehát ezeket a fogalmakat nem tudjuk teljesen elkülöníteni egymástól. Ez értelemben az életvitel nem más, mint meghatározott életmód. Az életvitel az egészségnevelés által befolyásolható. Például, gondolkodjunk el azon, hogy egy hétvégén hányféleképpen lehet megvalósítani a bevásárlást. Hisz mindezt tehetjük nem törődve az egészséggel, de tehetjük egészségtudatosan is. Ez esetben mielőtt bevásárolnánk, döntsük el, hogy mit is szeretnénk venni, hogyan hatnak ezek a dolgok az egészségünkre. Így fejlesztve az egészségtudatunkat.

⁸ <http://www.egeszsegugy.hupont.hu>

⁹ VÁSÁRHELYI ZSUZSANNA: *Ember, egészség, környezet*. Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program, 2008.55–60 p.

¹⁰ BAUER A–BERÁCS J.: *Marketing*. Aula Kiadó, Budapest, 1998. 66 p. In: SZÁNTÓ ÁKOS: *Marketinkaleidoszkóp*, 2008. 18 p.

¹¹ HOYER W. D.–MACINNIS D. J.: *Consumer Behavior*, Houghton Mifflin, Boston, New York, 2004. In: SZÁNTÓ ÁKOS: *Marketinkaleidoszkóp*, 2008. 18 p.

Ahhoz, hogy életvitelünk egészségünket szolgálja, rendelkezniünk kell felelősségtudattal. Ezenkívül szükséges a rendszeres testmozgás, egészséges táplálkozás, valamint orvosi ellenőrzés is kell. Kerülnünk kell a káros szenvedélyeket, de ne feledjük a pihenést sem, és legyünk optimisták.¹²

3. HIPOTÉZISEK

A bevezetésben felsorolt célok részletesebb megfogalmazására törekszem a következőkben. A kialakított hipotézisek a dolgozat általános hipotézisei lesznek.

A szakirodalom áttekintése után arra a következtetésre jutottam, hogy az ember életmódját, életvitelét és ezektől függően egészségét nagyon sok minden befolyásolja. Megbizonyosodhatunk arról, hogy az ember alakíthatja az életvitelét, életmódját úgy, hogy az pozitív hatással legyen életére, egészségére, de ebben meghatározó jelentőséggel bír a társadalomban elfoglalt szerepe, kialakított értékrendje, gondolkodásmódja és szemlélete. Kevés tapasztalatom van ezzel kapcsolatban, de úgy látom, hogy nálunk és a vizsgálat helyét képező településeken a lakosság kiszolgáltatott helyzetben van: részben anyagi helyzetük, részben pedig a lakhelyük miatt. Feltételezem, hogy ezek a tényezők hatnak a legjobban életvitelük kialakításában.

Az időhiány miatt e vizsgálatot a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola diákjainak körére szűkítettük, mivel e diákok tanulási feltételük miatt az beregszászi agglomerációba is sorolandóak.

H1: A diákok életmódját és életvitelét a családjuk szociális helyzete befolyásolja a legnagyobb mértékben. Az életvitel kialakításában nem elsődleges szempont az egészség megőrzése.

¹² MATLÁKNÉ CSIZMADIA GYÖRGYI: *A testi-lelki egészség fenntartásának lehetőségei, Fejlesztési Terv*, Budapest, 2010., 9–11p.

Beregszásznak mint a járás egészségügyi központjának jut az a feladat, hogy biztosítsa a város és a környező települések orvosi (egészségügyi) ellátását. Tapasztalatom az, hogy ez nem valósul meg kellően. Igaz, az utóbbi években történtek újítások, fejlesztések a kórház és egészségügy terén, de véleményem szerint ez kevés, és egyre inkább figyelhető meg az is, hogy az orvosok nem tesznek kellőképpen eleget hivatásuknak.

A nem megfelelő egészségügyi ellátás miatt egyre több betegség alakul ki. Ezek tükrében fogalmaztam meg a további hipotéziseket.

H2: Beregszász és vonzaskörzetének egészségügyi ellátása nem megfelelő, nincs jól működő egészségügyi és szociális ellátórendszer.

H3: A nem megfelelő ellátás miatt a tuberkulózis, különböző rákos megbetegedések, valamint szív- és érrendszeri betegségek vannak túlsúlyban.

A fenti hipotézisek vizsgálatához interjú és kérdőíves módszert használok, illetve a Beregszászi járás statisztikai adatait a betegségek alátámasztására.

4. ANYAG ÉS MÓDSZER

A felmérést azok között végeztem, akik Beregszász vonzaskörzetébe tartozó településeken laknak: Asztélyban, Beregardóban, Bulcsúban, Makkosjánosiban. A következő fejezetben röviden ismertetem ezeket a településeket, és néhány információt közlök Beregszászról is.

4.1. *Beregszász, mint közigazgatási és egészségügyi központ*

Beregszász a Beregszászi járás székhelye. Az 1. ábrán Beregszász vonzaskörzetéhez tartozó települések láthatók.

1. ábra. Beregszász és vonzáskörzete (Forrás: Varga)

Beregszász Kárpátalja délnyugati részén fekszik, Ungvártól 72, Munkáctól 28 km-re, a Beregsurány–Asztély magyar–ukrán határátelől 6 km-re. Beregszász lakossága a 2001-es népszámlálási adatok szerint 26 600 fő, ebből magyar 12 800. Kárpátalja települései közül Beregszászban él a legnagyobb magyar közösség. 2001. május 17-től lett járási jogú város.

1994-ben nyitotta meg kapuit a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 1996-ban önállóvá vált, megkapta az ukrán államtól a működési engedélyt. 2003-ban felvette a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola nevet. Én is itt tanultam, és e főiskola diákjai körében végeztem felmérésemet.

A Beregszászban működő központi járási kórházat 1886-ban alapították.

Ma a kórházban 190 orvos dolgozik, akiknek túlnyomó többsége az orvostudományok kandidátusa. A járási kórház 600 ágyas és a következő osztályokkal rendelkezik: sebészet-

tel, bel- és gyermekgyógyászattal, urológiával, fül-orr-gégészettel, szemészettel, fertőző osztállyal, onkológiával, bőr- és nemibeteg osztállyal, szülészettel, nőgyógyászattal, idegsebészettel, gyermek ortopédia és traumatológia gondozó osztállyal, kardiológiával, fizioterápiával, ideggyógyászati rehabilitációs osztállyal, reanimációval. Az osztályok orvosi műszerezettségére azonban még sok kívánnivalót hagy maga után.

A kórház két új szárnya, és a minden igényt kielégítő, modern járási orvosi rendelőintézet magyar kormány anyagi segítségével épült fel. Beregszászban ezenkívül tüdőbeteg-gondozó, tüdőkórház, valamint gyermek tejkonyha működik.

A magyar segélyszervezet két olyan kórterem felújításához is hozzájárult, amelyekben speciális kezelést igénylő tüdőbetegeket gyógyítanak.

A járásban 26 kórház van és ebből 6 Beregszászban, amely 67 730 lakost lát el. A lakosság egészségügyi ellátottsága 88,1%.

Ugyancsak Beregszászban működik sajnos nagyon rossz feltételek között a 600 ágyas megyei elmeegógyintézet.

A közegészségügyi és járvány megelőző állomás feladata a város köztisztasági állapotának felügyelete, feladatait a város befejezetlen közművesítése, a Vérke szennyezettsége, egy megfelelő szemétyűjtő telep hiánya miatt nagyon nehezen tudja megoldani.¹³

4.2. Beregszász vonzáskörzetébe tartozó települések rövid jellemzése

Mind Beregardó, mind Bulcsú területén élő lakosok a Beregszászban lévő egészségügyi szolgáltatásokat veszik igénybe, önálló egészségügyi ellátásuk nincs. Mára már a városba olvadva, külvárosi lakónegyedként vannak számon tartva.

A 2001-es népszámlálás szerint Asztély lakossága 677, magyar többségű település, magyarok aránya 87,1%. A településnek jól felszerelt felcserközpontja van, amely a megyében kimagasló, ez a holland támogatásnak köszönhető. A határ közelsége pozitívan hat az ott élő emberek érvényesülésére.

Makosjánosi lakossága a 2001-es népszámlálás adatai szerint 2030 fő, ebből 1657 magyar. Beregszász vonzáskörzetébe tartozó települések közül, talán a legjobb helyzetben van az egészségellátás terén.

Családi orvosi rendelővel rendelkezik. Az utóbbi évben a község az egészségügy fejlesztésére ENSZ-támogatást kapott. A lakosoknak fogorvosi rendelő is rendelkezésükre áll.¹⁴

¹³ FARKAS ZOLTÁN: *Kárpátalja, Lemberg és Csernovci*, Budapest 2010, Kelet-Nyugat, 94–104 p.

¹⁴ BOTLIK BÉLA–DUPKA GYÖGY: *Magyarlakta települések ezredéve*, Kárpátalja, Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993, 53–54 p., 70–72 p., 90–91 p.

4.3. A kutatás során felhasznált módszerek

A hipotézisek bizonyításához szükséges adatokat mélyinterjú és kérdőíves felmérés segítségével gyűjtöttem össze. Az eredményeket összegeztem és táblázatok, illetve diagramok segítségével szemléltettem.

A mélyinterjút, mint a kutatás egyik módszerét azért választottam, mert ez egy négy szemközt készülő kvalitatív eljárás, melynek segítségével egy előre összeállított kérdéssor (témalista) alapján gyűjtöttem össze az információkat. Időtartama ½ órától 2 óráig terjedt. Hátránya, hogy sok időt vesz igénybe, de előnyei közé sorolható az, hogy egyénenként lehet a válaszadóra koncentrálni, akire nem nehezedik mások véleménye, az idő is elég ahhoz, hogy a meginterjúvált érezze, hogy rá, az ő véleményére vagyunk kíváncsiak. Az irányítása is könnyű, hisz egy emberrel történik. Az alany szabadabban, kötetlenebbül fejtheti ki a véleményét.¹⁵

A mélyinterjút a megfelelő intézmények (egészségügyi) illetékes személyeivel végeztem el.

A kérdőíves vizsgálat a leggyakoribb primer kutatási, információszerzési módszer. A kérdőív szerkesztésénél megkülönböztettünk nyitott és zárt kérdéseket. Nyitott az a kérdés, amikor a válaszadó a saját szavaival adja meg a válaszát. Zárt kérdéstről akkor beszélünk, amikor a válaszadó az általunk megadott válaszlehetőségek közül választ. Ennek hátránya, hogy a kérdező fogalmazza meg a lehetséges választ.

Az általam összeállított kérdőív során ügyeltem a logikai sorrendre, és a kérdőívben többnyire zárt kérdéseket alkalmaztam.¹⁶

¹⁵ DR. MAJOROS PÁL: *A kutatómódszertan alapjai*, Perfekt Kiadó, Budapest, 2004. 122–131 p.

¹⁶ DR. MAJOROS PÁL: *A kutatómódszertan alapjai*, Perfekt Kiadó, Budapest, 2004. 109–122 p.

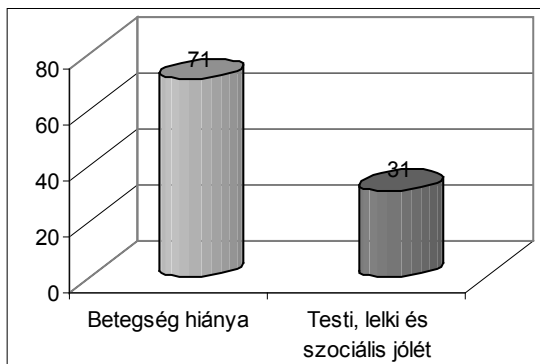
5. EREDMÉNYEK ÉRTÉKELÉSE, KÖVETKEZTETÉSEK

5.1. A kérdőívek elemzésének eredményei és levonható következtetések

A kérdőíveket a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola 102 diákja töltötte ki, akik Beregszászban (24 diák), illetve Beregszász vonzaskörzetébe tartozó, a fent megnevezett településeken laknak (78 diák). Ez körülbelül a nappali tagozaton tanulók 10%-a.

Időhiány miatt, a válaszok kiértékelésénél nem vettem figyelembe a válaszadó nemét, korát és azt, hogy milyen szakon tanul.

Az első kérdésre válaszként az egészség definícióját vártam. Meglepően tapasztaltam, hogy a szakirodalomban oly gyakran megfogalmazott definíciókat kaptam válaszul. 31 diák adta az egészségnek a WHO által megfogalmazott definícióját és 71-en mondták az egyszerűbb, nem egészen teljes választ, vagyis, hogy az egészség a betegség hiánya (2. ábra).

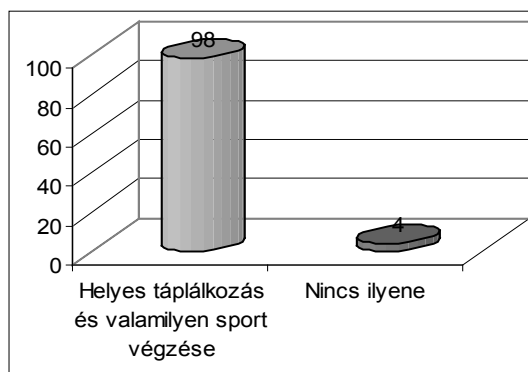
2. ábra. Az egészség definíciója a diákok szerint

Az egészségről mint fogalomról és általánosságban az egészségről természetesen diákjaink az internetes forrásokból informálódnak, de nagyon sok más forrást is használnak e célra.

Igen, ma már sok mindent elérhetünk a világhálón keresztül, de ne gondoljuk azt, hogy a legmegfelelőbb válasz ott található. Azért,

hogy még jobban tisztában legyenek az egészség fogalmával, szakkönyvek használatát és szakemberek megkérdezését ajánlanám.

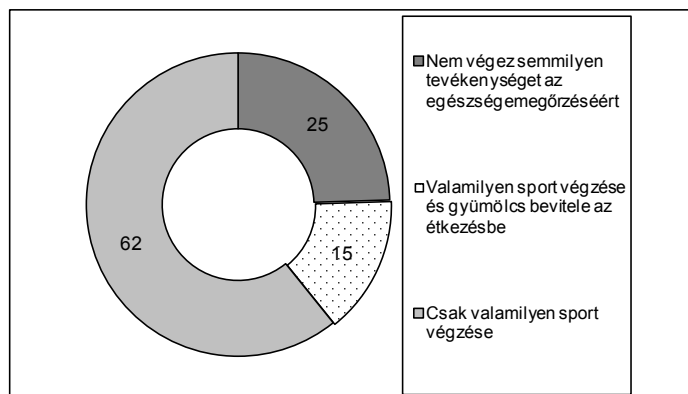
Az életmóddal kapcsolatban feltett kérdésre többnyire egységes választ kaptam. Sokuk számára az életmód szorosan összefügg azzal, ahogyan élünk, amit a mindennapjainkban cselekszünk. Ez a válasz is megegyezik a szakirodalomban közöltekkel. A főiskola 98 tanulója a helyes táplálkozásban és sportolásban látja az egészséges életmód megvalósításának lehetőségeit, amit a 3. ábra is igazol.

3. ábra. A diákoknak egészséges életmódról való elképzeléseik

A következő kérdés az volt, hogy milyen tevékenységet végeznek az egészségük megőrzése vagy helyreállítása érdekében? Többségük (62 tanuló) azt válaszolta, hogy testmozgással, sportolással próbálja egészségét fenntartani, megőrizni, míg a megkérdezettek közül mindössze 15 válaszolta azt, hogy hajlandó helyes táplálkozással is tenni érte, ami alatt főleg gyümölcsök és egészséges ételek fogyasztását értették. A megkérdezettek valamivel több, mint az egynegyede (25 diák) viszont semmit nem kíván tenni egészségéért, ami viszont nagyon aggasztó (4. ábra).

Hiányoltam az olyan válaszokat, mint például: séta a szabadban, kerékpározás, kocogás és egyéb hasznos tevékenységek. A helyes táplálkozás esetében pedig komplexebb hozzáállás szükséges: a főbb tápanyagok (szénhidrát,

4. ábra. Az egészségmegőrzés és -helyreállítás érdekében tett tevékenységek a diákok körében

fehérjék, zsírok) megfelelő aránya, rostok, zöldségek, főleg fehér húsok fogyasztása, napi minimum háromszori étkezés és megfelelő mennyiségű folyadékbevitel.

A kérdésre, hogy a táplálkozás mennyire befolyásolja az egészséget, 75-en választották azt, hogy a táplálkozás jelentős hatással van az egészségük alakulására. Válaszukat pozitívnak ítélem meg, hiszen a szervezetünk működése attól függ, hogy milyen tápanyagokból merítünk energiát és építjük fel testanyagainkat. 25 hallgató kis-, illetve közepes jelentőséget tulajdonít a táplálkozásnak, és mindössze 1 diák mondta azt, hogy nincs a táplálkozásnak semmi köze az egészséghez, amit szerintem maga sem gondolt komolyan (1. sz. táblázat).

rai, és feltehetjük a kérdést, ha ők nem élnek egészségtudatosan, akkor hogyan tanítsák egészségtudatosságra a felnövekvő nemzedéket.

A diákok körében nem jellemző az, hogy időközönként ellenőriztessék egészségi állapotukat, eljárjanak szűrésekre, ha nincs egészségügyi problémájuk. A felmérés azt mutatja (2. sz. táblázat), hogy 85 diák semmiféle ellenőrzésre nem jár, ami felelőtlen részükről, mert vannak olyan betegségek, amelyek csak a végső stádiumban mutatnak tüneteket, amikor már nem vagy csak nagyon nehezen gyógyíthatók. Ezt azzal magyarázzák, hogy a szűrővizsgálatokat többnyire délelőtt végzik, amire ők nem tudnak elmenni, de szerintem ez csak egy kifogás. Erre meg-

1. táblázat. A diákok táplálkozási szokásainak és egészségtudosságának elemzése

Kérdések	Egyáltalán nem	Kis mértékben	Közepes mértékben	Eléggé	Nagyon
A diákok táplálkozásának hatása az egészségükre	1	5	21	36	39
A diákok egészségtudosságának megélése	1	20	51	24	6

Az 1. táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a diákok fele csak kis mértékben vagy alig éli egészségtudatosan az életét, ami eléggé negatív jelenség a pedagógusjelöltek esetében, hisz belőlük lesznek majd a jövő nemzedék taná-

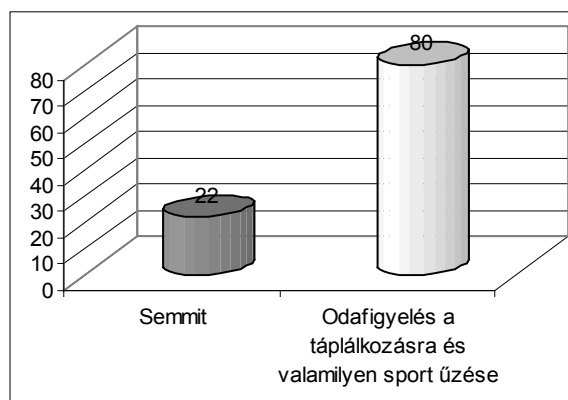
oldást jelentene az, ha délutáni időszakban is lenne fogadás. A szűrővizsgálatok fontosságára fel kell hívni a diákok figyelmét. Legyen ez része akár az oktatásnak vagy külön, erre a célra szervezett programoknak.

2. táblázat. Az életvitel és egészség szerepe a diákok körében

Kérdések	Igen	Nem
A diákok egészségének ellenőrztetése, ha nincs egészségügyi problémájuk	17	85
A diákok érdeklődése az egészségi állapotuk iránt	53	49
Az életvitelükön változtatni szándékozó diákok aránya	48 (többet sportolnék, jobban odafigyelnék a táplálkozásomra)	54

A megkérdezettek közül 53-an, annak ellenére, hogy nem élnek egészségtudatosan, próbálnak valami olyan tevékenységet végezni, ami valamilyen mértékben hozzájárulna egészségük

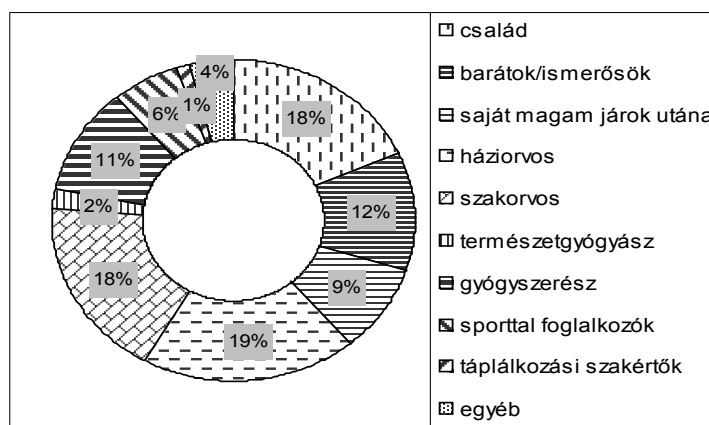
pedig helyes táplálkozással, több odafigyeléssel és sporttal tenné ezt. Többségük viszont időhiányra hivatkozva mondta azt, hogy nem tud sportolni, odafigyelni arra, hogy mit eszik stb. Véleményem

5. ábra. A diákok egészségmegőrző tevékenységei

fenntartásához. Ez az arány nem mondható kielégítő eredménynek. A diákok, hiába fiatalok, már most is felelősek saját egészségükért. Mindössze 48 ember változtatna az életvitelén, még

szerint (én is diák vagyok) a megfelelő megoldást az jelentené, ha a diákok jobban beosztanák szabadidejüket, és igényesen, tudatosan választanának maguknak szabadidős elfoglaltságot.

6. ábra. A diákok tájékozási forrásai egészségügyben

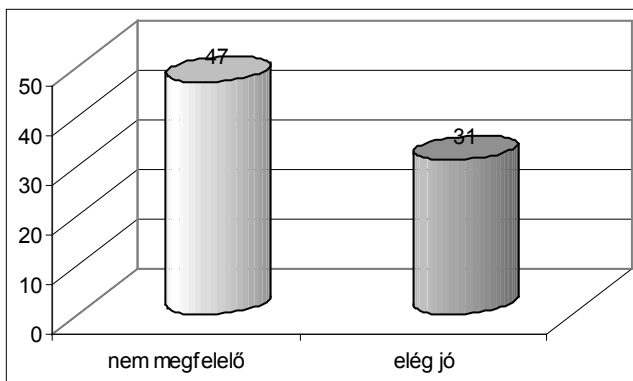

Az 5. ábrából kitűnik, hogy 80 diák tudatosan tesz valamit az egészségéért, odafigyelve a táplálkozásra és a testmozgásra.

A következő, 6. ábrából látjuk, hogy a diákok többsége (66%) valamilyen szakember, illetve családtagjai véleményét kéri ki egészségügyi probléma esetén, legkevesebbszer fordulnak táplálkozási szakértőkhöz és természetgyógyászokhoz.

A válaszok arra utalnak, hogy a diákok a hozzájuk közel álló emberekben és szakemberekben bíznak a legjobban.

A településeken működnek orvosi rendelőik azonban nem tudnak ellátni komolyabb

7. ábra. A diákok véleménye településükön lévő egészségügyi ellátásról

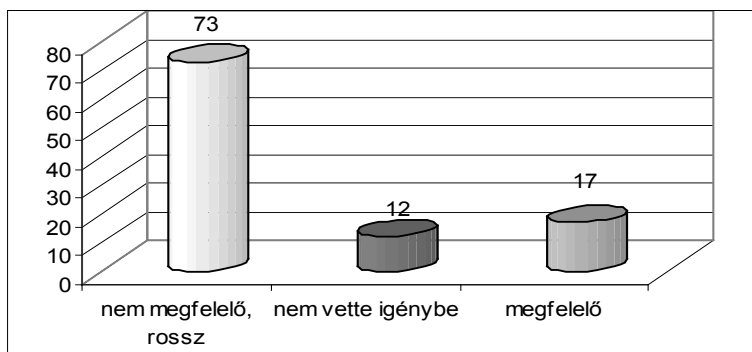
sérüléseket, megfelelő útmutatásokat adni különböző betegségek esetén, ezért kénytelenek a hozzájuk forduló betegeket a bereg-

szási járási kórházba irányítani. Beregszász vonzáskörzetében 78 diák választát dolgoztam fel azzal kapcsolatban, hogy elégedett-e a településén működő orvosi ellátással vagy sem. A megkérdezettek között 47 hallgató válaszolta, hogy nem megfelelő, nem elégedett az orvosi ellátással, míg 31-en találták megfelelőnek településükön az orvosi ellátást (7. ábra).

Az eredményekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a településeken lévő orvosi ellátás fejlesztésre szorul. Mivel az ukrán állam nagyon kevés pénzt szán erre a célra, ezért különböző külföldi pályázatok nyújthatnak segítséget e téren.

A beregszászi orvosi ellátásról a diákok többségének (73 ember) véleménye az, hogy nem megfelelő, illetve rossz, de vannak olyan diákok, akiknek még nem volt szüksége orvosi ellátásra, ezek száma 12, és mindössze 17-en elégedettek az itteni egészségügyi ellátással (8. ábra).

A diákok válaszából megtudtuk, hogy a vizsgált településeken nem megfelelő az egészségügyi ellátás. De hogyan várhatnánk el azt, hogy az legyen, míg a járási kórházban sem megfelelőek az orvosi ellátás feltételei, amit az itt dolgozó orvosok is megerősítettek. Erre a megfelelő megoldás az lenne, ha a pályázati pénzeket

8. ábra. A diákok véleménye a beregszászi egészségügyi ellátásáról

hatékonyabban használnák fel a kórház fejlesztésére, az állam megfelelő színvonalat követelne az orvosi ellátásban, és anyagiakkal is támogatná a kórházat, az orvosok kellő erkölcsi és anyagi megbecsülést kapnának, hogy megfelelően végezhesék kötelességüket.

A diákok körében elvégzett felmérés eredményei csak részben támasztják alá az első hipotézisben foglaltakat, mely szerint a diákok életmódját és életvitelét a családjuk szociális helyzete befolyásolja a legnagyobb mértékben. Az életvitel kialakításában nem elsődleges szempont az egészség megőrzése. A válaszokból kiderült, hogy igenis fontos értéket képvisel az egészség a családok többségénél, csak a megőrzésért nem tesznek eleget, részben önhibájukon kívül, részben pedig azért, mert nem használják ki még azt a kevés lehetőséget sem, ami kínálkozik e téren.

Az első hipotézis második felét viszont a vizsgálat eredményei alátámasztották, mert való-

ban a diákok többségénél hiányzik a tudatosság, amikor az egészségmegőrzésről van szó. Igaz kisebb mértékben a legtöbb diáknál jelen van, de ez kevés. Azok a diákok, akik számára nagyon fontos az egészség és ezért nagyon sokat is tesznek, kevesebben vannak.

A kérdőíves felmérés eredményei részben a második hipotézist is alátámasztják, ugyanis a megkérdezett diákok válaszai alapján arra jutottunk, hogy Beregszász és a környező települések egészségügyi szolgáltatásai nem kielégítőek, nincs jól működő szociális és egészségügyi rendszer.

5.2. Beregszász és az érintett települések interjú által összegyűjtött egészségügyi adatainak kiértékelése

Kutatómunkám során Beregszász járási kórházában 4 osztály orvosait kérdeztem meg: a kardiológia, a traumatológia, a belgyógyászat, valamint a bőr- és nemibeteg-gondozó orvosait. Válaszaikat 3. számú táblázatban tüntetem fel.

3. táblázat. Különböző osztályon dolgozó orvosok közlése

A vizsgált kórházi osztályok	Kardiológia	Traumatológia	Belgyógyászat	Bőr- és nemibeteg-gondozó
Az adott osztályt látogató betegek korosztálya	50–60 év felettek	3 éves kortól közép korosztályig	18–65 évig	18–55 éves korig
Az adott osztályt látogató betegek neme	Nők vannak többségben	60% férfi 40% nő	50% férfi 50% nő	50%férfi 50%nő
Mely szociális réteghez tartoznak a betegek?	Közép- és szegényréteg	Szegényréteg	Szegényréteg	Közép- és szegényréteg
Az adott osztályt látogató betegek foglalkozása	Stresszes munkát és kevés mozgást végzők	Fizikai munkát végzők	Munkanélküliek	Munkanélküliek és háztáji munkát végzők
A leggyakoribb betegségek osztályonként	Esszenciális hipertónia	Nagy csontok törése, csontritkulás	Tüdő, máj és gyomorbetegségek	Gombásodás, piadermititisz, bőrgyulladás és allergiák

Amikor rákérdeztem a betegségeket kiváltó okokra, meglepően egyforma válaszokat kaptam. Egyhangúan a következő okokat sorolták: a betegek keveset mozognak, sokat esznek, de ami a legfontosabb, hogy az emberek csak akkor fordulnak orvoshoz, mikor már nagyon súlyos az állapotuk, a betegség előrehaladott állapotban van.

A kérdésre: „Véleménye szerint az emberek mennyire járulnak hozzá életvitelükkel és életmódjukkal egészségükhöz, egészségmegőrzésükhöz?”, szintén egyhangú választ kaptam. A válasz az volt, hogy az emberek már csak akkor foglalkoznak az egészségükkel, ha baj van.

Megkérdeztem azt is, hogy véleményük szerint miért pont az általuk megjelölt korosztályra jellemző az adott betegség? A válasz az volt, hogy azért, mert ez a korosztály dolgozik a legtöbbet, nincs idejük magukra figyelni, illetve jobban ki vannak téve a mindennapi terheknek.

Kíváncsi voltam, hogy „Vannak-e egészségmegőrző programok? Ha vannak, kihasználják-e az emberek, tudnak-e róla?” Kérdésemre különböző válaszokat kaptam (lásd 4. táblázat).

mát jelent, hisz vannak falvak, amelyek távol esnek Beregszásztól, és a távolság elrettenti őket az úttól. Azok, akik elmennek ezekre a rendezvényekre és meghallgatják az előadásokat, legtöbbször nincs módjuk, idejük, hogy az ott elhangzottakat kövessék, kiváltsák a gyógyszereket, akkor pedig nem ér az egész semmit. A megoldás az lenne, ha egészségnapokat rendeznének a falvakban, ahol felvilágosító előadásokat tartanának, vizsgálatokat végeznének el, a gyógyszerek olcsóbbak lennének.

Az orvosok útmutatásokkal segítenek a hozzájuk forduló betegeknek. Próbálják rávezetni őket a helyes táplálkozásra, egészséges mozgásra, mértékletességre a munkában, a friss levegőn való tartózkodásra, a káros szenvedélyek elhagyására, és minden más olyan tevékenységre, amely egészségük megőrzését szolgálja.

A „Véleménye szerint megfelelő-e az egészségügyi és szociális ellátórendszer Beregszászban” kérdésre különböző válaszokat kaptam. A belgyógyászat, a bőr- és nemi gyógyászaton igen válasz hangzott el, míg a traumatológián azt mondta az orvos, hogy ha az ország több pénzt fektetne az egészségügybe, akkor több lehetőség lenne az

4. táblázat. *Egészségmegőrző programok felmérése*

A vizsgált kórházi osztályok	Kardiológia	Belgyógyászat	Traumatológia	Bőr- és nemi-beteg-gondozó
Vannak-e egészségmegőrző programok?	Igen	Igen	Igen	Igen
Kihasználják-e az emberek?	Ritkán	60-70 %	Ritkán	Ritkán
Melyek ezek a programok?	Szívnap, vérnyomásmérés	Szűrővizsgálat, szívfelvétel	Előadások	Előadások
Tudnak-e róla, honnan?	Igen, brosúrákból, újságban megjelent felhívásból	Igen, újságból, a helyi rendelőben kifüggesztett felhívásból	Igen, újságból	Igen. Plakátokról, újságokból, brosúrákból

A válaszokból láthatjuk, a betegek és az emberek többsége nem használják ki az adott lehetőségeket. Már sokaknak a beutazás is problé-

emberek számára, illetve a kardiológián az ellátórendszer működésének hatékonyságát 25%-ra becsülték.

5. táblázat. A *daganatos betegségek kor szerinti megoszlása az elmúlt három év alapján*

A daganatos betegek korosztály szerinti megoszlása	0–14 év	15–17 év	18–55 év között	55 év feletti	Összesen
2010	143	35	2625	241	136081
2011	163	30	2664	1071	132477
2012	136	22	2578	1051	127607

Az interjúk eredményei „sajnos” alátámasztják az általam felállított második hipotézist. A munkalehetőségek csökkenése az életszínvonal csökkenéséhez vezetett az utóbbi években, ami az emberek nagy részét a szegényebb rétegekbe sodorta. A kilátástalan helyzetben az emberek egészsége romlott, nemhogy a megelőzéssel, de még a kialakult betegségekkel sincs módjukban foglalkozni az emberek

5. 3. A Beregszászi járás statisztikai egészségügyi adatainak kiértékelése és következtetések levonása

Kutatásom során arra is kíváncsi voltam, hogy melyek azok a betegségek, amelyek a legjellemzőbbek az agglomeráció lakosságára. A járási kórház az elmúlt három év adatait feldolgozva arra a következtetésre jutottam, hogy a dagana-

6. táblázat. A *vérkeringési betegségek kor szerinti megoszlása az elmúlt három év alapján*

A betegek korosztály szerinti megoszlás	0–14	15–17	18–55 és 66	55–66 év feletti	Betegségek össz aránya
2012	285	119	38266	24188	136081
2011	349	123	38553	25489	132477
2012	405	128	38457	24875	127607

nek. Ez ahhoz vezet, hogy legtöbbször csak a krónikus betegségekben szenvedők fordulnak orvoshoz. Sokuk a káros szenvedélyekhez (dohányzás, alkohol, drog stb.) menekül. Az orvosok válasza is arra utalnak, hogy az emberek még azokat a csekély lehetőségeket sem használják ki, amelyek rendelkezésükre állnak az egészségmegőrzés és a gyógyítás terén, hiába vannak lehetőségek az egészséggel kicsit többet foglalkozni, nem használják ki, nem fordulnak időben segítséghez. Természetesen a szakorvosok arra is utaltak válaszaikban, hogy nemcsak az emberek hibásak a rossz egészségi állapotukért, hanem az ellátás feltételei is. A kapott válaszokból egyértelműen következik, hogy Beregszász egészségügyi ellátórendszere javításra szorul. Az orvosok által tett megállapítások a második hipotézisemet támasztják alá.

tos, a légzőszervi és a szív- és érrendszeri betegségek a leggyakoribbak. A daganatos betegségek a 18 év feletti szinte minden korosztályát érinti (5. táblázat). Ugyanez mondható el a szív- és érrendszeri megbetegedésekről is (6. táblázat). A vérkeringési betegségek között a hipertónikus és az ischaemiás betegségek elterjedtek.

Ennek oka, hogy a 18 és 55 év közötti korosztály az, amely jobban ki van téve különböző fizikai terheléseknek, és munkájuk során őket éri a legtöbb stressz. Ennek kiküszöbölése érdekében a szervezet ellenálló képességének növelése a cél: helyes táplálkozással, testmozgással, kerülve a stresszes helyzeteket.

A légzőszervi betegségek aránya a fiatalabb korosztály körében elterjedt, de ez évről évre csökken, ezt a 7. sz. táblázat szemlélteti.

7. táblázat. A légzőszervi betegségek kor szerinti megoszlása az elmúlt három év alapján

A légzőszervi betegek korosztály szerinti megoszlása	0–14 év	15–17 év között	18–55 év között	55 év felettek	Összesen
2010	13363	2858	11742	3185	136081
2011	12296	1672	11245	3155	132477
2012	11042	1716	10923	3030	127607

A légzőszervi betegségeknek a gyerekek jobban ki vannak téve. Magasságukból eredően ők több légszennyező anyagot lélegeznek be. A légzőszervi betegségek között az akut torok- és mandulagyulladás a leggyakoribb. A légzőszervi betegségek megelőzése különböző oltásokkal, évszaknak megfelelő

öltözködéssel, helyes táplálkozással, friss levegőn való tartózkodással és testmozgással lehetséges.

Az 5., 6. és 7. sz. táblázat eredményei az általam felállított harmadik hipotézist támasztják alá.

IRODALOMJEGYZÉK

- BAUER A.–BERÁCS J.: *Marketing*, Aula Kiadó, Budapest, 1998. 66 p. In: Szántó Ákos: *Marketinkaleidoszkóp*, 2008. 18 p.
- BOTLIK BÉLA – DUPKA GYÖGY: *Magyarlakta települések ezredéve*, Kárpátalja, Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993, 70–7 p. 53–54 p., 90–91 p.
- FARKAS ZOLTÁN: *Kárpátalja, Lemberg és Csernovci*, Budapest 2010, Kelet-Nyugat, 94–104 p.
- FÜZESI ZSUZSANNA – SZÓKE KATALIN – TISTYÁN LÁSZLÓ: *Egészségmegőrzés a közösségekben. Béres Egészség Hungarikum Alapítvány*, Budapest, 2008. 13–14. p
- HOYER W. D. – MACINNIS D. J.: *Consumer Behavior*, Houghton Mifflin, Boston, New York, 2004. In: Szántó Ákos: *Marketinkaleidoszkóp*, 2008. 18 p.
- KOVÁCSNÉ SÁNTAVY ILDIKÓ: *Életvitel. Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola*, Budapest, 1998. 66 p.
- DR. MAJOROS PÁL: *A kutatómódszertan alapjai*, Perfekt Kiadó, Budapest, 2004. 122–131 p., 109–122 p.
- MATLÁKNÉ CSIZMADIA GYÖRGYI: *A testi-lelki egészség fenntartásának lehetőségei, Fejlesztési Terv*, Budapest, 2010. 7 p., 9–11p.
- SZŰCSNÉ KERTI ANITA – SZŰCS ISTVÁN: *Településföldrajz, Városi települések, Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program*, DEAMTC AVK, 2007. 90–91 p.
- VÁSÁRHELYI ZSUZSANNA: *Ember, egészség, környezet. Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program*, 2008. 55–60 p.
- <http://szuloforum.hu/egeszsegmegorzes>
- http://vizsgazz.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=943:19tetel&catid=27&Itemid=87
- <http://egeszsegugy.hupont.hu/209/egeszsegmegorzes-egeszsegfejleszt-es-egeszsegnevel-es-24-tetel>
- Beregszászi járási kórház statisztikai adatai

A NŐTÖRTÉNET MINT A TÖRTÉNETÍRÁS ÚJ IRÁNYZATA*

OROSZ JÚLIA

Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola,
PhD-hallgató, I. évf.

A történetírás évszázadokig a „történelemformáló személyiségek”, uralkodók, hadvezérek cselekedeteit örökölte meg, tehát alapvetően politikai eseményekről szólt. A nők nagyon ritkán szerepeltek történelmi munkákban, csupán kivételes történelmi szereplők tudták kivívni a történetírók érdeklődését. Így a nő történetírással foglalkozó kutatóknak szembe-sülniük kellett azzal a problémával, hogy a nők nem voltak „láthatóak” a történelemben. Az utóbbi időben a történetírás fókuszát elfordult a politikátörténet felé, a társadalom története felé. Ez kétségtelenül hozzájárult a nők történetének intenzívebb feltáráshoz. A nő történet-kutatásban a nyugati történetírás már több évtizedes hagyományokkal rendelkezik. Jelen tanulmány bemutatja a nő történetírás kialakulásának történetét, fejlődését, nehézségeit, valamint kitér a nőtudományok intézményesülésének folyamatára.

ABSTRACT

Жіноча історія як новий напрямок соціальної історії.

Протягом багатьох століть історіографія описувала вчинки правителів, полководців та осіб, які відіграли важливу роль у «формуванні історії», отже в основному відображала політичні події. Жінки майже не згадувалися в історичних працях: тільки виняткові історичні особи жіночої статі змогли викликати інтерес істориків. Тому перед дослідниками жіночої історії постала проблема, що жінок не «було видно» в історії. Останнім часом змінилася сфера досліджень історіографії: менше уваги приділяють політичній історії, більше – повсякденній, суспільній історії. Це, безсумнівно, сприяло інтенсивному дослідженню жіночої історії. Західна історіографія в дослідженні жіночої історії має багаторічні традиції. Дане дослідження представляє історію виникнення, розвитку, труднощів опису жіночої історії, а також звертає увагу на процес інституціоналізації жіночих досліджень.

A történelem a múltbeli események összegzése. Az emberiség múltjának tudományos ismertetése. Leopold von Ranke úgy határozta meg a történelmet, mint a tények összegyűjtésével, megtalálásával és feltárással foglalkozó tapasztalati tudományok egyikét. A történetírás fejlődése az ókori klasszikus szerzőktől kezdve meghatározta azoknak az eseményeknek és történeteknek a körét, amelyeket a jövő nemzedékének okulása szempontjából rögzítésre alkalmasnak találtak. A történelmet mint az állam múltjának tudományát határozták meg. A politika, az állam története pedig a férfiak világának számított.¹

Bonnie Smith a történetírás XIX. század eleji társadalmi nemeinek alakulásáról szóló könyvében megállapította, hogy a század folyamán tudománnyá vált történelemírás során kettéváltak a fontos és lényegtelen területeket.² Ez utóbbihoz tartozott a mindennapi élet, nagyjából minden, amit a nőkkel kapcsolatba hozhattak. A történetírás az egyetemes férfiaság nyelvét, értékeit fogadta el és tekintette érvényesnek. Így a nőket a történelemből kizárták, csupán a férfiak cselekedeteit tartották fontosnak és megőrkítésre méltónak.³ Nem hiába történelemtankönyvekben a nők csak elvétve szerepelnek, akkor is csak

* A tanulmányt dr. Pallai László lektorálta.

¹ PETŐ ANDREA: Társadalmi nemek és a nők története. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 521.

² SMITH, BONNIE: *The Gender of History. Men, Women and Historical Practices*. Cambridge, 1998, Harvard University Press, 137.

³ Uo. 144.

hős anyák és feleségek szerepében. A mai kor történészeinek feladata, hogy láthatóvá tegyék a nők életét, tevékenységük és szerepük fontosságát.

Jóllehet, a történelem során mindig a nők tették ki az emberiség felét, a gazdaság-, politika- és eszmetörténeti kutatások alkalmával az ő történetüknek feltárása mégis háttérbe szorult.⁴ Ugyanis a hivatalos történetírás kizárólag a közélettel foglalkozik, miközben a nők történelme a magánszférában, a hétköznapiakban játszódik, hiszen ide számúzták őket az ún. „társadalmilag elfogadott normák”. A történészek csak az utóbbi időkben kezdték jobban felismerni, hogy milyen sok információt rejthet a hétköznapi ember, a hétköznapi dolgok tanulmányozása. Bár a nők mindig is jelen voltak a történelemben, tevékenységüket mégis figyelmen kívül hagyták, s nem képezték külön kutatás tárgyát. Ezért fontos létrehozni a nőközpontú történetírást, s ezáltal láthatóvá tenni a nőket a történelemben.

A nőtörténetírás lényege, hogy a nőket a történeti elemzés középpontjába állítsa, elbeszélés alanyaivá tegye politikai eseményekben, mozgalmakban és társadalmi változásokban játszott szerepüket megvizsgálja. Ennek köszönhetően a nőtörténetírás rendkívül sokszínű témavilággal rendelkezik. Munkái főleg esettanulmányok, melyek a női tevékenységkörök, a reprodukció és a női politizálás történetével foglalkoznak.⁵

A nőtörténelem műfaja nem új keletű. Bizonyos formában már az ókorban Plutarkhosznál is jelen volt, aki rövid életrajzokat írt erényes asszonyokról, hogy ezzel bizonyítsa, a női nemet lehet és kell is oktatni. A XIV. században Boccaccio tovább folytatta a hagyományt, s ezután az ún. „Érdemes nők” gyűjteményes kötetei folyamatosan fejlődött. Így

megemlíthetjük például Christine de Pisan *A nők városa* című munkáját, Madame Briquet *Az írásaikról ismert francia nők* című 1804-es lexikonját, Thomas Heywood XVII. századi *Gynaikeion* c. művét, vagy akár George Ballard XVIII. században készült, *Az írásaik nyomán ünnevelt angol hölgyek* c. munkáját. A művekben kiválasztott személyek a legkülönbözőbb területeken játszottak kiemelkedő szerepet. Ezen tanulmányokról elmondható, hogy azzal a szándékkal íródtak, hogy bemutassák a női képességek tárházát, s ezáltal követendő példát állítsanak, s néhány asszony tetteiből kiindulva érveket sorakoztassanak fel annak bizonyítására, hogy mi mindenre lennének képesek a nők, ha megvolna rá a lehetőségük.⁶ A nőtörténelem egy része valójában még ma is az ún. „Érdemes nők” életével foglalkozik.

A nőtörténelem másik korai formája a vallási vagy politikai személyekről írt életrajzok, az egyéni életutak tanulmányozása volt. Mint például Marie Thiroux d'Arconville háromkötetes, 1774-ben kiadott *Medici Mária élete* című munkája, mely parlamenti feljegyzések, a királyi könyvtár kéziratok és más nyomtatott források gondos tanulmányozásán alapult. Bár Thiroux d'Arconville számára Medici Mária egyszerűen csak eszköz volt arra, hogy Franciaország XVII. század eleji történelmét tárgyalja.⁷ Természetesen az életrajz ezután is fő eszköze maradt a történelem nagy nőalakjai tevékenységének a bemutatására.

A 18. század végén egyre több olyan mű jelent meg, amelyekben a nemek közti kapcsolatok és a nemi jellegzetességek bemutatása központi szerepet tölthettek be. William Alexander, ez idő tájt írta *A nők története az ókortól napjainkig*, a XIX. század végén pedig Georgina Hill *Nők az*

⁴ KÉRI KATALIN: Szerep és alkotás. *Századok*, 1998. 4. sz. 979.

⁵ PETŐ, 2003. 527.

⁶ DAVIS, NATALIE ZEMON: „Nőtörténelem” átalakulóban: az európai helyzet. In: Joan Wallach Scott (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Budapest, 2001, Balassi Kiadó, 95.

⁷ Uo. 96.

angol mindennapokban a középkortól a modern időkig című művét. Karl Weinhold nyelvész és néprajzkutató az 1848-as forradalmak idején alkotta meg a *Német nők a középkorban* című művét. A század utolsó évtizedeiben egészen az első világháború utánig monográfiák sora jelent meg Németországban, Olaszországban, Franciaországban és Angliában, amelyek a nők helyzetével és tevékenységével foglalkoztak. A nőtörténelem két legkiválóbb műve, *A dolgozó nők élete a XVII. században* (1919), amelyet a Londoni Közgazdasági Egyetem kutató hallgatója, Alice Clark írt. A másik pedig *A nők és a feminizmus Franciaországban a forradalom előtt* (1923), amelyet a francia Léon Abensour írt azzal a szándékkal, hogy a női tevékenységet felemelje és a történelem fő vonulatába helyezze⁸. Ők főként azért írtak nőkről, hogy kiigazítsák a történelmi adatokat. Igazságosabbá akarták tenni a nemek közötti viszonyt. Ez korántsem volt könnyű feladat, jóformán 1929-ig a francia Annales-iskola megalapításáig semmi más lényeges mű nem jelent meg a nőkről. Az Annales-iskola tagjai előirányozták, hogy a magánszféra vizsgálata mennyire szükséges, mely által feltárhatjuk a nők történetét.

A nők történetének megismerése csakis oly módon képzelhető el, hogy feltérképezzük azokat a – hagyományosan nem vizsgált – területeket, ahol a nők „elötünnek”. Gerda Lerner *„The majority finds its past”* című 1979-es tanulmánykötetében a modernkori nőtörténetírást különböző szakaszokra osztotta. A kezdeti szakaszban az 1970–80-as években az ún. kompenzációs vagy szeparatista jelleg kapott hangsúlyt, melynek során a kutatók a női értékekre igyekeztek koncentrálni. Célul tűzték ki Virginai Woolf híres megállapítására alapozva, miszerint „a nőt a történelem függelékként kezeli”, megváltoztassák, és a „his-story” (férfiak története) helyett „her-story” megírására vállalkoztak⁹.

⁸ DAVIS, 2001. 97–98.

⁹ PETŐ, 2003. 527.

A nőtörténeti kutatások első eredményei a híres nők életrajzai voltak, hiszen ők a férfivilágban lettek sikeresek, tehát életük is forrásgazdagabb, könnyebben kutatható. Ennek következtében számos közismert nőről keletkezett monográfia. A probléma azonban az volt, hogy mivel ez a fajta történetírás csak az egyes személyeket emelte ki, nem tudott átfogó képet adni a nők társadalmáról. Ebből kifolyólag a nőtörténelem a történelemmel kapcsolatos kérdéseket újrafogalmazták, és arra keresték a választ, hogy a nők hogyan működtek közre a nyilvános életben, milyen státuszuk volt és milyen elnyomásban, kirekesztésben részesültek a férfiak által uralt társadalomban.¹⁰ A kontribúciós aspektus felerősödésének következtében olyan történelmi munkák születtek meg, amelyek például a női intézmények, egyesületek, iskolák történetéről, illetve a nők politikai- és választójogaiért folytatott küzdelmeikről szóltak. Külön kutatási területnek számított a női munkavállalás kialakulásának története, hogyan és milyen feltételek mellett kapcsolódtak be a nők a nagyüzemi termelésbe, hiszen ez nemcsak az ipart alakította át, hanem a családok életét is nagyban megváltoztatta. Ezáltal bemutatásra kerültek a nők által betöltött társadalmi szerepek, női közösségek, reprodukció és családmunkák is. A nőket tehát mint különálló társadalmi csoportot vizsgálták a társadalomtörténeten belül. Módszereit más tudományoktól kölcsönözte, mint a szociológia, néprajz. Ezeknek a segítségével megkérdőjelezte a hagyományos, főként férfiakra szóló politikatörténet-írást.¹¹ A társadalomtörténet-írásban az adott társadalmi csoportra figyelt, és azok betöltött szerepét vizsgálta. Bár a történetírás alapkategóriáit nem sikerült megkérdőjelezni, de ezek a munkák jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy

¹⁰ VENTILLA ANDREA: Nőnevelés-történet írásának aspektusai. In Kéri Katalin (szerk.): *Társadalmi nem és oktatás*. Pécs, 2011, Konferenciakötet PTE BTK „Oktatás és társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, 1.

¹¹ PETŐ ANDREA: A nőtörténetírás története. *Rubicon*, 2001. 6. sz. 42.

a nőtörténetírók bekerülhettek különböző egyetemekre és kutatóintézetekbe.

Az 1970-es évek közepére jelentős szakirodalom született külföldön a nőtörténelem témakörében, viszont sokkal inkább leíró, mint elméleti jellegű volt. Nagyobb hangsúlyt fektettek a tények leírására, miközben kevésbé törekedtek újszerű elméletek létrehozására. Emiatt nagyon sok kritika érte ezt a történetírói módszert. A történetírás elismerte a személyes élmény szerepét, valamint azt a tényt, hogy egy adott történeti esemény mást jelent a férfiaknak és a nőknek. Lerner szerint azonban a kutatók ismételten rosszul fogalmazták meg a kérdéseiket, hiszen a nőket túlságosan az elnyomás és kirekesztés áldozataiként mutatták be, és ezzel újra visszahelyezték őket a „patriarchális” társadalomba, ahol a férfiak voltak az „uralkodók”. Lerner szerint a történelmi folyamatokat a nők szavaival kell leírni, a saját szempontjukból kell elemezni a nők történelmét. A múltat – véleménye szerint – úgy kell rekonstruálni, hogy annak részesei legyenek nők és férfiak egyaránt. Ahhoz, hogy megismerjük a nők saját helyzetükről kialakult nézeteiket, illetve hogy bepillantást nyerhessünk hétköznapjaikba, az általuk készített személyes iratokat (naplók, levelezések, visszaemlékezések) kell vizsgálat alá venni. A történelmet gyakran dokumentumokkal alátámasztott, a múltat tényszerűen feltáró tudományágnak tekintik. Ilyen megvilágításban a visszaemlékezés szubjektivitása miatt nem nevezhető történelemnek, mégis vannak olyan szegmensei a múltnak, amelyek csak ebből a nézőpontból tárhatóak fel.¹² Ezért kell a mikrotörténet-íráshoz fordulni, amely rávilágít olyan rejtett történelmi folyamatokra, amelyek a makrovilág elemzésekor úgymond láthatatlanok maradnak.¹³ Ugyanis

a mikrotörténelem a nagy kérdésekre kis helyeken keresi a választ. A mikrotörténelmi elemzés során a vizsgált tárgyat leszűkítik egyetlen falura, lakóhelyi közösségre, háztartásra, családra vagy egy személyre.¹⁴

A történészek állandóan újraírják a történelmet nemcsak azért, mert mindig új és feltáratlan kutatási területeket találnak, hanem azért is, mert a múlttal kapcsolatban új kérdéseket tesznek fel, új módszereket alkalmaznak és kutatásaikhoz új tudományágakat hívnak segítségül. A nőtörténelem számos feltáratlan területet foglal magába mind a mai napig. A kutatóknak kell megtalálniuk és feltárniuk azokat. Így például azt is, hogy miért és mióta láthatatlan alanyai a nők a történelemnek, holott tudjuk, hogy részt vettek a történelem kis és nagy eseményeiben is egyaránt. Olyan történelmet kell teremteni, amely megvilágítja a nők tevékeny részvételét.

FEMINIZMUS

A férfiak és a nők közötti egyenlőtlenségek a társadalmi, politikai és kulturális élet minden területén megfigyelhető volt az évszázadok során. A nők hátrányos megkülönböztetése miatt sokan felemelték már hangjukat, mozgalmakat indítva, amelyekből lassan kialakult a feminizmus eszméje. Maga a feminizmus a nyugati civilizáció szülötte, amely az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatán keresztül követelte, hogy a nőknek joguk legyen a férfiakkal egyenlőknek és szabadoknak lenni.¹⁵

Napjainkban rengeteg sztereotípiát és tévhit övezi a feminizmust és a feminista nőket. Az elítélés és az ellenségesség mögött általában

¹² VENTILLA, 2011. 2.

¹³ GYÁNI GÁBOR: A mindennapi élet mint kutatási probléma. *Aetas*, 1997. 12. 1. sz. http://epa.oszk.hu/00800/00861/00004/1997_t9.html (Letöltve: 2014. január 15.)

¹⁴ SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN: A mikrotörténelem. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 500.

¹⁵ PETŐ ANDREA: *Napasszonyok és Holdkissasszonyok. A magyar konzervatív női politizálás alaktana*. Budapest, 2003, Balassi Kiadó, 43.

tájékozatlanság, ritkábban pedig nőellenesség rejtőzik. Karen Offen *European Feminisms* című monográfiája nélkülözhetetlen a feminista történetírásban. Karren Offen az 1622-ben megjelent, Marie Le Jars de Gourney: *A férfiak és a nők egyenlőségéről* írott munkájától kezdve számítja az európai feminizmusok megszületését. A szerző határozottan kiáll a feminizmusok, tehát a többes szám mellett, mert szerinte a nőkről való gondolkodás országonként és koronként változott. A feminizmust úgy határozza meg, mint egy „összefoglaló kritikai válasz a nyílt és rendszerű női alárendelődés ellen.”¹⁶ A definíciót megfogalmazó Offen később kiegészíti meghatározását a relációs és egyéni feminizmus fogalmával. A relációs feminizmus fogalmával azt írja le, hogy mi történik akkor, mikor a nők jogait mint nők követelik, és nőiességüket reprodukciós képességükkel határozzák meg az adott történelmi kontextusban. Az egyéni feminizmus szélesebb körben használt fogalom, amely az egyetemes emberi jogokra alapozva a női egyéni függetlenség és az autonómia elérését tűzte ki célul. A feminista történetíró a múlt tapasztalatai alapján, a jelen és a jövő megváltoztatásának vágya vezérli.¹⁷ A nőknek joguk van saját megélt élményeik, szükségleteik értelmezésére.

Felmerül az a kérdés, vajon hogyan kapcsolódik a feminizmus a történetírás átalakításához? A feminizmusnak több szakasza volt ez idáig. Az első hulláma a XIX. század második felétől az első világháború végéig tartott, amikor a nők Európa több országában megszerezték a részleges vagy korlátozás nélküli választójogot. A második hullám az első eredményeire támaszkodott, az 1960-as években kezdődött, amikor a feminista mozgalmaknak köszönhetően újból felerősödött a történelem újírását követelők hangja. Céljuk a nők láthatóvá tétele mellett az volt, hogy megakadályozzák a jövő-

ben a nőekkel kapcsolatos további tudatos történelmi felejtés kialakulását, vagyis, hogy a nők cselekedetei kimaradjanak a történelemkönyvekből. Az 1968-as társadalmi mozgalmak hatására a nőtudományok („women’s studies”) elfogadott diszciplína lett, intézményesült a felsőoktatásban is és Európa-zerte külön nőtudományt tanító és kutató központok jöttek létre.¹⁸

„WOMEN’S STUDIES”

Az amerikai szüfrazsett, Susan B. Anthony az 1859-ben megjelent *Az igaz nő* című tanulmányában a következő képen fogalmazott: „Miért van az, hogy a történelem lapjain jeles férfiak tündökölnek, és csak hébe-hóba tűnik fel egy-egy magányos nő, mint amolyan furcsa jelenség?”¹⁹ Ez a probléma, miszerint a nők hiányoznak a történelemből, egészen az 1970-es évekig nem látszódtott megoldódni. Nem azért, mert a nők nem voltak részesei a történelemnek, hanem azért, mert a történészek jobbra nem foglalkoztak velük. A „women’s studies” (nőtudományok) a feminizmus 1960-as évek végén induló második hullámának a „mellékterméke”, interdiszciplináris tudomány. Új módszerekkel próbálja kutatni azt a kérdést, hogy mit jelent nőnek lenni. A nőtudomány, az 1970-es években a nyugati országokban jelent meg először, a nőmozgalmak részeként. A nőtudomány alulról jövő kezdeményezés volt, az intézményesülése igen homogén folyamat. A nőtudománynak mint tudományterületnek a története feltűnően hasonlít az egyes országokban, annak ellenére, hogy a helyi nőpolitika sokban különbözött egymástól.²⁰

¹⁸ PETŐ, 2003. 526–527.

¹⁹ KELLEY, MARY: *Learning to stand and speak: women, education, and public life in America’s republic*. Oxford, 2006, UNC Press, 127.

²⁰ SILIUS, HARRIET: *Foglalkoztatottság, egyenlő esélyek és a nőtudomány (women’s studies) kilenc európai országban*. In: Pető Andrea (szerk.), Pécsi Katalin (ford.): *Női esélyegyenlőségek Európában. Nőtudományi tanulmányok és a munkaerő-piac kapcsolata Magyarországon*. Budapest, 2003, Balassi Kiadó, 59.

¹⁶ OFFEN, KAREN: *European Feminisms, 1700–1950: A Political History*. Los Angeles, 2000, Stanford University Press, 20.

¹⁷ OFFEN, 2000. 24.

Az intézményesülés folyamatát négy fejlődési fázisra lehet osztani. Az első fázisban a nőtudomány bizonyos kulcstudományok választható tantárgyaiba ágyazódva jelenik meg. A második fázisban, amikor a nőtudomány már önálló diszciplínaként jelenik meg, általános és tematikus kurzusokat egyaránt kínál az egyetem, így létrejön egyfajta interdiszciplinárisan koordinált tanítás. A harmadik a professzionálissá válás fázisa, amikor önálló tanári kart neveznek ki, és beindul a posztgraduális képzés. A nőtudomány terén úgymond harc folyik azért, hogy a tárgy önálló diszciplínává nője ki magát, és hogy önálló tanszékeken taníthassák, kutathassák és dokumentálhassák a nők történetét. A negyedik fázis az autonómia szakasza, amikor a nőtudomány már elismert tudományterület, és ugyanolyan jogokkal, pénzügyi háttérrel és diplomaadó akkreditációval rendelkezik, mint bármely más tudományterület.²¹

Gerda Lerner volt az első, aki 1962-ben a nők történetéről egyetemi előadást tartott a New Research Főiskolán. Ezt követően 1972-ben, szintén elsőként alapította meg a Women's Studies alapképzéses szakot a Sarah Lawrence Főiskolán.²² Az ő munkásságának köszönhetően egyre többen kezdtek el foglalkozni a nőkkel.

A nőtudományi képzésnek az intézményesülése egyelőre még egyetlen országban sem ment teljesen végbe. Nőtudomány-professzor által vezetett, önálló tanszék csak Franciaországban, Németországban, Hollandiában, Finnországban és az Egyesült Királyságban létezik (Egyesült Államokon kívül). Viszont még ezekben az országokban sem fogadták el a nőtudományt minden tekintetben teljes értékű diszciplínának. Például Hollandiában és Finnországban nőtudományból nem lehet diplomát szerezni. A nőtudomány valószínűleg az egyetlen olyan tantárgy a felsőoktatás-

ban, amelynek az intézményesülésében csakis nők vettek részt, akadémikus nők és feminista kutatók küzdöttek a tárgy fejlődéséért, indították el az első kurzusokat, és harcoltak azért, hogy mint diszciplínát befogadják az egyetemek. Sajnos egyelőre a nőközpontoknak nincsenek férfi professzorai, s egyet sem igazgat férfi.²³ A férfitudósoknak a nőtudománnyal és a társadalmi nemek tudományával magától értetődően kellene foglalkozniuk.

„GENDER STUDIES”

Az emberek ősidők óta alkalmaznak nyelvtani kifejezéseket arra, hogy jellem- vagy nembeli tulajdonságokat jelenítsenek meg. Az 1980-as évek elejére amerikai feministák (Joan Kelly, Natalie Zemon Davis, Joan Wallach Scott) bevezették a társadalmi nem („gender”) fogalmát, ezzel jelezve a nemek közötti megkülönböztetés alapvetően társadalmi jellegét.²⁴ Az 1990-es években elterjedt a „gender” kifejezés, és megjelentek az első gender tanszékek. Ellentétben a nőtudományokkal, itt már nem kizárólag nők dolgoztak, s a témák között megjelent a férfiaság dekonstrukciója. Bármit, ami nőkkel volt kapcsolatos, már a nemek közötti kapcsolat dinamikájában szemlélték.²⁵ Így a „women's studies”-t igen hamar felváltotta a „gender studies”, vagyis a társadalmi nemek kritikai vizsgálata, amely a megközelítés szempontjából megtartotta a „women's studies” sokszínűségét, de a kutatás fókuszát immár a nemek viszonyára koncentrált. A „gender” angol szó, jelentését tekintve, erősen poliszém. Első számú jelentése nem, ami lehet biológiai nem,

²³ SILIUS, 2003. 61–62.

²⁴ SCOTT, JOAN WALLACH: A társadalmi nem (gender): a történelmi elemzés hasznos kategóriája. In Scott, J. (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Budapest, 2001, Balassi Kiadó, 126.

²⁵ JUHÁSZ BORBÁLA: Fiatalkorú magyar nők és a nőtudományi stúdiumok, In Pető Andrea (szerk.): *Női esélyegyenlőségek Európában. Nőtudományi tanulmányok és a munkaerő-piac kapcsolata Magyarországon.* Budapest, 2003, Balassi Kiadó, 96.

²¹ Uo. 60.

²² VENTILLA, 2011. 1.

nyelvtani vagy grammatikai nem és társadalmi nem. Natalie Zemon Davis szerint: „A mi célunk az, hogy megértsük a nemeknek, a történeti múlt nemi csoportjainak jelentőségét. Célunk továbbá, hogy felfedezzük a nemi szerepek és nemi szimbólumok változatosságát a különböző társadalmakban és időszakokban, meghatározzuk jelentésüket, és megtudjuk, hogyan működtek, hogy fenntartsák a társadalmi rendet, illetve elősegítsék annak változásait.”²⁶

A történészeket, mind a férfiak, mind a nők története kell, hogy érdekelje és foglalkoztasson vele. A nemi szerepek (mint a férfiasság, a nőiesség) függenek a társadalmi körülményektől. Napjainkban a „társadalmi nem” kifejezést sok esetben egyszerűen és leegyszerűsítően a „nők” szó helyettesítésére használják. Ugyanis a „társadalmi nem” könnyebben beilleszthető a tudományos terminológiába, s így elkülönül a feminista politikától. Nem hordozza magában az egyenlőtlenségről szóló nyilatkozatot, és nem nevezi meg a sértett felet. Míg a „nőtörténelem” kifejezés meghirdeti politikáját azzal, hogy a nőket a történelmi alanynak tekinti, addig a „társadalmi nem” meghatározás magába foglalja, de nem nevezi meg a nőket, így nem jelent kritikai veszélyt.²⁷ A „társadalmi nem” a „nők” helyettesítőjeként jelentheti azt is, hogy a nőkről szóló információk egyben információk a férfiakról, hogy az egyik nem vizsgálata magában foglalja a másik nemet. A társadalmi nem kifejezés ezenkívül a nemek közötti társadalmi kapcsolatokat is jelöli. Használata nyíltan elutasítja a biológiai magyarázatokat. A társadalmi nem kifejezés olyan társadalmi kategória, amely egy nemi felruházott testet jelöl. A társadalmi nem kifejezés leíró jellegű használatát a történészek leggyakrabban egy új terület feltérképezésénél alkalmazzák. Így alkalmazható volt a nők, a gyerekek, a családok és a nemi ideológiák tanulmányozásakor. A

társadalmi nem használata más szóval csak az olyan területeken alkalmazható, amelyek a nemek kapcsolatát érintik. A társadalmi nem új téma, a történelmi vizsgálódások új fejezete, amely azonban nem rendelkezik olyan elemző erővel, amely megkérdőjelezné a létező történelmi paradigmákat.²⁸

Összességben elmondható, hogy nem könnyű olyan eseményekről, személyekről írni, amelyek nem kerültek be a történelemkönyvekbe. Anyagot gyűjteni a múlt asszonyainak el nem mesélt történeteire nagyon körülményes és bonyolult feladat. Mára már a legtöbb történész elismeri, hogy valóban fontos a nők történetét is kutatni, hiszen régi korokról alkotott képünk csakis így lehet teljes. Láthattuk, hogy a nőtörténelem műfaja tulajdonképpen nem új keletű, már a közép- és újkorban is jelentek meg olyan művek, amelyek valamilyen szinten a nők életét mutatták be. Az idő előrehaladtával a feminizmus mozgalmának köszönhetően egyre jobban felerősödött a történelem újraírását követelők hangja. A nőmozgalmak részeként az 1970-es években Európa több országában megjelent a nőtudomány („women’s studies”), mely elfogadott diszciplína lett. A világ számos pontján sikerült részben intézményesülnie a felsőoktatásban, és külön nőtudományt tanító tanszékek, kutató központok jöttek létre. Egyelőre a nőtudományi képzésnek az intézményesülése még egyetlen országban sem ment teljesen végbe. Az 1980-as években amerikai feministák bevezették a „gender”, vagyis a társadalmi nem fogalmát. Mára már a társadalmi nemek történeti vizsgálata elfogadott történeti elemzési módszer.

„Women’s studies” és „gender studies” kutatással egyre több európai egyetem és tudományos kutató intézmény foglalkozik. Sajnos ezen tudományágak Kárpátalján még nem vetették meg a lábukat. A helyi egyetemeken,

²⁶ DAVIS, 2001. 105.

²⁷ SCOTT, 2001. 129–130.

²⁸ Uo. 131–132.

főiskolákon nincsenek gender kutatóközpontok, tanszékek, ahol nőtudományi képzéseket, kutatásokat folytathatnának a diákok. Tulajdonképpen Kárpátalja történetét a társadalmi nemek szempontjából még ez idáig senki nem vizsgálta, pedig mára már a társadalmi szféra legfontosabb részévé a nőkérdés,

a nőmozgalom vált. A nő történelem számos feltáratlan területet foglal magába. A nő történelemmel foglalkozó kutatóknak még sok időre van szükségük ahhoz, hogy megteremtsek a nő történelem fő irányvonalait. Fontos lenne, hogy Kárpátalján is meginduljon a nő történeti források felkutatása és elemzése.

IRODALOMJEGYZÉK

- DAVIS, NATALIE ZEMON: „Nő történelem” átalakulóban: az európai helyzet. In Joan Wallach Scott (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Budapest, 2001, Balassi Kiadó, 95–125. p.
- GYÁNI GÁBOR: A mindennapi élet mint kutatási probléma. *Aetas*, 1997. 12. 1. sz. http://epa.oszk.hu/00800/00861/00004/1997_t9.html (Letöltve: 2014. január 15.)
- HELL JUDIT: Bevezetés. In Pető Andrea (szerk.): *Női esélyegyenlőségek Európában. Nő tudományi tanulmányok és a munkaerő-piac kapcsolata Magyarországon.* Budapest, 2003, Balassi Kiadó, 9–14. p.
- JUHÁSZ BORBÁLA: Fiatal magyar nők és a nő tudományi stúdiumok, In Pető Andrea (szerk.): *Női esélyegyenlőségek Európában. Nő tudományi tanulmányok és a munkaerő-piac kapcsolata Magyarországon.* Budapest, 2003, Balassi Kiadó, 83–128. p.
- KELLEY, MARY: *Learning to stand and speak: women, education, and public life in America's republic.* Oxford, 2006, UNC Press.
- KÉRI KATALIN: Szerep és alkotás. *Századok*, 1998. 4. sz. 979–981. p.
- OFFEN, KAREN: *European Feminisms, 1700-1950: A Political History.* Los Angeles, 2000, Stanford University Press.
- PETŐ ANDREA: A nő történetírás története. *Rubicon*, 2001. 6. sz. 42–44. p.
- PETŐ ANDREA: *Napasszonyok és Holdkisasszonyok. A magyar konzervatív női politizálás alaktana.* Budapest, 2003, Balassi Kiadó.
- PETŐ ANDREA: Társadalmi nemek és a nők története. In Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe.* Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 541–532. p.
- SCOTT, JOAN WALLACH: A társadalmi nem (gender): a történeti elemzés hasznos kategóriája. In Scott, J. (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Budapest, 2001, Balassi Kiadó, 126–160. p.
- SILIUS, HARRIET: Foglalkoztatottság, egyenlő esélyek és a nő tudomány (women's studies) kilenc európai országban. In Pető Andrea (szerk.), Pécsi Katalin (ford.): *Női esélyegyenlőségek Európában. Nő tudományi tanulmányok és a munkaerő-piac kapcsolata Magyarországon.* Budapest, 2003, Balassi Kiadó, 15–64. p.
- SMITH, BONNIE: *The Gender of History. Men, Women and Historical Practices.* Cambridge, 1998, Harvard University Press.
- SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN: A mikrotörténelem. In Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe.* Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 500–520. p.
- VENTILLA ANDREA: Nőnevelés-történet írásának aspektusai. In Kéri Katalin (szerk.): *Társadalmi nem és oktatás.* Pécs, 2011, Konferenciakötet PTE BTK „Oktatás és társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, 1–7. p.

A FORRÁS IRODALMI STÚDIÓ TÖRTÉNETE ÉS A KÁRPÁTALJAI MAGYAR POLGÁRJOGI MOZGALOMRA GYAKOROLT HATÁSA*

JANCSI SZABINA

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, IV. évf. magyar szakos hallgató

„Elhúz az idő,
de itt marad a mása,
huszonnégy órás csattogása,
s harang, mely delet
vagy éjfél kongat.”

Vári Fábrián László: Napfogyatkozás

Jelen tanulmányban a kárpátaljai magyar polgárjogi mozgalom 1960-as évekbeli indulását vizsgálom, a Forrás Irodalmi Stúdió szerepét a polgárjogi követelések megfogalmazásában.

A második világháború után a Szovjetunió fennhatósága alá került kárpátaljai magyarságnak újra kellett fogalmazni a kulturális és politikai lehetőségeit az aktuális szovjet internacionalizmus és kultúrpolitika árnyékában. A Forrás Irodalmi Stúdió volt az első, aki bátran megfogalmazta a magyarság kulturális igényeit a hatalommal szemben, beadványokat juttatott el az SZKP KB-hoz. Jelen írásban a Stúdió és a beadványok történetét vizsgálom, a polgárjogi mozgalomban betöltött szerepüket.

ABSTRACT

У даній статті простежено угорський громадянський рух Закарпаття 1960-х років, у тому числі роль організації „Forrás Irodalmi Stúdió” у формулюванні громадянської позиції угорців.

Після Другої світової війни населенню Закарпаття – яке потрапило до складу СРСР – необхідно було переосмислити свої культурні та політичні можливості у дзеркалі ідеології радянського режиму та концепції інтернаціоналізму. Організація „Forrás Irodalmi Stúdió” уперше висловила культурні вимоги угорського населення до влади, зокрема шляхом різних клопотань до ЦК КПРС. У статті зосереджено увагу саме на історії цих клопотань і вимог.

A kárpátaljai magyar polgárjogi mozgalom kialakulása a XX. század második felében szorosán összefügg a térség magyar nyelvű íróinak és a Forrás Stúdióinak a tevékenységével. A Forrás Irodalmi Stúdió 1967-ben alakult, irodalmi tevékenységük mellett a tagok szót emeltek a kárpátaljai magyarok kollektív jogaiért is. Jelen írásban a Stúdióinak a polgárjogi önszerveződésre gyakorolt hatását vizsgálom.

Trianon után a ma Kárpátaljának nevezett régió addig egységes kulturális élete felbom-

lott, a régió Csehszlovákiához került, ami azt is jelentette, hogy az itteni magyarságnak egy más szellemi-politikai és kulturális közegbe kellett betagozódnia.¹ 1944 októberében a Vörös Hadsereg csapatai elfoglalták a területet, és Kárpátalja a Szovjetunióhoz került, melynek 1991-ig volt része. Ebben az időben a kárpátaljai magyarságnak a helyzete koránt sem volt könnyű. Az új hatalom „bűnös

* A tanulmányt dr. Beregszászi Anikó lektorálta.

¹ Görömbei András: Kisebbségi magyar irodalmak (1945–1990) Nemzeti Tankönyvkiadó, Debrecen 1997.

népnek” nyilvánította a magyart, minden egyéni és közösségi polgárjogától megfosztották a magyar közösséget.²

Irodalmi élet kezdetben nemigen folyt a második világháború után a területen, az embereknek nehéz volt megérteni és feldolgozni a sok, többek között ideológiai és kulturpolitikai változást. Az értelmiség egy részét elvitték a Gulag-táborokba, másik része az anyaországba menekült. A magyar iskolák nagy részét bezárták, az utánpótlás nem tudott létrejönni. A felnövekvő nemzedéknek előbb meg kellett találnia saját útját, szembeállni kellett a kisebbségi lét lehetőségeivel.

Az 1950-es években előbb a városokban, majd a falvakban is megnyíltak a magyar tannyelvű iskolák, 1951-ben pedig a Kárpátontúli Terület Kiadó magyar osztálya, így folyamatosan megjelenhettek a magyar nyelvű tankönyvek és oktatási segédanyagok. 1957-től egyre gyakrabban kerültek be a térségbe a magyarországi könyvek, folyóiratok. Az 1960-as évekre pedig már egy intenzívebb szellemi fellendülés kezdődött meg.³ A mai kárpátaljai területnek a múltban önálló irodalmi élete nem volt, annak ellenére, hogy e táj több jelentős író és költőt adott a magyar irodalomnak. „Újonnan kezdeni mindent: keretet, módot, formát, irodalmi életet kellett teremteni. Csak a nyelv volt adott” – írta Gortvay Erzsébet.⁴ Ezek a kezdeményezések, az útke-resés folyamata kialakította a magyar értelmiség írói tevékenységgel foglalkozó csoportját. A kárpátaljai magyar irodalom a lírában tette meg az első lépéseket. Az áttörés Balla László *Zengj hangosabban!* című kötete lett.⁵ Eperjesi Penckófer János *Tettben a jellem* című munkájában olvashatjuk, hogy ez a verseskötet a szovjet hatalom diktálta irodalomfelfogásban

született, de az 1951-es év mindenképpen nagy jelentőségű, mert ez volt az első magyar nyelvű verseskönyv 1945 után Kárpátalján.⁶

Tehát látható, hogy a második világháború után Kárpátalján csaknem húsz évig kellett várakozni, míg az „élő irodalmiság” legelső megnyilvánulásai érzékelhetővé váltak. Ennek a kibontakozásnak szükségszerűen kellett vezetők egyéniségek és fórumok. A kialakulás hosszú folyamat volt, a megerősödést gátolta a politikai vezetés hozzáállása. Ennek az új szellemiségnek a megteremtődése Kovács Vilmos és a Forrás Stúdió tevékenységéhez kapcsolódik. Kovács Vilmost és a Forrás fiataljainak lázas tenni akarását a hatvanas évek közepétől egyazon „közös ihlet” motíválta. Ez pedig a nemzetrészeszméltetésére irányult.⁷ A Forrás-tagok voltak azok, akik a kárpátaljai önazonosságtudat első képviselői lettek tevékenységeikkel. Ezek a személyek többnyire az Ungvári Állami Egyetem magyar szakán tanultak. Ez a lehetőség 1963-tól volt adott a kárpátaljai magyarság számára. A Forrás Irodalmi Stúdió tagjai közé tartoztak: Balla Gyula, S. Benedek András, Vári Fábrián László, Fodor Géza, Füzesi Magda, Zselicki József, Czébely Lajos, Tóth István stb.

Az ungvári egyetem magyar szakosai nevéhez fűzhető még a Forrásnál is korábbi, 1966-ban létrejött *Együtt* című folyóirat, ami „szamizdat” folyóiratként működött. Ez tehát gépírással készült, és így terjesztették a diákok. Ugyanazok a személyek szerkesztették, akik később létrehozták Kovács Vilmos segítségével a Forrást is.⁸

A korszak és a magyarság szempontjából fontos esemény Kovács Vilmos *Holnap is élünk* regényének megjelenése (1965). Addig,

² Pál György: A magyar irodalom Kárpátalján 1945-1990. Nyíregyháza, 1990. 10. o.

³ Uo. 17. o.

⁴ Uo. 18. o.

⁵ Uo.

⁶ Eperjesi Penckófer János. Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében – Budapest, 2003. – 30. o.

⁷ Uo.

⁸ Uo. 39. o.

félve a szovjet vezetéstől, az emberek még családjuk körében is keveset emlegették a magyarság súlyos tragédiáját, s 1965-ben ez irodalmi alapon kívánt megjelenni. Ebben a könyvében Kovács felemlegeti a magyar férfilakosság elhurcolását, a sok szenvedést és problémát, amelyről minden család mesélhetett volna, de senki sem mert, illetve rávilágított a művészlét problémásságára a szovjet ideológia árnyékában. Ez a regény felkeltette a közvélemény figyelmét. De ugyanakkor a vezetés is felfigyelt az írásra. Balla László elutasító véleménnyel volt a *Holnap is élünk*-ről, úgy vélte, alkalmas a nacionalista szellem szítására. A regényt hamar betiltották, majd csak a rendszerváltás után jelenhetett meg ismét.⁹

Az anyanyelvi művelődésnek a lehetőségei lassan bontakoztak ki a fiatal írok előtt, s szép számmal jelentek is meg írások. Szerencsés körülmény volt a kibontakozó tehetségek számára, hogy bővültek a publikációs lehetőségek. A *Kárpáti Igaz Szónak* 1967-től volt rendszeres irodalmi melléklete, *Neon* címmel. A *Kárpátontúli Ifjúság* szívesen adott helyet a fiatalok irodalmi kísérleteinek. A *Kárpáti Kalendárium*nak szintén volt irodalmi melléklete, négy ívnyi helyet fordítottak erre a célra. Több kárpátaljai fiatal író lehetőséget kapott magyarországi publikálásra (pl.: Fábrián László, Balla Gyula, Benedek András), valamint írásaik jó kritikát kaptak az anyaországban.¹⁰ Magyarországon jelent meg az első olyan tanulmány, ami tudósít a kárpátaljai kisebbség helyzetéről, ami felveti a magyarság létkérdéseit a térségben. Ez a legendás *Tiszatáj-tanulmány* (szerzői Kovács Vilmos és S. Benedek András), ami 1970-ben jelent meg, és elsőként kísérelte megmutatni az anyaországi közvélemény felé, mely évtizedekig hallgatott határon túl rekedt kisebbségeiről, hogy egy hermetikusan elzárt népcsoport számára a kijelölt mozgástérben mennyi érték lappang,

és mennyi büszkeségre ad okot a múltja. Ez a tanulmány a későbbiekben nagy szerepet játszik majd a Forrásosok életében.¹¹

Az 1960-as években elindult mozgás folyamatot indított be a kárpátaljai magyar irodalomban és kulturális életben. A fiatalok tehetségesek voltak, tevékenyek, és a rendszer oldaláról kaptak egyfajta szabadságot, amelynek keretein belül kibontakozhattak. Segítségükre volt ebben egy új tanár megjelenése az Ungvári Állami Egyetemen, az a bizonyos Fodó Sándor, aki felkarolta a fiatalokat, és a Forrással azonos eszméket képviselt. Fodó később a kárpátaljai magyar polgárjogi mozgalom egyik legfontosabb szellemi vezetője lett, majd az 1989-ben megalakuló első magyar érdekvédelmi szervezet, a KMKSZ első elnöke. Tartuból tért haza és 1967-től az egyetem tanára lett.

Az első komolyabb konfrontáció a rendszerrel 1971-ben történt, amikor is az egyetem magyar szakos diákjai levélben fordultak az SZKP KB-hoz (Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága). Az egyetemen történő igazságtalan elbocsájtásra, mely Fodó Sándort sújtotta, kértek magyarázatot. Ennek az eseménynek nagyon aprólékos és jól megfogalmazott leírása olvasható Czébel Lajos *Vágyak eltörlése* című 2012-es visszaemlékezésében.¹² Az író saját maga is érintett volt ennek a beadványnak a történetében. Ő kapta legépelésre a szöveget, így annak egyik példánya megőrződött nála. Ez a beadvány annak az apropóján született, hogy Fodó Sándort 1971. február 24-én eltanácsolták az egyetemről. A diákok kifejezték azt a levélben, hogy jó pedagógusnak tartják az említetett, és igazságtalanságnak tartják elbocsájtását. Arra kérnek magyarázatot, hogy miért történhetett ez meg? Mivel az egyetem vezetősége erre nem adott nekik magyarázatot, ezért fordultak egy felsőbb szervhez, történetesen a SZKP KB-hoz, az UKP KB-hoz,

⁹ Eperjesi Penckófer János, i.m. 107. o.

¹⁰ Pál György, i.m. 24. o.

¹¹ Eperjesi Penckófer János, i.m. 26. o.

¹² Czébel Lajos: *Vágyak eltörlése*. Együtt 2012/5. 52. o.

az SZSZKSZ és USZSZK Felső és Középfokú Oktatásügye minisztereire. Erre a beadványra nem kaptak választ, hanem továbbították az egyetem vezetőségének, ami retorziókat vont maga után. Kihallgatásokra hívták be az érintetteket és fenyegetésben részesültek.¹³

A valódi ok Fodó elbocsájtására az volt, hogy nem a vezetőség és a szocializmus eszméinek megfelelően szervezte a magyar fiatalságot. Létrehozott a magyar tanszék keretein belül egy vidékjáró népi együttest és szavalókórust. Ennek tömegmegmozgató hatására a KGB (titkosrendőrség) is felfigyelt.¹⁴ Czébely visszaemlékezésében olvasható, hogy a saját előadásukkal több helyet is bejártak Kárpátalján, s mindenütt lelkesedéssel fogadták őket, különösen Zápszonyánál érte meglepetés a társulatot. A Kossuth-nótát énekelték, s amikor ahhoz a részhez jutottak hogy: „éljen a magyar szabadság!”, mindenki felállva énekelte. Innentől kezdődött Fodó Sándor üldözése.¹⁵ Nem csak Fodóra várt megtorlás. A Forrás Stúdiót „a modernizmus és apolitikuság és az elhajlás” vádjával tönkretették. 1971-ben felszámolódott. A művészetszemlélete azonban tovább élt.¹⁶

A botrány tetőpontja volt, amikor megjelent Balla László *Elidegenedés?* című újságcikke, 1971. augusztus 20-án, amely véget vetett a Forrás kibontakozásának, a nemzeti irodalomban gondolkodó kezdeményezésnek. „A magyar burzsoá nacionalizmus megnyilvánulása” – írta Balla László a cikkben. A *Kárpáti Igaz Szóban* jelent meg az írás „szerkesztőségi állásfoglalás”-ként, ahogy azt már 1993-ban jellemezte, saját szerepét magyarázva Balla. A hatalom ez által kapott szabad kezdet, és betiltotta az *Együtt* folyóiratot és a Forrást is. „A Forrás volt az elmúlt ötven év legtisztább és legbátrabb kárpátaljai magyar

irodalmi-polgárjogi kísérlete” – vallja M. Takács Lajos.¹⁷

Bár 1971-ben, mint azt látjuk, a hatalom a Forrást betiltotta, s ellenpólusként létrehozta a József Attila Irodalmi Stúdiót Balla László felügyelete alatt, ami hirdette, hogy a kárpátaljai magyarok „szovjet magyarok”. Ám ez már nem befolyásolta az addig elindult folyamatot. A kárpátaljai magyar értelmiség polgárjogi mozgalma már kibontakozott.

Kovács Vilmos, S. Benedek András, Fodó Sándor egy másik beadványt is készítettek, ami nem ismétlése volt az 1971-esnek, hanem folytatása, kiszélesített változata. A legfőbb fórumnak címezték, az SZKP KB Politikai Bizottságának. A beadványt több száz kisebbségi és a kárpátaljai magyarság problémáival azonosuló magyar értelmiségi írta alá. Az aláírásgyűjtést a volt Forrás Stúdiósok végezték. Itt már nem a sérelmeiket írták le, inkább átfogóan jellemezték a magyar kisebbségi helyzet állását, és szót emeltek a kisebbségi jogaikért. Kérték az anyanyelvi oktatás bővítését, valamint a magyar történelem oktatását és a magyar nyelvű egyetemi felvételi vizsgák bevezetését. Az irodalmiság ügye kilépett, a kisebbségi magyarság megmaradásának feltételeit kimondva, a szélesebb nyilvánosság elé. Ez lett a Szovjetunió belül élő magyarság legfontosabb és leghangosabb jeladása önmagáról

A Forrásosokat ellehetetlenítették ugyan, de voltak, akik így is folytatták munkájukat. Eszmeiségük és tevékenységük nem múlt el, sorra küldték a különböző beadványokat a hatalomnak, ki akartak csikarni olyan engedelményeket, amely a magyarság asszimilálódását le tudta volna lassítani.¹⁸

A nyolcvanas években politikai változás történik, az enyhülés korszaka köszöntött a Szovjetu-

¹³ Czébely Lajos: Vágyak eltörlése. Együtt 2012/5, 52. o.

¹⁴ Eperjesi Penckófer János, i.m. 41. o.

¹⁵ Czébely Lajos, i.m. 58. o.

¹⁶ Görömbei, i.m. 322. o.

¹⁷ Eperjesi Penckófer János, i.m. 43. o.

¹⁸ Eperjesi Penckófer János, i.m. 44. o.

nióra. Ez a szunnyadó polgárjogi mozgalmat fel-erősítette, és megalakultak a kárpátaljai magyarság érdekvédelmi szervezetei, a KMKSZ, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, később, az 1990-es évek elején a KMPSZ, azaz a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség. A KMKSZ alakuló gyűlésén közfelkiáltással Fodó Sándor lett az elnök, ami tisztán láttatja azt, hogy kik melyik eszmerendszert képviselték.

Látható, hogy a Forrás Stúdió működéséből szinte lineárisan levezethető a ma működő kárpátaljai magyar kisebbségi érdekvédelem. Ennek a kezdetei, ahogy a polgárjogi mozgalom gyökerei is, a Forrás-tagoknál keresendők, a fiatal írok tevékenységében, írásaiban és bátorságukban.

IRODALOMJEGYZÉK

CZÉBELY LAJOS: *Vágyak eltörlése*. Együtt 2012/5.

EPERJESI PENCKÓFER JÁNOS: *Tettben a jellem*. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. Budapest, 2003.

GÖRÖMBEI ANDRÁS: *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–1990)*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Debrecen 1997.

PÁL GYÖRGY: *A magyar irodalom Kárpátalján 1945–1990*. Nyíregyháza, 1990.

2013. július 3.

Tanévzáró és diplomaátadó ünnepség

Perl AJAX MySQL HASZNÁLATA DINAMIKUS WEBLAPOKNÁL*

SZIMKOVICS TAMÁS

Ungvári 10. Számú Dayka Gábor Középiskola, rendszergazda

Újabban már a weboldalak többsége dinamikus, tehát változó tartalmat megjelenítő. Am létrehozása sokszor bonyolalmakkal jár, mivel kevés a részletes vagy magyar nyelvű leírás a témában. A munkámban leírt weblapmotorban egy kezdetleges dinamikus weblap-menü van leprogramozva. A munkám során a dinamikus tartalom változtatását AJAX-technológia segítségével valósítottam meg úgy, hogy a menüpontok tartalma egy MySQL adattáblában találhatóak. A szükséges műveleteket pedig Perl-programnyelven vannak megírva.

ABSTRACT

Останнім часом більшість інтернет-сторінок є динамічними, тобто відображають зміст, що змінюється. Створення таких сторінок є складним процесом через малу кількість детальних або угорськомовних описів за цією темою. У веб-двигуні, описаному в нашій роботі, запрограмоване початкове динамічне веб-меню. У процесі роботи зміну динамічного змісту реалізовано з допомогою технології AJAX таким чином, що зміст розділів меню знаходиться в табличних даних MySQL. Необхідні операції були написані мовою програмування Perl.

FELHASZNÁLT ESZKÖZÖK RÖVID BEMUTATÁSA

A MySQL egy gyors, többszörös, több felhasználós robusztus SQL adatbázis-szerver. Ebben az adatbázisban fog tárolódni a weblap változó tartalma. Adatbázis létrehozása és kezelése grafikus (*phpMyAdmin*), illetve szöveges parancsértelmezővel (*Terminal* a Linux alapú rendszereknél) is megvalósítható.¹

A Perl nyelv egy interpretált, azaz betöltéskor fordított nyelv. Eredetileg rendszeradminisztrációs feladatok megkönnyítésére írta Larry Wall, mert nem volt kedve a meglévő eszközök korlátaival bajlódni.

A nyelvet könnyű elsajátítani, mert:

1. ismert nyelvi elemeket tartalmaz
2. kis rész ismerete is elég a használatához

* A tanulmányt Beregszászi István lektorálta.

¹ R4s: A MySQL 3, 1999.

<http://prog.hu/cikkek/3/A+MySQL.html> (Hozzáférés időpontja: 2014.02.18, 21:08)

3. mindent azonnal ki lehet próbálni, mert gyors²

A munkám során Perl-programmon keresztül kapcsolódtam egy MySQL adatbázishoz, ezt a Perl egy moduljának segítségével valósítottam meg.

A Perl adatbázis-kezelésnek a magját képező modult DBI-nak (DatabaseInterface-nek) hívják, az egyes adatbázisokhoz pedig különböző DBD (Database Driver)-modulok segítségével kapcsolódhatunk. Ezeknek a moduloknak a célja egy alacsony szintű egységes interfész biztosítása a különböző gyártó specifikus adatbázis kapcsolati lehetőségekhez.³

Az AJAX nem egy új technológia, hanem több különböző, önállóan is remekül használható webtechnológia összessége:

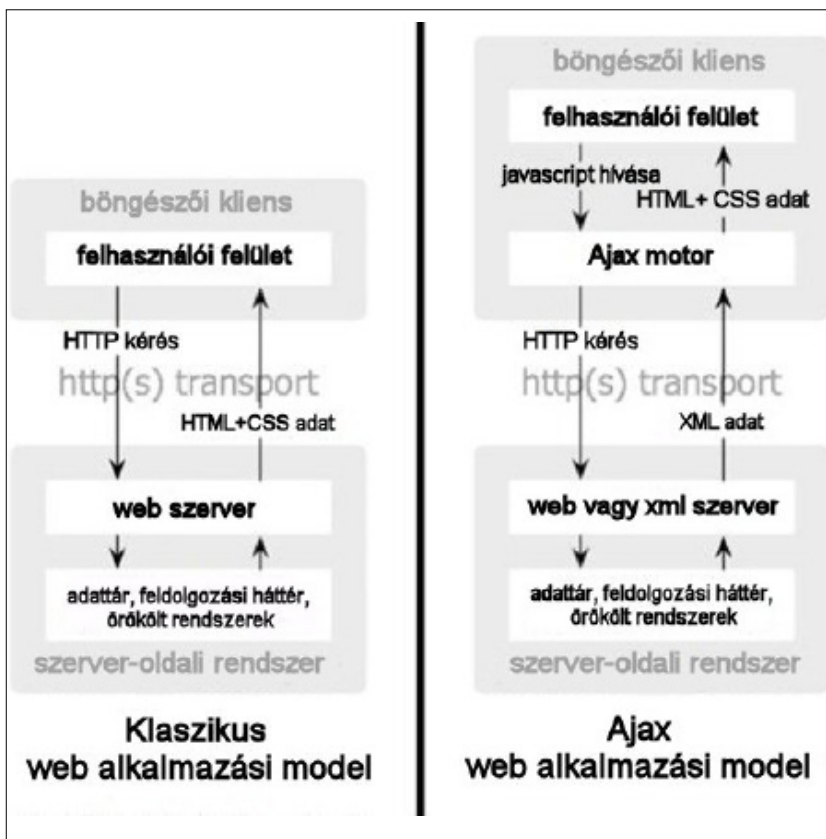
² Frohner Ákos: Perl.

<https://www.szabilinux.hu/ismerteto/perldoc.html> (Hozzáférés időpontja: 2014.02.18, 21:24)

³ Bárházi András: Perl alapjai, • 2005.

<http://weblabor.hu/cikkek/perlalapjai9> (Hozzáférés időpontja: 2014.02.18, 21:28)

- XHTML és CSS a szabványosított megjelenítése
- Dinamikus megjelenítés, struktúra-változtatás a DOM (DocumentObject-Model) segítségével
- Adatmanipuláció, módosítás az XML segítségével
- XMLHttpRequest objektum az aszinkron adatkommunikációért – ebben rejlik az AJAX lényege
- És Java szkript a kliens oldali adatfeldolgozásért, valamint az előző technológiák összefogásáért⁴

1. ábra. Szinkron vs. aszinkron kommunikáció (az eredeti kép URL címe : http://www.jampaper.eu/Jampaper_H-ARC/2010._V._1.sz._files/JAM100103h.pdf, h. i.: 2014.02.18)

Így együtt igen erős csapatot alkotnak, innen a név *Asynchronous JavaScript And XML*

A technológia lényege, hogy az AJAX az XMLHttpRequest Java szkript objektumot használva úgy tud adatot cserélni a webszerverrel, hogy az adott weboldal nem töltődik újra (1. ábra). Az AJAX aszinkron adatszerét hajt végre a böngésző és a webszerver között (HTTP request-ek segítségével), ezáltal elérve azt, hogy a teljes weblap letöltése helyett, annak csak bizonyos részinformációit frissíti.

A klasszikus és az AJAX kommunikáció közötti különbséget az 1. ábra szemlélteti.

PERL AJAX MYSQL A GYAKORLATBAN

Szükséges előkészületek:

- Egy telepített Linux alapú operációs rendszer, jelen esetben Ubuntu⁵
- Telepített programcsomagok: Perl, MySQL, Apache 2 web-szerver (LAMP szerver), Perl DBI, Perl DBD:MySQL, phpMyAdmin.⁶

⁴ Nagy Zsolt: AJAX 2 in 1: interaktív oktatás és modern webtechnológia. http://www.jampaper.eu/Jampaper_H-ARC/2010._V._1.sz._files/JAM100103h.pdf (Hozzáférés időpontja: 2014.02.18, 21:08)

⁵ Dr. Blahota István: Ubuntu Linux kezdőknek. http://zeus.nyf.hu/~blahota/ubuntu/Linux_11_10_06.pdf (Hozzáférés időpontja: 2014.02.18, 21:08)

⁶ LAMP szerver telepítésének leírása: http://intermatrix.hu/lamp_server (Hozzáférés időpontja: 2014.02.18, 21:11)

A weblapmotor működésének rövid ismertetése: a weblapunkon rákattintunk a menü valamely pontjára, mindegyik menüpont rendelkezik valamilyen számértékkel. Ezt az értéket AJAX szkript és *form* tag segítségével, elküldjük egy Perl CGI szkriptnek. A Perl szkript csatolozik egy MySQL adattáblához. Majd a küldött értéknek megfelelően leolvassa a tábla megfelelő tartalmát (a weblap menüpontjának tartalmát). Továbbá a Perl szkript a leolvasott tartalmat kiírja (megjeleníti), amelyet majd az AJAX szkript beszúr a weblap megfelelő részébe.

Először is tisztázni kell a futatható állományok elérési útját. Alapértelmezés szerint

a CGI-fájlokat a következő könyvtárban futathatóak */usr/lib/cgi-bin*, a web-szerver gyökérkönyvtára viszont a */var/www*. Ezeknek a könyvtáraknak a helyét mi magunk is megszabhatjuk a */etc/apache2/sites-available/default* fájl segítségével⁷, így nálam a CGI-fájlok *home/tommy/public_html/cgi-bin* futathatóak, a web-szerver gyökérkönyvtára pedig a *home/tommy/public_html* lett (a saját könyvtárakban könnyebb dolgozni a jogosultságok miatt)

A főoldalt a következő Perl-kód fogja megjeleníteni:

```
#!/usr/bin/perl
use CGI;
use CGI::Carp qw/fatalsToBrowserwarningsToBrowser/;
$q = new CGI;
print<<end_html
<html>
<head>
<title>Weblap</title>
<script type = "text/javascript" language = "javascript"
src = " ../js/tartalom.js "> </script>
</head>
<body onload = "menu(this.name = '1')">
  <form>
    <ul>
      <li>
        <a href = "#" onclick = "menu(this.name)" name = "1">
          Főoldal
        </a>
      </li>
      <li>
        <a href = "#" onclick = "menu(this.name)" name = "2">
          Másodikmenüpont
        </a>
      </li>
      <li>
        <a href = "#" onclick = "menu(this.name)" name = "3">
          Harmadik menüpont
        </a>
      </li>
    </ul>
    <br>
    <div id = "tartalom">
    </div>
  </form>
</body>
</html>
end_html
```

1. forráskód. Az állandó változó tartalmat megjelenítő Perl-állomány (*index.pl*)

⁷VirtualHost-ok létrehozása, beállítása: <http://intermatrix.hu/virtualhost>

Vizsgáljuk meg a fenti kódot.

Az első sor megadja a kód lefutásához szükséges szoftver elérési útját, jelen esetben a *Perl*-program könyvtárát.

A második sorban felhasználásra kerül a *Perl CGI* könyvtára (általános átjáró felület): a *Perl* fő felhasználási területe, ez egy felület, amely összeköti a weblapot a *HTTP* szerverrel és ezen keresztül a felhasználóval.

A harmadik sor a szkript működéséhez nem szükséges, viszont sokat segít a kód írásában. A `USE CGI::Carp qw/fatalToBrowser warningsToBrowser` könyvtár, hiba esetén a böngészőben pontosan kiírja a hiba forrását, melyik sorban történt a hiba és mi okból. Így jóval kevesebb idő megy el a hiba keresgetésével és javításával.

A negyedik sorba deklarálódik a `$q` *CGI*-változó. Ezen a változón keresztül fog kommunikálni a felhasználó a szerverrel.

Majd jön a *HTML*-kód kiírása. Ezt többsoros kiíratással oldottam meg a

```
print<< karaktersor
tartalom
karaktersor
```

parancs segítségével.

A *HTML*-kódba a szokásos elemek tag-ek találhatóak: (`html`, `head`, `body`,...). A `body` tag-ben egy `onload` eseményre reagáló JavaScript található, amely az oldal betöltésekor a főoldal tartalmát fogja lekérni.

Majd egy `form` tagben található egy lista, amely a menüket képzi, három menüpontunk van: Főoldal, Második menüpont, Harmadik menüpont. A `form` tag végén található a `tartalom` nevezetű `div` tag: a változó tartalom ide fog kerülni. A *HTML*-kód elején be van szűrve egy `tartalom.js` nevezetű java szkript. Ez egy *AJAX*-kód, amely fogadja az `index.pl` által küldött `q` paramétert és azt tovább adja egy másik feldolgozó szkriptnek. Az *AJAX*-kód a következő képen néz ki:

```
function menu(str) {
    if (str == "") {
        document.getElementById(„tartalom”).innerHTML = „”;
        return;
    }
    if (window.XMLHttpRequest) {
        xmlhttp = newXMLHttpRequest();
    } else {
        xmlhttp = newActiveXObject(„Microsoft.XMLHTTP”);
    }
    xmlhttp.onreadystatechange = function() {
        if (xmlhttp.readyState == 4 &&xmlhttp.status == 200) {
            document.getElementById(„tartalom”).innerHTML = xmlhttp.responseText;
        }
    }
    xmlhttp.open(„GET”, „menu.cgi?q = „+str,true);
    xmlhttp.send();
}
```

2. forráskód. *AJAX* szkript menük váltására (`tartalom.js`)

A kódelejen definiálunk egy `menu(str)` függvényt, melyben egy eldöntési `if (str == „”)` utasításnak köszönhetően üres paraméter megadásakor a függvény nem végez semmilyen műveltett sem.

Megadott paraméternél létrehozuk `XMLHttpRequest` kommunikációs objektumot a

legtöbb böngésző számára: `if (window.XMLHttpRequest) xmlhttp = newXMLHttpRequest();` Ha a felhasználó régebbi *Internet Explorer* böngészőt használ, akkor a következő képen jön létre az objektum: `else { xmlhttp = newActiveXObject("Microsoft.XMLHTTP");`

Vegyük most a lekérdező rész működését. Ha a CGI-állománytól érkezik a válasz, akkor az belekerül a *tartalom id-jú* elembe. Az `xmlhttp.onreadystatechange = function()` kódsor teszi lehetővé, hogy amikor a szerverről visszaérkezik a válasz, az irányítást `function()` függvény kapja meg. Ez a művelet még egy feltételhez van kötve, ami az `(xmlhttp.readyState == 4 && xmlhttp.status == 200)`. Ez azt jelenti, hogy ha a `readyState` egyenlő 4-el, tehát kész kérés és a válasz is készen áll, és a `status`-nak az értéke 200 vagyis létezik az oldal, akkor hajtódik végre a `xmlhttp.onreadystatechange = function()` utasítás. A `function()` anonim függvény dolgozza fel a visszaérkező választ. Az `xmlhttp.open()` függvény a kérést hajtja végre a *GET*-metódussal és az elküldi azt a *cgi-bin* mappában található *menu.cgi* kódállományhoz a `q` paraméter `str` értékével. A `true`

paraméter pedig az aszinkron kommunikációt teszi lehetővé. Végül az `xmlhttp.send()` függvény végzi el a kérés tényleges elküldését.

Tekintsük meg a *menu.cgi* állományt:

```
#!/usr/bin/perl
use CGI;
use DBI;
use DBD::mysql;
local ($buffer, @pairs, $pair, $name, $value, %FORM);
# Küldött érték olvasása
$ENV{REQUEST_METHOD} =~ tr/a-z/A-Z/;
if ($ENV{REQUEST_METHOD} eq "GET"){
    $buffer = $ENV{QUERY_STRING};
}
# Név / érték válogatása
@pairs = split(/&/, $buffer);
foreach $pair (@pairs){
    ($name, $value) = split(/=/, $pair);
    $value =~ tr/+//;
    $value =~ s/%(..)/pack("C", hex($1))/eg;
    $FORM{$name} = $value;
}
my $szam = $FORM{q};
# adatbázis leírása
my $adatbázis = "weblap";
my $kiszolgáló = "localhost";
my $port = "3306";
my $felhasználó = "root";
my $jelszó = "1";
my $kapcsolodásiInfo = "DBI:mysql:database = $adatbázis;
$kiszolgáló: $port";
# csatlakozás az adatbázishoz
my $kapcsolat = DBI->connect($kapcsolodásiInfo, $felhasználó,
    $jelszó);
# megfelelő sor kiválasztása
my $sth = $kapcsolat->prepare("SELECT html FROM menu
    WHERE id = , $szam'");
$sth->execute();
$result = $sth->fetchrow_hashref();
print "Content-Type: text/html; CharSet = utf-8\n\n";
print "$result->{html}\n";
# befejezés
$parancs->finish();
# kapcsolat bontása az adatbázissal
$kapcsolat->disconnect;
```

3. forráskód. A menüpontok tartalmát kiírató CGI-állomány, *menu.cgi*

Vizsgáljuk meg a fenti kódot. A forráskód elején deklaráljuk a használni kívánt DBI, DBD: :mysql adatbázis kezelő könyvtárakat.

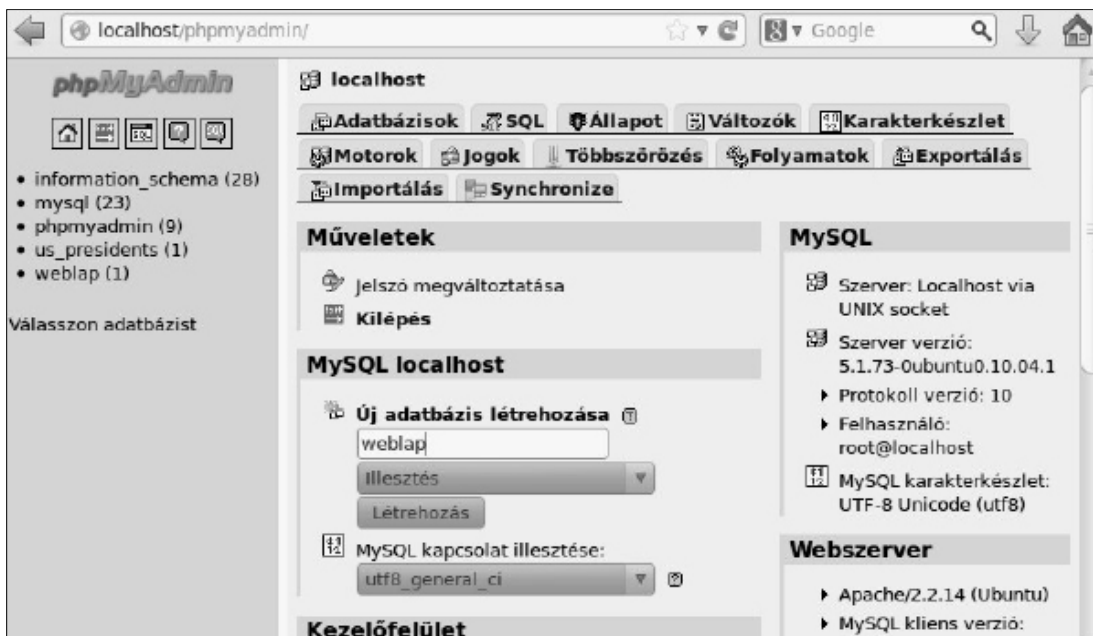
Utána jön egy hosszabb szkript, amely beolvassa a küldött \$q változót. Ezt következőképpen teszi: először is definiálva vannak, local változók, tömbök és egy asszociatív tömb (hash), a szkript elején megvizsgálja a küldés metódusát, esetünkben ez a GET, majd beolvassa azt egy sztringbe, egy \$buffer változóba. Utána jön a kulcs / értékpárok szétválogatása: először is az & (az & jelöli kulcs / értékpárok közti részt) jeleknél a szöveges tartalmat szétvágja és a @paris tömbbe teszi azt, majd egy foreach ciklusban sorra veszi kulcs / értékpárokat és az = (az = jel a kulcs és érték között helyezkedik el) jelnél különválasztja a kulcsoktól az értékeket. Mivel a küldés folyamán a speciális és ékezetes karakterek felcserélődnek, illetve a szóközők + karakterekkel helyettesítődnek ezért ezeket a beolvasás végén visszacserélődnek a tr parancs segítségével. A ciklus végén történik kulcs és érték összekapcsolása. A beolvasás

után a \$szam változóba helyezzük a küldött q változót.

Ezek után következik az adatbázis csatlakozásának előkészítése a szükséges adatok megadásával a megfelelő változóba: adatbázis neve, kiszolgáló, port, felhasználó neve, felhasználó jelszava. Majd a deklarált értékek segítségével a \$kapcsolat változóban megtörténik az adatbázishoz való kapcsolódás.

Most az adatbázis megfelelő adattáblájához kell egy lekérdezést intézni. A menu adattábla kiválasztása után a \$szam id-jű record html a mező tartalmát, egy \$sth változóba írjuk ki. Az \$sth változóban lévő tartalom lesz a weblap változó tartalma, tehát HTML kódot tartalmaz. Majd csatlakozunk a HTML nyelvezethez és kiíratjuk a változó tartalmát, amelyet az AJAX szkript visszaküld az index.pl állomány tartalom azonosítóval rendelkező div tag-be.

Nézzük meg, hogyan hozzuk létre és töltjük fel a weblap adatbázis menu adattábláját. A böngésző címsorába írjuk be a localhost/phpmyadmin

2. ábra. phpMyAdmin adatbázis létrehozása

címet. Belépéskor kérni fogja a felhasználónevet, illetve jelszavunkat. Ezek megadása után létrehozhatjuk az adatbázisunkat (2. ábra):

Első lépésként megadjuk az adatbázis nevét és rákattintunk a *Létrehozás* gombra, második lépésben kérni fogja az adattábla nevét és a mezők számát. Nálam az adattábla neve *menu*, a mezők (oszlopok) száma pedig kettő. Adatok bevitelével végezve rá kell kattintani az *Indítás* gombra. Következő lépésben be kell állítani a mezők típusát, nevét illetve tulajdonságait. Az első neve legyen *id*, a másodiké *html*. Sorban az első mező típusa legyen, *INT* (számtípus), a másodiké pedig *TEXT* (szövegtípus). Még az első mezőnél pipáljuk ki az *A_I* részt (arra szolgál, hogy a mezőben újonnan létrehozott recordokat (sorokat) számozza meg 1-től kezdve) és állítsuk be elsődleges mezőnek azaz *PRIMARY*-nek (műveleteknél először ehhez a mezőhöz fog fordulni). Az így beállított adattáblát mentjük el. Most keressük ki és nyissuk meg a táblát. A felső sarokban lesz egy „*Beszúrás*” gomb kattintunk rá. Itt tölthetjük fel az adattáblánkat. Az *id* mezőt üresen hagyjuk mivel annak csak számláló funkciójára van szükség. A *html* mezőkben adjuk meg a weblap változó tartalmának a *HTML* kódját, az első *recordb* a főoldalét. Elegendő a `<body>` és `</body>` közötti rész a második és harmadik *recordb* pedig a „Második menüpont” és „Harmadik menüpont” tartalmát. A cellák feltöltése után kattintsunk az *Indítás* gombra.

Az adattáblánk fel lett töltve. Vázlatos alakban a következőképpen néz ki:

1. táblázat. A menü adattábla felépítése

id	html
1	Főoldal <i>HTML</i> kódja
2	Második menüpont <i>HTML</i> kódja
3	Harmadik menüpont <i>HTML</i> kódja

A szükséges programkódok megvannak már, csak egy kis magyarázatra szorulnak. Az első forráskódban a menüpontoknak van *name* paramétere, tehát nevük ezek sorban az 1, 2, 3 számok. Tehát amikor rákattintunk a menüpontunkra, elindul a `menu(This.name)` eseményfüggvény, amely a *tartalom.js* szkriptben található. Az ott lévő szkript elküldi a paramétert a *menu.cgi* állománynak, az csatlakozik a *weblap* adatbázis *menu* adattáblájához majd a *html* mezőjében a megfelelő recordot kikeresi és a benne lévő tartalmat visszaküldi az *index.pl* állomány *tartalom* azonosítóval rendelkező `div` tagbe. Az ilyen típusú szerkesztés nehézségeket okozhat. A változó tartalmat csak *phpMyAdmin* segítségével lehet szerkeszteni, amelyet problémás távolról elérni, tehát bonyodalmas a weblapfrissítése, szerkesztése. Hátrányból előny kovácsolható, ha a már ismert technológia segítségével létrehozunk egy adminisztrációs felületet. Természetesen a weblap szerkesztéséhez és az adminisztrációs felület megnyitásához egy beléptető rendszere is szükség van, de azt itt külön nem tárgyalom.

Először is hozzunk létre egy negyedik menüpontot az *index.pl* állományban, amelynek a neve legyen *Szerkesztés* a *name* paramétere pedig 4-es:

```
<li>
    <a href = „#” onclick = “menu(this.name)” name = „4”>
        Szerkesztés
    </a>
</li>
```

Majd töltsük fel a következő tartalommal az adatbázis *html* mező negyedik recordját:

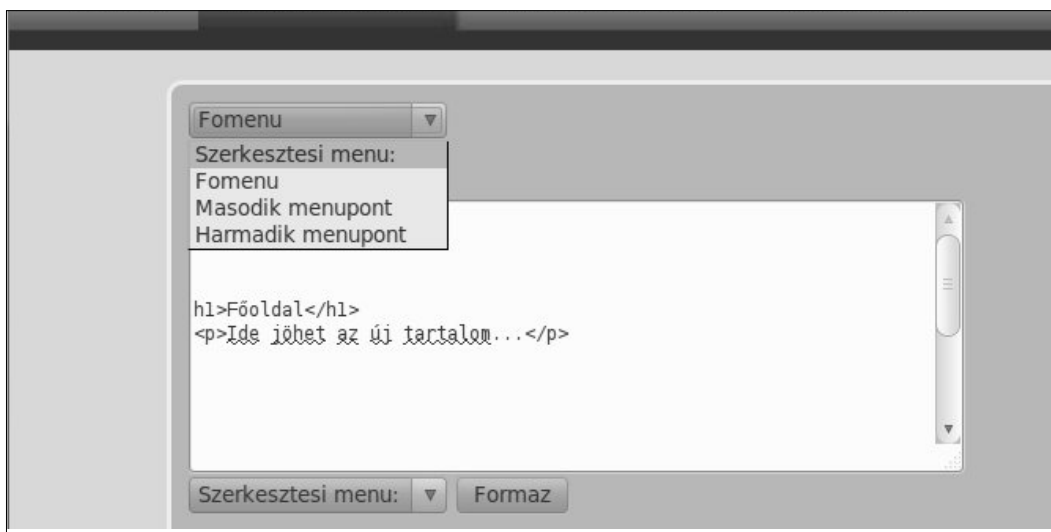
```

<form>
<select name = „users” onchange = „szerk(this.value)”>
  <option value = „”>Szerkesztési menu:</option>
  <option value = „1”>Fomenu</option>
  <option value = „2”>Masodik menupont</option>
  <option value = „3”>Harmadik menupont</option>
</select>
</form>
<br>
<form action = „formaz.cgi”>
  <textarea id = „tartalom2” rows = „20” cols = „70”
name = „formaz”>
  </textarea>
<br>
  <select name = „mezo”>
    <option value = „”>Szerkesztési menu:</option>
    <option value = „1”>Fomenu</option>
    <option value = „2”>Masodik menupont</option>
    <option value = „3”>Harmadik menupont</option>
  </select>
  <br>
  <input type = „submit” value = „Formaz” />
</form>
    
```

4. forráskód. A szerkeszt menüpont tartalma

Tehát a szerkeszt menüpontban lesz két történjen a frissítés. A két legördülő menü legördülő menü, az elsőből kiválasztjuk a szerkeszteni kívánt menüpontot a másodikba megadjuk, hogy melyik menüpontban

történjen a frissítés. A két legördülő menü között található egy `textarea` tag ebben lehet szerkeszteni a *HTML* kódot (3. ábra).

3. ábra. Szerkesztési menüpont

Amikor kiválasztjuk a szerkeszteni kívánt menüpontot az első legördülő menüből, elindul egy onchange esemény, amelynek az eseményfüggvénye a szerk(this.value), ez a függvény kapja meg a választott menüpont számértéket. A függvény a szerkeszt.js állományban található, amelynek tartalma és működése megegyezik a tartalom.js szkriptel annyi különbséggel, hogy a függvénynek más nevet adunk, illetve a tartalom2 azonosítót kell megadni kommunikációnak, és természetesen más feldolgozó szkriptidez fordul, a szerkeszt.cgi-hez amelynek a tartalma hasonló a menu.cgi állományhoz. Ezért azt csak vázlatosan mutatom be:

```
#!/usr/bin/perl
# könyvtárak beolvasása
# küldött értékek beolvasása
my $szam = $FORM{q};
# adatbazishoz való kapcsolódás
my $sth = $kapcsolat -> prepare(„SELECT
html FROM menu
    WHERE id = , $szam'");
$sth -> execute();
$result = $sth->fetchrow_hashref();
print „Content-Type: text/html; CharSet
= utf-8\n\n”;
print „$result -> {html}\n”;
$sth->finish();
$kapcsolat -> disconnect;
```

5. forráskód. A szerkesztendő

HTML-kódot kinyerő állomány, szerkeszt.cgi

A programkód hasonló a menu.cgi-hez, ugyanaz a funkciója is, csak annyi a különbség, hogy ebben az esetben a HTML-kód nem értelmezve jelenik meg a textarea tag-ban.

A formaz gombra kattintva a menüpont száma és új tartalma továbbítódik a formaz.cgi állományhoz. A forráskódnak csak a fontosabb részleteit mutatom be:

```
#!/usr/bin/perl
# könyvtárak beolvasása
local ($buffer, @pairs, $pair, $name,
$value, %FORM);
$ENV{REQUEST_METHOD} =~ tr/a-z/A-Z/;
if ($ENV{REQUEST_METHOD} eq
„POST"){
    read(STDIN, $buffer, $ENV{CONTENT_
LENGTH});
} else {
    $buffer = $ENV{QUERY_STRING};
}
@pairs = split(/&/, $buffer);
foreach $pair (@pairs) {
    ($name, $value) = split(/=/,
$pair);
    $value =~ tr/+// ;
    $value =~ s/%(..)/pack(„C”,
hex($1))/eg;
    $FORM{$name} = $value;
}
my $formaz = $FORM{formaz};
my $mezo = $FORM{mezo};
# adatbazishoz való kapcsolódás
print „Content-Type: text/html; CharSet
= utf-8\n\n”;
my $sth = $kapcsolat -> prepare(„UPDATE
menu SET html = ,formaz’
    WHERE id = , $mezo ,”);
$sth->execute();
$sth->finish();
$kapcsolat->disconnect;
my $url = „index.pl”;
my $t = 1;
print <<end
<html>
<head>
<META HTTP-EQUIV = refresh CONTENT
= \”$t; URL = $url\”>
</head>
<body>
<p>Sikeres szerkesztés!</p>
</body>
</html>
end
```

6. forráskód. A változó tartalmat frissítő szkript, formaz.cgi

Tehát a frissítet menüpont tartalmát ez a szkript kezeli, először is elolvassa a küldött értékeket POST metódussal, mivel a küldött tartalom terjedelmesebb ezért ez a metódus célszerűbb. Majd a `$formaz` és `$mezo` változóban tárolódnak a küldött értékek.

Ezek után történik az adatbázishoz való csatlakozás. Majd a *menu* adattábla frissítése (UPDATE) a `$mezo id`-jú recordnak megfelelő *html* mezőjében. Az ott lévő tartalom frissül a `$formaz` változóban lévő tartalommal egyidőben. Frissíti, tehát felülírja azt, ezért a szerkesztésnél óvatosan kell dolgozni, mivel a frissítendő tartalom törlődik. A kapcsolat bontása után deklarálva van két változó a `$url` és a `$t`. Mivel a *formaz.cgi* állomány nem AJAX-módszerrel kommunikál ezért az adatok küldésénél a feldolgozó szkript jelenik meg a böngészőben, vagyis a *formaz.cgi* erről az oldalról kell viszálni az *index.pl* főoldalához. Ez megoldható lenne egy link elhelyezésével, de praktikusabbnak találtam a folyamatosan automatizálni. Ezt a műveletet egy *META* tag segítségével valósítottam meg, amelyben a korábban deklarált két változó található. Az

`$url`, vagyis milyen legyen az url címe annak a weboldalnak ahová lépni szeretnénk, illetve a `$t` változó, amelyben azt adtam meg, hogy hány másodperc múlva történjen a weboldal megnyitása. A *META* tagnak köszönhetően szerkesztés után egy másodperccel újra a weblapunk főoldala jelenik meg. Így már teljes a dinamikus tartalmat megjelenítő weblap motor.

A munkámban bemutattam, hogy az *AJAX*-technológia a *Perl*-program nyelvvél karöltve hogyan használható fel dinamikus weblap menü előállításához. A technológia kisebb változtatásával bemutattam egy kezdetleges adminisztrációs felület létrehozásának lehetőségét. Az *AJAX Perl* párbeszédi kommunikáció felhasználható különböző webalkalmazások írására is. Illetve mivel a változó tartalom adatbázisban található, hasonlóképpen tárolhatóak és szerkeszthetőek benne a beléptető rendszerhez szükséges jelszavak, felhasználó nevek is. A munkám továbbfejleszhető felhasználási területe a weblapok és webalkalmazások szerkesztésénél tág. *PHP*-alapú weblapoknak lehet egy alternatívája.

A KÉMIATANÁROK EREDMÉNYESSÉGÉT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK KÁRPÁTALJA MAGYAR NYELVŰ ISKOLÁIBAN EGY FELMÉRÉS TÜKRÉBEN

KOMONYI ÉVA¹ – LÉTAI BÉLA²

¹II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia és Kémia Tanszék, docens

²II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2013-ban végzett biológia szakos hallgató

A kémiatanár munkáját sok tényező befolyásolja. Az egyik ilyen a motiváció, ami nagyobb teljesítményre sarkallja a pedagógusokat.

A vizsgálat során kiderült, hogy azokat a tényezőket, amelyek hatással vannak a tanárok munkájára, motiválják azt, vagy néha csökkentik annak eredményességét, három csoportra oszthatjuk. Ezen belül külső és belső tényezőkre. A cikk ezekkel a tényezőkkel foglalkozik részletesen.

ABSTRACT

На роботу вчителя хімії впливає багато факторів. Одним з таких є мотивація. Публікація детально займається мотивуючими факторами, які мають значення як стимул підвищення продуктивності вчителів. Результати обстеження показали, що фактори, які впливають, мотивують або іноді обмежують ефективність роботи вчителя, ми можемо поділити на три групи. Сюди відносяться зовнішні і внутрішні мотивуючі фактори.

BEVEZETÉS

Az oktatás folyamata kétpólusú: az egyik pólusa a diák és annak munkája, a másik pedig a tanár és annak tevékenysége. Hogy teljes képet kaphassunk a kémiaoktatásról, annak tényezőit nemcsak a diákok, hanem a tanár nézőpontjából is jellemeznünk kell.

A tudás átadásának helye és eszköze az iskola és a tanár tevékenysége, amit a tanár – motiváltságának függvényében – különböző hatásokkal fejthet ki. Ahhoz, hogy jó hatásokkal működjön a tanítási folyamat, a diákok és a tanár számára egyaránt optimális környezetet kell teremtenünk. A tanár számára optimális közeg elemeit specifikusan Kárpátaljára vonatkoztatva vizsgáltuk.

A kutatás tárgya a kémia tanításának problémaköre Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban. A kémia Kárpátalján – bár az utóbbi években kissé javult a helyzet – nem örvend túl nagy presztízsnak. Ennek több oka is van, mely okokat 2009–2012 között kutattuk és publikáltuk. Idetartozik a kémiatankönyvek felépítése, a diákok motivációja és a kísérletek bemutatásának feltétele, az iskolák anyag- és eszközellátása.

A kémiatanárok motivációja az államnak, a közjogi szervezetek és a felsőoktatási intézmények rendszerének egyaránt nagy kérdése, mivel ők nevelik ki e téren az új tudományos generációt, ez pedig az egész társadalom szempontjából fontos.

A kémiatanárok képzése Kárpátalján az Ungvári Nemzeti Egyetem Kémia Karára korlátozódik,

ahol az oktatás az állam nyelvén folyik. A kibocsátott hallgatók nagy része aspirantúrára jelentkezik az UNE-re, vagy más ukrainai, illetve európai felsőoktatási intézménybe, és csak kevés hányaduk foglalja el helyét az iskolákban, ezek között pedig alig van magyar ajkú.

1. A FELMÉRÉS ELŐZMÉNYEI

A kémia tanárnak hármass feladata van:

- felkészíteni a fiatalokat a „nagybetűs életre”, sokoldalúan felhasználható, értékes ismeretekkel ruházva fel őket,
- felkészíteni a fiatalokat a felsőoktatási intézményekbe, megalapozni kémiai ismereteiket,
- valamilyen szinten a kémia tanár felelőssége (is) a tudományos gondolkodásra nevelés.

Várható, hogy fokozatosan nőni fog az igény a felsőfokú oktatásban képzett szakemberek iránt. Ezért fontos, hogy eljuttathassuk a szükséges tudást és ismereteket elsősorban középiskolai és általános iskolai szinten, hiszen innen indulnak a diákok, s könnyebb lesz nekik megszerezni azt a tudást, amit a felsőfokú tanintézmények nyújtanak. Jó, ha előzetes ismeretekkel is rendelkeznek, megvan az a bizonyos alapszintű kémia tudás, amit a megelőző oktatási intézményeknek joguk és kötelességük átadni.

Az ismeretek átadásához szükség van arra, hogy a tanárnak magas szintű tudása és széles körű látóköre legyen. Mindazonáltal a tanár csak az egyik eleme a tanítási-tanulási folyamatnak. A másik tag a diák, akinek társnak, partnernek kell lennie a folyamatban, hogy az ismeretek átadása hatékony legyen. A hatékony ismeretátadás tényezőrendszerének következő eleme a közeg vagy médium, amin keresztül az oktató és a diák közötti kapcsolat megvalósul. Ez lehet tanári magyarázat, vagy különböző eszközök, amelyekkel a tanár

szemléletesebbé tudja tenni az átadandó tananyagot, így téve hatékonyabbá az ismeretek elsajátítását.

Tanári magyarázat – ez a módszer mindenképpen monologikus, tanárközpontú, hosszúsága mindig az életkornak megfelelő. Például a 7. osztályban (13–14 éves gyerekek) az egybefüggő magyarázat hossza meghaladhatja a 20–25 percet (Falus 2003).

Tanári magyarázat közben sikeresen alkalmazható a példák bemutatásának módszere, mivel a mindennapi életből vett példák közelebb hozhatják az elvont fogalmakat (pl.: extrakció – teafőzés; exoterm oldódás – ammónium-nitrát tartalmú műtrágya oldódása vízben), plakátok, ábrák, kivetített képek alkalmazása. A tananyag átadása hatékonyabb, ha az információ több csatornán áramlik.

A *modellezés* elsősorban a 7–9. osztályoknál alkalmazható, a tanári magyarázatba beépítve, a modellek óra előtti előkészítésével.

A *munkáltató módszerek* – a tanulók manipulatív cselekvésén alapulnak, tehát erősen diák-központúak. Itt a tanárnak a munka megtervezésében és irányításában van jelentős szerepe. A munkáltató módszerekhez tartozik a kutatás, amellyel motiválhatjuk a tanulókat, egy-egy érdekes témával felkelthetjük kíváncsiságukat. A kutatás történhet az iskola könyvtárában, esetleg a szaktanterem elkülönített könyvtárában. Költséghatékony módszer a különböző hírközlő médiák kémiai témájú közléseinek összegyűjtése és felhasználása.

A *kísérletezés* a kémiának – mint tudománynak és mint tantárgynak is – alapvető megismerési módszere, s mint ilyen, eleme a tantárgy természettudományos jellegének. Itt a kísérlet eredményei alapján vonhatunk le következtetéseket, következtethetünk az anyagok különböző tulajdonságaira, követhetjük nyomon a kémiai reakciókat kísérő jelenségeket.

A kísérletek lehetnek demonstráló, csoportos és egyéni kísérletek, a tanár szerepe a felsorolás sorrendjében csökken (a tanuló aktivitása nő), a kísérlet eszköz- és anyagigénye szintén nő. Általános, hogy még a jól felszerelt iskolákban is megfigyelhető eszköz- és anyaghiány, ezért nem sok kísérlet van, amit csoportosan vagy egyedül végezhetnek a diákok.

Iskoláink többsége (75%-a) a kémiaórai szemléltetéshez szükséges berendezések több mint felében hiányt szenved, ezzel romlik a kémia tanítás hatékonysága az adott helyen. Legtöbb iskolánkból (90%) hiányoznak a diafilmek és a kivetíthető szemléltetők többsége. A laboratóriumi edények készletei egy iskolában sem közelítik meg a tanulókísérleteknél előírtakat. Mindazonáltal a kemikáliák 23%-a majd minden, 40%-a pedig minden második középiskolában megtalálható, tehát a gyakorlati munkák csak egy részét tudják elvégezni az iskolákban (Komonyi-Létai 2011; 2013).

A középiskolai kémia tananyag bonyolult, s emiatt nem örvend túl nagy népszerűségnek a diákok körében, a diákok figyelmét is egyre nehezebb lekötöni. A kémia presztízsének csökkenését a kémia tanár úgy éli meg, hogy régebben tudott tanítani, most pedig nem tud, pedig lehetséges, hogy más módszerek és eszközök (AV-eszközök, számítógépes programok), több kísérlet bevonásával jobban fel tudnák kelteni egyes diákok érdeklődését, könnyebben be tudnák őket vonni az óra menetébe (Komonyi-Létai 2011).

A tanulókat csak olyan tanár tudja motiválni, az új ismeretek iránt a figyelmet felkelteni, aki hiteles, átéléssel adja át a tananyagot. A diák látja, hogy a tanárt is érdekli, amiről szó van és felteszi magában a kérdést: „Mi lehet annyira érdekes, hogy a tanár ilyen nagy lelkesedéssel beszél róla?”

Mi motiválhatja a kémia tanárt?

Egy folyamatnak, mint tudjuk, több mozgatórugója is lehet, ilyenkor – a legegyszerűbb

esetben – a folyamat működésének tényezői összeadódnak. Egy előadónál szükséges – a tudás mellett – valamilyen szintű motiváltság, hogy munkáját hatékonyan, zökkenőmentesen végezhesse. A tanár teljesítményét tehát képessége és motiváltsága határozza meg. A motivációs tényezőket a kémia tanárok esetében belső és külső tényezőkre oszthatjuk.

Belső tényezők: személyi kvalitások (személyiség-típus, lobbanékonyosság, empátia), kíváncsiság, hivatástudat, kitartás.

Külső tényezők: visszacsatolás, elismerés, anyagi juttatások, társadalmi megbecsültség, karrier, sikerélmény.

A visszacsatolás az oktatás nagyon fontos eleme, amely meghatározhatja annak színvonalát. A visszacsatolás több formája lehetséges: hivatalos, tanárok közötti versenyek eredményei, megerősítés, objektív véleményezés stb.

Hivatalos visszacsatolás a járási tanügyi osztály által kiadott elismerő oklevél, a képzési szint megerősítése, az állami elismerések (díjak).

A megerősítések jöhetnek mind az oktatás alanyai (diákok), mind azok szülei, vagy a pedagógusi kollektíva részéről. Ez a visszacsatolás egy nem hivatalos formája, amely a maga nemében nagyon fontos, mivel egy mindennapi kontrollt ad, ellentétben a hivatalos szervek ellenőrzéseivel.

Visszajelzés a szülők részéről szintén egy nem hivatalos formája a visszacsatolásnak, amikor a szülő a tanár munkáját annak látható eredményei alapján, közvetlenül értékeli. Ez semmiképpen sem objektív, mivel egyszerre egy, esetenként néhány tanuló eredményeire támaszkodik. Mindazonáltal nem minden esetben elvetendő, mivel segítséget nyújthat a speciális, esetenként differenciált oktatást igénylő gyerekek megtalálásában, az alkalmazandó módszer kiválasztásában.

Visszajelzés a diákok részéről. A tanár és a diák az oktatási folyamatban folyamatos interakciókban vesz részt, s ezeknek az egyik legfontosabb eleme a visszacsatolás, ami történhet a tanóra folyamán (felelés, közös munka, házi feladat ellenőrzése, dolgozat, önálló munka, osztályozás), illetve a tanórán kívül is (érettségi vizsga, külső független értékelés). A visszacsatolás minden, itt említett formája hivatalos, arról pontos dokumentációt kell a tanárnak vezetnie.

Karrier, sikerélmény: Az elképzelt életutat mindenki másféleképpen éli meg, minden szakember sajátos utat választ a kijelölt célok megvalósítása érdekében.

Lássunk egy pár módszert, amellyel egy kémia tanár megvalósíthatja azokat az elképzeléseket, melyeket meg szeretne valósítani; és ami motiválhatja őt céljai elérésében:

- *Tehetséggondozás*

A kiemelkedő eredmények, tanulmányi teljesítmény alapján felismert tehetségeket tovább kell gondoznunk, foglalkoznunk kell velük. A tehetségek támogatására alakult a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány jóvoltából a tehetségpontok rendszere, melyek keretében a diákok hétvégeként nyolc helyen vehetnek részt érdekes kémia foglalkozásokon. A tehetséggondozás másik, eddig is jól bevált eleme a versenyekre való nevezés és az azon való részvétel. A tehetséggondozást a szakkör, különóra keretein belül folytatjuk, a tanórán sohasem. Sajnos, sok tanár úgy vélekedik, hogy egy-egy osztályból csak pár gyerekkel lehet dolgozni, ami részint igaz is, de nem hanyagolhatjuk el a többit. Minden gyerek tehetségéhez más az út, csak meg kell találni – ami nem könnyű.

- *Tanárok közötti versenyek*

A tanárok közötti megmérettetéseknel első helyen említhető „az év tanára” háromfordulós verseny, amelyet az ukrán oktatási

minisztérium rendel el minden évben. A versenyre a jelentkezés önkéntes alapú, a részvételhez legalább 5 éves szakmai tapasztalat szükséges.

A verseny célja:

- A tanárok presztízsének és társadalmi szerepének növelése.
- A társadalom figyelmének felkeltése az oktatás problémái iránt.
- Az alkotó pedagógusok és a szakmai területükön egyedülállót alkotó tanárok segítése.
- Az elsődleges pedagógiai kutatások segítése.
- A pedagógusok tevékenységének elbírálása.
- A verseny fordulóinak győztesei az eszmei jutalmazáson felül pénzjutalomban is részesülnek. (Постанова КМУ № 638 від 11.08.95)

Milyen is a jó tanár?

Ezt a kérdést már nagyon sokan és sok szempontból kutatták. Falus Iván (2003) sikeres pedagógusképét véve alapul: a hatékony oktatás nem valósulhat meg a hatékony, az anyagot jól és gyorsan átadni képes pedagógus nélkül. A hatékony átadás egyik eleme a magas szintű szaktárgyi tudás, a másik pedig a gyerekkel való hatékony kommunikáció képessége. A gyerekkel csak úgy lehet hatékonyan kommunikálni, ha azt az eszményképet teljesítjük be, amit elvárnak egy „jó tanártól”. Azok az attitűdök, melyek legtöbbször előjönnek egy-egy vizsgálat kapcsán a következők: tanítási készség, vidámság, türelem, barátságosság, elfogulatlanság, igazságosság, kedvesség, segítőkészség. A tanár-diák kapcsolatokban a visszajelzés, visszacsatolás nemcsak a tantárgyi tudás megfelelő szintjének számonkérését, hanem a másik érzéseinek, világlátásának megértését is jelenti.

A gyerekek csak azt a tanárt fogják kedvelni és figyelni rá, akkor is, ha magas szinten eleget tesz az imént felsorolt kritériumoknak, ha az hiteles, azt, amit tanít, meg is éli, természetes

viselkedése nem üt el attól, ahogy a gyerekekkel bánik.

A pedagógiai képességek is nagy súlyt képviselnek, mivel ezektől függ a sikeres átadás. Ezek a képességek: a kommunikációs ügyesség, a gyors helyzetfelismerés és konstruktív helyzetalakítás képessége, a csoportos munkára vonatkozó készségek.

Az eredményes munka egyik szintén fontos feltétele – a mentális egészség.

Külföldi felmérések tapasztalatai

A kémiatanárok munkájával és a munka zavaró/segítő tényezőivel Fernengel András foglalkozott részletesen. Eredményeit egy 158 darabos, tesztes és írásbeli válaszokat tartalmazó kérdőívből nyerte. Szerinte a szülők és a diákok között eltér a vélemény a tantárgy fontosságát illetően: a szülők kicsivel fontosabbnak tartják azt, mint a gyerekek. A tantárgy legsúlyosabb problémái közt említik az időhiányt, a tantárgy presztízsvesztését, az anyagi feltételek hiányát. Sokan bizonyos témaköröket hiányosnak tartanak (szerves kémia, mindennapok kémiája, környezetvédelem), valamelyiket viszont túl bőnek, elhagyhatónak (anyagszerkezet, elektrokémia) érznek.

Magyarországon a gimnáziumok, a szakközépiskolák és a szakiskolák, illetve a különböző általános iskolatípusok néha helyileg, néha csoportosan is különböző tankönyvsorozatokot használnak, így nehéz azokról a tanárok véleménye alapján képet alkotni. A válaszadók egy kisebb része gyengének ítéli a tankönyvkínálatot, és a tankönyvek mennyiségét is keveselli.

A válaszadók több mint fele ítéli az eszköz- és anyagkészleteket kielégítőnek, kisebb része hiányosnak. A kísérleteket sokszor csak a tanár végzi demonstrációs jelleggel, a kísérle-

tes és hiányosságait az időkeret szűkösségével és a források, támogatások hiányosságaival magyarázzák (Fernengel 2003).

2. A VIZSGÁLAT HELYE ÉS MÓDSZERE

A felmérést kérdőívek segítségével végeztük. A kérdőívek egyaránt tartalmaztak nyitott és zárt kérdéseket.

Munkánk során 13 iskolát látogattunk meg. A felmérésben 13 pedagógus vett részt, iskolánként egy-egy. A pedagógusokat a KMPSZ adatbázisából (www.kmpsuz.uz.ua) választottuk ki. Az iskolák és a pedagógusok kiválasztásában a következő tényezőket vettük alapul:

- minden járásból legalább egy gimnázium/líceum (különböző oktatási modellekkel), általános iskola, középiskola legyen;
- igyekeztünk úgy kiválogatni az iskolákat, hogy a magyarok által fajlagosan nagyobb arányban lakott járasok, területi egységek iskoláiba látogassunk el.

A kérdőív összeállítása folyamán törekedtünk a kérdések minél egyszerűbb, mindazonáltal pontos megfogalmazására. Mivel egy viszonylag kis mintáról van szó (13 iskola a 95-ből), ezért nem lehet azt általános érvényűnek tekinteni. Mindazonáltal, a kérdésekre adott válaszok többsége megegyezik a magyarországi választásokkal vagy csak részben tér el a magyarországi felmérések eredményeitől, így az adatok hitelesnek tekinthetők.

A vizsgált iskolatípusok sajátosságai

A kiválasztott iskolatípusok más-más légkört hoznak létre, mások a személyek közötti viszonyok (pl. falusi általános iskolába általában helyiek a tanárok és a diákok is, így mások a tanár-diák és a tanár-tanár kapcsolatok, mint pl. egy városi iskolában).

A minta két közép- és két alapiskola-típust tartalmaz, amelyek megoszlása 1,75:1. A teljes alapszintű oktatást nyújtó iskolák Kárpátalján arányaiban sokkal nagyobbak, mint az elkülönülten csak középszintű oktatást nyújtó iskolák.

Területi megoszlás

A vizsgált iskolák három járásban, a Beregszászi, a Munkácsi és az Ungvári járásban vannak.

A Beregszászi járásban összesen négy iskolát kerestünk fel: egy általános iskolát (Beregdeai Általános Iskola), két középiskolát (Mezőkaszonyi Középiskola, Beregszászi 4. Sz. Kosuth Lajos Középiskola), és egy gimnáziumot (Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium).

A Munkácsi járásban összesen 6 iskolát választottunk: három általános iskolát (Fornosi Általános Iskola, Izsnyétei 2. Sz. Általános Iskola, Szernyei Általános Iskola), két középiskolát (Derceni Középiskola, Munkácsi 3. Sz. II. Rákóczi Ferenc Középiskola) és egy gimnáziumot (Munkácsi Szent István Katolikus Líceum).

Az Ungvári járásban összesen három iskolát kerestünk fel: egy általános iskolát (Tizsasalmonyi Általános Iskola), egy középiskolát (Nagydobronyi Középiskola) és egy líceumot (Nagydobronyi Református Líceum).

Minden vizsgált iskola nagyrészt magyarok által lakott településen van, így specifikusan a magyar nyelvű kémiatanárok helyzetét és munkakörülményeit tanulmányozhattuk.

A kérdőívek elemzésének szempontrendszere

A kémiatanárok által kitöltött kérdőíveket az alábbi nyolc pontot és kilenc alpontot tartalmazó szempontrendszer szerint elemeztük és bíráltuk el:

1. *Szinkronizáció* – a cselekvések összehangolása, legfőbb eszköze a beszéd mint kommunikációs csatorna. A hatékony tananyagátadás érdekében a tanárnak minden gyerekkel szót kell értenie, erre azért van szükség, hogy a gyerek minél jobban megismerhesse a tanár gondolatvilágát, ezzel az elmagyarázni kívánt anyagot (Falus 2003).

a. az oktatási intézmények megoszlása a falusi és a városi környezet között;

b. az oktatási intézmény vonzáskörzete: arra a kérdésre ad választ, hogy hány különböző területről érkező diákkal kell a tanárnak szótértenie.

2. *Kvalifikáció* – a legalacsonyabb kvalifikációs kategória, amivel kémiát lehet tanítani, az a „szakember”. A rangsorban felfelé haladva kiszélesednek az önmegvalósítás lehetőségei, mindazonáltal a magasabb kvalifikációs kategória elérése nem biztosít afelől, hogy az ember olyan helyen dolgozhat, ahol kielégítheti elgondolásait.

3. *A tanár terhelése*: az oktatás minőségére ható tényező, amely a felkészülés idejének csökkenésével (főleg a fiatal pedagógusoknál) rontja az elkövetkezendő előadások, a pedagógiai munka egészének színvonalát. A megterhelés forrásai:

a. tanított osztályok száma (diákok száma);

b. óraszám, a teljes álláshoz szükséges órák tartása a közelítő tantárgyakból;

c. segítő/korlátozó tényezők (tanterv, ellátottság, tankönyv mint segédeszköz).

4. *A diákok érdeklődése mint motiváló tényező* – ennek szükségessége legjobban a versenyekre való nevezések számának változásában tapasztalható: ha a gyereknek sikerélménye van egy tárgyból (márpedig ez a versenyek egyik feladata), annál jobban igyekszik

azt megtanulni, s ez visszahat a tárgyat oktató pedagógusra.

5. *A szülők segítségnyújtása* – lehet szóbeli támogatás, amit a gyerekek, vagy a tanárnak adnak, illetve a tanulást elősegítő magatartás (házi feladatok otthoni ellenőrzése, segítségnyújtás a tanulásban).

6. *Verbális/anyagi juttatások:*

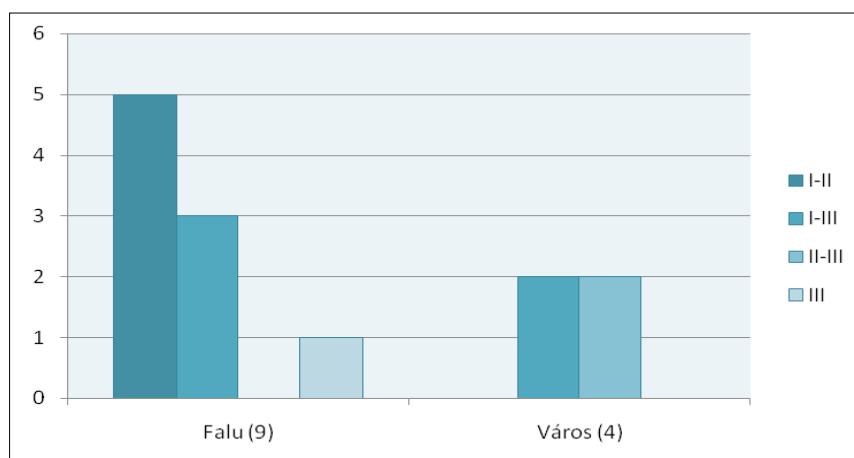
a. tanárok közötti versenyek, díjak, elismerések – az anyagi juttatások megkönnyítik a tanár élet-

b. a munka színvonala – az a mérce, amivel a tananyag átadásának sikerességét és mértékét ítélni lehetjük meg;

c. elhivatottság – a tanár arra vonatkozó érzései, miszerint érdemes munkáját elvégeznie, mivel ez élete legnagyobb feladata, az életcélja.

3. A KUTATÁS EREDMÉNYEI ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A tanintézmény vonzáskörzete

1. ábra. A tanintézmények típus szerinti megoszlása a településtípusok között

vitelét, ha jól finanszírozzák a tanárt, az csak a munkájára koncentrálnak, így jobban teljesít;

b. fizetés – a tanárok elsődleges anyagi forrása, amely a mindennapi élet színvonalának fenntartásához járul hozzá;

c. volt diákok eredményei – pozitív megerősítés, amely a tanárt a következő generációval való foglalkozásra motiválja.

7. *Jövőkép* – az elképzelés, amit a tanár a legvalószínűbbnek tart saját életére nézve.

a. karrier – a tanár szakmai előrehaladása, annak változásai és üteme a hosszú távú pedagógiai tevékenység során;

A kiválasztott tanintézmények közül 9 faluban és 4 városban helyezkedik el az 1. ábrán feltüntetett megoszlásnak megfelelően:

Az összes (5 db), vizsgálatban részt vett általános iskola (Izsnyétei 2. Sz. Általános Iskola, Szernyei Általános Iskola, Tiszasalamoni Általános Iskola, Fornosi Általános Iskola, Beregdédai Általános Iskola), három középiskola (Derceni Középiskola, Mezőkaszonyi Középiskola, Nagydobronyi Középiskola) és egy líceum (Nagydobronyi Református Líceum) található faluban, míg négy oktatási intézmény: két gimnázium (Munkácsi Szent István Katolikus Líceum és a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium) és két középiskola (Beregszászi 4.

Sz. Kossuth Lajos Középiskola és a Munkácsi 3. Sz. II. Rákóczi Ferenc Középiskola) városi környezetben van.

Az oktatási intézményeket jellemző vonás a vonzáskörzet. A vonzáskörzet a kémiatanár diákokkal való kommunikációjának egyik kérdésére ad választ: hány diákkal kell a tanárnak szót értenie? Ha túl nagy ez a szám, az is behatárolhatja a tanár sikerességét, mivel túlságosan is lefoglalja a diákok megismerése (Golnhofer 2003 in: Falus 2003).

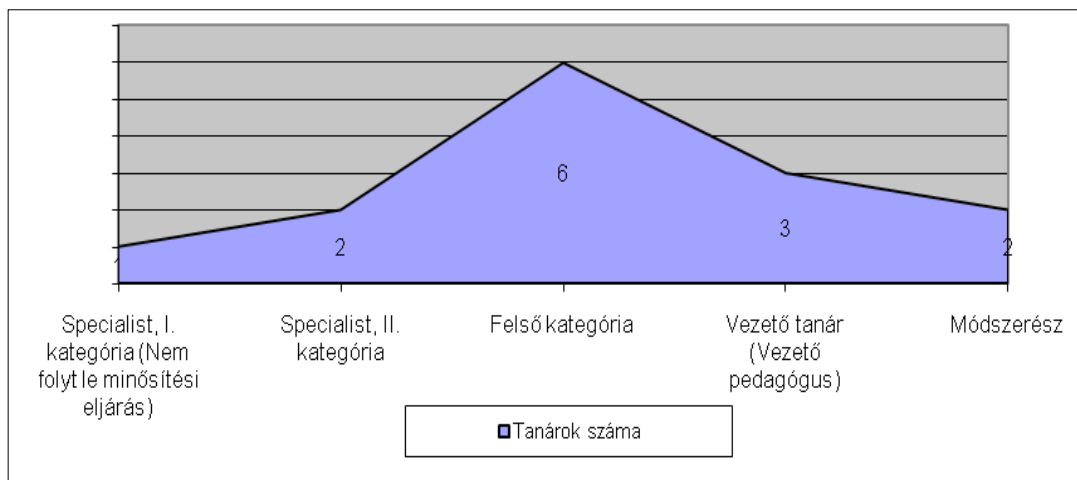
Az oktatási intézmények itt három csoportra oszlanak. Az első, ahová csak egy településről járnak diákok, itt van a tanárnak a legjobb dolga, mivel nem kell több beszédstílushoz, gondolkodásmódhoz alkalmazkodnia. Ide tartozik az öt közül négy általános iskola: az Izsnyétei 2. sz. Általános Iskola, a Szernyei Általános Iskola, a Fornosi Általános Iskola és a Beregdéai Általános Iskola.

Ötnél több településről vannak tanulók a Beregszászi 4. Sz. Kossuth Lajos Középiskolában, a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnáziumban, a Munkácsi Szent István Katolikus Líceumban és a Nagydobronyi Református Líceumban. Itt a legnehezebb a tanárok helyzete, mivel nem mindenki vel tudja jól megértetni magát, ezért van, aki arroganciából, ellenségeskedésből nem tanul a kémiaórára, és az anyag átadása még az egyébként figyelmes diákoknak is nehezebb.

A tanárok kvalifikációja

A kémiatanár kvalifikációja határozza meg azt, hogy milyen szinten oktatja a kémiát, illetve azt is, hogy mely oktatási intézményben kaphat állást.

A tanárok kvalifikáció szerinti megoszlását a vizsgált intézményekben a 2. ábra mutatja be:

2. ábra. A kémiatanárok képzettségének megoszlása a vizsgált oktatási intézményekben

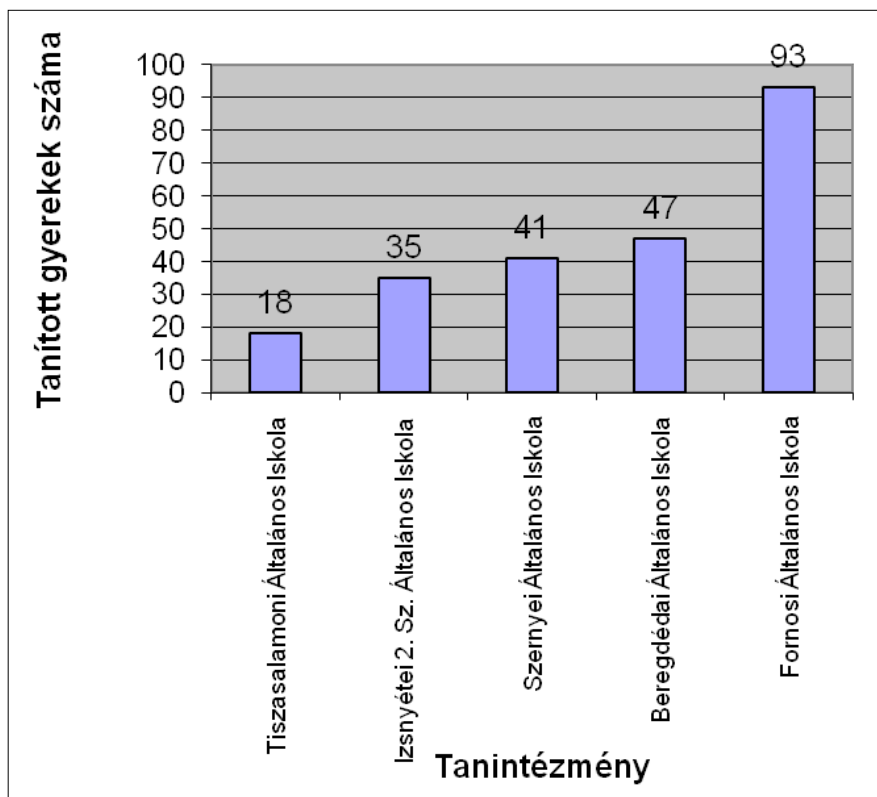
Két település a vonzáskörzete a Derceni Középiskolának és a Tiszasalamoni Általános Iskolának. Három településig terjed a vonzáskörzete a Munkácsi 3. Sz. II. Rákóczi Ferenc Középiskolának, négyig a Nagydobronyi Középiskolának, illetve öt településről járnak diákok a Mezőkaszonyi Középiskolába.

A megoszlási görbe nem teljesen szimmetrikus. Ebből arra következtethetünk, hogy a kezdő tanárok a mintában kevesebben vannak. Ez lehet véletlenszerű is, illetve lehet az anomália oka a fiatal magyarajkú kémiatanárok hiánya is.

A legtöbben a felső kategória tulajdonosai, ők 23–38 éves tanári gyakorlattal rendelkeznek, vannak közöttük viszonylag fiatal tanárok, illetve a számárlétrán megakadtak is – azok, akik nem szereztek nagyobb kvalifikációt, nem minden esetben élnek meg azt negatívumként, elégedettek munkájukkal.

A „módszerész” minősítést szerzett tanárok – saját bevallásuk szerint – nem elsősorban

A kémia tanárokat, sajnos, nem minden esetben csak a gyerekekkel való foglalkozás, a kémia kijelölt fejezeteinek minél hatékonyabb átadása köti le, mivel sokan nemcsak kémiaórákat vállalnak. Van, aki – diplomájának megfelelően – nemcsak kémiát, hanem biológiát is tanít (gyakori szakpár az Ungvári Nemzeti Egyetemen, ahol kémia tanáraink nagy részét képezik), vagy önmagát átképezve és az adminisztrációs dolgokat elin-

3. ábra. A kémia tanárok terhelése az öt általános iskolában

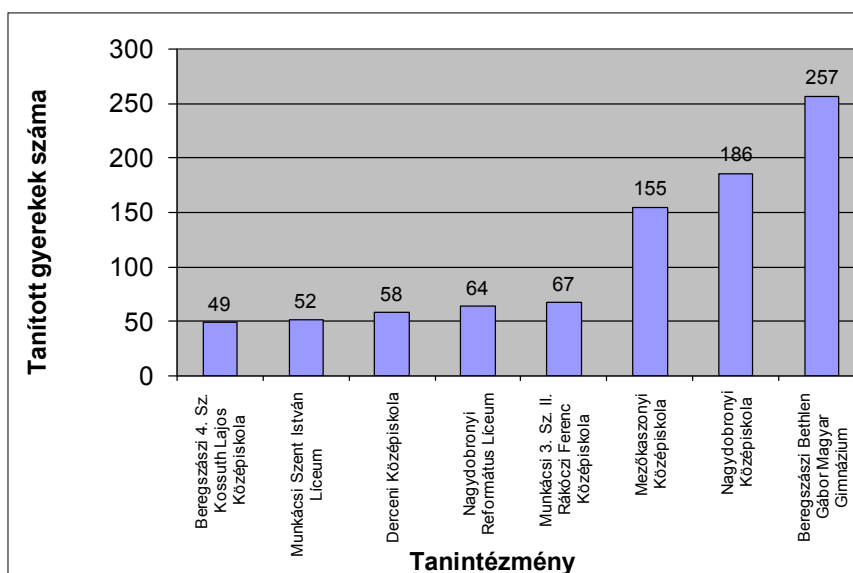
a fizetés növelése érdekében mentek végig az ilyenkor szokásos procedúrákon.

A tanárok terhelése

A tanár terhelése (3., 4. ábrák) az oktatási-nevelési folyamat egészére kiható tényező, így az itt kapott adatokat mindenképpen fontosnak kell tekintenünk, törekednünk kell a pozitív változásokra.

tézve, a kémiától teljesen elütő tantárgyat is vállal sokszor csak azért, hogy teljes tanári fizetést kapjon. A kisebb általános iskolákban (7–9. osztály) nincs elég csoport a heti 18 kémiaóra megtartásához, ezért más csoportoknál kell pluszórákat vállalni.

A középiskolák egy részében (I–III. szint) viszont fordított helyzet állt elő: a kémia tanárok túl sok csoportot vezetnek, így, bár a

4. ábra. A kémiatanárok terhelése az általános és középszinten oktató iskolákban

fizetésükért nem kell pluszórát vállalni, mégsem tudnak kellőképpen feladatukra, a kémia tanítására figyelni.

Az oktatást segítő/korlátozó tényezők

A tanterv, a tankönyvek, a taneszközök, a diákok visszajelzése, eredményei, a szülők segítsége a tanár munkáját hivatottak megkönnyíteni, eredményesebbé tenni.

A tanterv előre megalkotott tervezete a tanév során átvenni érdemes/átvenni ajánlott tananyag, a témákat logikus egymásutánban tartalmazza a tananyag hatékony átadása érdekében.

A tankönyv az egyik legrégebbi taneszköz, amelyet a tantervhez igazítanak, s a benne található ismeretek a diák és a tanár közös nevezője (Karlovitz 2001.), az elsajátítandó anyagot teljes egészében tartalmazza.

A taneszközök a szemléltetés eszközei, a diákok megértését, az ismeretek hatékonyabb elsajátítását hivatottak elősegíteni.

Tanterv

A tanterv alapja az oktatási minisztérium által kiadott állami standard (NAT), amit a kémiatanár helyileg alakíthat át – a rendelkezésre álló idő, a helyi tanulmányi idő felosztásának megfelelően, s ez valamelyest szabadságot ad.

- A kémiatanárok egyöntetű véleménye alapján több problémát is megemlíthetünk, ami a tantervet illeti:
  - A tantárgy óraszámának növelése, vagy a megkövetelt ismeretanyag csökkentése:
  - a hatékonyabb átadás érdekében több időt kell szánni bizonyos, nehezebben értelmezhető tananyagrészekre;
  - a megkövetelt ismeretanyag csökkentésére azért van szükség, mivel egyes részei feleslegessé, vagy bonyolulttá váltak, s a kémiát ilyen feltételek mellett nem lehet megszerettetni a gyerekekkel.
  - A tantárgyat a tanulók pszichológiai fejlettségének megfelelő életkorban kell tanítani:

◦ a kémia tantárgy bevezetése a hetedik osztályban nem biztos, hogy időszerű, mivel a gyerekek érdeklődése ilyen korban még nem tartható fenn sokáig, a sok átadandó ismeret viszont megköveteli a hosszú ideig tartó, feszült figyelmet;

◦ a heti egy kémiaóra többek szerint azért nem jó ötlet, mivel az ismeretek teljes mértékű rögzítése nem történik meg a tanórán, s így, a következő kémiaórára a gyerek „elfelejti” az elsajátított ismeretet.

A tanterv témaköreinek olyan átalakítása, mely sokkal emberközelibb, nem törekszik sem a mennyiségi maximalizmusra, sem bizonyos, kiemelt ismeretek mélyebb elsajátítására (kiegyensúlyozottság).

Ezen problémák kiküszöbölésével megszüntethető a tanárok azon érzése, miszerint a tanterv nem tanítható, ezért néha „csalni” szükséges, hogy azt az időt, amit az órán töltünk, hasznosítható, a mindennapi élethez jobban kapcsolódó ismeretek tanítására szánhassuk.

Tankönyv

A kémia tankönyvek kettős hasznosítású taneszközök: bennük találhatóak meg a tantárgy elsajátításához szükséges ismeretek, a tanórán pedig szemléltetőként, feladatgyűjteményként vagy szöveggyűjteményként használható.

A Kárpátalján magyarra fordított kémia tankönyvek előnyei és hátrányai:

• Előnyök:

- színes, kíváncsiságot felébresztő külalak, kiváló nyomdászati technika
- magas szintű tartalom, sok tudományos ismeret
- gazdag, hiteles ábraanyag

• Hátrányok/negatívumok:

- mennyiségi maximalizmus – az elmélyített anyag nem különül el megfelelően az alapvető ismeretektől
- túlszűfoaltság, a tananyag nem megfelelő felosztása
- stilisztikai és fordítási hibák: az ukrán nyelv magyartól eltérő mondatfűzése és a szakfordítás ellenőrizetlen volta miatt visszatérő probléma az értelmezési hiba és a diákok érdeklensége.

A tankönyvek tökéletesítésére érdemes lenne gyakorló pedagógusokat megkérdezni azok részletes elemzése céljából, a tartalmi jellemzők kívánatos változásairól.

Sok helyen nem használják/feleslegesnek tartják a tankönyveket azok maximalizált ismeretanyaga miatt, ezért nem is ismerik meg azt kellőképpen, nem dolgozik együtt a diák és a tanár.

Azokban az intézményekben, melyeket az állam nem lát el kellő mennyiségű tankönyvvel, egyre nagyobb teret hódítanak a digitális tankönyvek, az e-bookok, amelyeket széles körű variálhatóságuk és személyre szabhatóságuk miatt egyre jobban megkedvel diákok és tanárok egyaránt.

Taneszközök

A kémia tanítás eszközeinek rendszere az alábbi, csoportosított listában szerepel:

- Vegyszerek – mindazon kémiai anyagok, amelyeket a szükséges kísérletek elvégzése közben felhasználunk.
- Aktív szemléltetés eszközei: azok a szemléltető eszközök, melyek manipulálhatóak, használat közben változásokat jeleznek, vagy maguk mennek át valamilyen változáson. Ide-

tartoznak a laboratóriumi edények, a különböző modellek, AV-eszközök.

- Passzív szemléltetés eszközei: nem változtathatóak, passzívan adják át a tárolt információt.
- Infokommunikációs technológiák: a számítógép és a vele kapcsolatos lehetőségek és szolgáltatások.
- Szaktanterem: a kémiai kísérletek biztonságos elvégzésének helye, a kémia gyakorlati órák színtere. Speciális kialakítású terem, ahol a kísérletek és a balesetvédelmi szabályok betartásának körülményei adóttak.
- Kifüggeszthető szemléltetők: a kémia tanításának legegyszerűbb szemléltető eszközei, melyek egy-egy folyamat vagy reakció mechanizmusát, menetét röviden összefoglalva tartalmazza, vagy egy adott készülék működését magyarázza el. Minden esetben mobilis, jól szállítható és alkalmazása praktikus.

A taneszközök minőségének és mennyiségének elemzését a múlt évben végeztük és az *Acta* 2013. 1. számában tettük közzé.

A diákok érdeklődése

A diákok érdeklődését motivációjuk szintje szabja meg, amelyet a tantárgy iránti első benyomások és a tanár aktivitása befolyásolnak. A diákok érdeklődése visszahat a tanárra, motiválva azt pedagógiai tevékenységének végzése közben. A gyerekek érdeklődését minden esetben fel kell kelteni egy új tantárgy iránt, például a hetedik osztályos kémiatananyag olyan átdolgozásával, amelyben sok kísérletet mutatunk be, stimulálva ezzel a tanulók kíváncsiságát.

A jelenlegi helyzetről kérdezve a kémiatanárokat, sokan gondolkodóba estek a kérdés hallatán, talán azért, mert nincs megfelelő visszacsatolás a tanár és a diák között. Abban

egyértéktettek, hogy a kezdeti érdeklődés ugrásszerű javulása a középiskola utolsó osztályaiban kényszerű: a fiatalok felvételi vizsgáikra gondolva mutatnak nagyobb érdeklődést a tantárgy iránt.

A szülők segítsége

A pedagógusok arra a kérdésre, hogy mennyire segítenek a szülők a tanulás folyamatában gyerekeiknek, nagyon eltérő válaszokat adtak. Véleményük szerint a szülők egyre kevesebb ráhatással vannak gyerekeikre, és ennek elsődleges okául a szülő-gyerek kapcsolat megromlását és a szülők érdektelenségét jelölték meg. A szülők érdektelenségének sok helyen az értékvesztésük lehet az ok, és sokuknál nemcsak a kémia, hanem minden tantárgy ilyen megvetést kap.

Több tanár felhívta a figyelmet a fórumok hiányára, ahol meg lehetne beszélni a szülőknek és a szaktanároknak az együttműködés módjait. Kaptunk olyan válaszokat, melyekben a szülők oktatásának szintjét hibáztatták. Ugyanis, ha a szülővel nem szeretették meg a kémiát annak idején, nem tudja motiválni gyermekét a tantárgy tanulásában, így jobbnak látja, ha nem is szól bele az oktatás szervezésébe.

Eszmei és anyagi elismerés

A tanár szakma presztízse a mostani körülmények között nagyon alacsony. A felmérés során ennek okára is fény derült:

- A pedagógusok bérezése nagyon alacsony, időnként elégtelen.
- Mivel alacsony a bérezés, ezért a motiváció egyik forrása is sérül.
- Kevés az a juttatás, amit a pedagógus kiváló munkájáért kap.

- A pedagógusok nem büszkék saját szakmájukra, mivel ritkán kapnak pozitív megerősítést erről.

Karrier

A fiatal, 8–10. tanítási évük környékén járó tanár szaktantermet és iskolán kívüli rendezvényeket tervez. Legnagyobb gátló tényezőnek tekintik az adminisztrációs munkákat. Pozitívan állnak hozzá a dolgokhoz, a sikertelenségek nem keserítik el őket. Egy-egy jól sikerült rendezvény energikusá, bizakodóvá teszi őket, megerősíti abban, hogy munkájuknak van értelme. Versenyekről és helyezés-

sekről nem sokat beszélnek, ennek oka lehet az, hogy még nem vettek részt ilyen rendezvényeken, az azokra való felkészülést nem is tudják beilleszteni a szorosra szabott tantervbe és napirendbe.

A legtöbb megkérdezett kémia tanár, aki már túl van a 20–30. tanítási évén, elégedett megszerzett fokozatával és rangjával. A tanításon kívül másról nem is akar hallani, elégedett jelenlegi helyzetével (pár kivételtől eltekintve). Nem tudja megmondani, pontosan mi annak az oka, hogy ezen a pályán maradt, de hiszi, hogy ezt jól tette. Elmondták, hogy legfőbb mozgató rugójuk a tanítás szeretete.

IRODALOMJEGYZÉK

- FALUS IVÁN (szerk.): *Didaktika*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003., 522p.
- GOGOLA ISTVÁN: *A tanári hivatás nehézségei egy kutatás tükrében*, in: *Acta Beregsasiensis*, 2010/1., IX. évfolyam, PoliPrint Kft., Ungvár, 2010.
- KOMONYI ÉVA – LÉTAI BÉLA: *Miért nem szeretik a diákok a kémiát?*, in: *Acta Beregsasiensis*, /2011/1.; PoliPrint Kft., Ungvár, 2011.
- KOMONYI ÉVA – LÉTAI BÉLA: *A kémiaoktatás feltételei Kárpátalján*, *Acta Academiae Beregsasiensis* 2013/1. Poligrafcenter „Lira”, Ungvár, 2013
- В. ГОМОННАЙ, В. РОСУЛ, П. ХОДАНИЧ: *Педагогічна освіта на Закарпатті*, Ужгород: „Гражда”, 2003.
- FERNENGEL ANDRÁS *Kémia tanítás a középiskolában – A 2003-as obszervációs felmérés tapasztalatai*, <http://www.ofi.hu/tudastar/tantargyak-helyzete/kemiatanitas>, letöltés: 2012. okt. 3., szerda, 17.56.48 CEST
- Перспективи студентів-хіміків (Які перспективи у випускників хімічного факультету УжНУ?), ДВНЗ Ужгородський національний університет, <http://www.youtube.com/watch?v=iHWOR0sUVPA>, 2012.05.29.

2013. július 3.

Tanévzáró és diplomaátadó ünnepség

Intelligens háló...

A COLLEGIUM TALENTUM FIATAL KÁRPÁT-MEDENCEI KUTATÓINAK

A MUNKÁIBÓL ÖSSZEÁLLÍTOTT KÖTETRŐL

Beszédes címet választottak a külhoni magyar tehetségek támogatására alapított Collegium Talentum fiatal kutatóinak az írásaiból összeállított könyv szerkesztői, B. Varga Judit és Sebes Katalin a tanulmánykötetük élére. Az *Intelligens háló* – Beretka Sándor újvidéki mechatronikai mérnök tanulmányából átvéve – a címlapra kiemelve többletjelentést nyer: a tatabányai és budapesti kettős székhelyű kollégium vezetőinek azt a törekvését mutatja, hogy a különféle tudományterületeket képviselő határon túli magyar posztgraduális vagy PhD-fokozattal rendelkező hallgatók a közös képzéseik során az interdiszciplináris, például tudománykommunikációs, tárgyalási vagy tudománymarketing ismeretek elsajátítása mellett a friss személyes kapcsolataik révén, határokon átívelő intellektuális hálózatot hozzanak létre. Ily módon a magyar nyelvű tudományosság fenntartását, folytonosságát segíthetik a szomszéd országok magyarlakta területein.

Az Előszóban Kandikó József elnök is ezt az értelmiségi hálózati szerepet emeli ki. Felidézi, hogy a hallgatók szigorú pályázati és felvételi eljárás sikeres teljesítése révén juthattak ahhoz a kiemelkedő lehetőséghez, amit a Collegium Talentum anyagi és szakmai támogatásként adott számukra. A szakmai támogatás legfontosabb eleme – a már említett közös háromnapos képzési alkalmak mellett – a tutori rendszer. A tutorok kiválasztása elsősorban a felvételt nyert hallgatók döntésén múlik. A Collegium Talentum szakemberei azt ajánlják nekik, hogy ne a doktori témájuk témavezetőjét nevezzék meg, mert így több tapasztalat-

hoz, kapcsolathoz jutnak. A tutor személyéről a témavezetővel konzultálnak, s a kritérium az, hogy a leendő tanácsadónak tudományos fokozattal és legalább 10 éves szakmai múlttal kell rendelkeznie. Az nem kikötés, hogy csak határon túli lehet, érkezhet az anyaországból is. A jelenlegi tutorok egyharmada magyarországi, a debreceni, a szegedi és a pécsi egyetemokről, az ELTE-ről, vagy éppen a PPKE-ről.

Kandikó József a tanulmányok gyűjteményét gyümölcskosárhoz hasonlítja – érdemes tehát szemügyre venni, hogy mennyire érett, színes és gazdag az a termés, amelyet az olvasóknak kínál.

Ha már a címadásnál említettem Beretka Sándor tanulmányát, érdemes a kötettel való ismerkedést ezzel az írással, a kötet egyik legizgalmasabb kutatási összefoglalójával kezdeni. Az elemzés a XXI. században az elektromos hálózatokat tervező mérnökök előtt álló feladatokat, kihívásokat veszi számításba. A követelmények közül kiemelten foglalkozik a környezettudatosság és a környezetvédelem szempontjaival. A cél, hogy az a fogyasztó fizessen magasabb árat a felhasznált elektromos áramért, aki csúcsidőben, csúcsterhelésnél használja a rendszert. A megoldást pedig az egyazon hálózatra kapcsolt valamennyi elem felügyeletét, távirányítását és koordinációját végző Smart Grid rendszer minél hatékonyabb alkalmazásában látja. A szerző szemléletesen és alaposan mutatja be, hogy mekkora informatikai és mérnöki tudás-hátteret feltételez egy 200 ezer lakosú város intelligens elektromos hálózatának az

óránkénti leolvasásával kapott 30 millió vilányóra-leolvasási adat feldolgozása. Beretka Sándor kutatása az ilyen feladatok szoftverhátterének a megteremtését tűzik ki célul.

A tanulmánykötet szerkezetileg két nagy egységből áll: az első részben a társadalomtudományi, főként klasszikus bölcsészettudományi írások kaptak helyet, míg a második nagy egységben többségben vannak a műszaki és természettudományi témájú tanulmányok, néhány határterületi kutatást is ide sorolva.

Az első rész egy figyelemfelkeltő témaválasztású néprajzi tanulmánnyal kezdődik. Salló Szilárd székelyudvarhelyi etnográfus-antropológus egy borospataki kenőasszony gyógyító tevékenységét ismerteti. A leírás látszólag esettanulmány, valójában azonban több egyedi portrénál: az egyéniségkutatás módszerét alkalmazó, általános érvényű elemzés, amely nem elsősorban a kenőasszony orvosi tudását veszi számba, hanem főként azt, hogy az elődöktől örökölt és máig alkalmazott tudást miként állítja egy közösség szolgálatába, kvázi szolgáltatásként, s hogy miként éli meg tevékenységét társadalmi szerepként a borospataki közösségben. Nemes István tusnádi történész doktorandusz reformkori egyháztörténeti tanulmányában fontos elem a „josefinizmus” fogalmának meghatározása, a korszakhatár kijelölése a sajátos státuszú Erdély vonatkozásában, valamint az egyháztörténet hálózatelméleti szempontú megközelítése. A nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen doktorált Brutovszky Gabriella –néhol csak vázlatpontokban megfogalmazott – következtetései a közismert *Csínom Palkó, Csínom Jankó* című kurucdal előzményeihez és értelmezéséhez szolgálnak adalékokat, jó példát mutatva egyebek mellett arra, hogy miként kerültek át motívumok az ismert szerzőjű versekből a közköltészet vagy a népköltészet kincsesládájába. Számel Petra nyitrai kultúrakutató Márai Sándor *Eszter hagyatéka* című kisregényének elemzése tartalmi és stilisztikai mellett fontos befogadástörténeti adatokkal is szolgál, középpontba

állítva a nemzetközi olvasóközönség előtt nagy – a hazainál jóval nagyobb! – becsben tartott kisregény filmes adaptációját. A nyitrai befogadás-elméleti iskola másik képviselője, Szabó Réka rendkívül újszerű és bátor elemzési szempontot választott Hrabal-elemzése központi gondolatául: a megírt, kidolgozott, de le nem forgatott Hrabal-forgatókönyvek adaptációs megközelítéseit vizsgálta szisztematikusan, friss látásmóddal. A bölcsészeti tárgyú elemzések gyűjteményének egyik nagy erénye, hogy szép számban reflektálnak a jelen idejű társadalmi és művészeti jelenségekre, folyamatokra és trendekre. Ezek közé sorolható az újvidéki hungarológus, Oláh Tamás tanulmánya, amely az egészen kortárs vajdasági színjátszás posztdramatikus kísérleteit mutatja be, az elméleti alapozás után két konkrét előadás vizsgálatával. A tanulmány kapcsán fontos probléma a színpadi-dramaturgiai mellett a nyelvi progresszió kérdése egy kisebbségi kulturális környezetben. Szintén a kisebbségi anyanyelvhasználat kérdése kerül a középpontba, csak más, oktatáspolitikai és oktatásméleti megközelítésben Biász Boglárka munkájában. A pozsonyi nyelvész doktorandusz a felvidéki magyar anyanyelvoktatásban előforduló nyelvi ideológiákat térképezi fel, s arra a következtetésre jut, hogy nem alakítható ki egységes kép e tekintetben: iskolánként, sőt, tanáregyéniségként változik, hogy ki milyen metanyelvi vonatkozásokat helyez a középpontba az anyanyelvi magyar tanórákon, pedig a tankönyvek és a tanórai diskurzusok meghatározóak a későbbi anyanyelvhasználat szempontjából. A manapság egyre hangsúlyosabbá váló metanyelv kutatása áll Vavrincsik Regina ungvári doktorandusz tanulmányának a középpontjában is, aki több mint hatvan angol nyelvű protestáns igehirdetést elemzett. A dolgozat legizgalmasabb része a nyelvi teljesítmény meglétének a vizsgálata, vagyis annak eldöntése, hogy egy beszédaktus okoz-e olyan változásokat a közlés címzettjének a viselkedésében vagy a beszélő körülményeiben, amelyeket a bizonyos állítás produkálása nélkül nem lehetne elérni. Szabó Katalin kézdivásárhelyi oktatáskutató

(a Babeş-Bolyai Tudományegyetem doktorandusza) a romániai tankötelezettség alsó korhatárának, vagyis a nulladik évfolyamnak a bevezetését vizsgálja európai és amerikai adatokkal összevetve, s arra a következtetésre jut, hogy az érintett pedagógusokkal alapos képzés és felkészítés révén és során el lehet fogadtatni még a mélyreható oktatáspolitikai változásokat is. A kolozsvári Nagy Réka az okos reklám stilisztikai, képi és retorikai eszköztáráról rántja le a leplet, bemutatva, hogy a korszerű hirdetés miként találja meg a célravezető középutat a meggyőzés és a vásárlói vágyak felkeltése, a konkrét tények és a szimbólumok csábitó ereje között.

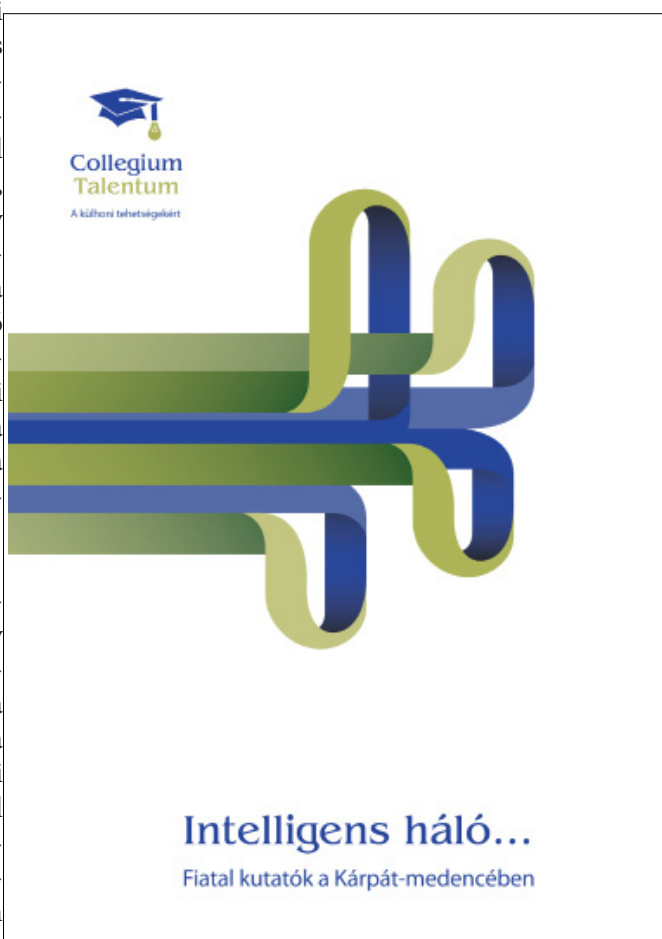
A tanulmánykötet második nagy egységét a kolozsvári Nagy Erika tanulmánya nyitja a matematikai módszerekkel történő hétköznapi optimalizálásról, amelyben megismerhetjük

az elméleti matematika „munkára fogását” például a fényképek zajsűrésénél – számítógépes programok segítségével. Az evolúciós algoritmusok állnak a szintén kolozsvári Gaskó Noémi játékelméleti tanulmányának a középpontjában. A rövid egyensúlypont-meghatározásból és numerikus példákban a szakértők megtudhatják, a laikus olvasók legfeljebb csak megsejthetik az egyensúly-meghatározó algoritmus fontosságát,

amelyre még a nemzetközi szakirodalomban is csak kevés példa akad. A Franciaországban doktoranduszhallgatóként tanuló kolozsvári Mészáros Alpár Richárd munkájában is fontos szerepet kap a matematikai, játékelméleti egyensúlypont-kutatás, nála azonban a Nash- vagy Stackelberg-egyensúlypontok inkább kiindulást jelentenek, hiszen míg ezek

véges számú játékos esetén alkalmazhatók, addig a tanulmány témájául szolgáló átlagtérjátékok végtelen számú játékosra írnak le lehetőségeket. Egy aktuális, a széles körű gyakorlati alkalmazásokra is kitekintő kémiai dolgozatot ad közre a kötetben Lovász Gábor ungvári doktorjelölt: alapos áttekintéséből megtudhatjuk, hogy a kalkogenid üvegszerű félvezetők olyan különleges tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek remekül használhatók az optikai kommu-

nikációs eszközökben. Márkus Pál fizikus doktorandusz Ungvárról négy objektum, a timin, az uracil, a szelén és a kén komplex hipocikloidális elektronspektrométeres vizsgálatát foglalta össze, amelyből hangsúlyos az elektronok energiavesztései spektrumainak a kimérése állandó maradék energiákkal. A kötet természettudományi és technikai munkákat felsorakoztató második részének ismeretterjesztő szakmai szempontból leginkább

kiérlelt alkotása a kolozsvári Tyukodi Botond *Depinning modellek alkalmazásai a statisztikus fizikában* című cikke. A rendszerdinamikai jelenségeket szemléletesen bemutató írásnak az illusztrációi is figyelemre méltóak, informatívak és ötletesek, Per Bak makacs kutyájától a vékonyréteg egyensúlyi alakját mutató „tintafoltig”. Szintén kitűnően szemlélteti a tőzsdeindexek dinamikájának a modellezését a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen végzett és most a frankfurti egyetemen doktorandusz udvarhelyszéki Sándor Bulcsú, aki a gazdaság és a fizika egymásra hatását írja le, közérthető példák alapján, de a szakmai mélységeket is alaposan feltárva. Az ungvári Demes Sándor egy kevéssé ismert kémiai molekula, a kén-hexafluorid nemempirikus, tehát speciális szoftvercsomaggal végzett vizsgálatáról ír precízen, logikusan. Egy kolozsvári szerzőpáros Kisfaludi-Bak Zsombor és Takács Petra Renáta az eloszlásfüggvények építészeti alkalmazását tekinti át, az ötletes témavezetést sok képpel és még több egyenlettel, levezetéssel támasztva alá, ez utóbbiak azonban nem mindig szolgálják a témán kívül álló olvasók számára az igazán eredeti kérdésselvetés jobb megértését.

A kötet végére két, a korábbiaktól viszonylag távolabb álló tanulmány került. Az újvidéki Vickó Krisztina egy, a műfogsor viselésével összefüggő tünetegyüttes, a kombinációs szindróma kiküszöbölését szolgáló célzott vizsgálatról számol be közérthető módon. Námesztovszki Zsolt szabadkai oktatásinfor-

matikus pedig a közösségi oldalak és hálózatok oktatási alkalmazhatóságáról, valamint az internet használatához elengedhetetlen kritikai felhasználói szemlélet oktatásáról vet fel fontos gondolatokat.

A könyv egészéről elmondható, hogy a fiatal szerzők tanulmányai összességében igen magas tudományos értéket képviselnek. Az írások hangvétele, megfogalmazása nem mindig egyenletes, azonban vannak olyan cikkek – főként a könyv első részében –, amelyek a legszélesebb közönség megszólítására, meggyőzésére törekszenek, míg akadnak szép számmal olyanok is, amelyek megelégszenek a kutatási eredmények szikár, szakmai bemutatásával, s nem kívánnak a nagyközönséghez is szólani.

A kötetet az angol nyelvű rezümék gyűjteménye után B. Varga Judit utószava zárja, amelyben a könyv szerkesztője egyebek mellett kiemeli, hogy a fiatal kutatók közül sokan olyan felvetéseket fogalmaznak meg – igen bátran és előremutatóan –, amelyek kortársaik vagy az utánuk jövő generáció számára hathatnak ösztönzően újabb vizsgálatokra.

Gózon Ákos

főszerkesztő

Élet és Tudomány

A kiadvány ingyenesen megrendelhető a collegiumtalentum.oktatasvezeto@edutus.hu címen.

ESEMÉNYNAPTÁR

2012/2013-as tanév, II. félév

2013.
január 22.

A magyar kultúra napja. Ünnepi műsor a Beregszászi Művészeti Iskola növendékeinek, valamint a főiskola színjátszó szakkörének közreműködésével.

2013.
február 1–12.

Civil szervezetek találkozója a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Civil Információs Centrum és a Pro Cultura Subcarpathica kárpátaljai civil szervezet együttműködésével.

2013.
február 8.

Jótekonysági farsangi bál Magyarország Beregszászi Konzulátusa, Magyarország Ungvári Főkonzulátusa, a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola szervezésében. A vendégek között jelen volt Répás Zsuzsanna, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (KIM) nemzetpolitikaért felelős helyettes államtitkára, Ljubka Katalin, a KIM Nemzetpolitikai Államtitkárságának osztályvezetője, Bayer Mihály, Magyarország kijevei nagykövete, valamint Magyarország Ungvári Főkonzulátusának és Beregszászi Konzulátusának főkonzuljai, Bacskai József és Tóth István, továbbá mindkét kirendeltség számos munkatársa. A rendezvényt megtisztelte jelenlétével Vinnai Győző, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kormányhivatal megbízottja és Kovács Miklós, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke. A belépők és felajánlások bevételeiből a rendezvény kezdeményezői a főiskola tetőszerkezetének felújításához kívántak hozzájárulni.

2013.
február 15.

Németh Zsolt, a Magyar Külügyminisztérium parlamenti államtitkárának **látogatása** az intézményben eddig megvalósult felújítási munkálatok, illetve a további fejlesztési tervek egyeztetése céljából. A megbeszélésen jelen volt Misovicz Tibor, a Külügyminisztérium Gazdálkodási és Igazgatási Ügyekért Felelős helyettes államtitkára, Naszvadi György, a Nemzetgazdasági Minisztérium államtitkára, Répás Zsuzsanna, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium nemzetpolitikaért felelős helyettes államtitkára, valamint Brenzovics László a Kárpátaljai Magyar Főiskola Jótekonysági Alapítványának elnöke.

-
2013.
február 15.
- A Nagyberegi Tájház ünnepélyes átadása.** Az átadási ünnepséget megtisztelte jelenlétével Németh Zsolt, a Magyar Külügyminisztérium államtitkára, Misovicz Tibor, a Külügyminisztérium Gazdálkodási és Igazgatási Ügyekért Felelős helyettes államtitkára, Naszvadi György, a Nemzetgazdasági Minisztérium államtitkára, Répás Zsuzsanna, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (KIM) nemzetpolitikáért felelős helyettes államtitkára, Ljubka Katalin, a KIM kárpátaljai kapcsolattartási főosztályának vezetője, valamint Bacskai József ungvári és Tóth István beregszászi magyar főkonzul. (A tájház felújítási projektje Magyarország Külügyminisztériumának és közalapítványainak támogatásával valósult meg.)
-
2013.
március 15.
- Fazekas Sándor** vidékfejlesztési miniszter látogatása a főiskolán.
-
2013.
március 23-28.
- Rákóczi Napok – 2013**
-
2013.
március 23.
- I. Karrier Nap** a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Karrier Centruma és az Öregdiák Szövetség szervezésében – hagyományteremtő céllal.
-
2013.
március 23.
- VIII. Öregdiák-találkozó és az I. Öregdiák Művészeti Kiállítás megnyitója** a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Öregdiák Szövetsége szervezésében.
-
2013.
március 26.
- Felsőoktatási Intézmények **VII. Nemzetközi Kórustalálkozója.**
-
2013.
március 27.
- Nemzetközi tudományos műhelykonferencia** „*Gens fidelissima*” 1703–2013: *történeti és nyelvészeti közelítés* címmel a Rákóczi-főiskola Filológia Tanszékének szervezésében.
-

2013.
március 27.

Matematika- és informatikakutatók kárpátaljai konferenciája. Tudományos konferencia a Rákóczi-főiskola Matematika Tanszékének szervezésében.

2013.
március 27.

Húsvéti hagyományőrző rendezvény a Rákóczi-főiskola Pedagógia és Pszichológia Tanszékének szervezésében.

2013.
március 28.

Hoppál Mihály néprajztudós, az Európai Folklór Intézet igazgatójának **előadása** *Magyar mitológia* címmel.

2013.
április 4.

L. Simon László, a Magyar Országgyűlés Kulturális és Sajtóbizottságának elnöke tett látogatást a főiskolán.

2013.
április 5.

Jótekonysági koncert a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet rendezésében, melyen Bach, Chopin, Liszt Ferenc művei csendültek fel Csuprik Etelka, Ukrajna érdemes művészenek tolmácsolásában. A jótekonysági koncert során összegyűlt felajánlásokat a Beregszászi Római Katolikus Egyházközség gyűjtési akciójának keretén belül a templom felújítására, illetve a templomot körülvevő terület rendezésére ajánlották fel a szervezők.

2013.
április 22.

Gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan című környezettudatosságra és természetszeretetre ösztönző **föld napi rendezvénysorozat** a Rákóczi-főiskola Biológia és Kémia, illetve Földtudományi és Matematika Tanszékének szervezésében.

2013.
április 26.

Orbán Viktor látogatása a főiskolán. Elvi megállapodás aláírása Magyarország kormánya és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola között a kárpátaljai magyar felsőoktatás fejlesztése érdekében történő együttműködésről.

2013.
május 16.

Nemzetközi összefogás lehetőségei a Kárpát-medence természeti kincseinek megóvásáért – **nemzetközi tudományos konferencia** a főiskola Fodor István Természetudományi Kutatóintézetének szervezésében.

2013.
május 16.

Kádas Katalin, beregszászi származású képzőművész **kiállításának megnyitója**.

2013.
május 18.

Fiatál Kárpátaljai Magyar Kutatók IX. Konferenciája a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös rendezésében.

2013.
május 22.

Az *Ott a messzi Donnál...* című **dokumentumfilm kárpátaljai bemutatója** a Rákóczi-főiskola Lehoczky Tivadar Intézete és a Pro Cultura Subcarpathia civil szervezet közös rendezésében.

2013.
június 14.

Kisebbségi magyar politizálás és érdekképviselet a rendszerváltás óta. **Konferencia** a Rákóczi-főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének szervezésében.

2013.
június 14-16.

XI. Magyar Napok Rodostóban. Az Ankarai Magyar Nagykövetség meghívására zömmel a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanárai és diákjai képviselték Kárpátalját. A beregszászi delegáció tagjai voltak: dr. Orosz Ildikó, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke, dr. Csatóry György, a Történelem és Társadalomtudományi Tanszék vezetője, dr. Váradai Natália, az intézmény Felnőttképzési Központjának vezetője, Kész Barnabás, a Salánki Mikes Kelemen Hagyományörző Egyesület vezetője, a főiskola történésze, Sütő Réka, a Rákóczi-főiskola II. éves angol–ukrán nyelv és irodalom szakos hallgatója, Pohilecz Szilveszter, a Rákóczi-főiskola II. éves történelem–földrajz szakos hallgatója, Jakab Sándor, a Beregszászi Szent Vencel Borrend tagja, kézműves borász.

2013.
június 16-19.

Sapientia Sat – A bölcsnek ennyi elég. **Tehetséggondozó nyári tábor.** Egy anyaországi – Pécsi Tudományegyetem – és egy határon túli magyar tehetséggondozó műhely – a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – együttműködésében megvalósult tehetséggondozó program lebonyolítása a főiskolán.

2013.
június 19.

Négyoldalú **üzletember-találkozó** a Nemzetgazdasági Minisztérium, a Kárpát Régió Üzleti Hálózat és a Magyar–Ukrán Kereskedelmi és Iparkamara szervezésében. A rendezvény célja a magyar vállalkozók együttműködésének erősítése a Kárpát Régió Üzleti Hálózat ungvári, kassai és nagyváradi irodája, valamint a Magyar–Ukrán Kereskedelmi és Iparkamara által képviselt határ menti régiókban

2013.
június 24–29.

Ifjúsági Üzleti Képzés a Calasanctius Training Program és a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány közös szervezésében a főiskola bázisán.

2013.
július 3.

Tanévzáró és diplomaátadó ünnepség.

Наукове видання

L I M E S

Науковий вісник Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II

2014

Том I

Угорською, українською та англійською мовами

Видання перше

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів

Видавництво Валерія Падяка

вул. Гагаріна 14/3, Ужгород, 88006,

тел. (0312)-693132, моб. 0503726210

e-mail: padiak.valeri@gmail.com

www.padyak.com

Директор Л. ПАДЯК

Свідоцтво Держкомінформу України ДК № 963 від 20.06.2002 р.

Коректура: **Г. Варцаба**

Верстка: **В. Товтін**

Обкладинка: k&p

Замовлення № 323. Підписано до друку 26.11.2014 р. Формат 60x84/8.
Папір офсет. Гарнітура: Times. Умовн друк. арк. 13,25. Тираж 250 прим.

Друкарня ТОВ «Папірус-Ф»
Ужгород, вул. Собранецька, 146/39